

GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN
KÖZÉLETÉNEK
HÁROM UTOLSÓ ÉVE 1846-1848.

KOVÁCS LAJOSTÓL

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST.
FRANKLIN -TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1889.

SZÉCHÉNYI életíróra vár s egyengetnünk kell útját. . . . Vajha társakra talál-
nánk! ... Ha valaki, bizonyára SZÉCHÉNYI — követelheti a magyar irodaim tói, hogy
viraszszou emléke fölött s hordja az anyagot irodalmi szobrához, metyet a jövőtől
várunk.

GYULAI FÁI.,
Budapesti Szemle ISOltk

Hol van igazságom bírája a viharos napoknak márczius 13-kától kezdve szeptem-
ber 11-kéig? S mikor leend hű történése? Mekkora tere a munkásságnak! Meg-
döbbenünk a széles láthatár diadaljelei és sírhalmái miatt. Catalaunumi mezője volt ez
az eszméknek és őrvöngéseknek!

Legyen szabad azért a párt iránt, melyhez magam is tartoztam, s a kormány
iránt, melyet pártolónk, szigorúnak lennem.

Tanuljunk legalább mi saját tévedéseinken.

Az önismeret keserű, de hasznos.

KÉMÉNY ZSIGMOND,
Forradalom után 107. és 145. 1.

ELŐSZÓ.

«Ha nem könnyű SZÉCHENYI állását szigorúan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában — másfelől szintoly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel SZÉCHENYI kedély- és szellemvilágában tájékozási pontokat elfoglalni.»

«A *legnagyobb magyar* — és e nevet KOSSUTH oly méltán ruházta SZÉCHENYIT — mint egyén, mint jellem örökké *talány* volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben azon véleményt is, mely róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa állal felforgató.»

«A döblingi szenvedő megezáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott, és a *szív mártírja a hideg számítónak* ellenmondó

Nem ismerék senkit SZÉCHÉNYI kortársai közül, ki inkább hivatva volt volna őt egészen átérteni, mint KEMÉNY ZSIGMOND, ki róla a fennebbieket elmondja.

Századokat véve fel, nemzetünk fejlődési történelmének legérdekesebb szakát e folyó század második negyede képezi. E korszak végén történik azon nagy politikai és társadalmi átalakulás, melynek fontosságát és végzetes voltát LÓNNAV gr. legalább is oly színvonalra helyezi, mint a magyar faj áttérése a kereszténységre, mely e hazabani telepedésének sorsát döntötte el.

Vétenénk a gondviselés ellen, igaztalanok volnánk fajunk iránt, ha fel nem ismernők, hogy e korszaknak kijutott bőségesen osztályrésze a kitűnőségekben de mindezek között a leghatalma-

sabb alak a SZÉCHENYI ISTVÁN grófé, kit kora ellenmondás nélkül a *legnagyobb magyarnak* nevezett, és kit a következő nemzedék annál is inkább fog annak felismerni, minél világosabban fog Ítélni eme kor szellemi átalakulásának nagy eseményeiről.

És ha elhiszszük — mint hinnünk kell — hogy utódaink e kor történelmével nem minden előszeretettel és kielégített nemzeti önérték nélkül fognak foglalkozni, mennyi méltó panaszra volna okuk, ha éppen e kor legérdekesebb s legkimagaslóbb alakjának felismerésére nem találnának elegendő anyagot készen, miből egyéniségét és jellemét nem a lélek búvárat, szív-bonczolat vagy költői felfogás alakító erejével, hanem a tényekből, a kortársak élethű elbeszéléseiből megalkossák.

Azonban maga KEMÉNY ZSIGMOND, kit én kortársai között leg-hivatottabbnak tartottam, nem merészel életírójául vállalkozni. Tehetem-e ezt én?

Megdöbbenek ily gondolat felett.

Kérdem azonban magamtól: van-e ma még az élők között, ki SZÉCHENYI-ről a mint volt, mondhatja mint szemtanú annyit is, mint éppen én?

TASNER ANTAL majdnem egész életének hű kísérője, ki határtalan bizalmát bírta, lenyugodott a nélkül, hogy számunkra valamit hátrahagyott volna.

Kívülről én voltam, kinek életében van néhány év és pedig a legérdekesebb idő, mikor oly közvetlenségben éltem vele köztudomás szerint, mint senki más.

Körüli és vele voltam ez időben életének minden mozzanataiban, tanúja voltam gerjedelmeinek, szavainak és cselekvéseinek, osztályossá voltam reményeinek aggodalmainak és végül — a kétségbeesésig fokozott — mély bánatának.

Éppen e miatt én érzem leginkább mennyi alkotó erő kívánthatnék oly monumentális műhöz, minő az ő életrajza, de feladatomból melyet magamnak kitűztem, más és erőmhöz mért.

Hála Istennek, valahára kezdenek előtűnni irodalmunkban

is a memoire-ok. Elég későn, mert sokan — nagyon sokan lepihettek már, kik történelmünk egykori nagy épületéhez a legbecsebb anyagokat nyújthatták volna.

Ezeknek becsét senki nálam mélyebben nem érezhette, de azon kötelességet sem, hogy mindenki ki csak teheti, járuljon e kor történelmének megvilágításához.

A szomorú idők s ennek viszontagságai kifosztottak legtöbb eszközeimből, melylyel azon kor emlékeit támogathatnám, de megőriztem, oly benyomásokat, melyek mélyebbek voltak, hogy sem elmosódjanak, élénkebbek, hogy sem elhomályosodhattak volna.

Ezeket akarom egyszerűn őszintén elmondani. És pedig elmondani, a mit láttam és hallottam, oly lelkiismeretes hűséggel, mint tanú a bíró előtt, ki öntudatos meggyőződéssel elmondhatja minden szavára: Isten engem úgy segítjen.

Ki ezen elbeszélésekből nem igazodnék el az egyén és jellem iránt, annak számára hiában irtani, mert kit az élet minden mozzanataiban, a nap minden órájában, köz és magán helyen, salonjában, munkaszobában és öltözőjében, díszruhában, pongyolában magunk előtt látunk mozogni, szólni és cselekedni, az egész mivoltában leplezetlenül előttünk áll, és ha róla magunknak különböző képet faragunk, ennek oka nem az ő lényében, de egyéni felfogásunkban rejlik.

Ha egykoron utódaink azon hagyatékot, mely korunk nagy embereiről rájuk szállott, számbaveszik, azon nyomokban, melyet életük működése nemzetünk szellemvilágában hátrahagyott, akkoi fogják felismerni az ő gazdag örökségét s azt méltóbban felbecsülni, mint kortársai tevék.

Végül néhány szót még munkámról:

Szellemvilágunk áramlatai míg benne élünk, ellenállhatlan erővel neheznek lelkünkre. Érezzük nyomásait és engedünk akaratlanul is.

Harmincz éve, hogy ezen emlékezések megírásának ösztön-

zése üldöz. Unszoló erejével gyakran támadott meg időnkint, de lecsillapult ismét és ma úgy látom, hogy korábban a közállapotok helyzete a feldolgozást károsan befolyásolhatta volna és felfogásaim a függetlenségben és higgadtságban szenvedhettek volna.

A múlt év utolsó napjain miért rohant meg a régi ösztön oly hatalommal, hogy Sylvester-estéjén Íróasztalomnál találtam magamat, megkezdvé régi emlékezéseim megírását — tudnám én megmondani?

Írtam egy belső kényszernek engedve.

Negyven éve, hogy irodalommal foglalkozom, jobbadán a napi sajtó múlandó terén. Külön önálló említésreméltó munkában csak kétszer léptem elő.

Mindkét munkának meg volt az idő teljességében a hivatása.

Némi önérzettel gondolok vissza, hogy mindkettő 48-ban és 64-ben betöltötte emberségesen hivatását.

Nincs-e e szerény emlékezéseknek is némi hivatása?

A SZÉCHENYI emlékezetének felújítása, «*kultuszának*» felébrésztése nem-e életszüksége napjainknak?

Feleljen erre a jövő!

1846.

I. FEJEZET.

Ismerkedésem gr. Széchenyivel. Állása a magyar politikai életben. Hivatalba lépése és annak indokai. A Tisza völgy szabályozása mint kezdet. A felsőtiszai érdekeltség gyűlése Vásáros-Naményban.

1845-ik év nyarán úgy akarta sorsom, hogy huzamosan oly beteg ágyánál töltssem napjaimat, kihez a hála és szeretet szoros kötelékei fűztek.

Megrémült családjá aggályait is kiméivé egyedül voltam, kivel a beteg reménytelen állapotáról őszintén szólt.

S VÁJCZER GÁBOR főkamagróf, a bányászati szakban korának legkiválóbb embere, Ferencz császár részéről példátlan kitüntetésekben részesült. A személyes jogosítványok, melyeket a magyar bányászatra nézve nyert, magának az imperiális kamarának szálla volt szemében, és Ferencz császár halála után, mihelyt tehették, folytonos gáncsoskodásaikkal tevékenységét zsidbasztva, a még erőteljes férfiút visszavonulásra kényszeríték.

Napjainkban alig lehet fogalmunk ama kor embereinek hivatali érzékenységéről. A sok apró kedvetlenségek fölemésztették életerejét, és midőn nyugalomba lépett, szívбай rohanta meg, mely fejlődésében feltartóztatlan lett.

Általa lettem bányász. Ó volt mesterem és vezetőm a természettudományok e szakában. Ismertem őt hatalmának tetőpontján, emelkedésében és hanyatlásában. Ismertem példátlan erélyét és munkásságát, ismertem rendkívüli sikereit, valamint törhetien hűségét az uralkodó iránt. Ily embert, a férfiúi erő legszebb példányát, erejéhez korán s ily módon elhalni látni, több volt, mint mennyit idegeim elbírhattak.

Nem állom ki tovább, mondám egyszer már úgy is aggódo

családom körében, és az hamar összeszedőzködve, utazni kényszerített. Eljutottam Szatmárból Bécsig, hol a gőzhajóról kiszállva, még a várost sem értem el, midőn az ideges láz rajtam valóban erőt vett, és ágyba fektetett.

Hetek teltek és javulásommal fokozódott vágyam is haza felé. Orvosom végre beleegyezett oly kikötéssel, hogy gőzhajón Pestre érve, ott legalább nyolcz napot töltsék, még mielőtt hosszú utamat tengelyen tovább folytattam.

Pesti pihenésem e napjaiban sok időt töltöttem HELMECZY MIHÁLYNÁL, ki atyám házánál gyakran megfordult, s gyermekkorom óta ismert és szívességeivel elhalmozott. Beszélgetéseink tárgyát természetesen a hazai dolgok s ezek közt kiváltkép a SZÉCHENYI gr. hivatalba lépése képezték.

Sok szót váltottunk a nagy gróf— mint már akkor neveztek — politikai eljárásának ez aj fordulatáról, és mint valószínű, ezen beszélgetéseink is befolytak a közelebbi engem illető eseményekre. Ugyanis:

Egy délutáni családommal, HELMECZY különösebb meghívására, nála töltöttem. Derült csevegés közepette HELMECZY szobájába szólíták. Nemsokára utánam jött s engemet is magával vitt.

Szobájában SZÉCHENYI gróffal álltam szemben, bemutatás után HELMECZY magunkra hagyott.

Ez ideig a gróffal nem érintkeztem, kivéve hogy Selmeczen mint akadémikus egy alkalommal — ha jól emlékszem 1832-ben a gróf b. STEINLEIN társaságában e városon átutazván, ennek hírére mi magyar iljak ablakainkat kivilágítottuk, és reggel korán indulása előtt én egyik társammal tolmácsoltam a magyar ifjúság irántai hódolatát. Ez időtájban kaptam tőle mint a tud. Akadémia alelnökétől egy hiv. levelet is a magyar bányászati szótár ügyében, melyen akkor többen dolgoztunk. De mindezekre ő már nem emlékezhetett; meglepőleg előzékeny fogadtatásomat tehát HELMECZY értesítéseinek tulajdonítottam.

Elmondó ekkor nekem politikai eljárásának minden részleteit. Áttérve a napi eseményekre, körülbelől ezeket mondá:

Nemzetiségünk és alkotmányunk megszűnt valahára ostrom tárgya lenni felülről, ezeket mi átengedhetjük a szabad fejlődésnek, de e fejlesztés munkát követel, és ha munkálni akarunk, nem tarthatjuk fenn csökönyösen a meddő védelmi tért. A merev ellenzéki állás ideje lejárt. Gondolni kell annyi mulasztások után főleg

hazánk anyagi kifejtésére, mi most politikai szempontból is fokozott fontosságot nyert.#

Efféle intenióval saturálva volt, midőn a kormány hozzá ajánlataival közeledett. A helytartó-tanács kebelében egy új osztály élére hívta meg, mely az ország közlekedési ügyeit vezetné.

A kormány, mely lehet némi súlyt fektet személyének csatlakozására, minden jóakaratot mutat, ígéri őszinte támogatását, a teendők kijelölését rá bízta — tarthatta e hazafi kötelességeivel megférhetőnek, hogy ez ajánlatot visszautasítsa.

Viszi a rámért hivatalt, míg sikereket vívhat ki, ha nem tehet semmit — visszavonul. Lehet, hogy tőle a kormány mást vár, mint a mit ő elérni akar, de végkép szemesé a világ. |Ők engem, én őket akarom utilizálni, meglátjuk, mire megyünk. Az én mai állásomban a nyeremény mérlege igen súlyos, lehet nagy dolgokat hozhatok mozgásba, ellenben mit veszthetek? legfőlebb elkoptatott népszerűségem utolsó foszlányait. Ez nem érden meg, hogy őrizzem, ha nem várna is egyéb rám, mint meghiúsult kísérlet.#

Mit ítélne minden elfogulatlan ember házasságáról, ha ő népszerűségének kétes maradványait féltve kitérne a kínáló alkalom elől, hazájának sikereket vívni ki. O mindig VmÁ« BENEDEK-kel tartott:

Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen!

Fejtegetésein — melyeknek én fennebb száraz kivonatát adtam — veres fonalként húzódott végig két «pad közti állása#, mint ő helyzetét megjelölte.

Korábbi működése miatt a kormány gyanakvó volt iránta, utóbbi támadásaiért KOSSUTH ellen az ország ellenzéki részénél lett népszerűtlen, pedig e pártban van leginkább a regeneratívonalis erő.

Neki — így folytatta — a népszerűség sohasem volt cél, de mindig eszköz, ismeri ezen eszköz hatalmát, jobban mint bárki is, és senki sem sajnálja nála inkább azon sajátságos helyzetet hazánkban, hogy most az egyik fél bizalmát csak a másiknak kockáztatásával lehet megnyerni.

A mily mértékben nyer az ember támogatást a kormánytól, azon mértékben idegenkedik el tőle a nemzet, holott törekvéseiben egyiket sem nélkülözheti.

Így van a létező pártokkal is. Ő nem lehet conservatív, miután épen ő egész alkotmányos rendszerünk gyökeres átalakítását első

hozta szőnyegre. Azon párt, mély most magát conservatív czég alatt rendezte, sok igen jóra való reformereket is foglal magában, de ő nem tudja még: meg van-e bennük a hajlam, és ha ez volna is, a tehetség oly nagyszabású átalakításokra, minőket ő annyi mulasztásaink után nem csak szükségeseeknek, de égetőknek is tart. A most hatalomra lépett fiatal kormánypárttól minden jót vár, de minő mértékkel mérnek nekik Becsben, ez ma még egészen indefiniált állapot. A conservativekhez tehát nem csatlakozhatik.

Az ellenzék, majdnem kivétel nélkül, KOSSUTH híve, ő pedig KOSSUTH «veletek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kell» politikájával nem barátkozhatik meg soha, mert tisztán látja, hogy ez ha erőre kap, átgázolhatlan bonyodalmakba sodorja a nemzetet.

Ezért pártállást sem foglalhat el, és meg kell elégednie két pad közti helyzetével annak fejében is, hogy végkép mindenik fél ellene fordul.

A kormány néhány otromba hibái elkeseredetté tették a pártok mai állását. Nem szabad tovább folytatnunk a végzetes harcot. Keresnünk kell neutrális tért, hol a kedélyek csillapodására és a pártok érintkezésére nyíljké alkalom.

Ez egyedül az anyagi érdekek tere lehet, hol mindenik párt józanabb elemei egyesülhetnek, és a siker kivívásában egymással nemesen versenyezve közelednek is.

Az ő felfogása szerint tehát most az van a nemzetre nézve indicálva, hogy felhagyva az agitationalis kérdésekkel egy időre/ az anyagi érdekek kifejtését tegye politikánk tengelyévé és e körül kell most forognunk. Az ország felvirágoztatására fordított nagyszabású működésünk politikáinknak is újabb józanabb irányt fog kimutatni.

Ezen anyagi ügyek közt ő első sorba helyezi a Tiszavölgy rendezését.

A Tisza sík földje fajunk bölcsője, ott él a legsajátabb magyar nép. E sík földön több mint 200 négyszögmérföld, a leggazdagabb talaj állandó tanyája az árvizeknek. Ez áldott földön a mostani állapotok helyére rendezett viszonyokat létrehozni, legmagyarabb népünket a jólét alig képzelhető fokára emelni a legáldáshozóbb kezdemény mire gondolhatunk.

E mellett a mily sokoldalú és messzeható egészben e nagy-szerű vállalat, nincs más részről kezdemény, melynél hirtelen és lépésen kint lehetne meglepőbb sikereket előállítani.

Fajtánkban sok az életrealitás csak utat kell törni előtte és sikereket mutatni fel, és a kifejlés bámulatba fogja ejteni az országot.

Ő már az ügyet nagyjában tanulmányozta, s elhatározta hivatalos működését evvel kezdeni meg.

Már készített az előmunkálatokat és a közelebbi időben felhívást fog intézni a tiszai érdekeltekhez, azokat egyes pontokra összegyűjteni s velük értekezni a megindítás felett.

Velem azért szólott ily hosszan, hogy megértesse egészen célbavett működését, és ha az elmondottakra nézve egyetértek, legyen én is saját körömben az igaz igének hirdetője.

Az igazat megvallva, e magyarázat nem elégitett ki, s hogy a gróf a fennebbi indokból mondta volna el politikájának egész rendszerét annyi részletezéssel és sok kitérésekkel, előttem gyanús-nak tűnt fel.

Azonban, hogy neki e véletlen ismerkedésben még messzebb vágó célzatai is lehetnének, akkor még nem sejtettem.

HELMECZY, kivel észrevételeimet őszintén közöltem, hallgatag maradt, csak hónapok múlva mondotta, hogy SZÉCHENYI gróf épen azon időben embert keresett a Tisza-ügyhöz és szokása szerin) kérdezősködve, ő engemet említett, kivel akkor naponkint érintkezett.

Ezen ajánlatára HELMECZYnek, a gróf csaknem rendőri részletességgel kikérdezte őt nyilvános magánéletem minden viszonyairól és miután HELMECZYtől értesült, hogy nemcsak jogi iskolákat, de selmeczi akadémiát is végeztem, országgyűléseken voltam, Erdélyben is követséget viseltem, megyémben is jókora befolyással bírok, másrésről szüleimmel zavartalan egyetértésben, nőmmel ritka gyöngéd viszonyban élek, közetközleg sem lelkemet, sem kedélyemet semmi családi meghasonlás nem zavarja, — sőt élet-történetem bizonyos ágában némi analógiákat látott a magáéival, — megbízta egy találkozás rendezésére.

Így készítetett elő e találkozásunk, mely a grófnál csak az első benyomások fogadására volt kiszámítva, s azon eredményre vezetett, hogy megigértette velem, mikép az általa a mi vidékünk érdekeltjeinek Vásáros-Naményba kitűzendő gyülekezetére én is okvetlenül eljövök.

Megigérttem és elváltunk.

Őszi közgyűlésünkre Szatmármegyéhez megérkezett Sz. gróf

meghívása a vásáros-naményi értekezletre és a megye kinevezte küldötteit, közöttük engemet is.

Naményban már mint régi ismerőst és avatottat fogadott, mindenkinék feltűnt a figyelem, melyet rám fordított, elmondotta nekem, hogy az egyesekkel eddig tartott értekezletek igen felhangolták, annyi készséget és jóakaratot talál a tisztai érdekeltségben, hogy ez oldalról aggályai megszűntek, s arra határozta magát, hogy a tél elején az egész nagy érdekeltséget Pestre összehívja a nagy társulat megalakítására s mindent megtesz, hogy még a következő év folytában ásó és kapa forogjon a Tisza-mentén.

Pár napi ottmúlása alatt csaknem minden időmet igénybe vette. Vele voltam reggeltől estig.

A szép számmal összegyűlt társaság köreiből élénk megbeszélés tárgya lett a Tisza-nyl A felfogások azonban a folyószabályozás, átvágások és töltésezésel és ezekből eredő gazdasági előnyök körén túl nem igen emelkedtek.

A nagy gróf eszméi ez ügyről egészen más és magasabb régiókban mozogtak. Alig voltam képes néha azon magaslatoakra emelkedni, hol gondolatai kalandoztak, és csak részben bírtam sejteni azon sokoldalú, alig belátható nagy célokat, melyeket ő ezen ügy fejlődéséhez kötött.

Az ő lelkében a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása, az átvágások és töltések készítése a kérdés anyagi oldalának csak alphája — első kezdete — volt. Ő eszméiben a Tiszavölgy közigazgatását! berendezésén — a csatornázás és nagyszerű öntözési készülékeken — mozgott. Előtte a Tisza térsége, a magyar alföld, e nagy síkság mint berendezett virágos nagy kert és apró szakaszokban beültetve és beépítve mint gazdag nép tanyája derengett.

A nagy társulat alakításában ő alapját akarta megvetni minden későbbi társulati alakulásoknak az országban, s kimutatni, hogy a népek életében csak a társadalmi út, az érdekek józan egyesülése és közös váll vetés az áldásthöz.

Mi magyarok pedig kiválólág az önségély útjára vagyunk kényszerítve inkább, mint más európai nép. Rokon és barát nélkül, Ausztriávali vegyes házasságban ki gondol velünk, ha önmagunk nem.

Utat kell tehát törnünk az érdekek csoportosulásának és nagyobb szabásokbani működésének.

A Tisza-ügy rendezésében, a vállalat kezelésében nekünk

nagy iskolát kell állítanunk nemzetünk számára. Lássá meg a nemzet, mit tehet egyesült erővel és vállvetett munkával, és lássa a kormány, hogy a folytonosan háborgó renitens erők józanabb célokra is hasznosíthatók, ha a haza és saját érdekek fejlesztésének tudalmához jutnak.

Ehhez nekünk sok pénz kell, vagy pénzeden állapotunkban erős hitel. Ámde ez mostani chaoticus állapotunkban csak a kormány jóakaratával érhető el, annak ellenére nem is képzelhető.

Ha néhány száz, tán ezer négyszögmérföld leggazdagabb európai talaj érdekeltsege egy nagy társulatba egyesülve, viszonyiban megszilárdulva lép a külföld elé hitelköveteléssel — mi egészen más alakot nyer ügyünk ott és a tőkék versenyt indítanak számunkra. Tiszai papírokat fogunk kibocsátani talán, melyek kelendőségben a continens bármely hitelpapírjaival egy vonalban fognak állni. A magyarok tiszai papírjai lesznek a hollandi és belga földműves legkeresettebb czikkei, mibe megtakarított tőkéinek elhelyezést keres. így lesz hitelünk szilárdsága, országunk felvirágzása a résztvevő népek közös érdeke, és mi e közösségnek nagy hasznát vehetjük benső fejlődésünkben is.

Ily régiókban kalandoztak eszméi a jövő nagy képein és én eltelve áhítattal, érteni kezdtem, midőn mondá: feje szédül, agya elzsibbad, ha a kezdet nehézségeire gondol, és arra különösen: mennyi ma ellentétes erőnek kell összesimulni, hogy ez ügyet szerencsés vágásba terelve megindíthassa és sikerre vezesse.

Szükségét látszott érezni annak, hogy legyen valaki, ki előtt álmaid, reményeid, aggodalmait, örömet és bánatát kiönthesse. A közönség figyelmét óvakodott, conceptióinak nagyszerű körvonaljaival elkábítani, az előtt az ügyet az indulás keretében mutatta fel, illusztrálva az ő személyének hasznosításával a pénzszerzésben a tiszai birtokosok nagy nyeregyeivel a megmentett gazdag földből.

A gyülekezet reményeiben felhangolva szétozlott. Mi elváltunk ismét azon ígérettel, hogy a pesti alakító nagygyűlésen minden bizonynyal ott leszek.

Haza tértem a nagyszerű conceptio ezeralakú ábrándképeivel, melyek mélyen lelkembe fészkeltek magokat. De minél tovább ragadott képzeletem a jövő káprázatos képein, annál aggodóbb kezdtem lenni: vájjon a mostani idő nem-e épen a legmostohább az ilyféle munkálatok indítására. A hangulat az országban

soha sem volt nyomottabb, a pártok állása soha elkeseredettebb, a bizalmatlanság — határtalan.

Habár SZÉCHENYI az ő személyének ellenállhatlan varázsával lép is a tiszai nép elé, ő a kormány küldöttének lesz tekintve, a pénz, miről rendelkezik, a kormányé — egész mérnöki kara, a mappatiok, a tervek és a vállalat minden technikai eszközei a kormánytól erednek. Fogják-e hinni, hogy mindez csak eszköz az ő kezében, mit javunkra fordíthat, nem fogják-e könnyebben elhittetni a kormány ellenei, hogy ő lesz eszközzé a kormány kezében?

Ilyféle tűnődéseim annál inkább merültek fel, mert a gróf maga nem volt egészen biztos a kormány támogatásának állandóságában. Ez, mint mondá, függ a dolog jövő alakulásától. A legkisebb ügyetlenkedés elriaszthatja a kormányt és ez megvonhatja az eszközöket, melyekről azt gyaníthatná, hogy ellenségei készítenek tőkét — megdöntésére. Ez történnék, ha az ellenzék hévvel karolná fel az ügyet s kezébe venné. Ellenkezőleg minél hatalmasabban belenyúl a kormány az ügy elővitelébe, annál gyanakvóbbá teszi a tiszai ellenzéki népet. Egyfelől Scylla, másfelől Charybdis!

Ő bízik Istenben és szerencséjében, mely tán még nem hagyta el egészen, miután még oly keveset tehetett fajaért, nemzetéért.

Végkép én is e hitben találtam megnyugvást, de gondolataim világában egészen ezen átalakulás eszméi nyertek fölényt és politikai eszméim is a vele érintkezés mély benyomásaitól vettek újuló sajátságos irányt.

Ma már 34 év múlva, hol amaz idők szép álmai rég letűntek, ama tervek nagy alkotója rég porladoz a sirban, ma már a sors különös iróniájának tekintem, hogy épen e megye földjéről keresett magának nagy kezdeményezéséhez hű segédet, mely megye még máig is az efféle eszmék fogamzására az országban legmostohábbnak, szinte egészen terméketlennek mutatkozik.

II. FEJEZET.

A tiszai társulat alakuló nagygyűlése Pesten. Választás. Szervezet feletti viták. Összetűzés a (nagy) gróffal. Központi választmány és központi igazgató választása. Testületi tiszteletadás a főherceg nádornál. Magánkihallgatásom a főhercegnél.

Következő év január havában összegyűltünk nagygyűlésre Pesten.

Meghívtak a tiszai nagybirtokosok, megyék, kerületek és városok. Mivel még a nagygyűlés alakítására nézve semmi szabály felállítva nem volt, e csoportulás egészen véletlenül alakult.

Azt a napi sajtó tartózkodó állásfoglalásából láthattuk, hogy a megindított mozgalom egyelőre az ellenzék élénkebb csatlakozására nem számíthat, még csak az EÖTVÖS b. által képviselt centralisták sem mutattak ezen kezdemény iránt észrevehető rokonszenvet.

Amint a teremben a nagygyűlés sorain végig tekintettünk, az akkori conservatív párt vezéregyéniségeiben fényesen képviselve — az ellenzéknek igen kis számú embereiben láttuk összegyűlve. így a nagygyűlés színezete nagy többségben conservatív volt.

Vártuk aggódva a választásokat.

SZÉCHENYI gróf üdvözlőlvén a fényes gyülekezetét, azt az elnök- és jegyző-választásra hívá fel. És miután ez közhelyeslésre talált, azonnal ajánld a gyűlésnek elnökül gr. KÁROLYI GYÖRGYÖT. Fellelékzettünk e tapintatos ajánlatra és kikiáltottuk az elnököt.

Ez megtörténvén a jegyző választását hozta szóba, személyt azonban nem ajánlott, de azon perczen, melyben elhallgatott, TASNER, hű titkára nevemet emlité. Erre LÓNYAI GÁBOR s az ellenzék jelen volt tagjainak felkiáltására a választás megtörtént s a tollat kezembe adák.

Ki a gróftot eljárásaiban ismerte, az tudta, hogy nála komoly

ügyben semmi sem történik véletlenül. Hogy a választás az ő műve, erről nem kételkedett senki. A mi reményeinket pedig felhangolta az, hogy vezetése alatt túlnyomó conservatív gyülekezésben oly elnök választott, melyet ama párt nem tarthatott magáénak, jegyzőül pedig határozott ellenzéki választott meg.

Ezután a nagygyűlés egyhangúlag kimondván az alakulás szükségét, bizotmányt nevezett ki, mely a rendezés fővonalait megállapítva, azt a nagygyűlésnek megvitatásul terjeszszé elő.

A bizotmány, melyben mindenki szabadon résztvehetett, megkezdette működését, a tollat én vezetem.

Az ügy technikai része, VÁSÁRHELYI főmérnök által elkészítve annyival kevésbbé lehetett ekkor megvitatás tárgya, mert a gróf kijelentette, hogy ezen tervek végmegállapítás előtt még a lehető legtekintélyesebb külföldi szakértő véleményezése alá adatnak és felülvizsgálatni fognak.

Annál behatóbb megfontolást igényelt a társulati szervezet és kezelési rendszer megállapítása.

E ponton jutottunk a megoldás akkoriban legnagyobb nehézségeihez.

Nem ismerhettük félre az akkori viszonyok közt a kérdés igen kényes mivoltát. A vállalatra szükséges milliókat részben a kormány közvetlen adakozásából, részben annak megszerzését hitelével kell vala fedezni. Nem feledehettük, hogy a kormány ily hatalmas eszközöket az ellene működő ellenzék kezére nem bizhat, hogy abból saját céljaira tőkét készítsen. Hogy tehát az ügy ellene nem fog kizsákmányoltatni, biztosítékokat várt.

Másrésről: ha a Tisza ellenzéki népe ily hatalmas eszközöket a kormány vagy az azt képviselő conservativek kezében lát, nincs erő, mely azt az ügynek megnyerje és az érdekeltség közreműködése nélkül már csak törvényeink szerint sem lehet a dolgot keresztül vinni.

Két akkoriban igen elkeseredett ellentétes érdek kielégítésében kelle találni a helyes megoldást és ettől függött a kezdemény sorsa.

A végsőig elkeseredett akkori pártállás között kerülni akartuk a politikai elvek feletti vitákat, de midőn a szervezés kérdése megpendült, nyakig voltunk benne s ki sem térhettünk előle.

A Tiszavölgy a maga egész területében egy jókora ország, pár millió lakossal. Ugocea, Szatmár, Bereg, Ung, Szabolcs, Bor-

sod, Zemplén, Heves, Csongrád, Csanád, Békés, Bács, Torontál, Arad és Bihar megyékkel, a jászkun, a hajdú, a tiszai és csajkás kerületekkel, számos önálló kir. városokkal teszik területileg a Tisza vízbirodalmát.

Ezen nagy érdekelttség számára volt feladatunk alakítani:

a nagygyűlésben egy intéző testületet az érdekeket kielégítő képvisellel;

az egyöntetű kivitel kormányzására egy központi vezérlő bizottmányt;

végre minden vidéki érdekelttség körében végrehajtó közeget, melyekre a közvetlen érdekeltek közvetlen befolyással is bírjanak.

A politikai szervezkedés mindannyi tulajdonképeni kérdései.

Az akkor uralgott politikai légkörben nem vette a napi sajtó figyelembe ezen alakulás épen az időben felette fontos fejlődési folyamatát, nem szólt hozzá, de ha valahol lehet az alkotmányosság elméletének gyakorlati alkalmazásáról szó, úgy itt volt az.

Oly társulati szervezetet kelle felállítani, mely az egész nagy érdekelttség kielégítő képvisellete mellett az évi nagygyűléseken, bírjon központi vezetéssel, melynek megszabott állása a tervek összefüggő egységes kivitelét, a kormány által garantírozott milliók kezelését, a végrehajtás erélyes menetét biztosítja, úgy mindazáltal, hogy a vidéki érdekeltségeknek közreműködésükért és annak fejében, hogy a költségek részét ők viselendik, megillető befolyást és hatáskört jelljen ki.

Szóval a központi kormány és vidéki érdekelttség jogviszonya egymás közt, volt a kérdés tengelye, mely körül a vita fejlődött.

A kirendelt bizottság nem ismerte félre a kérdés egészen politikai mivoltát, meg is kezdte telhető jó akarattal a kérdés tárgyalását, mely elől kitérnie nem lehetett.

Azonban épen a megyékben megindított adminisztratori rendszer e napjaiban kikerülhetlen lett, hogy az ellentétes pártok gyanakvó érzülete a mindinkább hevülő vitában ne verjen fel erős hullámokat.

A központi hatalom mindenhatóságát az «erős kormány» akkor divatos elvét gr. DESSEWFFY EMIL vitatta, kedvező helyzetének egész tudatában. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ez ügyben nagyszerű technikai vállalat keresztülviteléről van szó, szemben

megyei renitens elemekkel, melyeknek készületlen avatkozása csak zavaró lehet.

Ezen elemeknek, — mint közvetlen érdekeltek és fizetőknek jogos igényeit és befolyását mi vitattak, és mert a tárgyalás eredményeinek mint tollvivő — nekem kelle kifejezést adni, akarva nem akarva a vita súlya ez oldalról rám nehezedett.

SZÉCHENYI gróf eleinte szabad menetet engedett a mindinkább élénkülő vitának beavatkozás nélkül, de természetze a figyelő helyzetet nem soká tűrte, bele ugratott a csata közepébe és míg körülnéztünk, ő és én mint párbaj vivők szemben álltunk a heves csatában.

A grófot sikerült az ellenfélnek az érdekeltségek avatkozásától elijeszteni s ő nézeteim ellen támadva, sarcasmusának gazdag tárházából ostorozta a comitatensis gazdálkodást, és népboldogító constitutionalis anarchiát, melyet fennálló nemzeti közéletünk hű másolatául akarok átláptálni egy nagyszerű technikai vállalat szervezetébe is.

Bevallom, hogy engemet e gúnyolódások éle érzelmeimben mélyen talált, és válaszaimban ezt elfedni nehezen bírtam, elmondám, hogy én a nagy grófot oly térre melyen ő páratlanul erős, követni nem fogom, de ha bírnék is ezen irigyelendő fegyverrel, ily komoly ügyben oly ellenfél ellenében, kinek ügybuzgóságáról inkább lehetek meggyőződve, mint bárki más, aligha használnám. Én mélyen érzett kötelességet teljesítek, és a hallottak semmiben sem ingatták meg meggyőződésemet. Én, ki gyermekkoromtól a megye kebelén nevelkedtem, a nép között éltem, annak érzelmeit és józanágát ismerem, illetékesnek is tartom magamat a kérdés ez ágában szólani és álláspontomat makacsul fenntartani. Ha a nemes gróf több türelemmel és nyugodtabb figyelemmel ajándékoz meg, félre nem ismerheti, hogy érveléseim legkevésbé akartak népboldogító declamációk lenni, de azon épen általa kitűzött cél körül buzgókodtak, hogy e nagyszerű ügynek a tiszai népet megnyerjük és az ügyet fogantatásában megkedvelte. Épen ő volt az, ki kiindulásunk alapját szabatosan megjelölte. Azt hangsúlyozta minden alkalommal, hogy a kormány nem maga akarja rendezni a Tiszát, csak segíteni akarja anyagi és erkölcsi támogatásával az érdekeltek szövetkezését. Itt tehát arról van szó, hogy a tiszai érdekeltség vegye kezébe saját ügyét, és maga vezesse azt a kitűzött nagy cél felé.

Ezen oly világosan kimondott alapnak megvannak elenged -
 lietlen folyományai, melyekből én az egyszerű tiszta logika nevében
 nem engedhetek semmit is, sőt azon megbocsáthatlan elbizakodás-
 ban folytatom a harczot, hogy ingatlan érveléseim sáncaiban a
 gúny nyilaitól eléggé fedezve vagyok.

Bámulat fogta el a bizottság valamennyi jelenlévő tagját. Ez
 még magasabbra fokozódott, midőn a gróf berekesztve a vitákat,
 helyéről felállva, mellettem *szó nélkül* elment és a teremből *egyedül*
 távozott.

Ez igen feltűnő dolog volt. Mert a gróf felhívására én minden
 nap gyűlés előtt őt felkerestem, együtt léptünk a gyűlésbe s mikor
 az ülés berekesztetett, ő hozzám jött és engemet karonfogva veze-
 tett ki a teremből. Együtt jöttünk, együtt mentünk egy — mint más-
 nap. E napon úgy látta a közönség, hogy külön válunk és a benső-
 ségnek vége.

Ezek után természetesen nem kerestem fel a grófot, érintke-
 zésünk az ülésen kívül megszűnt, a viták komolyabb hangon foly-
 tak, de semmiben sem közeledtünk.

Harmadnap reggelén TASNÉR ANTAL lép szobámba. Őt, a gróf
 legmeghittebb emberét, igen bántotta e feszültség. Elmondott nekem
 minden lehető szépet a grófról, de felemlítő munkától elárasztott-
 ságában néha türelmetlen voltát, meg fog ő engem érteni, mihelyt
 nyugodtabban kibeszélhetjük együtt magunkat, szerencsétlenség-
 nek nézné, ha e miatt elidegenednénk egymástól, tenném meg és
 mennék el vele a grófhöz, beszéljük ki magunkat és értsük meg
 egymást.

Első kérdésem volt: maga jó akaratából tette-e e lépést s
 miután igennel felelt, mert vele igen bizalmas lábon álltam és
 ismertem nemes szívét, egészen őszintén szóltam neki. A gróf nagy
 tulajdonait ne fejtegesse nekem — mondám — azokat ő sem be-
 csüli nálamnál inkább, de köztünk nem erről van szó. Én a gróf
 mindenkinek szembeötlő kitüntéseit nem kerestem, ő halmozott
 el avval, és midőn én legtisztább szándékkal épen az ő tanai folya-
 mán teljesítem képviselői kötelességemet és kimondom ellenében
 is mély meggyőződésemet, akkor ő elfordul tőlem és épen oly
 ostentative mellőz, mint előbb ostentative kitüntetett, ez az, a mi
 nem járja. Az elsőt nem kerestem, az utóbbit nem érdemlem, és
 nem akarok többé alkalmat adni effélére. Én a grófhöz nem me-
 gyek, evvel magamnak tartozom stb. Beszélgetésünk hevében még

olyat is találtam mondani TASXERnek: ha a gróf velem akar szólni, csak oly távol van tőlem, mint én tőle. TASXER nevetve búcsút vett, mintha éppen ezt várta volna tőlem.

Nem sok idő telt el, tán kis lélóra, TASXER ismét belép hozzám, elmondó nekem, hogy ő a grófnak előbbi találkozásunk minden részletét híven elmondta, mert először is általa volt küldve, most őt visszaküldte azon üzenettel, mondaná meg nekem nevében: felkeresne maga, de többen vannak nála, azért engem kéret, jönnék el hozzá, mint ki 10 évvel ifjabb vagyok nálánál és nem vagyok távolabb tőle, mint ő tőlem.

Így már — mondám — szolgálatára vagyok, menjünk és kocsiján oda hajtattunk.

Találkozásunk igen meleg expectoriációkban teljesen helyreállította a békét és régi viszonyt, s ő ismét karomon lépett az ülésbe.

Ezen epizódot azért mondtam el oly körülményesen, minden apró részleteivel, hogy a gróftól ily eljárásban is ecseteljem, de mindez, mint később beláttam, nála próbálkozás volt, talán azért, hogy lássa természetem mennyi nyomást bír meg, vagy hogy lássa mennyire vagyok susceptibilis, s ily állapotban, mennyire megy — legjobban az ő kifejezésével tudom jelezni — kuruczságom.

Hogy ez kísérlet volt, nem egyéb, arról mindinkább meg kelle győződnöm, midőn számtalan más dologban beláttam mennyire mélyen behatolt emberi gyarlóságaink ismeretébe, és világossá lett előttem, hogy ő midőn egy bensőbb viszony megindítását célozta velem, előbb hogyszem belement, engemet teljesen ismerni és különböző helyzetben eljárva látni akart. Legvalóbb bizonyítéka pedig ennek az, hogy soha többé ezen kívül nem történt köztünk, hogy a legélénkebb vitatkozásunk után, melyek közt éltünk, a legkisebb elkedvetlenedés — vagy szálka, mely kedélyünket szúrja, hátramaradt volna.

A bizottsági vitákból belátta, hogy a szervezkedési kérdések megoldására még nincsenek az eszmék eléggé érlelve, s mint ő nem szeretett semmit elhírtelenkedni, végül azt ajánlotta, mondaná el a bizottmány egész általánosságban a társulati alakulás feletti nézeteit. Most azonban tegye azon indítványt a nagygyűlésnek, hogy az jelöljön ki egy központi választmányt, melynek kellő ideje legyen a szervezeti előmunkálatokat elkészíteni, az nyo-

massék ki és közöltessék az érdekeltekkel is, s aztán a nyáron tartandó nagygyűlésen állapíttassák meg véglegesen.

Így léptünk a várakozó nagygyűlés elé, mely ezt elfogadta s a központi választmányt következőkből állította össze:

Elnök gróf KÁROLYI GYÖRGY, alelnök PATAY JÓZSEF, gróf ANDRÁSSY GYULA, gróf DESSEWFFY EMIL, ILLÉSI JÁNOS, KOVÁCS LAJOS, LÉVAY SÁNDOR püspök, LÓNYAY GÁBOR, LÓNYAY MENYHÉRT, gróf SZAPÁRY JÓZSEF, VODJÁNER SÁMUEL, b. PERÉNYI ZSIGMOND, meghagyva ezeknek, hogy az ügy kifejtését akként vezessék, hogy még ez évben az ásó és kapa forogjon a Tisza-mentén.

Ősi szokás szerint a nagygyűlést a gróf egy fényes lakomával fejezte be, hol bőségesen folyt az áldomás nedve az ügy sikeréért és azt kezdeményező házigazdáért.

Lakoma után a kávénál a központi választmány tagjai széles jó kedvökben még a szétoszlás előtti teendőkről beszélgettek és szóbaejtett első sorban az is, hogy a Tiszaügy vitelére a gróf mellé már valakit kellene választani, ki az ügynek gazdája legyen és a gróf vezetése alatt a teendőket előkészítse. A választást másnapra tűzték.

Ezt bevégezve, egyenkint fordultak hozzám a központi választmány tagjai, kezdve az elnök gr. KÁROLYVAL és megkínálnak szavazataikkal a választásnál a központi vezetésre.

Nem állítom, hogy ezen megtisztelő egyhangú felhívás meglepett volna. Tudta mindenki, hogy a nagyszerű kezdemény csak a nagy gróf által nyerhet életet, ő pedig roppant elfoglaltsága mellett segédet keres s erre engemet szemelt ki, készséggel deferáltak kifejezett akaratának.

Az ajánlott állást én nem fogadhattam el. Azt meghálálva, kértem a választmányi tagokat, fordítsák másra figyelmüket, én mint a központi választmány tagja meg fogom tenni kötelességemet, de többre nem vállalozhatom.

Ekkor lett előttem világos, miért foglalkozott velem annyit a nagy gróf minden előbbi találkozásunk alatt, mi volt speciális célja a bensőbb ismerkedésben, noha még ekkor nem láthattam be az egész szerepkört, melyet életében maga körül nekem szánt, s mely későbbben jutott csak kifejlésre.

Érezni kezdtem, hogy legyen az ember bármi értelmi fölény nyel megáldva, legyen bármennyire önálló és független lelki tehetségeiben, ha szíve melegen dobog, kedélye mély, az még is ember-

társára szorul, és annak oly rokon kebelre, melynek feltárhassa egész lelkét és szíve mélyét, ki átérti akkor is, midőn mindenki félreérti — elutasíthatlan szüksége van.

A víg lakomáról, melyet az egész nagygyűlés legjobb hangulatban és fokozott reményekkel hagyott el, azon határozattal távoztak, hogy másnap az eloszlás előtt testületileg fognak tisztelkedni JÓZSEF nádornál mint az ügy kiváló pártfogójánál. E lakomáról a gróf engemet magához vitt.

Szobájába érve: szóljunk már most magunk közt őszintén a dolgokról — fordult hozzám:

Nekem egy hű bajtársra van szükségein, kinek vállaira rakhatom gondjaim egy részét, hogy szegény túlterhelt agyamon segítsék.

Rég keresek ilyet, TASNER — a jó lélek — maga is el van árasztva munkával érdekemben. Senkivel még annyira sem mentem ismerkedésem folytán, mint önnel. A mi kurucz fajunknak ezer gyarlóságai vannak, mely miatt alig lehet velök összegyalulódni. Egyik nagyon vasfejű, másik viaszlágy, egyik igen susceptibilis s minden bántja, másik vastagbőrű, egyik nem akar okulni, másik mindent csak átvesz, egyik büszke, másik szolgál s kitudná hányfélék az emberek.

Nekem meglehetősen construalt agyam, de túlérzékeny idegeim, heves véralkatom van; észlelő hajlamom és sok fejtörés azon szerencsétlenséget hozták nyakamra, hogy legtöbb dolgot a politikában úgy mint az életben máskép látok, mint köznapi embereink felfogják.

Ezért kevesen értenek, különcznek, szeszélyesnek tán hóbor-tosnak is tartanak. Gondolkozni, kutatni ritka ember szeret, a merészebb, néha szemtelenebb adja a hangot, a többi rá esküszik, így lesz az emberből gőgös aristocrata, különcz angломán, a lelkesedés ostroma, az utilitatio embere, szívtelen számító s tudja Isten mi.

Nem kétlem, sok ilyesmit hallott felőlem barátai — a kuruczok körében. Senki sem ismerhet jobban mint sajátmagam, és e nehéz stúdiumra nem kevés gondot fordítottam, de mondhatom mindezek merő — tévedések. Ismerem eléggé az életet arra, hogy tudjam mennyit ér a megférhetés. Elvem ezért a politikában mint az életben — az alkalmazkodás, mert senkinek sem lehet kiváltsága mindent követelni és ennek fejében mit sem adni.

A mi az ön személyiségét illeti — láthatta, hogy eleitől gondot fordítottam megismerésére. Tudom az erdélyi országgyűlésen és Szatmármegyében viselt dolgait, tudakoltam családi és házi életének minden részleteit, végre érintkeztünk a köz és magán élet terén — nem mondhatom, hogy teljesen ismerem, de úgy sejteni — és sejtelmeimre sokat — adok hogy mi egymásnak valók vagyunk.

Figyeltem önnek minden tetteire, eddig teljesen meg vagyok elégedve, ma különösen, midőn a központi választmány minden tagját nyakára zúdítottam és ön ezen csábító állást, mely annyi sok más előkelő emberünknek megszedítette volna fejét, oly határozottan megköszönte s nem fogadta el, szerettem volna nyakon fogni és megölelni.

Így volt ez helyesen. Érezniök kell, hogy nem ők adnak, hanem kapnak.

Ámde azon munkahalmaz mellett, mely vén fejemet nyomja, ha még a Tisza roppant teendőire gondolok, szédülök. Nekem a segítség nélkülözhetlen, mert magamra okvetlenül belerekedek. Oly ember kell nekem, ki legalább a Tisza ügyében helyettem viraszt és engemet unszol és ragad magával, nem pedig utánam kullog. Önnek ép felfogása és határozottsága mellett van sok dmmona, nyugtalan lelke. Mi ha együtt működünk, minél tovább, annál jobban meg fogjuk egymást érteni, én vajmi gyarló ember vagyok, de egy gond él bennem és uralkodik minden akaratom és tehetségem felett: fajtánk és hazánk józan kifejtése. Ön eddig is hazájának élt — tudom — de mit tehetett? Nagy elveket hirdetett, czifra dictionát mondott, kapott érték vivotokat, de hol a termékenyítő munka, miféle eredményre mutathat?

Itt ellenben mennnyit tehet, hol nagyon hamar minden büszkeségét kielégítő szellemi és anyagi nyereeményeket vívhat ki a hazának. Ebben mind ketten sokat nyerünk. Én nyugodtabban hajtom fejemet a párnámra, mert gondomat megsztottam, ön befolyásom egész súlyával munkálhat a szeretett honért.

Nem csábító kilátás ez, kurucz barátom!

Mind az, mit eddig tehettem, vajmi kevés — úgyszólván kapkodás. A lóversenyt, kaszinókat, egy kis gőzhajózást, egy hidat a Dunán, hajógyárt, gőzmalmot állíthattam elő, de mi ez? Mi mindenben hátra vagyunk, mulasztásainkat nagy szabásokban kell kipótolnunk. Erre mennyi időnk van, ki mondhatná meg. A tár-

sadalmi tér nálunk még parlag és járatlan, pénzünk-hitelünk — nincs. Pedig hazánk természetes gazdagságát nekünk kell kifejteni, különben mások fogják ezt tenni. Gazdag és virágzó lesz Magyarország, csaknem lesz magyar, hol az értelmi erő s vagyoni túlsúly idegen.

E veszély fenyegetőbb, mint múltban a tatár- és török-dúlások, és ebben fekszik anyagi fejlődésünk vitális fontossága, melyet annyian félreismernek. Azt hiszik a joggal, szabadsággal mindent lehet teremteni. Megengedem örömet, hogy fejlettebb állapotban, független állami helyzetben elég volna rést nyitni s tért szerezni a nép tevékenységének, de nálunk az értelmet előbb fokozni, az eszközöket teremteni és indefiniált kapcsolati viszonyainkat némileg rendezni kell.

Isten látja lelkemet: én e kapcsolati viszonyba Ausztriával szerelmes nem vagyok, de ez elutasíthatlan szükségesség és geográfiai helyzetünkben az egyedüli kapcsolat, melyben még létezhetünk nemzetiségünk veszélyeztetésén kívül.

Vegyes házasságunkban folyvást veszekedő felek voltunk, eddigi együttlétünk — harc és háború. Okos ember ha már oly helyzetbe jutott, melyen változtatni nem bír, «modus vivendi»-t keres, a felek külön válnak asztaltól és ágytól, de együtt maradvá megmentik a családot a pusztulástól és megóvják a tisztességet a világ előtt és tűrhetővé teszik magoknak az életet.

Nekünk is meg kell találnunk a megférhetés módozatait. A dynastiát meg kell győznünk, hogy tőlünk a szakadás gondolata is távol van. Az örökös tartományokat pedig arról, hogy az ő érdekeik nálunk méltánylásra találnak, ha ők is viszont a mi érdekeink igényeit tekintetbe veszik, és önálló fejlődésünket nem gátolják.

Eddig ők közöttünk csak két fajta hazafiakat ismertek, vagy olyakat, kik teljesen oda adták magokat, vagy kik készek minden adandó perczben kardot rántani. Egyik fajta nekünk, másik nekik volt veszedelem.

Ma már, hála Istennek, támadtak magas körökben hazafiak, kik épen oly loyálisak mint amaz elsők, de ennek fejében követelik nemzetünk fejlődési eszközeit és szabadságát. Ezeknek érdeke leginkább, hogy a hatalom Magyarország felett magyar kezekben legyen.

Ezek mellett tán megindíthatjuk a nemzeti regeneratio nagy munkáját, melylyel késnünk már nem szabad.

Attól, hogy én mellettök *«elkiálttam magamat»*, még távol vagyok, nem ismerem még azt, mit és mennyit akarnak, mit és mennyit bírnak meg, mi úton minő eszközökkel indulnak, csak jó-akaraturól és fajunkhozi ragaszkodásukról vagyok meggyőződve.

Nekem is szerepkört ajánltak. Elfogadtam haborzás nélkül, mert reám bízták kijelelni mit tegyek, és kötelezettséget nem kívántak. Így állok ma, a tér előttem szabad. A Tiszával kezdtem meg. Sokat aggódtam és aggódom most is, nem-e volt e kezdemény erőnkhez képest még ma túlmerész. Azonban tán megbirkózhatom vele, ha fenn el nem hagynak és lent támogatásra és némi segítségre találók.

Fenn már szondiroztam a tért, miután beléptem, nem csekély áldozatra lennének készek, hogy kikerüljek visszalépésem botrányát. Lenn a nagygyűlés igen jó hangulatban oszlott szét, de eddig a benyomásokot csak tőlünk nyerte, majd ha feltámaszt annak a hazafi aggályok, dolgot fognak adni eleget.

Én felfelé, ön lefelé állítva útegeinket, kezdjük meg a hadjáratot és vagy győzünk vagy vissza állunk a helyre, a honnan kiléptünk.

Láthatja ezekből, hogy nekem szolgált katona kell, újoncznak nem vehetném hasznát. Ön — mint a lefolyt vitákból látam — gyakorlott harczos, erős meggyőződéseiben és nem könnyen enged, bízik népünk józanságában, bízik magában is.

Egy szó mint száz: nekem való ember.

A mint tehát szívem szerint cselekedett, mikor az egyhangú ajánlatokat megköszönte, de egymás közt ennek így maradni nem lehet. Itt kimondhatjuk, hogy ön engedni fog és az igába velem befogatja magát. Az állás társulati, a kormánytól egészen független, hatásköre, dotatiója kezében van, erről mi rendelkezünk.

Valódi benső sajnálkozással vallottam be, hogy ez állás elfoglalására nem szánhatom el magamat, de viszont késznek nyilatkoztam neki mindent őszintén elmondani, mi lelkemben van, miért kell így és nem másképp tennem.

A gróf, ki a lélek örvényeit jobban ismerte mint más halandó, igen jó vallató volt. Én pedig egészen őszinte kész valló. Meghódító gyöngédséggel hatolt minden viszonyaim apró szövedékébe, de belátta, hogy lépésekre nekem egyszerű családi és anyagi indokaim vannak, sem mellékcélom, sem utógondolatom nincs, végelemzésben nem egyéb mint a falusi boldog családkörben élő ember méltó

aggodalma a fővárosi élet ellen, hol családi örömeinek javát áldozza fel, ráadásul otthon anyagi érdekeinek elhanyagolásával fizet meg.

Otthon mitsem nélkülöz, itt nem is tudhatja, minő vágyak ébredhetnek s minő nélkülözéseknek teszi ki családját, mely ma mindene.

Minél tovább hatolt felfogásaim és élet-nézeteim leleplezésébe, annál inkább érezni látszott, hogy engednie kell és végkép — engedett is.

Engedett pedig őszintén. Mert a nekem ajánlott helyre b. PERÉNYI ZSIGMOND által lelkemre kötött egyént, miután én b. PERÉNYINEK közbenjárásomat megígértem, kérésemre elfogadta. Én pedig a grófnak mint központi választmányi tag minden munkásságomat felajánlottam.

Másnap a központi választmány újabb összejövetelének idejét márczius hóra tűzvé ki, a nagygyűlés tagjai testületileg Budára mentek át a nádor főherczeg üdvözlétére.

Mikor én is csatlakozni akartam a tisztelgő testülethez, félre szólít a gróf s azt mondja nekem: ne mennék én Budára a többiekkel, neki erre különös oka van, ezt ő majd elmondja, találkozzunk a tisztelgés után.

Így tettem.

A nádornáli tisztelgésben egy volt jellemzetes. A főherczeg nádor a gróffal voltak szemben. A tiszai érdekeltség hódolatát és háláját a gróf tolmácsolta ő fenségének. A Tisza népe a kezdeményezés minden érdemét neki köszöni, a jövő minden reményét benne helyezi — így beszélt a gróf a nádorhoz, így folytatta végig.

A nádor viszont biztosítva a tiszaiakat, ügyük teljes pártfogásáról elmondá, hogy ő minden jóakaratóval mitsem tehetne, ha a nemes gróf páratlan buzgalmával és mindig sikert arató tevékenységével az ügy élére nem áll. Az ő vezérsege a sikernek biztos záloga. Ez által reméli ő is — a nádor — hogy közreműködése az ügyben áldásos lesz, és meghozza azon gazdag gyümölcsöket, melyet ily kezezből méltán vár ő és várhatnak a tiszaiak.

És ezeket és ilyeket elmondott az agg nádor ékesszólással miről CZIRÁKY gr., az egykori országbíró, méltán mondá a főrendiházban: *cujus dicendi modum non tani admiramur, quam invideimus.*

Elmondottam ezen jelenetei is, mert azok számára, kik a

viszonyt a nádor és a gróf közt némileg ismerték, e kölcsönös constatiók felette érdekesek voltak és később lesz alkalmam ezen viszonyra bővebb világot vetni.

Tisztelgés utáni találkozásunkkor így szólt hozzám a gróf:

Az ünnepélyes fogadtatás után ott maradtam még és szól-
tam a főherczeggel. Csak egy ember hibázott a tisztaiakból, így
szóltam a nádorhoz, ki tán leginkább óhajtotta fenségednek
hódolatát bemutatni és kit én is leginkább óhajtottam volna fen-
séged kegyes figyelmébe ajánlani, mert a munkák terhét az egész
időben ő vitte és mindnyájunk elismerését kinyerte, de a nagygyű-
lés és kinevezett központi választmány oszlófélben s neki annyi
munka van még a nyakán, hogy kénytelen voltam tőle az elmara-
dást követelni, noha láttam mennyire kedvetlenül veszi kívánságo-
mat. Valóban sajnálom, hogy sok, nekünk igen fontos szolgálatait
ily hátratétellel kelle jutalmaznunk, mire ő annyi becset látszott
fektetni. Tudja fenséged — vetem oda — mennyire vágnak ezen
provinciális urak az alkalomra fenségedet közel láthatni.

Ezen könnyen segíthetünk — felelé az agg nádor — ha ön is
oly embernek tartja, ki iránt érdekeltehetünk s neki örömet
teszünk jó szolgálataiért, küldje el hozzám holnap hal 2 órára,
fogadom.

Ekkor megköszönve a nádor kegyességét, ki ebben nekem is
nagy követ hárít le szívemről elkezdtem önt ajánlani ép azon
oldalról, melyre szükségem van e találkozásban.

Istenért szedje össze jól magát, takarózzék be nyakig igényte-
len juhászbundájába, csak kényszerítve nyilatkozzék, félénken, falusi
bonhomiával; engedje magát a nádor által látszólag kényszerítve
vezettetni a tárgyak feletti beszédre, de mondjon azután minden-
ről határozott véleményt.

Mert én önt úgy ismertetem, mint megyéjében döntő befo-
lyású embert, kinek miveltése túllát a megyeház kapuján, s
nagyon józanul Ítélt a dolgokról, különösen pedig — és itt fekszik a
dolog súlya — ön hű kifejezése a vidéki hangulatnak, ki a nép közt
él és kire sokan hallgatnak a szomszéd megyékben is különösen
ön az, ki a hírheft szatmári 12 pontot megyéjében keresztül
vitte stb.

Tudnia kell, hogy az agg nádor még mindig habozó és min-
denben kételkedő, akadnak pedig jó embereink, kik neki elmondják,
hogy a Tiszaügyben is kiadja a kormány a százezreket és lesz be-

lőle — fiasco. A tiszai nép az ügy iránt egészen idegen, nincs ahhoz sem érzéke, sem arról fogalma. A tiszai értelmiség, mely KOSSUTH miatt rám haragszik, az ügytől távol tartja magát és lesz belőle nagy felsülés. Ezen balítéletek megdöntésére nekünk nagy szükségünk van s én megtettem mindent, hogy ezt tehesse.

Valószínű, hogy a nádor átviszi a beszédet még a napi politikára is. Most a cancellárság kérdése van szőnyegen. Már rég tisztázva volna a dolog, ha a nádor nem késleltetné a végmegoldást. Azt állítja, tán hiszi is, hogy MAJLÁTH felmentése és APPONYI gr. fölebbítése igen felzavarná a provinciát, kivált a tiszai vidéken, hol MAJLÁTHOT igen népszerűnek tartja. Ma a két cancellár egymás útjában áll, és ezen viszás állapot mindenre visszahat. Tízet mernék százra tenni, hogy a nádor megkérdezi ezekről is, szóljon határozott nyíltsággal. Arra is figyelmeztetem: rólam természetesen szó lesz, ön engem becsül, tán szeret is, vigyázzon, rólam szólva ne színezzon igen élénken, ellenben a főherczegnek szórhatja a tömjént egész bőséggben, kedve szerint. Ezen urak, ha derék LONOVICH püspök szerint a thuribulumot fejközhöz dobják is, nem szédülnek el attól, mint mi szerény halandók.

Holnap 11 órákor legyen a nádor előtermében és vigye magával áldásomat diplomaiati küldetésében.

Másnap a kitűzött órában az előteremben voltam Budán, hol néhány főúr között szerényen megvonultam a háttérben.

De igen meg voltam lepetve, midőn megnyilván a fogadtatás, először is nevemet hallok hangzani a terem ajtajából.

Beléptem nem elfogultság nélkül és az agg nádor előtt találtam magamat.

Hallgatva hajoltam meg mélyen, ő pedig, tán elfogultságomat észrevéve, mosolyogva kezdé diákul a beszédet — mondva, hogy SZÉCHENYI gróftól sok dicséretet hallott hasznos munkálkodásomról a tiszai gyűlésen, s ezért sok elismerést is arattam, minek ő is örül, hogy kifejezheti, úgy látja, folytató, hogy én SZÉCHENYI grófnak igen megnyertem jó véleményét és rám nem keveset tart stb.

Adott elég időt, hogy összeszedjem magamat, és midőn elhallgatott várva, hogy én is szóljak, elkezdtem folyó német nyelven beszélni, mélyen bocsánatot kérve ő fenségétől, hogy én, ki bár első eminens is voltam diák iskoláimban, de ő fenségével, ki a classicus nyelv oly mestere és kit országgyűléseinken e miatt is annyiszor volt alkalmam bámulni, nem merek culináris diáksággal be-

szélni, miután még gyakorlottabb nyelven sem ígérhetem magamnak, hogy úgy fejezzem ki gondolatomat, mint fenséged a szólás mestere előtt annyira óhajtanám.

Meglepetve látszott lenni folyó német beszédem által és azonnal kérdé, melyik megyében születtem s hol lakom?

Szatmárban — felelém.

Tudtommal — mondá a nádor — ott a birtokos nemesség közt igen ritka, a ki németül tud, hogy van, hogy ön oly folyólag beszél?

Ez onnan van — felelém — mert atyám a selmeczi német akadémiára küldött s azt is elvégeztem.

Ez szép dolog, ön tehát kitanult bányász is. így értem, hogy a Tiszaügyben is mint technikus kiváló szolgáltatokat tehet, és hogy gr. SZÉCHENYI is súlyt fektet ismereteire.

Természetesen ekkor már a főherczeg is németül szolt s elkezdett engemet kikérdezni, mintha examenen volnék, a Tisza-ügy minden oldaláról. Előbb mit tartok a dolog technikai kiviteléről? Átment a Körös szabályozására, BESZÉDES nagy csatorna-tervére stb. tudtam, hogy e derék vízmérnök a főherczeg kedvelt embere, de szerepemhez híven, kockáztattam azon megjegyzést, hogy a kolozsvár-csongrádi csatorna tervének költségvetésében még is felette messze vetette a súlykot.

Lássa — felelé — ez nálunk kényszerűség. Ha nekünk BESZÉDES a Körös szabályozásánál a valóságnak megfelelő költségvetést ad kezünkbe, megijedünk és szó sincs róla, hogy belefogjunk. így megkezdtük habozás nélkül, benne voltunk, kissé zúgolódtunk a felszaporodott költségek miatt, de végrehajtottuk és ma áldjuk őt, hogy belevitt és megtörtént.

Ezen bevezetések után rátért azon aggodalmaira, hogy nálunk mindenben a politika szerepel, s azon elkeseredés, mely ma a pártok állását oly feszültté teszi, visszahathat a Tiszaügyre is, és sok nehézségeket okozhat és a legjobb szándék kivitelét meghiúsíthatja.

Erre volt alkalmam kifejteni a dolog állását, megbízatásomnak megfelelő határozott módon. Elmondám, hogy az ősz óta, midőn gróf SZÉCHENYI összegyűjtötte a tiszai érdekelteket külön pontokon, ez az ügy az, mely a közfigyelmet a Tiszamentén uralja. Gr. SZÉCHENYI személyes megjelenése a tiszai érdekeltek közt, azon biztosítása, hogy az ügyet fenséged kiváló pártfogásába vette, hogy

fenséged már is tetemes évi subventiót helyezett kilátásba, s őt minden eszközökkel ellátta, a siker bizonyosságának hitét keltették fel a tiszai népben. Fenséged jobban tudja mint én, hogy a mi a budai várpalotából látszik kikerülni az ország elébe, egészen más-kép fogad tátik mint a mi a bécsi kormánytól jut hozzánk. És ebben épen az ellenzék válik ki a felfogásban.

Megyémben is, mondhatom fenségednek, a conservatívek sokkal tartózkodóbbak és idegenebbek az ügyhöz mint mi, kik az ngv első megpendítésénél lelkünk egész melegével karoltuk fel és léptünk actióba. Tán ép ez volt oka ellenfeleink rideg maguk - tartásának.

A nagygyűlés, mint fenséged is láthatta, igen emelkedett hangulatban a legjobb reményekkel oszlik szét, s ma már merném állítani, a siker erkölcsi priestige egészen nyerve van.

A tiszai megyék küldöttei megvizik érdekelt társaiknak fenséged meleg szavakban kifejezett magas részvétét, a központi választmány tapintatos összeállítása bevégzi hódító hatását a tiszai nép érzületére.

Két felfogás fog most a tiszai véleményeken uralkodni, mi ez ügyet a legkedvezőbb színben tünteti fel.

Egyik: hogy a kezdeményt egészen magyar eredetűnek tekinti mely Budáról fenségedtől és nem Bécsből jut hozzájuk.

Másik: gróf SZÉCHENYI mindenkor igen markírozta, hogy a kormány ez ügyben csak közbenjárói állást foglal és az érdekeltek társulata által kívánja az ügyet vezettetni. Itt tehát a kormánynak hátsó gondolatai nem lehetnek.

Ennek koronáját tette fel a központi választmány kiszeme-lése. Benne van gr. DESSEWFFY EMIL a conservatívek egyik vezére, ki maga egy sereggel felér, de a pártnak legtiszteltebb tagja és mondhatom nálunk Szabolcsban, Szatmárban igen szeretett ember. De ott van az elnökség gr. KÁROLYI GYÖRGY, LÓNYAI GÁBOR és MENYHÉRT, PATAY JÓZSEF, gr. ANDRÁSSY GYULA, ILLÉSY JÁNOS és szerény magam, kiket a tiszai nép bizonyára magáéinak tekint és nem lehet oly ügy iránt bizalmatlan, melynek élén kipróbált népszerű hazafiakat lát, sőt erősen hiszem, hogy pártunk túlgyanakvó része is ezen összeállításban vagy megnyugvást talál, vagy lehető izgatásai hatástalanok maradnának a tiszai népnél.

Fejtegetéseimet figyelemmel és mosolygásában meglegegedés-sel látszott kísérni. Állásában gyakrabban fordult egészen felém

és hosszabban nyugtatta szemeit rajtam, mintha mélyebben fürkészne lelkeim fenekén.

Nem hiszem, hogy kételkedett volna szavaim őszinteségén, mert közvetlenül áttért a napi politika folyására s néhány általános kérdés után egyenesen kérdezte tőlem: mit tartok a végbe ment kormányváltásról s azon cseréről, mely a cancellárok személyében készülöben van? E kérdésben már egyenesen véleményemet kívánta s nevemben kelle felelnem.

Ilyféle kérdések olyak, fenséges úr — válaszolám — melyekre legkevesbbé van bátorságom véleményt mondani, azon távolságban, honnan mi látjuk a dolgokat, igen kevés támponttal bírhatunk a dolgok és kivált a személyes vonatkozások helyes megítélésére.

Kik itt közelben vannak és a személyeket, azok viszonyait és minden körülményt ismernek, mondhatnak ezekről megállható véleményt.

Ép ellenkezőleg — vágott közbe a főherceg — a kik itt közelben vannak, azok könnyen a fáktól nem láthatják az erdőt. Sokan a kérdésben forgó személyekkel oly vonatkozásban állnak, hogy e viszony akarattuk ellen is elfogultakká teszi ítéletökben, másokat hivatalos összeköttetések vagy kilátásuk érdeke vezet félre — én épen arra fektetek súlyt, hogy távolról bírálja a dolgokat és sem személyes, sem hivatalos vonatkozások nem befolyásolják azokról nézetét.

Akkor engedje meg fenséged, a kérdésre inkább vidékünk általános felfogásával mint magam nézetével felelni:

Mi gr. Apponyit és fiatal főúri pártját gazdag tehetségekkel felruházott nagyra-törő hazafiaknak tartjuk, kik kormányunkat mindenekelőtt magyarrá és a magyar kormányt magyar ügyekben hatékonyná akarják tenni. Ezen eléggé nem magasztalható törekvés sikeréhez nem volna más óhajtásunk, mint hogy fenséged szép számú éveiből csak vagy harminczat is lehetne elvenni, hogy egy újabb kormányzási rendszer kifejlesztését és megszilárdítását vezetné bölcsességével és hazánkhoz jó indulatával.

Mi gr. MAJLÁTH személyét illeti, minket szatmáriakat róla ne kérdezzen fenséged. Ő ellenünkben igen is érezhető pártállást foglalt és nekünk sok panaszunk van ellene. Ő a mi megyénkben kiválólag népszerűtlen.

Hogy fenn Blcsben a kormánycsereét oly soká halogatják, ezt kivétel nélkül habozásnak, fél akaratnak tekintik a vidéken, minek

következéséül azt hiszik, hogy a múlt és jövő közti küzdelemben a jelen reményei merülnek végkép el. Fenségedtől várják, hogy bizonytalanságnak határt szab.

E hosszú kihallgatás után az agg főherczeg néhány lekötelező szóval igen kegyesen elbocsátott.

Budáról egyenesen Pestre hajtottam és kiszálltam a grófnál, hol egész kihallgatásomról melegiben minden részletességben referáltam.

Azon nap még el is búcsúztam a gróftól és útra keltem haza felé terhes szívvel és megrakodott lélekkel vágyva házam csendébe, hol a letelt zajos napok mély benyomásaiból magamnak képet faraghassak a felcsillámló szebb jövő ábrándjaihoz.

III. FEJEZET.

A nagy gróf személyes sajátságai. Gondolkodásának deductív módszere.
Vitatkozási hajlama. Incapacitabilitás. Élet bölcseleté és maximái.

Érintkezéseim első szakasza a pesti nagygyűléssel befejezve lón.

Végre láttam a célt, miért cultiválta a nagy gróf az ismerkedést velem ily gondosan, miért vont folytonosan körébe, osztotta meg velem minden gondjait, adatta kezembe a tollat, szembeszállt velem a vitákban, elhalmozott az akkor legtekintélyesebb emberek elismerő ajánlataival, végkép lemondásom daczára bizalmas küldetésben használt fel a főherczeg nádorhoz.

Engemet leginkább intim érintkezésének bővölete fogott el. Tevékenységének roppant köre bámulatba ejtett. Társalgása, mely sohasem volt sem unalmas, sem kellemetlen, legkevésbé pedig feszes vagy erőltetett, különös varázst gyakorolt reárn.

Ott voltam néha órákig dolgozó szobájában, szemeim előtt vonultak el az ország és főváros napi eseményei, egymást váltották fel a politika, irodalom, iparvállalatok emberei és mindenkinek mondani és végeznivalója volt vele. A bécsi dolgokról hivebben értesülve senki sem lehetett. A haza ügyeit senki részletesebben nem ismerte. A nemzeti élet minden szálai nála fűződtek össze.

A szív e mély szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek e gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben, eddigien még sejtelmem sem volt.

Mi más látkörben tűnt fel egyszerre nekem a hazaszeretet ő általa személyesítve, ki fáradságot nem kiméit, ki mindenről le tudott mondani, ha ennek fejében valamit tehetett a hazáért. Ki szerette és kereste is az elismerést, tudta felbecsülni a népszerű-

séget, de soha nem habozott perczig sem azt a mérlegbe vetni, ha nem várhatott is egyebet, mint a nemesebb reputáció megmentését.

Ez időben a magamféle provinczialis ember az élet anyagi gondjait nem ismerte. Gazdaságunk a régi patriarchalis módon folyt és a fogyasztásnak tág tért engedett. Minden gondunk a közügyek, foglalkozásunk a politikai olvasmányok, működésünk tere a megye volt.

Mennyire szűknek tűnt fel előttem e tevékenységi kör és a lehető siker mily kisszerűnek.

Éreztem mindezt Pesten már, de ismerve fogékony természetem, mely ily tevékenységi kilátások örvényébe teljesen bemezőlni képes, óvakodtam belépni a bővöletes körbe, melynek ajtaja előttem megnyílt, de honnan ha beléptem, a szabadulás vajmi nehézne tűnt fel.

Sőt hogy gyarlóságomat a további ostrom alkalmától megmentsem, szétbontottam a hidat magam mögött és helyemre más állítottam.

Azonban itthoni életem csendjében észre kelle vennem, hogy lelkemnek minden gondolata fogságba jutott, és e fogságból bármit teszek, kiszabadítani nem bírom.

A viszony, melybe eleinte akaratom ellenére, de ellenállhatlanul sodortattam, mindinkább érdekelni kezdett, észrevétlenül mélyedtem bele és midőn számotvetni kelle magammal, nem titkolhattam el önmagam előtt, hogy az teljesen hatalmába ejtett.

Felfogásainak rabja lettem, érzelmeinek minden rezgése áthatott enszívemen is.

Eleinte észrevétlenül, később kedvteléssel, végre öntudatos akarattal csüggttem e rendkívüli ember tanulmányozásán, és minél tovább haladtam sajátosságainak észlelésében, minél különbözőbb oldalról tűnt le előttem egyénisége, annál becsebbé lett előttem tanulmányom tárgya, annál inkább kerestem társaságát és annál erősebbé lett a kapocs, mely ellenállhatlanul hozzá és felé vonzott.

Ennyi megfigyelés és kedvvel folytatott tanulmányozás után eligazodtam-é egyéniségének ismeretében — ezt állítani épen nem merném, mert én is, mint más, rendkívüli értelmi tehetsége mellett észleltem annyi ellenmondó sajátságokat, melyek miatt nem

csodáltam, hogy a köznapi felfogásban talány maradt kortársai előtt, magam is csak későn jutottam e sajtóságok forrásának felismeréséhez, eszméinek és érzelmeinek átértéséhez.

Érthetőbb leszek türelmes olvasóm előtt is, ha épen egyéniségének ezen oldalára némi világot deríték. íme pár adat.

Szokása — mondhatnám rendszere — volt a dolgokról gondolkozva, azokat magasabb szempontokból tekinteni, és azokról nagyban és egészben magának határozott nézetet alkotni; gondosan kerülte a részleteket, a szálás erdőt nézte, nem ment a sűrűbe, hol eltévedhetett volna.

E rendszert követte messzebbre nyúló terveinél, ugyanezt hivatalos működésénél.

Türelmét veszítette, ha őt oly részletek elintézéséért kérdezték, hol az alapirány már adva volt.

Nem volt, mint mondani szokták, tücsináló — a kicsinyekben nagy.

Évek érintkezései alatt nem emlékszem tárgyra, melyről nézeteit elmondotta, hol tévedett volna a felfogásban, míg az ügy magasabb körvonalozásának határait túl nem lépte.

Hányszor volt eset, hogy így szólt valamely ügyről vagy tárgyról: még nem volt időm felette mélyebben gondolkodni, a kérdés nekem új, azonban előttem úgy rémlik, így látnám — s ekkor elkezdé a kérdést általános elvekben körvonalozni és alaptételeit lerakni — mérget vehetett volna rá bárki, hogy tételeiben megdönthetien igazságokat mond el. Alaptételeiben nem tévedett soha.

Teljesen igaza van NEMÉNYnek, midőn róla mondja: irataiban és beszédeiben a logikai fonalat nem az találja meg, ki az egyes eszméken, hanem az, ki az eszmetömbeken tekint végig.

Ellenben a mint az alapvető tételek határain túl a részletezés terére jutott, felette könnyen megtévedett.

Ez természetes. A tárgyak és munkája roppant halmazában nem ért reá a dolgokat végső részletekig elemezni és bonczolni és részletezéseibe könnyen becsúszott a hiba.

SZÉCHENYIT a gondolkozás e módszerére meglehet hajlama, inkább hiszem azonban a szükség és gyakorlati szelleme vitte.

Míg hajlamaink után mi a tények és jelenségek magyarázatából abstractiókat készítettünk, ő minden tárgynál az elvek magaslatára állott és onnan szállott le a tárgyak és jelenségek megítélő-

séhez. Gondolkozásában teljesen a deductiv módszert sajátította el és ebben bámulatos biztossággal bírt.

Innen volt, hogy ha bizonyos tárgyról szoltunk, az ő eszméi a felől egészen más körben mozogtak mint a micink, hogy felfogásait sokszor különcz színben láttuk; s ez volt oka, hogy beszélgetésében, még inkább, mint irataiban, szerte kalandozott az eszmék birodalmában, azonban e kitéréseinek szálaít mindig összetudta füzni a szóban forgó tárggyal. Sőt vonatkozásai ha néha meglepök, de mindig helyesek voltak.

Ez volt magyarázata azon folytonos vitáknak is, melyek közt éltünk, melyeket köznapi ember néha lármás szóváltásnak vehetett volna. De vitatkozásunk tárgyát soha sem az elvek, mindig az alkalmazás részletei tették, hol én elemzési hajlamomnál fogva erősnek éreztem magamat és soha nem tágitottam, ha tévedésemről meggyözni nem bírt.

Ő sem tágitott, míg tévedését nem látta, és ez felette nehéz volt, mert:

másik kirívó sajátossága volt az — *incapacitabilitas*. Nem emlékszem esetre, hogy az előttem legvilágosabb igazságról, ha esetleg máskép látta, meggyözni bírtam volna.

Mennyit nem tűnődtem eleinte a felett, hogy ily tiszta fő, rendkívüli értelem, éles felfogású organicus agy hozzáférhettem gyakran a legvilágosabb érveknek is.

Ezért őt önféjűnek, vasfejűnek mondták, senkire önmagán kívül nem hallgatott.

Pedig ennek igen egyszerű ártatlan oka volt, melyet mindjárt megértünk.

Elsőben is azt láttam, hogy makacsságom végre mindig meghódította és engedett.

Ha néha belefáradva a vitába, capituláltam s azt mondtam, elvégre nem bánom úgy intézkedem mint ő kívánja, helytelen dolgot teszek, de nem vesz el miatta a világ — mi is követhetünk el tévesztést stb.

Nem-nem, vágta ketté a vitát, engedjünk magunknak időt, aludjunk még felette.

Fontosabb tárgyaknál nem bírván megegyezni, appellált TASNEIUV, s elhívatta, ez kihallgatott mindkettőnket és kevés kivétellel mellém állott.

Evvel sem elégedett meg, elhívatta HELMECZYT s annak is

elmondotta előttünk a dolgot, ő is mellénk állott — de a gróf capacitálva nem volt.

Pedig azt mondhatom, hogy körömbe vágó dolgokban soha sem tettem semmit meggyőződéseim ellen és még sem intézkedtem volna a nélkül, hogy teljesen egyet ne értettünk volna a gróffal.

Hogyan férjünk össze — ennek nyitjára a véletlen rávezetett.

Gyakran történt, hogy bizonyos dolgot meg kelle vele beszélnem, és mert huzamos nála időzésem alatt ő saját dolgait hozta sorban szőnyegre és ezekkel váltig mindig el volt árasztva, végre sort kértem én is s kértem figyelmét összeszedni 10—15 perczre. Hozzáfogtunk, néha óráját is kitette jelezve, hogy a kitűzött idő az enyém. Azonban alig kezdem el, már meg kelle állnom, mert láttam, hogy gondolatai máshol kalandoznak. Feleszmélt, megdörzsölte homlokát, összeszedte figyelmét és kért: folytassam vagy jobban kezdjem meg, de bizony sokszor történt, hogy felálltam helyemről és azt mondtam: most nem megy, vegyünk magunknak erre más időt. Ő is belátta, homlokára csapott, mintha büntetni akarná, hogy nem bír megválni azon tárgyaktól, melyek ellenállhatlan erővel oda fészkeltek magokat s uralmuk alatt tartják.

Ezen nem tudtam csodálkozni, mert ismertem óriási munkakörét, sőt felváltva napi gondjainak tárgyát is, és ha néha zsebkönyvét, hova napi teendőit pontosan feljegyezte, áttekintettem vele, szédülni éreztem fejemet a végzendők halmaza felett. Pedig ő szigorúan számolt önmagával a teljesítés felett és legszigorúbb önmaga iránt volt a végrehajtásban.

Beláttam végre mi oka ezen incapacitabilitásnak. Azon agy, mely annyira túlterhelt volt időnkint mindennemű gondokkal, mely annyi felé volt igénybe véve, legjobb akarata mellett sem birt figyelmet fordítani a mi érveléseinkre, míg velünk vitatkozva maga érvelt, addig csak gondolt a tárgyra, de a mint ránk került a sor, gondolatai más felé ragadták önkénytelenül és mi falra borsót hánytunk.

Egy-egy tételünket néha felfogta s azt néha épen ellenünk fordította. Meg volt a vita, de nem lett eredmény.

A mint ezt láttam, soha sem fárasztottam többé magamat a capacitatio hiábavaló munkájával, ha valamiben egyet nem értettem, egyszerűen megmondtam: nem tartom helyesnek a mit állít,

és hiában zaklatott a czáfolatokért, arra kértem vegyen időt magának és gondolja át a dolgot.

És ha néha sikerült zaklatásaira egy futó észrevételt odavetnem, mely saját nézete iránt kételyt támasztott lelkében, biztos lehettem, hogy másnap azzal fogad:

Éjjel gondolkoztam tárgyunkról, s akkor elmondá nekem nézetét oly világosan és szabatosan, hogy egy ponton találtuk magunkat.

T. i. ő mindig csak saját agyával tudott gondolkozni, és csak önmaga által volt kapacitálható és azonnal tisztán látott, mihelyt valamely dolgot komoly figyelemmel átgondolt; gyanút vagy kételyt nem tűrt lelke, és ha ez feltámadt benne, nem nyugodott, míg azt szét nem oszlatta.

Ő mindig mást is megkérdezett, tanácsokat kért és fogadott, meghallgatott minden véleményt, bírálatunk alá bocsátotta minden nézetét, cselekvéseit, terveit, iratait sőt gerjedelmeit is, és nyílt, őszinte bírálatot követelt, nem is tértünk soha ki előle, de végkép ő maga szemével látott, maga fejével gondolkozott, és mindent, a mit tett, azt saját magában érlelte meggyőződésé, és azt teljes joggal mondhatta sajátjának, mert agyának erőfeszítésével néha arczának verejtékével szerezte meg.

Ezért volt természetesen meggyőződéseiben hajthatatlan és általában nézeteihez szívósan ragaszkodott, és heves véralkatánál, ideges természeténél fogva nem igen tágított, örökösen kereste a vitát és azt annyi élénkséggel és oly szellemdúsan folytatta, mint senki más, és azt mondhatom, hogy élceinek élénk szórásában, gazdag humorának csillogásában mindig felette érdekes, de soha sem volt bántó.

Sőt sem magának, sem nekünk nem engedte meg, hogy susceptibilitásvagy érzékenykedés miatt elhallgassunk. Ellenkezőleg, ha néha megtörtént velem, hogy hosszú eredménytelen vita után azt mondom: jót van, engedek.

Nem, nem, válaszd, már megszoktam, hogy hol ilyen makacsul ellenálltok, nektek van igazatok. Engedjetek egyet aludnom a tárgy felett.

A vitakozás pedig köztünk természetes és kényszerű volt.

Természetes: mert volt elég anyag reá. Ő például a «*modor és taktika*» nagy mestere, az *önmegtagadás*, az *önfőkezés* tanára, vérmérsékleténél fogva, igen hamar veszté el a türelem kengyelét, s

engedte szilajon lovát gázolni az előfordult időtlenségeken, szavait aztán, kivált élcei miatt, vásárra hordták és nem gyakran elkese-redést hintettek vele s felhasználták ellene. A felszított idegenkedés pedig ügyünknek ártott.

Továbbá a gróf nemcsak a «*nemzet ordinarius*»-ának, házi orvosának, hanem «*nevelőjének*» is tartotta magát s ezen utóbbi hivatását azokkal szemben gyakorolta leginkább, kiket leginkább szeretett. Tanítványai pedig mindannyian meglett, a közéletben állással bíró férfiak voltunk, kik leczkézéseit ha mulattatott vagy megpirított is, szó nélkül nem igen hagytuk.

Politikai fejtegetéseiben — pedig akkor mindenki és folyton politizált — mindig erősen színezett, és ki csodálkozhatik azon, ha mi 4S előtt néha igen sötét képeit és jóslatait, melyek később utolsó betűig beteljesedtek, inkább élénk képzelődésének és idegingerültségének tudtuk be, mint bölcs és számító eszének s azok felett már lecsendesítéséért is élénk csatára keltünk.

Politikai felfogásainkban is voltak némi lényeges eltérések, énerősmunicipalista, ő inkább hajtott a centralisinus felé, én a főrendektől, kiket az 1827., 1830., és 1832-ki országgyűléseken ismerni volt alkalmam, igen keveset vártam, — ellenben megyei zivatarok közt is ismerni tanultam akkor számottevő népünk józan érzékét s tanulékonyágát.

Mindezek s ki tudná megmondani mennyi más tárgy adtak bőséges anyagot élénk vitatkozásokra.

De ez kényszerű is volt, mert tőlem is mikor később hivatalba léptem, kézzel szavamra felfogadtatta, hogy mindent, a mit érzek, őszintén elmondok, ha valami rám kedvetlen benyomást tenne, azonnal megmondom, soha szálkát magamban maradni nem hagyok.

Ez volt oka, hogy soha köztünk kedvetlenség nem volt, a legélesebb vita is néha kicsapongó humora, soha fájó nyomot nem hagyott kedélyemben, sőt azt mondhatom, hogy ilyen viharzások közt éreztem leginkább hozzám való ragaszkodását.

Gondoljuk hozzá még azt is, hogy azon években mi igen izgalmas atmospherában éltünk; a gróf mindenben, a mi a hazát érdekelhette, állást foglalt, és megszólt mindent, én pedig a magam régi körében is mozogva, más forrásokból nyertem benyomásaimat, mint a gróf.

Szólnom kell még e fejezetben úgynevezett élet maximáiról, mely egyéniségének, ha nem legragyogóbb, de kétségtelenül legszeretetre méltóbb sajátsága volt — összege t. i. azon szabályoknak, melyek élelét s viszonyait másokhoz elhatározták.

Öve volt Magyarország leggondolkodóbb agyvelője — mondja KEMÉNY ZSIGMOND.

Meglehetünk győződve, hogy ez szószerint igaz. Mindenről, mi az emberi életben előfordul, mindenről, mi másokali viszonyainkat érinti, ő mélyen gondolkozott, önmagával tisztába jött, s arról meg volt neki a megállapodott önálló nézete.

És mert ezen nézetek gondolkozó lelkének úgyszólván fáradtságos szerzeményei voltak, ezeket mindenkor híven követte is és így természetévé váltak s vele összeforrtak.

Ebben nem ismertem halandót, kinek szavai tetteivel kevesebb ellenkezésbe jöttek volna. Mondhatom tanai és tettei közt teljes összhang volt.

Társalgásában mindig felette élénk, minden benyomásokra fogékony, rendkívül elmés, gyakran gunyoros, de soha unalmas nem volt. Leginkább irtózott az unalmasságtól, feszességtől és susceptibilitástól — mint a túlérzékenykedést nevezte — de mert élezés és gunyoros volt, annyi szabadságot, mennyit magának vett, mindig engedett másnak is.

Benne és általa tanultuk, hogy az élet nehéz tanulmány, melyet míg mozgunk, folyvást cultiválnunk kell. Csak kölcsönös alkalmazkodás teheti az együttlétet kellemessé, társaságunkat keresetté.

Gondozzuk — így szólt — fejtöréssel földünket és kertünket, de alig gondolunk arra, hogy kedélyünk, másokali viszonyunk, kikhez az élet köt, ép oly gondot és művelést kíván, sőt többet, mint anyagi érdekeink.

Másokra csupa jószívből saját ízlésünket erőszakolnék, azt hive, hogy mi nekünk jól esik, másnak is okvetlenül kedves. Pedig éppen az ellenkező állhat s mi rosszul alkalmazott szíveségeinkkel ép oly kellemetlenségeket okozhatunk, mint rosszakarattal.

Az is gyakori hibánk, hogy másoktól könnyen fogadunk és kiválniuk valamit, mi nekik áldozat. Nekünk például ma semmi kedvünk vigadóba menni, de családunk menne és örömét lenné benne, nálunk nélkül nem megy — mi megteszszük az áldozatot és

halálra unjuk magunkat. Ez egyszer-másszor megy, a szeretetnek önmegtagadás a legszebb virága. De ha az áldozat folyvást tart, míg észreveszszük, természetünk fellázad, nyűgözve érzi magát és e nyűg kiállhatlanná lesz. Legyünk ezért az áldozatok elfogadásában farkukodók, adásában takarékosak.

Csak akkor lehet viszonyunk másokkal állandóan jó és kellemes, ha a jogok kölcsönösségét elismerjük és tiszteljük. A mennyit másról magunk számára megkövetelni önértetünk parancsol, annyit legalább is meg kell adnunk másnak is.

Nem lehet oly emberrel jó viszonyt fentartani, ki véralkátának legalább is annyira nem ura, hogy műveltsége megóvja oly gyöngédtelenségektől, melyeket megbocsátani igen, de feledni nem tudunk. Ilyen érintések, legyen az elégtétel bárminő, mindig szálkát hagynak magok után, és a szálka megteszi mindig romboló hatását.

Győzném-e mindazon bölcs és nemes életmaximákat elsorolni, melyeket tőle tanultunk s melyekre az életben annyiszor megemlékezve, ha használtuk, mindig áldottuk is érte?

Hogy ne gondoljuk, miszerint ezek a grófnál elméleti fogalmak voltak, hanem természeté váltak, nézzünk cselekvéseire az élet folyamán.

Gyöngédségének nem volt határa s ezt soha sem vonta meg. Az annyi gondokkal túlterhelt fő soha sem feledte a figyelem azon csekélyégeit, melyek aprópénznek látszanak az élet vásárán, de valóban a gyöngy értékével bírnak, mert szívünknek végtelenül jól esnek és érzelmeinket bilincselik le.

Nem volt például rá eset, hogy hivatalos iratokat, melyeket hozzá aláírásul készen küldtem, előbb alá nem írta volna, mielőtt elolvasta.

Történt nem egyszer, hogy átolvasás után félretette és megbeszélve velem a dolgot, megváltoztattuk a kiadványt, de mindig aláírottan semmisítettem meg.

Így járt el a gróf a hivatalos iratokkal, ki nemcsak tartalmára, még a kiállítás csínjára is igen kényes volt.

Megtörtént az is, hogy némely fontosabb kiadvánnyal magam mentem fel hozzá, s akartam, hogy velem megbeszéljem, mielőtt kiadjuk. Ezeket asztalán magam külön tettem, s kértem szóljunk felőle előbb.

Ő darabonkint elővette, nevét alájegyezte s azután kezdé

olvasni. Sokat megbeszélés után megváltoztattunk, de neve mindig ott volt.

Úgy hitte, hogy bizalmának e jelével buzgóságomnak tartozik, és nem volt rá eset, hogy ezt feledte vagy másképp cselekedett volna.

Hányszor küldte hozzám komornyikját és sürgős dologban kéretett felmenni hozzá, de soha nem küldte, hogy meg ne hagyta volna neki, lett legyen 9—10 óra, hogy előbb tudakozódjék cselédemtől, felkeltem-e már? és ha nem, ne merjen báborgattatni. Tudta, hogy éjjel, néha későig dolgozom, s ha későig alszom is, erre munkával jogot szereztem.

Többször belépett szobámba és sürgős beszélgetés ürügyével szólított: venném kalapomat és felöltömet s mennék vele. Szokása volt kikocsizás közben komoly dolgokat figyelemmel megbeszélni velem. Mentem, lent kocsija várt s beültünk. Az úton nem kezdve a beszédet, sürgettem, mondaná meg, miért hívott sajátkép.

Az Istenért — feleie — már néhány nap óta szobájából sem lépett ki, ha így megy, és szabad levegőre sem jön, megrontja magát a munkával. Kocsizzunk és pihenjünk egy keveset.

Pedig mi volt az én munkásságom az övéhez képest!

E étieinél — és háztartását egészen ő vezette — figyelme a legkisebb dolgokra kiterjedt. Én például a pezsgőt nem ittam, ellenben burgundi bora igen ízlett, nekem mindig a fajta burgundi borom volt, ha asztalánál voltam.

Volt eset, hogy például Pozsonyban csaknem négy hétig állandó asztaltársa voltam. Beteges volt, és senkit sem fogadott, körülie csak családja volt. Mindennap külön meghívott és mindig faggatott előbb: valljam be, nem lesz-e nekem alkalmatlan nála ebédelni? Tudta hogy sok jó barátom van a következő közt, kikkel jobbadán csak ebédnél találkozhatom, láthatom s tán látom is, hogy neki otlétem valóságos jótétemény, de nem akar ezzel visszaélni, mondjam meg őszintén, nem nyűg-e nekem eljönni?

Sőt figyelmessége mások iránt a legkisebbekre kiterjedt.

Egy házban laktunk Pesten — a volt Európa szállodában — tudta, hogy én rendszeren egy órákor étkezem. Megtörtént, hogy épen ekkor valami sürgetés mondani valója volt. Bement előbb konyhámba és megtudta szakácsnőmtől: tálalt-e már?

Nem, — feleké az, — de épen akarok.

Mondja meg, lelkem, nem halaszthatná öt perczig a nélkül, hogy valami megromlana, dolgom van az úrral —

Akár 10 perczig, kegyelmes uram.

Így lépett be hozzám, és nem feledve a szabott időt. Nekem nőm mondotta el az asztalnál a szakácsnévali transactióját.

Midőn már 1846 őszén elhatároztam magamban, hogy felköltözöm Pestre s beállók a hivatalba, személyes viszonyunkat illetőleg néhány komoly pontot kötött ki s fogadtatott el velem kézadás-sal és becsület szóra.

Egyike ezeknek, mit különösen lelkemre kötött, abból állt: hogy ó is szavára fogadta, velem is megígértette, miszerint minden a mit vagy tőle vagy mástól róla hallanék, mi nekem nem jól esik, vagy bármikép kedvetlen, azt azonnal neki egyenesen nyíltan és őszintén megmondom. Ha őt illetőleg valami panaszom lenne, azt nem hordom, mint mondá, begyemben, hanem azonnal neki megmondom. Ő közte és magam közt nem engedek senkinek közvetítést vagy szerepet, minden ügyemben és gondolatom vagy vágyamban egyedül és előzőleg közvetlenül hozzá fordulok.

Hányszor volt alkalmam visszaemlékezni e fogadalom bölcseségére és hasznára.

Ez által volt lehetséges, hogy soha személyes viszonyunkba félreértés vagy kedvetlenség nem vegyült.

Pedig együttlétünk és életünk igen viharos volt, mint véralkatunk mellett az akkori atmoszférában alig lehetett máskép.

Ha élete ezen jeleneteinél hosszabban időztem, és tán kissé aprólékos részletekbe is bocsátkoztam, ne rója fel hibául, tisztelt olvasóm. E vonások azok az emberben, melyek megkülönböztetik a nagyságot a köznapitól és melyek leginkább élőkbe állítják az egyéniséget és jellemet teljes eredetiségében és kiválóságában.

Vannak erős tusák az emberek közt, melyektől nemhogy megsebezve kelnénk ki, de még erősebben hozzá csatolva érezzük magunkat, kivel megvívunk.

Ilyek valának vele való tusáim. Soha sem éreztem mélyebben személyemhezi vonzalmát, mint épen ezen viharzásai közt. De ezen viharokat köztünk nem is egymást érintő cselekményeink provokálták, hanem a napi események commentatiója, a dolgok felfogása, s az általános izgalmas állapot.

Őt minden kicsiség a mi történt, a mit a haza ügyével kapcsolatba bírt hozni, mélyen érdekelt. Nem volt pedig csekélység, melynek ő kapcsolatát a haza ügyével fel nem fedezte volna.

Képzeltük már most végetlenül sensibbilis idegzete mennyi felindulásoknak volt kitéve azon mozgalmas napokban, hol a megyék túlkapásaikban egymásra hezitáltak, a pártok emberei kiméletet nem ismertek, hol a szenvedély vette kezébe az uralmat, számítást senki sem ismert.

Ily állapotok közt azon úton, melyen mi jártunk, a pártok magaslatain kívüli semleges állásra volt volna szükségünk. Ez a gróf által nekünk kijelölt álláspont volt.

De ez álláspont az ő számító eszének meggondolt eredménye volt, azonban a nagy gyülekezetekben, mikből feltűnés nélkül nem vonhatta ki magát, véralkata gyakran feket bontott és avatkozása a pártharczokba ritkán történt a nélkül, hogy mély nyomokat ne hagyott volna hátra.

Még az is politikai állásfoglalásunk egyik követelménye volt, hogy a Kossuthi vitatkozást beszüntessük. Az anyagi érdekek határtalan tere elég mezőt nyitott működésünknek és a grófnak, mint párton kívüli semleges tényezőnek kell vala az országban működni, kihez minden párt emberei fesz nélkül közeledhetnek, kivel mindenki habozás nélkül egyesülhet és kezét foghat a nélkül, hogy pártja által megrovás alá vétessék.

Ez állást, melyben a jövő diétához közelednünk kelle, a gróf jelölte ki szabatosan.

Ez t. i. a semlegesség az akkori politikai viharokban a körülmények által szigorúan előírva volt.

És a mint annak helyességéről megvoltam mélyen győződve, úgy egész erőmmel védtem is épen tartását.

Ez volt aztán viharos tusáink egyik főtárgya. Például:

Én a tiszai osztályokat utaztam be és Pestről távol valék. Az alatt épen az országos gazdasági egyesület nagygyűlése volt, melyben igen éles viták fejlődtek az egyesületi titkár személye körül, kit egyik fél minden áron mással — saját emberével — akart pótolni és az egész vita politikai pártkérdéssé fajult.

A titkár TÖRÖK JÁNOST KOSSUTH igen élesen támadta meg, kezelési hűtlenséget vetett szemére és a vita ez által igen elmérgesedett, miután gr. TELEKI LÁSZLÓ s több tekintélyes tag részt vett a támadás folytatásában —

A gróf a fellépést politikai színűnek látta és a kezelés miatti támadást méltatlankodásnak nézte és tán igaza is volt, és benne a méltatlanság feletti felháborodás annyival élénkebb lett, — ez természetében, volt — minél védtelenebb helyzetben látta a támadottat, és minél kevesebb bátorságot látott másoknál a védelemhez.

Pártolásba vette tehát a megtámadott titkárt, mert veszélyesnek is tartotta, ha intézeteink kormányzatába beviszszük a pártusákat és a hazai intézeteket is a pártok veszik kezökbe és saját céljaikra zsákmányolják ki.

A gróf pártfogása sok másokat bevont a vita tüzébe, mely elvégre oly szenvedélyessé vált, hogy SZÉCHENYI és gr. TELEKI LÁSZLÓ közt majd párbajra került a dolog.

Én hazaérkezve azon délután, a grófort már hon nem találtam s tudtam, hogy késő estig nem is fogom találni, barátaimat kerestem fel tehát, hogy az időközben Pesten történekről tudomást szerezzek.

Nagy bámulatomra beszéltek a történeteket és azt láttam, hogy a dolog legmeghittebb barátaimra is kedvetlenítő hatással volt, sőt a grófnak legőszintébb emberei sem helyeselték fellépését.

Ezen hatáson tűnődve találkoztam a gróffal este. A fogadtatás első perczein túl azonnal kérdezte tőlem: voltam-e barátaimmal és mi híreket hallottam a pesti dolgokról?

Semmi jót, — válaszolám búsan, — annyival több rosszat. Elmondhatnám mint a magyar nép játékában: összejártam felséged minden országait, sehol jó hírért nem hallottam. — Senkit sem találtam legjobb embereink közt sem, ki beavatkozását e szerencsétlen ügybe helyeselné.

És megkezdődött a vita a felmerült thema felett, mely napokig eltartott szabad időnkben.

A mily élénken ő dolgokat színezett, hallatára az ember érzése fellázadt, én értettem a gróf indokait, de azt kérdeztem: menthető-e a hatás, melyett előidézett? És a ki mesterünk s folyvást azt tanítja: hogy nagy ügyeket nem szabad koczkaztatni kis érdekek miatt, és tőlünk semlegességet követel a pártok harczaiban, adhat-e nekünk ily példát?

Különben a gróf felette izgékony véralkata mellett ritka önuralkodási erővel bírt. Legnagyobb felindulásában is csak aka-

raterejét kellő felébreszteni, néhány percz alatt mintha kicserélték volna, annyira megváltozott.

És erre legsikeresebb eszköz volt, hogy magamat higgadt-ságra kényszerítettem, hol ő valami felett nagyon felháborodott. Ha pedig valamikép távolról is úgy tűnt fel, hogy én húsz évvel ifjabb véremmel inkább megbírom magam védeni az izgalmak behatása ellen, azonnal homlokára ütött, egyet fordult és egészen más ember állt előttem: mintha eszének hatalma érzéseit ezen anarchikus és féktelen elemeket egyszerre letiporta és fékezte volna.

A grófnak egyéniségében a hatalmas értelmi erő hatalmas érzemények hasonló mértékével egyesült, és mint természetes és Naplójából is látjuk, élete tavaszán érzeményei birtak túlsúlylial és tévutakra sodorták.

Később mint KEMÉNY ZSIGMOND igen helyesen bonczolja lélektani fejlődését, keserű tapasztalások után tanulmányává, majdnem rögeszméjévé vált *esze által zsarnokoskodni szívéen*. Ez neki férti éveiben többnyire sikerült, bár néha nagy reakciókat idézett elő.

Ez lélektani állapotának igazi képe.

Élet-bölcselete, melyet magának teremtett, tiszta, világos és üdvös volt.

Megkísértem néhány vonásban megjelölni mint tőle hallám:

Szerencsét a sors adhat, de boldogságot nem.

A boldogságot csak magunk szerezhethjük meg munkával. Miveljük gonddal értelmünket és kedélyünket, az ész és szív tehetéseit egyiránt és boldogok leszünk.

Ez Isten örök törvénye az emberre, de a népekre is.

Az ember kétségkívül jólét és boldogságra van teremtve — így a népek is.

De az embernek úgy a népeknek is csak annyi jólét és boldogsághoz van joga, mennyit magának megszerezni tud.

Lehet ugyan ingyen jólét, de ingyen boldogság nincs. Az. ingyen jólét pedig boldogság nélkül elviselhetlen nyűg, az életunt-ság forrása.

Az Isten úgy alkotott bennünket, hogy bennünk a boldogság kiapadhatatlan forrása lakozik. Ha egy szenvedélyünk kielégítést nem nyer, épen szenvedélyeinkben lelünk eszközt, mely kárpótol. Csak komolyan kell munkálnunk és nem feladnunk magunkat.

Ezért a munka, az ember, úgy mint a népek legfőbb, tán egyedüli kincse.

És valóban egész élete arról tesz tanúságot, hogy neki a munka fő kincse volt s azt oly mérvben űzni és értékesíteni mint ő, alig tudta más halandó.

De elvégre ez végzetessé is lőn rá nézve. Mert fátumának előidézésében nem kis része volt azon komor, számára kétségbeejtő meggyőződésnek, hogy a keletkező viszonyok közt számára a cselekvőség tere örökre bezárult.

IV. FEJEZET.

A tiszai központi választmány gyűlése Pesten. Vásárhelyi Pál véletlen halála. Sajátszerű babonássága. Felbomlása a viszonyinak A.-val. A társulati szervezet elvei.

A tiszai központi választmány márczius hó végén gyűlt össze Pesten. Én családi esemény miatt gátolva voltam megjelenni. Nem mulasztottam azonban el az ügy rendezéséről! nézeteimet a gróf lapjában — a *Jelenkorban* — elmondani.

Márczius utolsó napján jelentette a gróf a választmánynak, hogy a nádor ő fensége közbenjárásával sikerült a kormánytól kieszközölni, hogy a Tiszaszabályozás a só felemelt árának alapjából évenként 100 ezer forint segélyt kapjon tartamának idejére; a kincstártól pedig évi 50 ezer frtot két évre.

A kormány ezen ajánlatát a nádor egy hivatalos levélben tudata a gróffal, mit felolvastatott. A központi választmányt a gróf arról is értesítette, hogy a szabályozási ügy megindításához első rendű bécsi házaknál egyelőre 400 ezer forint kölcsönről biztosítva lévén, a folyó évre 550 ezer forint tőke a társulat számára biztosítva van.

Ez által a központi választmány azon helyzetbe jutott, hogy a folyó évi munkákra kellő pénzalap már biztosítva lett és a szervezési előmunkálatok sürgetővé váltak.

Mindenek előtt a választmány elhatározta testületileg a nádor ő fenségéhez járulni, hogy sikeres közbenjárásáért a társulat háálját kifejezzék.

Ezek után megkezdték a társulat szervezete iránti előleges tanácskozásokat és felhívták VÁSÁRHELYI főmérnököt, hogy a szabályozás technikai rendszeréről terjesztené elő javaslatait és evvel kapcsolatban jelölné ki azon pontokat, hol a munkálat még a folyó évben megkezdhető volna.

A technikai javaslatok előterjeszlésére ápril hó 8-ka volt

kitűzve, és e napon a központi választmány összegyűlt VÁSÁRHELYI előadását meghallgatni. Midőn azonban a főmérnök a gyűlés helyén térképeit előmutatva előadását megkezdeni akarta, egyszerre élettelenül összerogyott. Szélhűdés érte és meghalt.

Ezen esemény hatása leírhatlan volt.

A gróf igen szerette őt, az aldunai munkálatoknál ő volt a vezérmérnök és a grófnak mindenben hű társa. Szak-képességére igen sokat tartott, ő volt az első, kivel a gróf a tiszai vállalat gondolatát közölte s ki a gróftól bátorította és a technikai kivitelét biztosította. Őt tekintettük az idő szerint a vállalat főtényezőjének.

Csak a ki a gróf előítéletességét közelebről ismerte, képzelheti mennyire birt ez esemény, melyet ő igen baljóslatúnak tartott, kedélyére nehezdedni.

Munkálkodásról tovább ez alkalommal nem lehet szó. A központi választmány annyit tett, hogy a gr. DESSEWFFY EMIL által benyújtott alapszabály-tervezetet kinyomatni és kiosztatni megrendelte, és a tárgyalást egy közelebbi összehívandó ülésre elhalasztotta.

Ezen megrendítő esemény hatása alatt a gróf egy okmányt fogalmazott, és a központi választmány jelen volt tagjaival aláíratott. Ezen fogalmazvány mélyen megrendült hangjában találjuk akkori érzelmeinek hű kinyomatát.

Ezen okmány a megremegett lélek ünnepélyes szent fogadalma, hogy az ügyet, melyre vállalkoztak a sors minden viszonyosságai közt törhetlen kitartással fogja szolgálni az aláíró.

Ezen okmányt a későbbi összejevetel alkalmával velem is aláíratá. Hátra hagyott irományai közt kétségtelenül meg lesz található.

Ne feledjék, t. olvasóim, a gróf egyéniségében e meglepő vonást, mert ez ismétlődik életének folyásában többször is és végkép 48-ban végzetes nyomásával kedélyét borítja és a döblingi menedékbe vezet, honnan elve nem volt kijöendő többé.

Senki, még legmeghittebb emberei sem bírták magoknak e sajtáságos vonást a gróf egyéniségében megmagyarázni. Előttem b. WENKHEIM BÉLA, az országban egyik leghívebb benső barátja és rendkívüli egyéniségének legőszintébb ismerője, 48-ban is panaszkodott a gróf ezen különössége felett.

E különös hajlam megmagyarázásán hiában törtük fejünket,

vettük végkép mint egyéni sajátságot és oly tüneményt, melyet megfejteni nem tudunk.

Azonban döblingi magányában elborult kedélyének sötét ábrándozásaiban a rejtély kulcsát önmaga adta kezünkbe és most már Naplójának is birtokában világosan láthatjuk, hogy a talány-szerű sajátság egyéniségében nem egyéb, mint kedélyvilágauak állapotából folyó lélektani kényszerű fejlemény, mely őt 4iS-ban végkép elmeríti.

A gróf t. ., ki a személyes bátorságban kereshette pár-ját, kit az akadályok tornyosulása ruganyos erejével csak emelt, ki nem rettent vissza semmi erőtől, mely emberektől jő és útját állja — megremegett azonnal, ha a fátum vagy végzettség fenye-gető jelét vélte látni; rendkívüli éréivé, melyet az ellentállás csak fokozott, azonnal megtört olyféle nyomás terhe alatt, mely vallásos mély érzülete előtt túl világi hatalom intelmének tűnt fel.

És Idő kellett, míg zsibbadásából felocsúdott s összeszedte meglankadt erejét. Így volt ez a 38-ki pesti árvíznél, a pesti álló-hid láncszakadásánál, kisebb mérvben átmenetileg az apróbb-eseményeknél, mint VÁSÁMIELYI rögtöni halála s annak az idő--és helyben rejő tragicumánál is.

Ezen ülésszaknak meg volt még egy másik kedvetlen ered-ménye is, mely a vezérmérnök fátuma által fokozott sulykai nehe-zedett a Tiszaügy indulására.

A gróf t. i. úgy találta, hogy a helyettem megválasztott egyén, ki már az ülések előtt néhány nappal hivataloskodását megkezdte és a gróffal együttműködni megkísérlette ez állásban tarthatatlan.

És ezt a gróf oly határozott akarattal és ellenmondást nehe-zen tűrő izgultsággal mondta el a központi választmány tagjai-nak, hogy be kelle látniok, miszerint minden további kísérlet a viszony fentartására — csak árthat.

Keservesen panaszkodik e felett a gróf hozzám intézett levelében:

«Hogy ti — így ír levelében, b. PERÉNYI és gr. DKSSEWFFYT is értve — egy jó embereteket szokás szerint pajtassági tekintetből rám tukmáltátok, ezt megértem, nem is rovom fel, de hogy én

vén fejemmel, ki egy kocsis választásánál is elővigyázó vagyok, ebbe oly megfoghatlan gondatlansággal belementem, ezt mód nélkül restellem s meg nem bocsáthatóm magamnak.

«A. — nem kétlem — becsületes, jóra való és értelmes ember lehet, de nem bír azon tulajdonok egyikével sem, miket én ez állásban nélkülözhetlennek tartok. Hiában, gyeplőinek születni kell, azt csinálni nem lehet. Neki pedig épen nincs démona, egészen passív természet, kit nekem kellene nyakamba venni, hogy magam után vonszoljam. Nekem ellenkezőleg vis motrix kell, hogy a munka terhe alatt össze ne roskadjak.»

E hirtelen bomlás engemet igen kedvetlenül, noha nem egészen váratlanul lepett meg.

A megférhetlenség oka a gróffali érintkezés tévesztett modorában, mondhatnám ügyetlenségében feküdt.

A mint a téli gyűlésről hazajöttem és A. megválasztásáról értesítve lett, én őt felkerestem és ő is nálam huzamosb időt töltött, mely időt arra fordítottam, hogy őt különösen a gróffali érintkezés sajátságaira figyelmeztessem. B. PERÉNYI ZSIGMOND és HELMECZY MIHÁLY is, ki jó ismerője volt, mindent elkövettek, hogy teljesen tájékozva és előkészítve legyen, de naturam expellat furca, tamen usque redibit.

Mitől leginkább óvakodni intettem A. barátomat a gróffali érintkezésben, az annyira természetévé vált, hogy elhagyni nem bírta, és ez volt épen a grófnak gyöngéje oldala, mit elviselni nem tudott.

Megszokta t. i. A. barátunk, hogy érzelmeink bókoló szóáradatban szabad folyást engedjen minden alkalommal, és hódolatának ékes szavakban kifejezést adni oly készütséggel birt, melyben maga is gyönyörködött és nem is hitte, hogy legyen halandó, kire ez kínos benyomást gyakoroljon.

Ez bántotta a grófot, és miután A.-nak e hajlamát felismerte, vele minden érintkezést került, holott barátunk feladata épen az volt volna, hogy a gróffal folytonos érintkezésben és vele egyetértve az ügyet vezesse.

Pedig jól esett, mint természetes, a grófnak az őszinte hódolat, elismeréssel mint senki más fogadta a gyöngéd ragaszkodást maga irányában tőlünk, de ezt eljárásunkból érezni, nem szavainkból hallani szerette.

Misem volt neki imelygőbb, mint triviális magasztalások. A nagy szavakba foglalt kölcsönös dicsérgetéseket épen lábra kapott

rossz szokásaink közé sorozta és a szó betűszerinti értelmében üldözte.

Volt alkalmunk néha megijedni a hatástól azon éles sarcasmus miatt, mely] vei hozzájárult küldöttségek szónokának túlhajtott áradozásait fogadta. E szokásunk — így szólt — oka annyi hiúság, önteltség és elbizakodásnak, önismeretünk hiányának és aljas hizelgés megszokásának. Mennyi önhittség és tudatlanság kell hozzá, hogy elmondjuk és boldog együgyűségben elhigyük: «extra Hungariam non est vita».

A gróf maga kifogásait irányunkban soha sem hallgatta el, de elismeréseiben sem volt tartózkodó vagy fukar.

A tömjén kezelésében nagy mester volt. Nem birt ugyan az. ékesszólás azon ritka készülségével érzelmeinek az idő- és alkalomhoz mérve, gyöngéd kifejezést adni, minővel egykor KÖLCSEY, SZÁSZ KÁROLY, az atya, kiválókép pedig Loxovicn érsek tündököltek; — érzelmeinek melege szemein átsugárzott felénk, és viseletébe irántunk annyi gyöngédséget tudott fektetni, hogy én mindig mélyen éreztem s mondtam is társaimnak a hivatalban, mikép a gróf minden mássali hivataloskodásra teljesen elrontott és képtelenné tett.

Mert az érdemek öntudatában és az elismerésekben csak oly dúsgazdag mint ő volt, lehetett annyira pazarló az erkölcsi osztalék átengedésében is.

Azon év — 1840 — nyarát a gróf egészen a Tiszaügy berendezésének szánta, mert el volt határozva, hogy még az őszön a szabályozási munkát a Tisza több partján minden áron megindíttassék. Pedig még sem a társulat szabályszerűleg constituálva, sem vezérmérnökünk, sem központi igazgatóságunk nem volt.

A vezérmérnök állására ideiglenesen KECZKÉS KÁROLY főmérnököt, a budai főépítészet től hivta meg, a központi igazgatóságot betöltetlen hagyta, teendőit egyelőre én, mint a központi választmány tagja, vettem át hallgatagon.

Míg az ideiglenes vezérmérnök az általunk kijelölt pontokon, hol az érdekeltek a munka megkezdését sürgették, a szükséges helyi terveket készítette, mi minden gondjainkat a társulat rendezésének ügyeire fordítottuk.

A munka tényleges megkezdéséig még tömérdek teendők voltak.

A Tiszavölgy rendezését illető ügyekben a vezérelvek végleges megállapítása.

Az alapszabályok tárgyalása.

A költségelés rendének elintézése és evvel együtt a társulat pénzügyi dolgainak rendezése.

A Tisza-folyón egy próbahajózás gőzösön.

A munkába veendő tervek a helyszínéni megvizsgálása s a közvetlen érdekeltek kihallgatása.

A társulati osztályok alakítása ott, hol a munka megkezdendő volt.

A külföldi szakértővel a Tiszavölgy beutazása és a technikai munkák vezérelveinek megállapítása.

A munkák több pontoni megindításához szükséges pénz megszerzése és eszközök kiállítás.

Ennyi munkának a kitűzött rövid idő alatti bevégzésére csak SZÉCHENYI gróf vállalkozhatott.

És ez lehetséges is lett az ő sajátos munkafelosztási rendszerével, mely nem mulasztott semmit, minek meg kelle történni, de nem is anticipált semmit, mire még időnk volt, hogy érleljük.

Napjainkban épen, hol a Tiszaszabályozás ügye mind technikai, mind szervezeti tekintetben új alakítások küszöbén áll, nem tartom érdekkivülinek az akkor megalapított vezéreszmék rövid vázlatát adni, mint minden részleteiben az ő sajátképi vállalkozási conceptióját.

A nagyszerű vállalatot a «*Tiszavölgy rendezésének*» nevezte, mely tág keretben a magyar alföld valamennyi folyói, a vízmunkák valamennyi nemei: átvágások, töltések, kiszáritás, lecsapolás, csatornázás, öntözési készülékek stb. befoglaltatnak.

Az út, melyen ezen évtizedekre terjedő czélokot létesíteni akarta, egyedül a *társulati* látszott helyesnek. Ezen okból, mint már fennebb említém, és mert sehol a világon nem látunk nagyobbyszerű közigazdagsági fejlődést keletkezni mint a népben feltámadt érdeket és kifejtett értelem mellett mindig önmaga a nép által. A kormányok ilyféle közvetlen működését csak egészen fejletlen barbár népeknél találjuk, a culturalis viszonyok más utat mint a közvetlen érdekeltek gondozása által vezetett működést sem nem ismernek, de nem is túrnének.

A társulati működés mellett a gróf a kormány avatkozásának a felügyeleti jog korlátai közt oly hatást szabott ki, melyet a

mai alkotmányos kormányzat is inkább szűknek, mint tágnek tekintene.

A költségek rendére nézve felállította a teendő munkák két cathegóriáját.

Egyik: mely túlnyomótag a közlekedési céloknak, másik: mely inkább a mivelhető told mentesítésének szolgál.

A elsőnemű munkák költségei az államot, a második a megmentett föld birtokosát, a nyert haszon arányában, illetik.

Mennyi valósággal az áttér és minő osztályozást kell ezekben felállítani, miként kell az érdekeltségek csoportozását megállapítani, hogy az egy vidéki osztályba tartozók valósággal egyesítve legyenek, mindez és számtalan evvel kapcsolatos kérdés sok előmunkálót és éveket kívánnak. Addig is későbbi kiigazítás fentartása mellett alapul állítja fel a társulat, hogy:

veszi a vidéki osztályokat a mint azok maguktól most önkényt csoportosulnak, ügyelve azonban, hogy az érdekeltségek igen fel ne apróztassanak.

Most egyelőre lévén a társulatnak évi 150 ezer forintja, mely nem visszatérítendő összeg, ezen alapból fedezi a társulati központi és a mérnöki kiadásokat, valamint az átmetszések költségeit.

A töltésezesek kiadásaira fog szolgálni azon kölcsön, mely a kormány közvetítése mellett már biztosítva van, mely kölcsönök azon vidéki érdekeltek által lesznek törlesztendő, kik ezt földeik megmentésére felhasználták.

Kimondatott vezérelvül az is, hogy a külföldi szakértő által felülvizsgált technikai tervek a nagygyűlés által fognak fölveikben megállapíthatni. Az ezek alapján készítendő helyi tervek a vidéki osztályok kihallgatásával fognak elintéztetni és így végrehajtásul kiadatni.

Ezen vezérelvek megállapítása után nem maradt egyéb hátra, mint a nagy társulat benső szervezetének részletes tárgyalása.

E ponton jutottunk ismét azon térre, melyen az első pesti nagygyűlés alkalmával a kiküldött bizottság két ellentétes részre oszlott és megegyezni nem tudott.

E nyári ülésen a mi — az akkori ellenzék — helyzetünk némi leg nehezedett, mert gr. DESSEWFFY EMIL már rendezési tervzetét alapszabályok alakjában kidolgozva, még a márcziusi ülésen benyújtotta, s az a központi választmány által tárgyalás alapjául kitűzve nyomtatásban kiosztva lón.

Mi ez által túl voltunk szárnyalva, de ennek ellenében is megtartottuk régi álláspontunkat és kijelentettük, hogy ezen tervezet alapelveivel nem értvén egyet, mi az egészet és minden részeit elfogadhatóknak tartjuk, s míg a központi választmány a két ellentétes ajánlat alapelveire nézve megállapodásra nem jut. nem látjuk lehetőnek az előadott terv részletes tárgyalását.

Ha a központi választmány gr. DESSEWFFY rendezési elveit általánosságban elfogadja, akkor a beadott tervezet el van fogadva minden részeiben, mert azon elvekhez híven van szerkesztve. Ellenben ha a mi nézetünk nyer elfogadást, akkor e tervezet egyetlen pontja sem állhat meg.

Ez látszott épen kényesnek a központi választmányra nézve s miután a vitákat ezen állásfoglalásból nem bírta kimozdítani, az egészet vezető SZÉCHENYI gróf pedig egészen hallgatag állást foglalt — azon expedienshez nyúltak, hogy egy albizottságot neveztek ki b. PERÉNYI ZSIGMOND vezetése alatt, hova gr. DESSEWFFYt és engemet mint a két ellentétes nézet képviselőit és még pár tagot kiküldöttek: kísértenőkj meg a két nézet lehető kiegyeztetését és ez által készítenők elő a központi választmány határozatát.

Gr. DESSEWFFY is ép úgy belátta mint mi e kísérlet sikeretlenségét, de elfogadtuk végkép ép azért, hogy a központi választmányt érdemleges határozatra szorítsuk.

Ma is őszinte elismeréssel emlékezem vissza DESSEWFFY EMIL erélyes, de minden tekintetben loyális és kifogástalan eljárására e vitában. Hévvvel és meggyőződésének egész erejével védte álláspontját, de elismerte, hogy ezzel ellentétes nézetek pendítettén meg, az érdekelték várákozásai magasabbra hangoltattak és most már a felkeltett remények a szigorúbb megoldást igen megnehezítették.

B. PERÉNYINél kezdetben mindjárt elismerte gr. DESSEWFFY, hogy köztünk az összeegyeztetés lehetetlen. Compromissum nézeteink körül alig lehető, itt más nincs, mint a kiindulási alapok közt egészben és összeségben választani, csak ha ez megtörtént, lehet a részletekről szó. Módosítványok a részleteknél csak megrontanák az egészet s élvezhetlen zagyvalékot állítanak elő.

Ezzel az albizottság beérte s ezt terjesztette a központi választmány elé, ajánlva az alapelvek feletti általános véghatározást.

A központi választmány, mely SZÉCHENYI gr. vezetése alatt soha

sem decretált valamit többséggel, hanem a legtürelemesebb vitákban kimerítve a tárgyat, szokott volt közmegnyugvással állapotásaihoz jutni, most sem nyúlt ezen eszközhöz, a többség határozatához. E helyett SZÉCHENYI gróf indítványozá, hogy miután most nincs kilátás a nézetek kiegyeztetésére, készíttessék el mindkét alapon a szervezési munkálat és a pár hét múlva tartandó debreczeni nagygyűlés előtti napokon vétessék végleges tárgyalás alá a központi választmány által, s úgy terjesztessék a nagygyűlés elé.

Ezen megállapodás és gr. DESSDWFY Őszintesége kezünkbe adta a győzelmet.

Ő jóhiszeműleg aggódott a vállalat menetén, ha a központi választmány a hatalmat megosztja az érdekeltek tömegével. Előtte a kormány és megyék fennálló viszonya lebegett, s nem hitte lehetőnek a nyugalmas kormányzást a vidéki osztályok — bár szabályozott — beavatkozása mellett. Ő neki a magyar BONFIN nemzete volt: *«jugi impatiens, libertatis incapax»* melyet előbb ki kell nevelni. Még BACH korszakának első éveiben is kétkedett: vagyunk-e eléggé maczerálva már, hogy eszünkre térjünk.

Azonban bírt elég ügyszeretettel bevallani, hogy miután az első nagygyűlésen eszmék támasztattak az érdekeltekben, melyek ma már erőre kaptak, nem tagadhatja maga sem, hogy tervezete már most a várakozást kielégíteni alig fogja.

Ez a központi választmányt a végelhatározásban habozóvá, SZÉCHENYI grófot decidáltabbá tette, ki midőn a fennebbi indítványt tette, jól tudta, hogy a debreczeni atmospherában hova fog a dolog eldőlni.

Így lett a debreczeni gyűlés a szervezeti kérdések eldöntő színhelye és ott el is dőlt, úgy mint óhajtottuk az érdekeltek ovátiói közt.

Ha ma, 34 év múlva, visszaidézem képzeletemben azon vitakozások emlékeit, melyek a szervezkedési kérdést annyi értelemmel és élénkséggel tárgyalták, ma is sajnálnom kell, hogy a napisajtó akkori tartózkodó állása mellett a tanácskozások az ország figyelmébe nem jutottak, és csak a jelenlevőkben hagyhattak marandóbb nyomokat.

Annyit önérzetes elégültséggel mondhatok ma is, hogy ezen viták az épen szőnyegen forgó legvitalisabb érdekű kérdések körül a legélénkebb részvét mellett folyván, annyi kölcsönös tisztelettel és loyális tárgyilagossággal vitettek a felek által, hogy sem a csatázók, sem a nagy hallgatóság részéről, mely pedig a debreczeni

város-teremben még a collegium ifjúságából is nem csekély contingent foglalt magában; a mindenki iránt gyöngéd figyelem és az érzület nyilvánulásaiban az illem soha megsértve nem lett és még csak elnöki intelemre sem adott alkalmat. Mi pedig amaz izgalmas időekben a csodák közé volt sorozható.

A vitákban gr. DESSEWFFY EMIL a centralizált állami kormányzat álláspontját védelmezte oly szabatos felfogással, hogy az az akkor modern doctrina minden hívét kielégíthette volna. Báró EÖTVÖS és SZALAY maga a francia iskola gyönyörködhetett volna előadásában.

Az ő elvei szerint ez lett volna a társulat szervezete:

A nagygyűlés lett volna a millió érdekeltnek jogosult képviselője, mely *fictione juris* a társulat minden hatalmának egyedüli forrása.

A központi választmányt, mint a társulati ügyek központi kormányát fel akarta ruházni a társulat hatalmának minden attribútumaival, mint a mely a társulati ügyekben rendelkezik és végrehajt, és eljárásáról az évenkénti nagygyűlésnek beszámol.

A vidéki osztályokban működő közegek tehát nem lettek volna egyebek, mint a központi választmány vidéki expositurái, melyeket nevez és fizet, kikkel egyedül rendelkezik.

E mellett a vidéki osztályok érdekeltjeinek némi felügyeleti és ellenőrködési jogot adott volna, melylyel esetleges rendetlenségeket és visszaéléseket önérdékükben megakadályozhattak és a központnak segítségére lehettek volna.

Más oldalon álltunk mi úgynevezett municipalisták. Az eltérések közöttünk ezek voltak:

Mi az egész végrehajtás kezelését s az avval járó minden felelősséget a vidéki osztályokra fektettük, nekik adtuk át tisztviseleik megválasztását, a pénztár szabályszerű kezelését és minden a végrehajtás körüli rendelkezést.

Fentartottuk a központi választmánynak a felügyeleti és ellenőrködési jogot azon biztosítékkal, hogy ha a vidéki osztály nem akarná vagy nem képes kötelességét teljesíteni, a központi választmány veszi át az intézkedést.

Fentartottuk a tervek egységének s összevágó kivitelének garantiáját a központi választmány kezében, de az egységes keretben is a speciális terveket a vidéki érdekeltnek közremunkálásával kívántuk megállapíttatni.

Szervezetünkben is a vidéki osztályok mérnöki kara a technikai terv és kiviteli szabályok tekintetében a központi főmérnök illetőleg központi testület rendelkezése alatt álltak.

Szóval szervezetünkben minden osztálynak megvolt épen a központi gépezettel analóg szervezete, t. i. vidéki összgyűlése, választmánya, ennek vezetése alatt igazgatója, pénztárnoka, ügyvédje és jegyzője valamint mérnöki kara.

Az ő rendszerükben a központé volt minden jog, de egyszerűsmind minden felelősség is. A mi rendszerünkben a legnehezebb felelősség a vidéki osztályokra mint közvetlen érdekeltekre lett ruházva, de egyszerűsmind annak megfelelő jog is.

Ellenünk voltak az akkor modern elmélet emberei, a fiatal kormánypárt conservatív tagjai, mellettünk a vidéki érdekeltek osztatlan érzülete, sőt maga a központi választmány többsége igen hajlott oly szervezethez, mely róla a terhes felelősség súlyát leveszi és eljárását a vidékek panaszaitól megóvjá lehető akadályok vagy esetleges visszaélések esetében is.

Természetes, hogy ily körülmények közt a mi ajánlataink jutottak túlsúlyra és a debreczeni nagygyűlés azokhoz járult csaknem egyhangúlag, miután ellenteleink is látva a közhangulatot, magok kijelentették, hogy tovább ellenezni a dolgot nem akarják, a tapasztalás meg fogja mutatni, kinek van igaza.

SZKCHKNYI gróf pedig, ki ily dolgokban felette óvatos volt, azon igen kedvező hangulatnak nyomása alatt, melyvel a mi szervezetünk az összes érdekeltség által fogadtatott, látva ez mennyire megnyugtatta a vidéki érdekelteket, készséggel járult maga is annak elfogadásához, de megnyugtatósul indítványozta, hogy szervezetünk elvileg elfogadtatván, miután a tiszai munkálatokat több ponton még az év folytában okvetlenül megindítanunk kell, várjuk be a jövő évi nagygyűlést, mikor már az ajánlott alapokoni ügyvitel a gyakorlatban kimutatja eredményeit — halaszszuk tehát akkora a végleges megerősítést.

Ez lón a debreczeni nagygyűlés egyhangú határozata.

A debreczeni nagygyűlés után azonnal megkezdtük ezen alapon a vidéki osztályok rendezését ott, hol a munkát megkezdetni lehetett, s azontúl három évig e szervezet oltalmában működünk és ma már mondhatom, hogy ezen egész idő alatt:

a központi választmány és vidéki osztályok közt az összeüt-közésnek vagy ellenszegülésnek egyetlen esete sem fordult elő.

A munkák haladása miatt soha a központi választmánynak a vidéki osztályok ellen semmi panaszra nem volt oka.

A vidéki osztályok pénztáraiban, hol százezrek fordultak meg, a kezelés oly kifogástalan volt, hogy a felülvizsgált számadásokban még csak neheztelt kiadások esete sem fordult elő, annyival kevésbé merült fel panasz helytelen vagy épen hűtlen kezelés miatt.

Később hányszor említette fel nekem a gróf benső meglepődéssel, mennyi szerencsénk volt ezen ügy vezetésében — mert ez nem a mi érdemünk — és mily merész dolog volt ily vállalat kivitelét 13 osztályban csupa nem iskolázott és renitentiára szoktatott, épen nem fegyelmezett megyei elemekkel megkezdni, és huzamos időn át sem legkisebb ellenkezésnek, sem a pénzek kezelésében a legcsekélyebb helytelenségnek esetét nem tapasztalni. Ez a mily váratlan, ép oly lélekemelő eredmény volt.

Igaz, hogy e viták alatt, melyeknek oroszlánrésze nekem jutott, a gróf mindinkább kezdé követelni, hogy a központi igazgatás élére én álljak, s ez okon a központi választmány másnézetű tagjai is engedékenyebbek lettek oly rendszer iránt, melynek szerintük legyőzhetlen nehézségeivel nekem kellend első sorban megküzdeni s Int nem sikerül, áldozatául esni.

Már akkor is, de ma még inkább meg- vagyok győződve, hogy a jó kormányzás titka abban rejlik, hogy a központi Initalom saját erejét túl ne becsülje, és terjedtebb hatáskört ne vegyen magára, mint minek józan számítással megfelelni képes. Csak így hárihatja el magától azon lelelősség terhét, mely mindent tőle követelve az elégületlenség állandó forrását képezi, és az izgatásnak bőséges anyagot szolgáltat.

És ha a népek cultrális fejlődésének folyamatára ligyelme-zünk, nem lehet nem látnunk, hogy a szükségletek folyton szaporodnak, az érdekek mindinkább sokasodva a kormányzást fokont-kint szövevényesebbé és nehezebbé teszik.

Ha ezen fejlemény természetes menetével szemben a kormány mindinkább a gondviselés szerepét vállalja magára, t. i. minden hatalmat magához vonva, minden felelősséget is magára zudit, két nagy szerencsétlenséget idéz elő:

a kormány helyzetét teszi elviselhetlenné, melyben minél inkább erőlködik, annál inlensusabb lesz;

a nemzetet törpíti el, midőn annak minden gondjait magára véve élhetlenné teszi.

Ennek jelentőségét felfogja az, ki például a régibb időkben az osztrák és magyar nép életét ismerte és összehasonlította.

Döblingben időztem 1857-ben SZÉCHENYI grófnál. Az időben egy művelt bécsi ifjú, ki az irodalomban is neves volt, járt hozzá sakkozni és társalogni. Beszélé nekem a gróf, hogy azelőtti nap délután szokott órájában igen felizgultan lép be hozzá. E nagy felindulás okát kérdezvén tőle. Képzelve a gróf — monda — most jövök ebédre s kicsi híjja, hogy meg nem mérgeztem magamat veszedelmes rézoldattal, mi a legkínzóbb mérgek egyike. Eczetes ugorkát kértem, és hoznak nekem oly szép zöldet, mintha épen most szedték volna le. Lármát ütöttem, végre kisütöttük, hogy az ugorkás tartányban rézkrajczár van. Hogy ne pukkanjon meg mérgeiben az ember, — végzé elbeszélését az ifjú, — mikor oly nyomoréi rendőrségünk van, hogy lustasága miatt még életünk is kockáztatva van.

Szegény magyar népünk — tévé hozzá a gróf — hát a te ugorkádra ki ügyel fel? Szerencsére önmagad. A szegény bécsi nép, még a míveltebbje is, úgy rászokott a rendőség gyámkodására, hogy ha ma a piacot elárasztják bolond gombával és a rendőség nem confiscálja, utolsó darabig megeszik. Nálunk legföllebb kikaparnak az ügyetlent, ki magára nem képes ügyelni és bolond gombát eszik.

Nem-e teljesen kifeszített vitorlával evezünk ma ezen állapotok felé. Az ország pár száz hatóságaiban minden kihágásért a központi kormányt kárhoztatjuk. Ő hordja az emberiség bűneit, magunk nem is gondolunk arra, hogy megóvjuk önmagunkat a visszaélésektől, mert számunkra a gondviselés a — kormány Budapesten.

V. FEJEZET.

Az administratori rendszer keletkezése. Gr. Dessewffy Aurél törekvése
Az 1844. országgyűlés utáni közingerültség. Gr. Apponyi György fellépése.
Herczeg Metternich levelezése a főherceg nádorral. Politikai helyzet.

Azon epochalis évek történelmében, melyet HORVÁTH MIHÁLY nemzeti történészünk «25 év történetében» mint nemzeti fejlődésünk legnevezetesebb korszakát megírt, ezen korszakban aligha fordul elő végzetesebb esemény, mint a hírhedt «*administratori rendszer*» behozatala.

Nemcsak hogy e rendszabály a hS-ki katastrofát megelőzőt két évben az országot fokozódott izgalomban tartotta és az ellenzéki szellem túlkapásának bő s állandó táplálékot adott, hanem — tudják, kik 48-ban a válság napjaiban az események szemtanúi voltunk — hogy az ezen ügy által szított elkeseredés juttatta a döntő perczben diadalra a forradalmi elemeket és adott történelmünknek végzetes fordulatot.

Mikor és kinek agyában fogamzott ez eszme, minő körülmények befolyása hozta azt életre, és ha nem volt e kérdés az idő szükségseiben érelve, hogyan emelkedhetett az ily végzetes fontosságra — ez s ennek kíséretében száz más kérdés talány marad a nyomozó történész előtt, ha mi, e kor emberei, nem adjuk az események indokainak egyes szárait az utókor kezébe.

A fennebbi kérdések minden oldalú teljes megoldását hiában keressük HORVÁTH MIHÁLY fennebb említett nagy munkájában, a legfigyelmesebb kutatás szellemvilágunk akkori mozgalmairól ezen kérdés felől igen hézagosságot vezethet. Az emlékiratokban sem nyerünk elég világosságot. B. FIÁTH FERENCZ rendkívül becses művéből, noha ez actióban neki is kiváló hely jutott, kevés eligazodást nyerünk. Sőt VIRKNER LAJOS udvari tanácsos emlékiratai e kérdésnél tévútra terelnek.

Pedig ezen rendszabály nyomása nemcsak az egész magyar politikai életre hatást gyakorolt akkoron, hanem a mint alább látni lógnak, magára SZÉCHENYI gróf működésére is döntőleg befolyt, annak érintései őt sem hagyták érintetlenül.

Nyomoznom kelle tehát akkor ezen esemény forrásait, és adom itt akkori kutatásaim eredményeit.

Az ifjabb nemzedék tagjai, kik 48 előtti magyar világunkat nem ismerték, alig fogják tudni elképzelni, hogyan lehet az adminisztratori rendszer azon hatalmas kovász, mely egész politikai életünket forrásba hozta, ha az alábbi három körülményt az események sorozatos előadásánál elfeledik.

Ezek egyike ez: az időben az avatottabb főúri magyar körökben gyakran fordult elő a panasz ügyeink folyamata felett. Maga SZÉCHENYI boszankodva említi fel, hogy mi nem is tudhatjuk dolgaink eldöntése végelemzésben kin fordul meg. Ferencz császár életében ha sikerült őt bizonyos dologban megnyerni — el lett a dolog intézve. Most épen nem tudni kihez forduljon az ember.

Ha a főherczeg nádorhoz fordulunk, az Bécsre utal. Ha Bécsben hg METTERNIChez megyünk, az magyar ügyben a nádorra utal vissza. Ha gr. KOLOWratnak szólunk, az főherczeg LAJOShoz utasít, ez végkép GERVAY udvari tanácsoshoz, a császári iroda főnökéhez — szóval Pontiusától Pilátushoz, a nélkül, hogy ma tudnék, hol fordulnak meg végleg dolgaink. A magyar főcancellár a magyar kormány feje, de ma a legszánandóbb helyzetben van. REVICZKY főcncellár még mindent a császárral személyesen végzett.

Ma, ha a cancellár valami resolútiót akar küldeni, száz retortán keresztül kell annak menni, és ha egyik befolyást kifeledne, bizonyos lehet, hogy ügye megakad, s ki nem mozdítja helyéből.

Ilyen volt kormányunk helyzete az időben.

A másik körülmény ez: KOSSUTH LAJOS visszalépvén a *Pesti Hírlap* szerkesztésétől, épen midőn e lap mint a szabadelvű ellenzék közlönye, az országban nagyon elterjedt, annak szerkesztését báró EÖTVÖS és SZALAY vették át és programmként kihirdették a kormányzati centralisatió elvét, természetesen képviseleti országgyűléssel és a kormány felelősségével.

Mindenesetre ezen akkor modern doctrinák folyományakép követelniük kellett felelős de erős nemzeti kormányt, és a megyék túlkapásainak fékezését.

A mozgalom tehát a kormányzat és megyék átalakítására a

szabadelvű részről is támogatva lón sajtóban, és a modern tudomány nimbuszával felléptetve.

A harmadik körülmény volt, hogy épen azon években érte culminációját Franciaországban az új divatu parlamenti kormány és főúri köreinkben csábító színben látták a kormányzás kényelmességét, könnyen megszereszhető parlamenti többséggel. LAJOS FÜLÖP király megmutatta, hogyan lehet az uralkodás teljhatalmát az alkotmányossággal megegyeztetni egy megvesztegetett parlamentben.

Az országgyűlési többség megszerzése lett tehát itt és amott a szélső pártoknál nálunk is az állambölcsesség végcélja.

Ezekből láthatjuk, hogy a talaj, melyen a későbbi törekvések felburjánzottak, meglehetősen elő volt készítve, melyben a vetés könnyen felmagzott.

Ezen előzmények után elgondolhatjuk, hogy az akkori időben csak egy kiváló tehetségű, nagyratörő és kormányravágyó embernek kellett fellépni és törekvéseinek útja is meglehetősen kijelölve lett.

Gr. DESSEWFY AURÉL, ki az időben SZÉCHENYI mellett legmélyebb felfogással és leghivatottabb tehetséggel foglalkozott hazánk ügyeivel, épen hazatért huzamosabb külföldi útjából, hova a kormány küldetéséből ment a börtönügyek tanulmányozása végett, de gazdag tehetségeit s kedvező helyzetét sok minden más dolgok tanulmányozására is fordította.

Hg METTERNICHTől lett ő külföldi útjára ellátva ajánló levelekkel és ez által tárt ajtót talált ama kor legkiválóbb államférfiaihoz. Mit ő telhetőleg fel is használt és gazdagon felszerelve mint új idő új embere lépett itthon a síkra.

Ki tudná ma elmondani politikai törekvéseinek egész rendszerét, mely lelke mélyében rejtőzött, midőn annak kiviteléhez annyi elszántsággal hozzá fogott, de annak kezdetén nemzetünk kiszámíthatlan kárára összedőlt.

Azt tudjuk róla, hogy minden ízületében magyar volt, hazáját forrón szerette, meggyőződéseiben önálló, minden servilismustól irtózó volt, ki a becsületes ember önbizalmával ritka politikai bátorságot fejtett ki és a legnemesebb ambícióval és a hazafi törekvés nyíltságával tört útat magának a kormányzati hatalom éléré.

Ferencz császár, ki uralkodási nézeteiben felette rideg, de jó-

szívű és lelkiismeretes fejedelem volt, kimondotta az 1825-i országgyűléshez adott nyilatkozatában a *«dolet cordi nostro haec accidisse»* vallomást, és bele egyezett a 111. törvénycikk megalkotásába *«de ser cumi is imposterum legibus fundamentalibus»*, mi által a magyar alkotmány sorsa el lett döntve.

Azonban daczára ezen alkotmányunkat biztosító törvénynek, a kormányzat gépezete miben sem változott, a központi kormány helyzete egészen a régi maradt. A birodalmi államtanács és az úgynevezett imperiális kamara, a birodalmi miniszterek fenhatósága maradt érintetlenül — mint volt.

Hg METTERNICH, ki FERDINÁND császár uralkodásával mindinkább emelkedett hatalomban és kitől legnagyobb ellensége sem tagadta meg az egyenes lelkiismeretességet — a hg birt annyi belátással, hogy elismerje, miszerint a FERENCZ császár által adott biztosíték után Magyarországgal és kormányzásával a régi módon elbánni nem lehet, és hogy az alkotmány ünnepélyes helyreállítása bir elutasíthatlan következményekkel a kormányzás rendszerére nézve.

Az sem került ki hg METTERNICH figyelmét, hogy az 1830-ki Magyarország, mely még a francia és belga forradalmak kitörésének benyomásai alatt a legloyalisabb ovatiók közt királyt koronáz Pozsonyban és katonaságot szavaz meg a királynak, nem is egész évtized alatt egészen más jelleget ölt, és az egész országban elterjedt politikai mozgalom hatalmas hullámokat hajt, s ezen változással, ha a birodalom benső szilárd voltát a külföldön kétségbevonatni nem akarja — okvetlenül számolnia kell.

Ily hangulatban találta gr. DESSEFFY AURÉL a herceget, midőn neki a magyar ügyek rendezéséről közleményeket tett, és eszméi a hercegnél igen kedvező fogadtatásra találtak.

Nem lehet kétségünk, hogy hg METTERNICH és gr. DESSEFFY többször értekeztek ügyeinkről és végkép szabatosan meghatározott megállapodásokra jutottak.

Ez alig lehetett máskép, mint hogy gr. DESSEFFY AURÉL eszméit a teendőkről részletesen kidolgozott memorandumban nyújtotta be a hercegnek. Határozottan állították Bécsben avatott emberek később, hogy az administratori rendszer ezen memorandum egyik részlete, sőt terveinek tengelye is.

Ezen memorandum szerint egy actio vala Magyarországon megkezdendő, melyben a kormány venné át a megindult és már már túlsapongó reform-mozgalmak vezetését.

Ezen actio élére, mint természetes, gr. DESSEWFFY AURÉL lett kijelölve, ki az adott időben a magyar főcancellári hivatalba lép, és megkezdi a kitervelt működést.

Csakhamar elterjedt gr. DESSEWFFY cancellárságának híre. Ezen előzmények nélkül e hir oly szokatlan és rendkívüli esemény lett volna az osztrák rendszerben, hogy t. i. valaki gr. DESSEWFFV akkori szerény állásából főcancellári méltóságra egyszerre emeltessék, hogy midőn őt általánosan a jövő főcancellárnak hirdették, és erre éjjen önmaga adott irataiban elmagyarázhatlanul okot, bizonyosak lehetünk, hogy ő ez iránt biztosítva volt, s mint akkor a dolgok állottak, hg METTERNICH el eziránt egészen tisztába jött.

Gr. DESSEWFFV AURÉL élete előttünk nyílt könyv. Épen ezért állíthatjuk, hogy amaz időben a SZÉCHENYIN kívül egyedül ő volt, ki hazája ügyeinek reformját illetve rendszeres programot állított, és birt e mellett kiviteli taktikával is, és céljaira átgondolt tervvel dolgozott és útain józan számítással haladt.

Kétszer kísérletté meg az alsóházba jutni. 1832-ben a zempléni, 1839-ben a sárosmegyei követségre pályázott. Nem sikerült.

Belépett tehát a magyar felsőházba és már a 1832,6-ki országgyűlésen rövid jelenléte alatt feltűnt, és már ekkor egy kis főrendi töredék élén állott.

1839-ben a főrendiházban megjelenvén, fellépésének rendkívüli hatása alatt a kormánypárt vezetését ragadja magához, és a főrendi osztály majdnem minden hivatottabb itju tagját maga köré vonja és compact pártot állít össze.

Kora fiatalságától kezdve mivelte az irodalmat, és föllépett Pestmegye akkor híres közgyűléseiben. S midőn 1841-ben a *Pesti Hírlap* KOSSUTH LAJOS szerkesztése alatt megindult, a *Világ* című lapot megszerezvén, annak élére állt s azt pártjának közlönyévé tette.

Ezen eljárásban mint tükörben láthatjuk gr. DESSEWFFY AURÉL politikai actiójának egész rendszerét és nem lehet, hogy őszinte nyílt pályája minket s az utódokat mély tiszteletére ne ragadjon.

Ő, ki az országgyűlésen ritka tehetségeinek hatalmával a kormánypárt vezérletére emelkedik s onnan mint a kormány jövődő feje volt kilépendő, ennek tudatában az irodalom és közélet leghevesebb tusái közé veti magát, ég mind a sajtóban mind az akkor országra szóló pestmegyei gyűléseken a küzdők első sorába lép —

ily szerepet nem választhat oly államférfiú, kinek rejtett céljai, hátsó gondolatai, eltakarni való törekvései vannak.

Mennyi önbizalom, önmagával s céljaival való tisztában létei és törekvéseinek helyességében való erős hit kell ahhoz, hogy valaki annak tudatában, hogy maholnap szavának nra kell hogy legyen, így kiálljon a legélesebb politikai küzdelmek legnyíltabb piaczára, hol a közélet ezerágú ügyeiről nyilatkoznia és magát teljesen feltárnia kell, és alkalmat adni, hogy maholnap mint a kormány vezetőjének minden lépésénél saját szavait ráolvassák.

Az ő egész politikai működésének összegezéséből lehet-e más eredményre jutnunk, mint azon meggyőződésre, hogy előtte törekvéseiben egy alkotmányos miniszter eszményképe lebegett, mint ő ezek csábító példányait az akkori Franciaországban látta.

Nem lehet kétségünk, hogy ha a sors életének kedvez és ő törekvéseiben céljáig haladhat, állami szervezetünk épen azon ágában lett volna a nagy átalakulás megteremtője, mely, a forradalom esélyét kivéve, rendes úton a legnehezebb, t. i. a magyar kormány emancipatiója a birodalmi kormány nyűge alól. minnek rendszeres megalapítása amaz időben a legmerészebb politikai conceptio volt.

Igaza van azonban CSENGERY ANTALnak jeles művében «Magyar szónokok és statusférfiak»-ról, midőn kiemeli, hogy gr. DESSEWFFY AURÉL rendszere nincs tetemes hézag nélkül.

«Rendszerében — így szól CSENGERY — fel van állítva és szépen kifejtve az «erélyes kormány szüksége», de ... a felelősségről DESSEWFFY gyönyörű cikkeiben nincs csak egy sor is. Alig leheté máskép. Ismerjük el állása nehézségeit.!)

Ő t. i. tisztában lévén törekvéseivel és számba véve helyzetünk nehézségeit, működésének súlypontját egy *erős kormány* alakítására fektette, ettől várt mindent, e nélkül rendszeres fejlődés helyett csak kétes kimenetelű rázkódásokat tudott képzelni.

Nem volt amaz időnek komoly reform-kérdése, mely iránt pártolólág ne nyilatkozott volna. Házi és hadi adó, közlekedések, úrbéri váltság, városok rendezése, hitelintézetek, ösiség stb. reformját maga is hirdette.

De a minden legesekélyebb haladásnak mereven ellenszegülő felsőház és a haladási láz által felizgatott megyék küldötteiből alakuló alsóház mellett nem látott sikert lehetőnek, hacsak egy erős

kormány meg nem ragadja erélyes kézzel a vezetést, és mind két félt a kifejlés helyes útjára nem tereli.

Ezért gr. DESSEWFY AURÉL rendszerében első és mindent megelőző szükség egy *erős kormány* szervezése lett.

Ámde erős kormány nem képzelhető, ha csak hatalma mind fenn, mind lenn nem érezhető. A kormány a reformokat nem vezetheti, azok határait nem szabhatja meg, hacsak az országgyűlésen döntő befolyása az az *többsége* nincs. Mindez kétszer kettő.

Az országgyűlés alsóházában pedig csak a megyék követei számítottak, a káptalanok és városok nem jöttek számba.

Az országgyűlési többség megnyerését tehát csak a megyékben lehet keresni, mert ezek adtak utasításokat a követeknek, így minden gondot a megyékre kelle fordítani, hogy azokban a kormány magának befolyást s ez által többséget szerezzen.

De mikép és ki által szerezhethet vala a kormány magának befolyást a megyékben, mikor ez időben ott a kormány úgyszólván képviselve sem volt?

Mert igaz ugyan, hogy idealiter a főispán képviselte volna a kormányhatalmat a megyében, de a főispánság a megyék fejlődési folyamatában, hovatovább pusztá méltósággá törpült, mely a hatalom külfényét, de nem befolyását képviselte.

Ez állásukban a főispánok többnyire távol laktak megyéjüktől, azok gyűlésein nem elnököltek, s e ritkán látott *szemérmes* főurak igen óvakodtak a megyei éles pártusákba elegyedni, nagyobb része nem is viseltetett rokonszenvvel ez új kormánypárti törekvések iránt. A főispánok által tehát a mint voltak, a megyékre hatni nem lehetett.

Őket azonban méltóságaiktól megfosztani épen nem volt volna tanácsos, de némely megyékben az örökös főispánokat megcserélni törvény sérelme nélkül úgysem lett volna lehetséges.

Nem volt tehát más mód, mint a főispáni méltóság meghagyásával helyüket administratorokkal pótolni, s ezeket gondosan megválasztott oly egyénekből kinevezni, kik vagy már a megyében nagy befolyással bírtak, vagy azt tehetségeik és erélyök által megszerezni képesek és a kormány támogatására vállalkoznak.

Ennyiből állott a hírhedt administratori rendszer, mely hivatva volt volna a kormányt a megyékkel állandó kapcsolatba hozni, a a kormánynak a megyékben minél nyomatékosabb befolyást és

ez által az országgyűlésen többséget, otthon tekintélyt és engedelmességet szerezni.

Nem tagadhatjuk mi sem, amaz idők leghatározottabb municzipalistái, kik ama küzdelmekben közvetlen részt vettünk, hogy ezen gr. DESSEWFFY AURÉL által tervezett actio, mely első sorban hatását a megyék fékezésében éreztette volna, magok a megyék által provokált és túlkapásaik által megokolt intézkedés volt.

Tagadnunk ugyanis nem lehet, hogy a megyék ekkor már magokat a központi hatalom alól sokkal nagyobb mérvben emancipálták, mint ez egységes rendezett államban megtűrhető; más részről a megyék az országgyűlések eredménytelensége által felzaklatva, túlmentek a statutarius jog minden józan korlátain. Ez állapotot a magunk soraiban is constitutionalis anarchiának nevezтік el.

Ezen túlkapások elleni küzdelem képezi gr. DESSEWFFY AURÉL hírlapi működésének fénypontját, s ebben készítette magának hatalmas kézzel a talapatot, melyre mint kormányfőnök lépendő volt.

Mindezen kilátásoknak véget vetett az 184:2 év február 9-ke. E napon gr. DESSEWFFY AURÉL váratlanul meghalt. Az egész ország osztatlan részvéte kísérte kora sírjába, hova annyi szép reményeket magával vitt.

E váratlan katasztrófa megfosztotta az ifjú kormánypártot vezérétől és legerősb oszlopától, de hívei a hazafi kötelesség érzetében összeszedték magokat. A párt élére gr. AreoNYi GYŐRI;v, a pártlap élére előbb ANPRÁSSY bt. tanácsos, utóbb gr. DESSEWFFY EMIL lépett és ha fenn Bécsben kilátásaik halványultak is, itthon a párt tevékenysége nem lankadott.

Alig lehet kétkednünk, hogy ha gr. DESSEWFFY AURÉL életben marad, a terveit actio nem sokára megindul, és ha a közelebbi országgyűlés már az ő kormányzása alatt rendeztetik, egészen más lefolyást nyer. Így azonban ezen nagy remények közt megnyílt országgyűlés oly szerencsétlen kimenetelű lett, hogy az országban az általános elkeseredést tetemesen fokozván, hatalmasan előkészítette a katasztrófát, mely 18-ban kitöréshez jutott.

Az 1844-iki országgyűlés eredménytelensége miatti közfelháborodás, az országgyűlés végnapjaiban a magyar kormány ellen kifejezett bizalmatlanság, az országos védegyelet keletkezése, az országgyűlésről az egész országra elterjedt forrongás nem maradtott Bécsben sem hatás nélkül.

Kevéssel az előtt történt már az is, hogy az orosz nagykövet METTERNICH herceget czáreja nevében bizalmasan 50 ezer fegyveres segélyével megkínálta a magyar háborgások fékezésére, felhozva a horvátok miatti pozsonyi zavargásokat.

Az öreg herceg nagy felháborodással vette ez ajánlatot, és nem is igen udvariasan utasította — mint mondatott — vissza.

Azonban ilyféle felfogások mindinkább ösztönözték, hogy végre történjék is valami Magyarországon, nehogy a birodalom szilárd állása a külföld előtt belzavarok látszata által compromittáltassék.

Már 1844-ik év május 9-kéről írta METTERNICH hg Pozsonyba a fhg nádorhoz amaz emlékezetes levelet, melyben a Magyarországon teendőket kijelöli.

Az itt említett okmány teljesen felvilágosít minket azon eszmék irányáról, melyek, mint említettem, a gr. DESSEWFFY AURELLEli megállapodásokat képezték.

Méltán lehet csodálkoznunk, hogy derék történészünk HORVÁTH MIHÁLY hg. METTERNICH levelét, melyet fentebb említettem, oly egyoldalú élesen megrovó bírálat alá veszi. Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy hg METTERNICH ezen levele egészen alkalmas arra, hogy személyével s a viszonyokkal levésbbé ismeretes hazánkiai előtt is a herceg iránti általános előítéleteket szétoszlassa s őt elibünk mint mélyen látó és hazánkhoz sok jó akaratl hajló oly államférfiét állítson, minő csak kivételesen és ritkán fordul elő az osztrák államférfiak közt a történelem folyamán.

Utóvégre pedig legyünk igazságosak önmagunk és mások iránt. Saját menthetlen hibáinkért ne hárítsuk a felelősséget igaztalant más vállaira.

Ferencz császár — mindenki tudja — önfejű és makacs akaratú fejedelem volt. Nehéz tusát vívott önmagával, míg 1825/7-ben a magyar alkotmány helyreállítását elhatározta. E tusában minő szerepe volt hg METTERNICHnek, nem tudom, de azt tudom, hogy voltak és pedig még a magyar főurak közül is, kik óvták a császárt 1825-ben: ne tenne az országgyűlésnek professziókat a történt törvényesértésekről, mert csak vérszemet fog adni az ellenzékeskedésnek, azt pedig hiszem, hogy ha akkor hg METTERNICH is befolyását ellenünk veti a mérlegbe, alig történhetett volna, hogy a minden alkotmányosságtól irtózó császár arra szánja el magát, a mit végkép még is megtett.

HORVÁTH MIHÁLY maga elismeri, hogy FERENCZ császár alatt a herceg hatalma korlátolt volt, de azt jegyzi meg, hogy a császár halála után a herceg «1835-től mindenható vala».

Ez némileg megközelíti a valóságot. De ez sem egyszerre ment, a ki az akkori viszonyokat Becsben ismerte, tudja, hogy hg METTERNICH a külügyekben volt mindenható, a belügyekben pedig KOLLOWRATH gr. és legfőképp a kimerült és elfásult LAJOS főherceghez kelle fordulni. Csak később állott be, hogy a birodalomban minden fontos belügyeiben is hg METTERNICHhez kezdtek fordulni, és ő tényleg ezekben is döntő hatalommá vált.

Azt pedig mindenesetre érdemül kell felróni hg METTERNICH javára, hogy midőn hatalma döntő lett és gr. DESSEWFFY AURÉL Magyarország alkotmányos kormányzását illetőleg talán az első nagyobb szabású tervvel hozzá fordult, őt az elfogadásra nemcsak, de arra is készen találta, hogy túllépve a hivatali hierarchia és osztrák rendszer szűk korlátain, erélyes rendszabályokkal támogassa, sőt azt is, hogy a gr. DF.SSEWFFYVCI megállapított rendszert még azontúl is fentartotta, midőn ez már nem volt többé.

A történésznek nem szabad, hogy bizalmas levélben világosan kifejezett jóhiszemű törekvéseket a kelepce sziliében állítson elő az utókornak ott, hol a bekövetkezett tények e felfogást nem igazolják.

Csak néhány idézet hg METTERNICHnek a nádorhoz irt leveléből, megismertet annak szellemével és végcéljaival.

«Az általános békével — így szól a hg — oly korszak állott be, melyet Magyarország kifejlesztésére kellett volna felhasználni, mely azonban az én hatástalan, de jó szándékú előterjesztéseim ellenére fel nem használtott».

«A bajok oka onnan eredt, mert két elem állott egymással harczban: a magyar alkotmányos és a német kényuralmi. Egyik elem sem haladt az igaz úton...

«A nyilvános élet Magyarországon meg van bénítva...

«mert a kormányzat igazán véve az ötvenkét vármegyében létezik; oly helyzet, mely maga elég az ország általános javát pium desiderizmmá változtatni;

« mert a demokrata elem a magyar viszonyok összegével — a birtokviszonyoktól kezdve — merő ellentétben áll;

« mert végre nem létezik lehetőség, hogy a kormány az alsó táblánál magának az országgyűlésen többséget biztosítson; és egy

képviselési alkotmányával bíró állam fenn nem állhat, hanem szükségkép elvesz, ha kormánya mellett többség nincsen.

«Magyarország nem új, csak most alakítandó állam, ha nem egy ódon, rég elavult törvények alatt létező a természetnek kitűnő kedvezményeivel megáldott ország, melyben a kormány földje ugarkint hever, mialatt más földeken a jó magot gyom fojtja el.

«Itt segélyre van szükség! És honnan jön az? Ha az felülről nem jó, úgy az országnak csak egy út marad nyitva bajaiból szabadulni: a szocialis forradalom útja. Oly államban, hol a leglényegesebb elemek egymással ellentétben állnak, hol a nemzetiségi érzelmek egymást ellentétesen érintik, a privilégiumok magoknak a kiváltságosok törekvéseinek gátat vetnek, hol a harmadik rend még csak csirájában létezik, hol az országgyűléseken gyakorlatatlan eszmék és életérdekek közt élénk harc foly, ----- ily országban csak felülről jöhet a segedelem -----

Tessék bárkinek is ezen éles felfogású világos eszmemenetből a kelepczét kiokoskodni, én nem bírom.

Legnagyobb ellensége azt mondhatná: a herczeg elvénült már, neje és veje — magyarok.

A szabatosan megjelölt teendőket ezekben foglalja:

Biztos többség alakítása az alsó táblán.

A lehetőség megszerzése, hogy ezen többség a kormány által vezettség.

Erre szükséges, hogy a megyék más vezérlet alá jussanak, mint minő alatt eddig voltak.

Ebben van kifejezve az administratori rendszer.

Elmondja továbbá a herczeg, hogy a kormánynak kész törvényjavaslatokkal kell az országgyűlés elé lépni, mint más alkotmányos országokban, ezen törvényjavaslatokat a kormány megbízottjai terjeszszék elő, világosítsák és védjék az országgyűlésen.

Levelét a herczeg épen meghatóan fejezi be.

«Ez, fenséges uram — így szól — az igazság képe, és beszédem nyíltszívűsége által tanúsítom fenségednek, hogy nem kételkedem, mikép nagy veszélyek forognak fenn.

«Végén állok egy hosszú pályának, mely nagy bajok elleni harcokkal volt tele; a természet rendje szerint még csak keveset hajthatok végre; de annál világosabban áll szemem előtt a kötelesség, hogy mit elfogulatlan szemem a trón és ország érdekében

igazság gyanánt jelöl ki, azok előtt el ne rejtsem, kik eszközökkel bírnak, melyek nálam hiányzanak.

Kelt Bécsben, 1844 máj. 11. METTERNICH.*

Mily szabású kelepce rejlett ezen törekvésekben, magyarázatát kapjuk a nádor válaszában következő passzusában:

«Nem kevésbé fontos, hogy a kormány különös gondot fordítson arra, hogy az előterjesztendő törvényjavaslat olynemű legyen, mely az országnak a kormány atyai szándékában való bizodalmit öregbítse, mert meggyőződésem szerint minden javítás csak úgy lehet kikeres, ha a közvéleménnyel találkozik és helyeslést nyer» stb.

Ezen itt részletezett eszméket tel kelle idéznem, ha azt akarom, hogy SZÉCHENYI gróf állását a kormány irányában indokaiban felmutassam.

Előtte, mint ki mindezeket jól tudta és látta, hogy a kor hatalmas szellemének befolyása már a döntő köröket is áthatotta, már ott is elmagyarázhatlanul nyilvánul, és épen evvel csaknem egyidejűleg az országban a kedélyek elmérgesedése fokozódik, előtte elutasíthatlan kötelességnek tűnt fel a kormány elleni szilaj kikelések ellen felszólalni, és mindent elkövetni, hogy a kormánynál e fordulat erősödjék és meg ne semmisüljön.

Adjunk hozzá mindezekhez még egy, tán legnevezetesebb, körülményt, melyet SZÉCHENYI grófon kívül kevesen vettek az országban figyelembe, az ellenzék pedig teljesen ignorált, azt t. i., hogy miután a dynastiát és a bécsi birodalmi kormányt egy század történelme — Mária Terézia megvédése, a franczia nagy forradalom eszméinek hatástalan elvonulása a magyar nemzet felett, végre a legnagyobb forrongások az országban, melyek 1823-ban az alkotmány megsértés! miatt kitörték és azontúl időnkint megújultak, hogy mindezek a dynastiát és bécsi kormányt arról győzték meg, hogy a magyar nép a hajdani szakadási hajlamoktól teljesen megtisztult, és hogy második RÁKÓCZY FERENCZben a fejlődési olygarchák utolsója letűnt, e részben tehát aggodalomra nincs ok.

Ezen vonalon túl a dynastiának és a bécsi birodalmi kormánynak a magyar reform-kérdések nagyobb része ellen nemcsak kifogása nem lehetett, de azokat minden erejével elősegítendi.

A mint a politikai helyzet, úgy a politikai nézetek is teljesen átalakultak fenn Bécsben.

Vegyük a helyzetet a mint volt.

Ha az örökös tartományokban a közteherviselés nagy elve rég fenn nem áll, a dynastia és birodalom nem volt volna képes Európában azon nagyhatalmi állást sem elfoglalni sem fenntartani, melyet az 1. Napóleon korszakábani világháború alatt és azután is fenntartott.

Félhetett-e továbbá dynastia és birodalmi kormány a magyar erő-kifejléstől, midőn e válságos hosszú harcokban is Magyarország híven áldozott legdrágább kincsével — vérével — bőségesen, de azon elhírhedt nemzeti elve szerint: «vitam et sanguinem, sed avenam non» adott katonát eleget, de pénzt nem, azon egyszerű okból, mert nem volt.

A dynastia tehát s azzal teljesen azonosult birodalmi kormány a közadózás elvének behozatalát Magyarországon nemcsak nem ellenezhette, de óhajtotta, sőt kényszerűleg óhajtania kellett, mert adandó alkalommal ő is vehette hasznát.

Pedig a közteherviselés nagy elve volt azon tengely, mely körül Magyarország anyagi fejlődése forgott, mert annak a hitel-törvények, ősiség módosítása, közlekedések, gazdasági ipar fejlesztése elmaradhatlan folyományai.

A nagy gróf tehát, midőn az alkotmány talapzata ismét visszaállított, a magyar nyelv és irodalom fejlődése minden vérmes reményeket meghaladó lendületet vett, kitűzött politikája szerint minden erejét és gondját az ország anyagi kifejtésére fordította: miben ha a birodalmi kormány végkép el nem idegenítették, annál nemcsak ellenzésre nem számított, de ellenkezőleg támogatást várt.

Egész addigi tapasztalata hazafi pályáján csak megerősítette számításainak helyességében. Meg kellé ennél fogva szilárdulni saját politikai rendszerében vetett hitének és önbizalmának.

De épen ezért SZÉCHÉNYI gróf azon egész actiótól, melyet gr. DESSEWFY AURÉL megindított, távol állott, abban semmi része nem volt, és ha nyilván nem ellenezte is, de kedvére nemcsak nem volt, sőt következéseitől tartott.

Természetesen. SZÉCHÉNYI gróf az akkori helyzetben a társadalmi s ezekben az anyagi reformokra fektette az egész súlyt, ezekben pedig a dynastiát és birodalmi kormányt ha nem szövetségsül, legalább is jóakaratói támaszul tekintette.

Azt is tudta, hogy mihelyt a közjogi természetű kérdések szőnyegre kerülnek, és a hatalmi viszonyt a dynastia, kormány és

nemzet közt szabályozni kell, a conflictus kimaradhatlan, és a jó viszony azonnal felzavarodik.

Az ő rendszerében tehát e kérdéseknek akkor legalább helye nem volt. Ezen kérdések szőnyegre hozatalának idejét ő akkor látta alkalmasnak, ha a nemzet anyagilag izmosodva, társadalmilag az ellentétek némileg kiegyenlítve vannak, és legalább attól nem tarthatunk, hogy a nemzet zilált benső állapota az osztályok ellenszenva a közjogi nehéz tusában kizsákmányoltassék, és fajunkra az elhamarkodásban veszélyeket hozzon.

Nem lehetett ennél fogva barátja gr. DESSEWFFY AURÉL kezdeményezésének, mennyiben ez a hatalmi posztók nehéz tusáiba vezetett, de miután ellene nem akart és nem tett semmit, vette azt mint adott dolgot, melyet ha már meg van, számba venni és lehetőleg utilizálni kell.

Állítani nem merem, de több mint valószínű, hogy DESSEWFFY JÓZSEF elleni éles czáfolat mellett a gróf ezen közönye, sőt nem is takart ellenszenva a DESSEWFFY AURÉL által inaugurált politika ellen okozta azon állásfoglalást, melyre ez a SZÉCHENYI és KOSSUTH közti nagy vitában helyezkedett, és noha KOSSUTH politikáját tehetségeinek egész erejével ostromolta, s ebben a nagy gróffal egy csatavonalban állott, még is fegyveres erejének részét a gróf ellen fordította, és leggyengébb oldalát véve támadási pontul, nemcsak általános feltűnést okozott, de a grófot is kedvetlenül érintette.

Midőn azonban gr. DESSEWFFY AURÉL váratlan halála bekövetkezett, Bacsben e tervekkel egyelőre felhagyni látszottak.

Az 1843^{3/4}-ki országgyűlés zajos folyamata, az ellenzék vezetésében a fejtelenség, a kormány részéről a habozó határozatlanság még világosabban mutatta a fennálló állapotok tarthatatlanságát.

Nem volt országgyűlésünk e században, mely nagyobb remények közt gyűlt volna egybe, nem volt országgyűlésünk, mely nagyobb elveket hangoztatott volna és még is kevesebb eredmények nagyobb elégtelenségek közt oszlott volna szét.

Végül gr. APPONYI GYÖRGY kineveztetett alkanczellárrá s e kinevezés jelezte az itjú kormánypart föllépését és diadalát.

SZÉCHENYI gróf viszonya gr. APPONYHOZ határozottan bensőbb volt és lett mint gr. Dessewffyhez a «Világ» megjelenése után lehetett.

Gr. APPONYI saját kormányának támaszt keresvén legelsőben

is SZÉCHENYI grófot igyekezett megnyerni, a gróf pedig az ország anyagi erejének kifejtésében nagyobb szabású kezdeményeket akarván megindítani, a kormány erélyes támogatására szorult.

E támogatásra mind hg METTERNICHT, mind gr. APPONYIT nemcsak készeknek találta, sőt belátták, mennyi jó szolgálatot tehetnek a grófnak sikerült nagy vállalatai magának a kormánynak az ország hangulatában, ha ezen vállalatok bár részben is a kormány czégét viselhetik.

SZÉCHENYI pedig számította az eszközök nagyságát és tehetőség intensivitását, ha a kormány által ajánlott állásból indítja meg nagyszabású terveit.

Innen keletkezett belépése a magyar királyi helytartó-tanácsba, hol egy külön osztály állítaték számára — az országos közlekedések osztálya.

A viszonyok ily világos kapcsolatából és a kölcsönösség kényszerűségéből folyt e belépés annyira pedig, hogy a gróf, ki nagy czélokért kis tekinteten és köznapi felfogásokon túlemelkedett, nem is az lett volna, a mi volt, ha nem úgy cselekszik, a mint tett.

A kormány törekvéseinek tengelye a *többség* megnyerése lett, e célra mi sem készíthette elő hatalmasabban a talajt, mint a gróf sikeres működése a köz vállalatok terén, ha azok létesítésének erkölcsi osztlékából a kormány magának veheti az oroszán részt.

Képzelné-e kedvezőbb víz-áramlatot a SZÉCHENYI mal-mára?

Kezébe vette ennélfogva habozás nélkül az ajánlott eszközt, s azontúl utilizálta is tehetsége szerint, fegyverzetének hatalmát nem kissé növelte még adandó esetben az ő visszalépésének botránya is, mit az erősödést kereső kormány a legnagyobb áldozatok árán sem kockáztathatott volna akkoron.

Köznapi felfogásban tehát a gróf — mint mondták — *eladta magát a kormánynak*, saját szótára szerint ő utilizáltatta magát, hogy viszont ő is utilizálhassa a kormány bőséges eszközeit.

Mi célra?

A hazának felvirágzására!

KEMÉNY ZSIGMOND beszél el WESSELÉNYI életiratában, hogy Zsibón mulatva, maga WESSELÉNYI «azon színben kívánta előtte SZÉCHENYIT feltüntetni, mint ki az embereket csak eszközöknek tekinti».

Nekem is gyakran elmondák barátaim, hogy engemet is a gróf mint citromot kifacsar és aztán eldob.

Ezt jól tudta és hallotta, s igen gyakran emlegeté nekem, ha valami munkával megbízott; mondván: még van leve a citromnak, még facsarhatunk belőle. Jó Isten — tévé hozzá — mily higieszü felfogás! bár találkozónék valaki ki belőlem is kifacsarná a legutolsó csepp nedvet, mi bennem van a haza számára, de azt csak magamnak kell tenni saját magammal.

Azt is mondják az emberek — így szólt tovább — hogy koczka a játék, melyet velünk űznek. Jó Isten, hát nem koczka-e egész létünk nemzetünk egész történelmében?

Bízunk Istenben, nemzetünk önfenntartó erejében és bízunk önmagunkban. Ha erőnk és önbizalmunk megfogyatkozik és nem merünk mozdulni sem, úgy elkerülhetlenül elvesztünk.

A gróf tehát vette a viszonyokat a mint alakultak, és ezekre fektette számításait változatlan céljainak eléréséhez.

Az adott időben a *többség* eszméje lett az uralkodó jelszó, s ő ezt elfogadta s derekasan felhasználta és e mellé csatolta mindig saját maradásának vagy visszalépésének feltételét is. Ez döntő én-volt akkor, mely mindig sikerre vezetett.

Engemet SZÉCHENYI a Tisza ügyben hg METTERNICHHEZ küldött megbeszélni a dolgokat, s volt alkalmam hozzá, ezen ügyben felterjesztéseket írni.

Egyszer Becsben egy ilv felterjesztésnek fogalmazványát el is tettem. Ez így történt.

SZÉCHENYI gróffal gőzösön Bécsbe érkezvén, másnap szállására mentem meg tudni, mi lesz a teendők.

A gróf azt mondta: most legsürgetőbb egy előterjesztést írni hg METTERNICHHEZ, hogy 400 ezer forintot a Tisza-szabályozás számára folyóvá tétessen. Ezt készíteném el ma, mert holnap maga akarja átadni és a herezeggel végezni.

Ezzel asztalánál ülve elvett félív papírt és tollát. Feljegyzem, mondá, a felterjesztés pontozatait, és németül, szokása szerint schlagwortokban következőket jegyezte a papírra, hangosan mondva a szavakat, melyeket leírt:

A Tisza-szabályozás nagy művét sikerült megindítanom.

Az érdekelték részvéte és fogadása minden várakozásomat túlhaladta.

Most csak a pénztől függ a felcsigázott reményeket kielégíteni —

Erre egyelőre, de rögtön 400 ezer forint kell.

Ezen összeg halasztás nélküli folyóra tételét kell kérnem herczegségedtől —

A kormány erélyes és rögtöni támogatása nem lehet, hogy eltéveszsze békítő hatását az országra —

Így — és csak így lehet remélni a többség megnyerését az országgyűlésre —

Ha pedig ezen pénz megtagadlatnék vagy csak késnék is, ez esetben

ist mer ne Stellung durchaus unhaltbar, und ich muss mit bangem Gefühle ausrufen:

L. m. i. A.

SZÉCHENYI.

Az utolsó négy betű igen triviális német szójárás, kitalálását az olvasóra bízom, kiírni nem lehet.

A 400 ezer forint ki lett azonnal utalva b. Sina, Amstein-Eskelesz és Rothschild bankházakra s számunkra b. Sinánál folyóvá téve, ki a gróf által értesítve lett, hogy a pénzt az általam kívánt összegekben felhívásomra fizesse ki, és mi módot nyertünk nemcsak a tiszai osztály-társulatokat ellátni a szükséges tőkével, hanem időközileg pesti intézeteknek is segélyére lenni.

Meg kell végre jegyeznem, hogy a mint a grófnak őszinte törekvése volt a kormányt és nemzetet egymáshoz közelebb hozni, és az anyagi fejlődés terén együttműködésre bírni; a mint szeretete volna a kölcsönös elkeseredést a pártok közt kiegyenlíteni, és egy józanabb, bár szilárdabb pártműködést lehetővé tenni, úgy a majoritás érvét fenn mint nagyértékű folyó pénzt használta, de sokkal telette állt oly szereplésnek, mely azt lenni is korteskedésre használja, vagy eszközül használtassa magát bárki által.

És tudja az ég miként történt — de az tény, hogy noha a gróf mint kormányhivatalnok, mint annak küldötte lépett a tiszai nép közé, és akkor a kormány elleni elkeseredés magas fokon állott, mégis az ő ajánlatait teljes bizalommal fogadták, és odaadással kísérték, éreztetve vele, hogy mi tőle jó, az csak jó lehet. Ez nem is csekély aggodalmakat keltett fel a szélső hazafiak táborában, mint ezt KEMÉNY ZSIGMOND elbeszéli a Zsibón Kossuthtól vett levelekből.

VI. FEJEZET.

Alapfelfogás, mely a grófit az ellenzékől elválasztá. B. Wesselényi Miklós és Széchenyi gróf. Bécsi camarilla és a mefisto-szarvak. Herczeg Metternich a Kossuthali eljárásról.

Bármim kerülném is, hogy az előmbe tűzött idő korlátain túl ne menjek, különösen a korábbi évek eseményeire vissza ne nyúljak, ez lehetetlen.

Én visszaemlékezéseimben egy 23 éves, nagyszerű élet-drámának három utolsó évét választottam tárgyul, hol már a bonyolítás teljesen kész és az események rohamosan haladnak a tragikai befejezés felé.

Megállva e korlátoknál, bármit tegyek is, alig menthető homályt engedek elterülni emlékeimen és a földolgot, az átlátszó világosságot hagyom figyelem nélkül.

Visszaemlékezésem tárgya hazánk legnagyobb fia, kit menyire félreismertek kortársai, híven eseteli KEMÉNY ZSIGMOND ekkép:

«Midőn SZÉCHENYI a hatás célpontján állott, és mély belátása és óriás cselekvényessége kiemelte az álít nemzetei kórágából és az egészség forrásaihoz vezeté vissza — bámulta a magyar őt, de nem merte tartózkodás nélkül egész önátengedéssel szeretni; mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagúnak tartja, akárhonnan vétetik is, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül és erényes, de szívtelen ember.»

Jó ég! minő fagyasztó kép ez a legnemesebb szívről, mely valaha emberi kebelben dobogott. Azonban ne csodálkozzunk, a politikai szemüveg csak bálványokat és torzképeket mutatott mindenkoron.

Alig is lehetséges a gróf állását kortársai és a koreszmék irányában megjelölni, általában szellemvilágunk akkori áramlataiban a különböző irányok és ellentétek indokait felismerni, ha csak azon végkülönbség forrását ki nem jelöljük, mely a gróft politikai felfogásaiban kortársaitól egészen másképp útra terelte. Kövessük ezért őt felfogásainak forrásáig.

Hazai állapotainkról ama kor felfogását, miben mindannyian egyetértettünk, legjobban SZÉCHENYI gr. elhiresült szavaival fejezhetem ki ekkép:

«*Mindenben hátra cagynnk.*»

Akkoriban Magyarországon a hazafiak aránytalan nagy részét ha kérdeztünk volna, ki ez általánosan érzett bajnak az oka, így felelt volna minden habozás nélkül — *Bécs vagy a bécsi kormány.*

A gróft ha kérdeztük, ő így felelt: *minmagunk.*

Első tekintetre világos, hogy e két alapnézet forrásából egészen két különböző politikai áramlatnak kelle fakadni, mely a hazafiak eszméinek és működésének különböző irányt jelölt ki.

Az egyik minden bajok kútfejéül Bécsset és a kormányt tartva, csak Béccsel, a kormánynyal és a némettel bajlódott. Ennek ostromához hengergette a Sysifus követ.

A gróf politikai fellépésének első órájában az alkotmányt mint működési talajt megnyerve látván, a másik főkérdésnél — a nemzetiség ügyénél — már az *önsegély* terére lép és a magyar tudományos Akadémia megalapítására egy évi jövedelmét, 60 ezer firtot megajánl. Példáját azonnal követik a hazafiak és az Akadémia meg lett alapítva.

A ki önmagában találta a baj forrását, az másokkal keveset törődve, önmagában keresi a bajok orvoslásának eszközeit is és bizonyosan meg is találja. A ki önmagát hiszi a hátramaradás okának, az ha önmagában bizik, lázas sietséggel fog előre törni, hogy elmaradását helyre hozza.

Ellenkezőleg, a ki másban látja a bajok okozóját, annak activ működése bénítva van, elkeseredik, ostromol, harczol és ebben meríti ki erejének javát. Működik ez is és pedig erélylyel sőt szenvedéllyel, de munkája passiv, romboló és nem alakító.

Alig tudnék e két politikai irány megjelölésére alkalmasabb kifejezést találni, mint ha az egyiket passiv, a másikat activ politikai rendszernek nevezem.

Hogy nálunk az időben a hazafi érzelmeket egészen, a szel-

lemi tehetségek javát a passiv politika foglalta le, ez helyzetünkől folyó kényszerűség volt.

A gróf lépett első az új politika élére s megindította az activ, az alakító és mindig active működő politikát és szemében a folytonos küzdés a hatalom ellen, még akkor is, midőn már az az alkotmány-nak meghódolt, meddő erőpazarlás, annak pályabére az olcsó dicsőség lett. De sem tanai, sem fényes sikerei, sem példája inig köztünk élt nem bírta megtörni a nemzet megkövesült hajlamát. Utána még évtizedeken keresztül csak úgy szidtuk a németet mint egykoron Básta és Karaffa korában: *quo semel est imbura recens servabit odorem testa die.*

Ezen felfogási alap, mely SZÉCHENYIT kortársaitól elválasztó és politikai életében őt elszigeteltté tette, sokkal mélyebben behatott nemzeti fejlődésünk egész későbbi folyamatára, hogy sem ne érdemelné meg annak végelemzésébe bővebben is pillantani.

Csak e szempontból fog lehetni a gróf egész politikai működését, pártok közti állását, a régi — 1840 előtti — conservativektől idegenségét, az ellenzék elleni harcát, a kormányhozi viszonyát megítélni és elég világosságban látni.

A sorsnak különös iróniája volt, hogy két az alapfelfogásban oly ellenkező pólust, minő SZÉCHENYI és WESSELÉNYI volt, vezetett össze és saját hazájuk regenerációjának megindítására egyesített.

Egymást lelkesítve, együtt szánták el magokat a tetre, együtt indultak, de a mint a gyakorlat terére léptek, azonnal elváltak az élet útain, hogy életpályájuk végén a kétségbeesés érzelmei közt találkozzanak ismét.

Mindkettő neve nagy és ünnepelt lett a hazában kortársaik előtt. De míg SZÉCHENYI évek után saját megfutott pályájának nagy-sikereire mutathatott és az országban elterjedt kaszinókra, a lóversenyre, a hajókkal ellepett Dunára, a lánchíd nagyszerű oszlopainak emelkedésére és sok minden tényekre hivatkozhatott — WESSELÉNYI egészségében megtörve, szemének kialvó világánál egyszerű martir-koszorút vehetett a mérlegbe, mint egy megtévesztett élet szomorú vívmányát.

A ki a grótot szíve mély megindulásában beszélni hallotta barátja fátumáról, és keserű panaszra fakadni a felett, hogy ennyi elszántság, ennyi akaraterő így pazaroltatik positiv siker nélkül, az megértette őt, és ha ekkor keserősége, hogy soha tanácsaira hallgatni nem akart, sarcamusokban tört ki, csodálhatjuk-e? Ilye-

sekért lázadtak fel aztán a kesergő kedélyek ellene és szívtelessnek nevezték, pedig tudnunk kellene, hogy éppen szívünk mély fájdalommal tesz néha kegyetlenekké azok iránt, kikéit éppen szívünk kínosan vérzik.

Ehhez járul még, hogy a gróf a politikában a hazafifájdalom áradzásait, mely panaszszal és keserőséggel tölti el a kedélyeket, nagy akadálynak tartotta közmívelődési és politikai fejlődésünkben, ezt fajunk káros hajlami közé sorozta s hol csak lehetett, komolyan megróttá, sarcasmusaival ostromozta. így lett belőle a lelkesedés ostromozója és a szenvedések gunyolója.

Úgy volt ő a hazafifájdalom ömlengéseivel a politikában, mint van ma a jobb ízlés a beteges világfájdalom áradásaival a költészetben. Hol ezek divatoznak, ott szellemi fejlődés még gyermekkorát éli.

Hol hiányokról és mulasztásokról volt szó, a gróf mindig azon kérdést intézte magához: mit tettünk mi? megkísérlettük-e a mennyiben hatalmunkban állt, segíteni a bajon?

Hazánk szomorú állapotaira SZÉCHENYI a nemzeti mulasztások bűnös tudatával, amazok a német és a kormány elnyomási szándékának keserőségével tekintettek.

E felfogások folyamánai kézzelfoghatók. A gróf lázas tevékenységre s az adott viszonyok közti ernyedetlen munkára lett hangolva. Amazok lelkek keserőségében kikeltek a kormány ellen, azt mindenben gáncsolták, magok és a kormány közt a legelkeseredettebb viszonyt hozták létre; nem tettek, de nem is tehettek semmit.

Hiában rimánkodott a gróf WESSELÉNYINEK, ne segítse elő REVICZKY magyar érzésű főcancellár megbuktatását. Nem használt semmit, s kaptuk a politikai üldöztetéseket és PÁLFY FIDEL főancellárságát, ki magyarul sem tudott.

«*Minél rosszabb az állapot, annál jobb nekünk*» lett a politikai jelszó, és ez ismétli magát s uralma alá veti a nemzetet, 4S után is a Bach-rendszer alakulásánál s megteszi végzetes hatását ekkor is. Összeomlik minden rossz szükségkép, de ki számítja fel az áldozatok nagyságát?

SZÉCHENYI politikájának sarkelve volt: megalkudni a körülményekkel, s azokat mennyire lehet, minden viszonyok közt utilsálni a nemzet számára. Ő nem ismert időt és viszonyokat, melyek közt a hazafi munkásságnak szünetelni szabad. Ő ezen elvet annyival több önbizalommal hirdethette és követhette, mert daczára

a 1836-ki országgyűlés után igen megnehezült viszonyoknak, daczára a reactio fényes diadalának és a föllépett üldözési rendszernek az ő vívmányai érintetlen fennálltak és folyvást gyarapodtak.

Néhány év előtt — a 70-es évek közepén — egyik barátommal hosszan elbeszélgetve hazánk épen nem vigasztaló körülményeiről, látta, miként a deákpárti alkotások semmikép nem bírnak meggyökerezni és a hanyatlás közügyeink folyamatában el nem vitatható, végül azt mondá nekem, barátom: meglátom, hogy nem megyünk semmire és csak szenvedni fogunk, ha nem bírjuk fel-támasztani a nemzetben SZÉCHENYI cultusát.

E nézetnek — mélyen meg vagyok győződve — nagy jelentőségű értelme van, minek kifejtését alább lesz alkalmam megkísérteni.

Hazánkban a közélet terén még mindig nagy —aránytalanul nagy — túlsúlyban van azon politikai rendszer, mely ellen a gróf oly elszántsággal vívott, s nagy kisebbségben az ő követői.

Innen közéletünk folyamatában ma is és mindenkor az elkeseredett harc, s hol politikai elvek nem választanak el többé egymástól, hol az alakításokban legfőlebb jóakaratú tévesztésekről lehet köztünk szó, még is személyes viszonyaiban a küzdő pártok elmérgezedettebbek mint valaha, a sajtó hangja izgultabb mint bármikor, a kedélyek nem kevésbbé háborgók, mint az elnyomás nehéz napjaiban.

És ha ma a nagy halott sirjából felkelne s kérdenök ki oka mindezeknek?

Ma is azt mondaná, mit 50 év előtt — *minmagunk!*

Az az a correctivumot önmagunkban keressük.—Ezt mondja el mindenki személyenkint önmagának, nyúljon komoly elhatározással lelkébe és bajainkon segítve lesz.

Nem tudom sikerült-e nekem SZÉCHENYI politikai felfogásának sarkelvét elég világosan feltüntetni? Ha igen, akkor fogjuk megérteni az ő állását kortársaival szemben.

Az ő legőszintébb rokonszenvét a magyar ellenzéki értelmiség bírta, ezekben hitte és látta a hazára nézve a regenerationális erőt.

De látta világosan a tévutat is, melyre ezen erő jutott s látta

azon felbecsülhetlen erőpazarlást, melyet e tévesztés a hazának hoz.

Előtte állt fiatal ábrándjainak osztályosa szövetségese, kit ő hazafi pártjának élére szánt a — szerinte — javíthatlan WESSELÉNYI.

WESSELÉNYIBEN a politikai élet küzdelmei a hazafi elkeseredést folyton fokozták, a harczvágyat emelték, míg maga az üldözés tárgya lett.

Már akkortáiban Pesten a belátó politikusok e két hazafi szerepének hasonlatot keresve a világtörténelemben, miután észteí FERDINÁND főherczeg erdélyi küldetésében az ÁLBA herczeg nevét szerezte meg, SZÉCHENYI oraniai Vilmosnak, WESSELÉNYI EGMONT grófnak jellemezték. Az egyiket mindenben siker, a másikat vértanuság várta.

Oly lelki tehetség és egyenlőn lángoló hazaszeretet mellett, minővel mindkettő bírt, világnézetük, életbölcsesek, érzelmeik különböző forrásából más eredmények alig állhattak elő, mint minőket a következés mutatott.

SZÉCHENYI százrétű tevékenységében számtalan tényezők támogatására szorult. Ő tehát a befolyások szövevényeit gondosan tanulmányozta s ha az egy komorna alakjában merült is fel előtte, nem hanyagolta ej, s mennyibe tőle telt, felhasználta.

Ez volt ő nála az utilisatio rendszere.

Ő a hatalomhoz, bárminő alakban találta, közeledett, avval viszonyt szőtt, az érintkezést cultiválta és alkalmilag fel is használta.

Csak így lehetett élénk gőzhajózást teremteni, lánczhidat építeni, hajógyárt és hengermalmot telepítői. Pestet fővárossá alakítani, később Tiszát rendezni stb.

Gondjainak egyik főtárgya a főváros volt. Megismerkedett a főváros minden tényező emberével, belépett a választó polgárok sorába, mindenki ismeretségét cultiválta, felkereste befolyásos polgártársait házaikban, családi körükben, mindenkit ébresztett, buzdított, mindenütt hatott s ha szüksége volt, mint volt is elégszer, mindig kész támogatásra talált.

A gróf az embereket olyaknak tartotta, mint minő valóságban — gyarló lényeknek. WESSELÉNYI hazafitársait merő angyaloknak, a hatalom embereit merő ördögöknek hitte, kikhez közeledni az — bűn.

Egykor, midőn már a gróf pályájának délpontján állott, a Dunaparton sétált WESSELÉNYIVEL, gyönyörködve nézték a lánchíd emelkedő oszlopaait és a vígan lejtő hajókat. Szokásuk szerint beszélgetésük tárgya a haza ügyeire fordult.

Épen egy esetlen kormányrendelet, mely Bécsből küldetett, került szóba, mi WESSELÉNYI epéjét felkavarta és a felháborodása keserű kiömlésekben nyert szabad folyást.

És kijutott a folyton hazánk előmenete ellen titkos ármányait szövő bécsi camarillának, melynek főoszlopaait megnevezte s végül a grófhöz fordult, mondva:

Csodálom, hogy te, ki oly gyakran forogsz köztük Bécsben, nem látod rajtok a kecskelábakat és mefistószarvakat.

A mi a lábakat illeti — feleie a gróf — azok mint láttam, épen nem kecskelábak, némelyeknél nagyon is emberiesen talpasak. De a mi mefistószarvakat illeti, miután annyiszor figyelmeztettél, csakugyan gyanakodni kezdtem, közlőrl szemügyre vettem — és jól megnézve, tudod-e mit találtam?

Mit — kérde WESSELÉNYI.

Szamárfüleket — feleie a gróf.

Ez ártatlan beszélgetésben találjuk — képletben kifejezve — két nagy politikai sarkelv végkülönbségét is, mely a magyar nemzeti fejlődés történetében e század alatt közéletünk felett uralgott. Egyik felfogás legfőlebb szánalmat gerjeszt és segítségre buzdít, másik gyűlölésre visz és harezrn keltet.

A gróf, ki fiatal éveit Bécsben töltötte és töltötte Becsnek legfelsőbb köreiben, ismerte színről színre a mefistószarvakkal képzelt camarilla tagjait és nemcsak ismerte, de sokkal közülök folyvást érintkezett is.

Ma már Naplójának ZICHY ANTAL által közzétett töredékei kezünkbe adják bécsi tág összeköttetéseinek egyes szálaait is. Onnan látjuk, hogy érintkezései épen a hatalom befolyásosabb elemeivel — a magasrangú hölgyekkel — igen élénkek voltak, és ez megnyitott neki minden ajtót.

Képzeltetjük, hogy oly ember, ki a befolyásokat gondosan tanulmányozza, annak nemcsak a mi történik, de azt is tudnia kell, ki által s minő indokokból történt valami.

Innen volt, hogy a gróf igen jól tudta, mily kevésbé ismerik Bécsben a magyar viszonyokat és mi kevésbé tájékozottak hazai állapotaink felől még saját ott lakó főuraink is. De azt is tudta,

hogy e tájékozatlanság, mely forrása annyi fonák és esetlen rendelkezéseknek, nekünk gyakran hasznunkra van. Érintkezve hg METTERNICHHEL s a többiekkel, kik ügyeinkre befolyással vannak, tudta, hogy viszás rendszabályaik épen nem is lehetnek valami eszes ármánynak, hanem egyedül tájékozatlanságnak következményei, ezért az eredmény is többnyire — felsülés.

A mit a gróf tehát a mefisztószarvakról mondott — az jobbadán a tényekre nézve valóság is volt, mit ő alkalmilag, ha már lehetett, meg is mondott.

METTERNICH herczeg egyik estélyén ez különösen kézre fogta a gróftot és véleményét akarta hallani KOSSUTHOT, ki épen akkor a herczegnél járt Bécshen egy új hírlap kiadhatását szorgalmazva.

A herczeg bizalmas beszédben őszinte véleményt kívánt a gróftól, s elmondá neki azon gyanúját, mi kép úgy látja, hogy a kormány KOSSUTH irányában nem találta el a helyes utat, miként ily emberrel bánni kellett volna, és épen mást ért el, mint a mit czélzott.

Ha már meg kell mondani az igazat — teleié a gróf — a kormány KOSSUTH irányában négy megbocsáthatlanul nagy, bocsánat a szóért, de máskép nem nevezhetem, mint bécsiesen ostobaságot követett el.

Az első és fő: hogy Kossuthot befogatta.

A másik: hogy ha már befogatta — ismét kibocsátotta.

A harmadik: hogy Kossuthnak kezébe hírlapot engedett adni.

A negyedik: hogy ha már hírlapja volt, azt tőle elvonta, elvonta pedig akkor, mikor már tovább alig győzte volna «szuszszal» fokozott étvágyát kielégíteni, és a józanabb elemek már kiábrándulni kezdtek.

Dies ist mir ganz einleuchtend — feleié a herczeg — úgy látom én is, hogy ez okos szó, no de már most adjon még hozzá okos tanácsot is, mit kell a kormánynak tennie, hogy e hínárból kijusson?

A történetek után — válaszoló a gróf — sajnálatos, de csak egy alternatívát hagyott fenn magának a kormány.

És ez alternatíva? — kérdé a herczeg.

Utilisiren oder aufhngen! — felelé a gróf.

A ki a két beszélgető magánjellemtét ismerte, nem fog e szók értelmén megtévedni, még ha komolyan venné is.

A herczegről még legnagyobb ellensége sem állította soha,

hogy jogtalanul gyilkoltatni tudna. A gróf pedig éppen azt vitatta mindig, hogy fajunk számban oly kétségbeejtően kevés, hogy nekünk az apagyilkost sem szabad megöletni s az élet kímélésének nálunk nincs határa.

Ezen beszélgetést hg METTERNICHEL én a gróftól magától részletes előadásban hallottam. Ki őt ismerte, felismeri már modorában a hűséget. Ezt ő, Pestre jöve, elbeszélé híven magának Kossuthnak is. Igen sajnálom, hogy ezen beszélgetést KEMÉNY ZSIGMOND előadásában éppen KOSSUTH levelének nyomán vád gyanánt találok, egészen más színben előadva, mint az valósággal történt.

VII. FEJEZET.

Politikai működésének sorozata. Activ politika. Kedvező politikai helyzet. Kossuth fellépése 1840-ben. Elfajulása a politikai helyzetnek. Deák és az ellenzék vezérlete. Deák és a gróf ellentétes egyénisége. Politikai bátorság hiánya nemzetünkénél. Gróf Pálffy, gróf Majláth és gróf Apponyi cancellárok alatti viszonya a grófnak a kormányhoz.

A gróf annyiszor hirdetett politikai rendszeréhez híven: miután az alkotmány helyreállítva, a nemzetiség fejlődésének útja biztosítva lett, tőle telhető erőnek minden utolsó parányát a nemzet anyagi felvirágzására fordította.

Kereste és megkapta a megbízatást, hogy az Aldunán a hajózás útját elzáró sziklacsúcsokat szétrepeztesse s utat nyisson a vízi forgalomnak a fekete-tengerig.

Egyidőleg szárazon a Duna magyar partján azon mű-utat készíttesse meg, mely Orsováig — délkeleti határunk széléig — vezet, és valóságos monumentális mű.

A magyarnak alig volt névleges fővárosa, pedig ha mint önálló nemzet létezni akarunk, kell oly pontnak lenni, hol a nemzet értelmi s anyagi ereje központot találva, ez termékenyítőleg kihasson az egész országra.

Nekünk tehát fővárost kell teremtenünk mindennek előtt Pestből és Budából, hogy az a tudomány, művészet, ipar és kereskedelem és a kormányzás gyúpontja legyen az országra nézve.

Első baj már az volt, hogy e két város évenként hónapokig el van zárva egymástól, és nem is egy. Mindennek előtt szükség volt tehát, hogy Pest és Buda állandó híddal úgy kötéssék össze, hogy valósággal Budapest az az tényleg és névleg egy lehessen. Mint Páris, Bécs s a többi európai fővárosok.

Hogy továbbá, ha a Duna hajózásra alkalmassá tétetik, ne is hiányozzanak közlekedés eszközei, a dunagőzhajózási társulatot kelle alakítani és a Dunát hajókkal benépesíteni.

De hogy ne kellessék a hajószükségletért a külföldnek milliókkal adózni, egy nagyszerű hajógyárat, melyet a gőzhajózási társaság önérdékében felállítani akart, ide kelle szerezni az ó-budai partra.

És mert kereskedésünk legértékesebb tárgya labna lehet, hogy ez árcsökkenések esetén is kivitelképessé legyen: Pested egy műalmot Kelle alapítani, mely megkésztse az útját összekötései által a kifejtendő malom-iparnak és lisztkivitelnek.

Nem folytatom tovább, mert csak azért említem ezeket fel, hogy kitüntessem szándékait és szándékaiban a fejlesztés logikáját.

Mindezen vállalatok kezei közt megizmosodva nagygyá nőtték ki magokat.

Mindezen kezdemények úttörő s minden részeikben előkészítő vállalatok voltak, ha sikerülnek, felébresztik a nemzetben a vállalkozási szellemet és teremtenek kész tanult erőket. Ha felsülünk, velök előljük jó időre nemcsak itthon a vállalkozási kedvet, hanem a külföld tőkét és értelmi erőit idegenítjük el.

És mi az időben nem csak a külföld tőkéire, de a külföld értelmi és betanult munkás erejére voltunk utalva. Ezt mind nagy gonddal és áldozattal kelle ide édesgetni és itt lekötöni. Itt a tőkének bő nyeresémet, a külföldieknek kényelmes életet biztosítani.

A tőkét Bécsben és kezdetkor csak is Bécsben lehet szerezni más tényezőket pedig a külföldön.

Lehetett volna-e a grófnak valamit e dolgokon lendíteni a bécsi kormány ellenkezése mellett?

B. Sina és Bécs többi pénzemberei még szóba sem állnak vele, ha csak gyanítják is, hogy törekvése a kormánynak nincs irányára vagy az által csak görbe szemmel nézetik is.

Az angol, ki a lánczíd tervét készíté s idejött megépíteni és segédeivel a művet átvenni, szóba sem állott az ajánlatokra nézve, míg követsége útján biztosítékokat nem nyert. És az angol követség Bécsben értesülést csak hg METTERNICH útján nyerhetett.

És a ki ily activ, az ország anyagi erejét kifejtő működésbe fogott és sikert akart, helyezkedhetett-e a kormány irányában, melynek jóakarátára minden lépten szorult, oly állásba, mint — WESSELÉNYI és ellenzéki társai?

Az activ politika, melyet a gróf követett, kérlelhetlen következetességgel kényszerítette őt a megférhetés politikáját is követni,

hogy alászállítva a hatalom ismert aggályait, a magyar nemzeti erő kifejtésében áthághatlan akadályokra ne találjon.

Ezen, mindenki által világosan látható politika ösvényén, hogy a reactio fényes diadala 1836-ban, a politikai perek s üldözések megkezdése, az általános elkeseredés és forrongás az országban, a megtorlás lábrakapott rendszere Bécsben, hogy mindez nem segítette elő útjában a grófot és csak akadályozta céljainak kivitelét, ezt mindenki beláthatja.

Sajnálta a helyzetet és túrta annak súlyát. De mindent elkövetett, hogy minél előbb túltegyen a válság idején és csendesebb viszonyok álljanak elő az országban.

Az elmérgesedett közélet nyugtalanságai és a politikai pör izgalmai rútol megviselték WESSELÉNYI egészségét. Miért is — elítélve bár — engedélyt nyert üdülést keresni Gráfenbergben. Magát politikai halottnak vallva, letűnt a közélet színpadáról, hol személye és üldöztetése a kedélyeket folytonos forrongásban tartotta.

Megtörött azonban csakhamar a reactio szelleme is Bécsben. Megnyíltak a börtön ajtai, a politikai perek meg lettek szüntetve, az 1839/40-ki országgyűlés kibékülést hozott és kölcsönös kiengesztelődés nyilvánulásai közt rekesztett be.

Ügy látszott, hogy Bécsben belátták a megkísérlett erőszak helytelenségét sőt veszélyeit, mely a bajt csak növelte. Az ország is fájdalommal látta WESSELÉNYI közel a világtalansághoz, LOVASI Lászlót örülten kikerülni az üldözések zivatarából.

Az 1840-ki diéta szerencsés eredményei előidézésében két új tényezőt illeti az oroszlánrész, kik közéletünk színpadára lépve, döntő befolyást nyertek és azt értékesítik is.

Egyik DEÁK FERENCZ az országos ellenzék vezére, ki bölcs mérsékletével lehetővé tette az 1810-ki diétán a szerencsés megoldást.

Másik gr. DESSEWFFY AURÉL, ki mint az új kormánypárt vezére, Bécsben sikerrel működött jobb belátás és józanabb kormányzati nézetek diadalra jutásában.

Kézelfogható dolog, hogy gróf Dessewffynek és az új kormánypártnak a diadal Bécsben, főleg és tán csak épen az által sikerült, hogy a magyar ellenzék DEÁK FERENCZ által új vezérlet alá jutva, imponáló szilárd, de teljesen bizalmat nyerő oly állást foglalt el, mely nem tágít, de nem keserít, mely értelmi súlyával,

fellépésének szilárdságával, de józan mérsékletével is mindig és mindenütt diadalra jut.

Herczeg METTERNICH akkor már Becsben döntő hatalom — Magyarországon egy új aera megkezdésének teljesen megnyerve lett, a kormánypárt gr. DESSEWFFY AURÉL, az összes ellenzék DEÁK FERENCZ vezetése alatt — még képzeletben sem lehetne kedvezőbb viszonyokat gondolni, mint melyek alakultak és a helyzetben megszilárdulást, a nemzeti fejlődésnek ígöző jövőt ígértek.

A gróf politikai életének ezek voltak legboldogabb napjai. Tetszhalott nemzetének felébredését, az új pezsgő élet első fellobbanásait végig szemlélve, rövid tizenöt évi forrongás és befejezett erjedés után oly helyzetet látott alakulni, mely legmerészebb ábrándjait túlszárnyalta. Ideáljait látható és kézzelfogható alakokban minden csalódást kizáró valóságban látta megtestestülve és minden ábrándjait valósulva.

Hogy is ne?

Bécsben a hatalom körében nemzeti fejlődésünk legveszélyesebb akadályát — t. i. örök gyarapodásában a szakadás aggályait — teljesen elhárítva látta.

Gr. DESSEWFFY Aurélben egy magyar önálló kormány előharcosát, oly kormányt, melynek credójában a *magyarság* első hitágazat volt, és mely minden felmerült reformkérdésben azok szükségét s előmozdítását proclamálta.

A magyar ellenzékét DEÁK FERENCZ döntő hatalmában és oly állásban, mely elejének súlyát a helyes mértékben tünteti ki és megalkudni lúd a viszonyok kényszerítő hatalmával.

E közben még az élet terhe alatt roskadozó nádor s sok hajlamot mutatott hosszú pályáját emlékezetre méltó alakulásokkal berekeszteni, és fiának, ISTVÁN főhercegnek útját a nádorsághoz egyengetni.

Ily kilátások boldog érzetében a gróf elérkezettnek hitte az időt, hol szép reményeinek gazdagon felszerelt hajóját teljesen kifeszített vitorlával s kedvező széllel bocsáthatja a nagy tengerre, melyen az anyagi erő kifejlés aranygyapját biztosan meghozandja szeretett hazájának. Így álltak a dolgok, ez volt a helyzet 1840 végén.

E percben, a teljesen megtisztult derült ég boltozatán mint cikázó villám tűnik fel egyszerre KOSSUTH LAJOS programja és a *Pesti Hírlap* első száma 1841 jan. első napján.

Megítélhetjük könnyen az előzményekből, minő hatást gyakorolt a grófra e programmnak «*veletek ha lehet, kivületek sőt ellene-tek, ha kell, fenyegető hangja.*

Felidézve látta közéletünk egén az eddigieknél veszélyesebb alakban a vihart, a nemzetet a kormánynyal, sőt osztályt osztállyal harcra felhiva.

Ebben látta előre az ellenzék vezérletét DEÁK kezéből kisiklani, az általa megszüntetett harcot fenyegetőbb alakban feléledni és minden reményeit meghiúsulni, terveit feldúltni.

Tévedhetett-e tovább KOSSUTH egyéniségének megítélésében? Az alig kiszabadult fogoly a kormány kibékítő engedélye mellett a sajtó hatalmas fegyverét veszi kezébe, és fellépésének első percében merész kihívást intéz a kormányhoz és a nemzet még épen meg nem tört hatalmasaihoz, kik útjába állni merészelnének.

Mennyire megdöbbsent e fellépés utóhatásaitól — a *Kelet Népet* olvasva — átérezhetjük.

Megijedt méltán, hogy Bécsben valamely erőszak eszméje támadhat és a megszokott ügyetlen lépés az országot ismét forrongásba, a reactio elemeit fenn befolyásra segíti, ezért félretett minden más gondot és fenn elterjesztve, hogy sajtó által okozott bajt csak sajtó által lehet orvosolni, neki fogott és a *Pesti Hírlap* néhány cikke ellen egy vaskos kötetet bocsátott körre a *Kelet Népeben*.

«Feljajdulás volt ez — így szól CSENGERY ANTAL — a legőszintébb hazafikebel fenekéről, keveset figyelve, mikép a felriadás kitörései kímélőbbek, az intés szavai kevésbé keserűk is lehettek volna.»

Tekintsünk el hazafi aggodalmainak adott élénk kifejezéseitől e könyvben, és vegyük a tényleges politikai helyzetet valóságát s úgy fogjuk találni, hogy a nagy grófnak ez igen éles és markirt fellépése nemcsak lelke mélyéből és egész múltjából folyó, hanem a helyzet által szigorúan előírt kényszerűség volt, mi elől ő sem nem akart, de nem is tudott volna kitérni.

Emlékezzünk vissza, hogy még 1825-ben FERENCZ császár előtt két ellenkező nézet vívott hazánk sorsa felett. Egyik állítá, hogy minden engedés csak vérszemet ad a fékezhetlen erőnek, lendületet az ellenállásnak és a hatalmat a megfélemedés színében mutatja. Másik ajánlá a császárnak az engedést, állítva, hogy így ébreszti fel a nemzetben újra a ragaszkodás és loyaltás érzel-

meit és az, t. i. a nemzet, ősi hagyományos hűségével járuland a trónhoz.

Szerencsénkre REVICZKY ÁDÁM gr. ez utóbbi nézetére tért — hajlamai ellenére — a császár.

A magyar nemzeti erő fejlődésének sorsa jó részt attól Függött, hogy Bécsben ezen erőgyarapodásról mit hisznek, vájjon az a dynastia és birodalom előnyére vagy kárára fog-e felhasználni. Megerősödvé bensőnkben, vájjon hívei maradunk-e a dynastiának, jobb meggyőződésünkéből szövetségesei a birodalom többi népeinek, vagy pártütő nép és elszakadó ellenség.

Mindkét ellentétes nézet mellett lehetett találni a bécsieknek nemzetünk történelmében példát, mire hivatkozhattak.

Régebben — mint fennebb is említém — szomszédink nemzetünk embereinek csak két faját ismerték, a feltétlen hódolókat, kik dynasticusabbak voltak a dynastiánál és németebbek a németnél, vagy a kik csak alkalomra várnak, hogy feltámadhassanak és fegyverökre hivatkozhatnak.

Újabb időben NAGY PÁL, Sopron híres követében, ki a kormány önkényét hatalmasan ostromolta, de I. Napóleon csábító ajánlatait erélyesen utasította vissza, SZÉCHENYI, DEÁKban s az ellenzék színe-javában oly hazafiakat láttak, kik erélylyel követelik a törvények szentül megtartását, az alkotmány uralmát, de fegyveres actióra nem gondoltak soha, semmi viszonyok közt. Másrészről a conservativ oldalon oly új elmeket kezdettek ismerni mind az alsó-mind la felsőháziján, kik odaadással szolgálják a dynastiát, de megkövetelik a törvények megtartását és az alkotmány épségét, ezen túl rajok számítani nem lehet.

Szóval Magyarországon új nemzedék mutatkozott, melynek jobbról-balról színe-java politikai credójában első ágazatnak ismerte: a korona egységét és alkotmány épségét és egyenlő buzgalommal és kötelességérzettel karolta fel e két elválhatlan tételt.

Azt, hogy találkoznak a nemzet nagy tömegében hazafiak, kikben a régi háborgó emlékek élénkebben feltámadnak, és régi vágyakat táplálnak s a megférhetést a bécsiék és köztünk kérdésesé teszik, ez nem nyomhatott magára nagy súlylyal a mérlegben, mégha ezen aspiratiók KOSSUTH hatalmas egyéniségében találnának is hangadóra.

Minden attól függött akkor is mint később: láttat-e a nemzet elegendő benső erőt önmagában, mely a végletek veszélyeitől meg

bírja óvni a nemzetet úgy mint a birodalmat, vagy nincs a nemzetben elég ellenállási erő és a hatalomra hárul a mentési kötelesség?

A grófnak tehát elegendetlen kötelessége volt erélyesen fellépni és szavát felemelni, miután ő ismerte jól a fenn uralgó nézeteket s ekkor népszerűségének délpontján állott, egész nemzetétől őszintén ünnepeeltetve. — Őt illette meg az első tiltakozás oly törekvések ellen, melyek hazáját az európai forrongás közösségébe vonhatnák.

Azonban bármilyen hatalmas hangnak vétetett is szava az országban, azt senki sem vehette azon párt nyilatkozatának, melyen az ország ügyei megfordulnak. Az ellenzék nevében csak Deák volt jogosítva nyilatkozni. Ő pedig hallgatott.

Ellenben gr. DESSEWFFY JÓZSEF a veterán ellenzék, és báró EÖTVÖS JÓZSEF a fiatal szabadelvű újszabású ellenzék embere sikra szálltak KOSSUTH mellett és röpiratban feleltek SZÉCHENYINEK.

Sőt maga gr. DESSEWFFY AURÉL is, ki a leghelyesebb eszközt választó a dolgok ellensúlyozásra és maga is lapot szerezvén, annak élére állt, e harcban SZÉCHENYI és KOSSUTH között catói pártatlanságot mutatva, beegyeledett és a grófnak felelőlegző egykori agitator szerepét.

Pedig senki sem értette jobban mint épen DESSEWFFY AURÉL, hogy könyvekben a szunnyadó nemzet felébresztésére agitálni mennyire más dolog, mint napi lapban a már úgy is fokozott izgalmak közt s a mi fő dolog a gróf agitációiban az aristocrata nagybirtokos szólt aristocrata és birtokos társaihoz, míg KOSSUTH izgatásaiban a demokratia mennydörgése hangzott a birtokos osztályhoz és aristocratiához.

.Minő érzések tették DESSEWFFY AURÉL tiszta felfogásait ez ügyben elfogultakká — fennebb kifejtettem.

Az tény, hogy SZÉCHENYIRE ezen teljes elszigeteltség kínos hatást gyakorolt, bizalma a nemzetben megrendült és reményeit lehangolta.

Csak ő volt az egyedüli, ki a politikai helyzetben e rögtöni fordulat végzetes következéseit belátta, más senki. Szét lett robbantva szerencsés tömörülése a pártelemeknek, mely az 1840-ki országgyűlés után alakulni kezdett. A conservatívek ugyan szorosabban egyesültek, és közlőnyeikben fokozott erővel keltek csatára a *Pesti Hírlap* ellen.

De az ellenzék noha DEÁK Ferenczet ismerte vezérének, de a sajtóban KOSSUTH által lett képviselve, és mert a *Pesti Hírlap* mindennap szólt a közönséghez és sem DEÁK, sem más az ellenzékből ellene nem szólt, a hang, a mit a *Pesti Hírlap* adott, a magyar ellenzék általános egységes hangjának vétetett.

Természetesen folyt ebből, hogy a világ mást nem hihetett, mint azt, hogy DEÁK és KOSSUTH teljesen egyetértenek, vagy ha nem egyek, a tényleges vezér, ki irányt ad, KOSSUTH és nem DEÁK.

E közben még azon csapás is érte hazánk ügyeit, hogy gr. DESSEWFFY AURÉL váratlanul meghalt. Ő, ki DEÁKkal intim viszonyban állt és határtalan tisztelője volt, és soha eszébe nem jutott, DEÁKOT Kossuthal identificálni, ha él, belátta volna, hogy csak az hozhatja ismét helyes vágásba a magyar közügyeket, s állíthatja helyre a kölcsönös békülékeny hajlamokat, ha a következő országgyűlésen DEÁK jelenléte által az ellenzék vezérletében az előbbi állapot vissza áll s DEÁK bölcsesége és mérséklete vezeti az alsó táblát.

DESSEWFFY halála után annyi belátása nem volt a magyar kormánynak, hogy ezen egyedüli mentő szerhez nyúljon, ellenkezőleg engedte, hogy FORINTOS korteskedései által DEÁK választása Zalában megzavartassék, és noha Zalamegye minden lehető elkövetett, DEÁKnak ez országgyűlésről el kelle maradni.

A szerencsétlen vetés meghozta az átkos termést. Az országgyűlés a legelkeseredettebb izgalmak közt, a várakozásokhoz mérve, csekély eredménynyel oszlott szét, oszlásánál még súlyos szavakban fejezte ki rosszaságát és bizalmatlanságát a kormány iránt és ekkor proclamáltatott az országos védegyelet is, és ennek igazgatójává KOSSUTH LAJOS választatott.

Ezekből láthatjuk, hogy a dolgok természetes folyamata lendület nyerve a kormány menthetetlen balfogásai által, egészen megváltoztatta a politikai helyzetet az országban. DEÁK befolyása az ellenzékre lábatlanul tünedezni kezdett, mígKossrrné szembezőkőig nőtt.

És ezen állapot legkevésbé eredt onnan, mint rendesen szokott, mintha e két hazafi egymással versenyre kelt volna, ellenkezőleg épen onnan eredt, mert egymással nem versenyzett soha.

Pedig akkor a magyar ellenzék ha nem is tömegében, de

legalább is összes értelmiségében minden kérdés felett vezérének ŰÉÁKot vallotta, s ha ő megszólal, az ellenzéknel senki más szava ő ellenében nem jöhet számításba.

Ám vegyük kezünkbe az ellenzék akkori vezérférfiainak névsorát, kik a megyékben e pártot vezették — az 1836- és 1840 ki, úgy 1844-ki diéták ellenzéki fejeit. Egytől-egyig DEÁK feltétlen hívei és megingathatlan követői voltak.

A mint pedig tudjuk, hogy ez időben DEÁK volt az ellenzék feje, kire e párt, ha megszólalt, egyedül hallgatott, ezer kérdés tolu! önkéntelenül fel lelkünkben: mi állást foglalt ő el a bekövetkezett fejlemények irányában?

Es e kérdések tömkelegébe tévedve, nála vagy a politikai helyzet megítélésében, vagy befolyásának tétlenségében juthatunk tévútra, mitől minket is, az utókort is csak az óvhat meg, ha DEÁKot a valóságnak megfelelő egyéniségében állítjuk magunk és az utókor elibe, reá azon mértéket illesztve, mely őt történelmünkben megilleti.

DEÁK nem Magyarország, de az egyetemes világ történelmében egyetlen sajátlagos alak, melynek nem párját, de hasonlóját is hiában keresnők. Erényeiben mint gyarlóságaiiban — mert hibái nem voltak — egyiránt nagyszerű. Véralkatában és egész valójában épen ellentéte a nagy grófnak. A viharos Atlanti tenger mellett a Csendes-oczeán.

Ha Isten a pártoskodások által szétdőlt emberek közé, hogy józanodjanak, békítő angyalát akará küldeni emberi alakban, az köztünk csak DEÁK lehetett. E részben valóságos remeke az alkotásnak. A magyar östypus e nemben oly bevégzett példánya, minő nem volt soha, és nem is lesz soha, mert ez alak ő benne végkép kiveszett.

Őt csak azon kor méltányolhatja kellőleg, mely nem mint mi a képzelet erejével eszményít, és faragott képet csinál magának róla, minő ő nem volt és nem is lehetett, hanem mely őt páratlanul sajátos egyéniségében fogja előállítani kortársainak.

Előttünk egy SZÉCHENYI és egy DEÁK áll, és mindkettőhöz egyenlő mértéket akarunk illeszteni. Benső értékük súlyát egyenlő mértékre venni. Mi már a felfogásban képtelenség.

A mi rajongásunk, melylyel a *legnagyobb magyar* emlékét fenntartjuk, és a mély kegyelet, melylyel a *haza bölcse* sirhantjára koszorúinkat helyezzük, alig veszi számba, hogy korunk e két nagy

történelmi alakja életükben kortársak, lényegökben ellentétek voltak, Egyek a haza lángoló szeretetében, de ellentétesek egyéniségökben, hivatásukban, és életök egész lefolyásában, kiválókép pedig működésük egész rendszerében.

Kevéssé vesszük még azt is figyelembe, mekkora mély különbözést jelölt meg azon elnevezés, mivel őket korunk józan ösztöne felruházta.

Pedig a kor ösztöne felismerte őket és igazi mértéket adott kezünkbe, midőn a *haza bölcsét* és *legnagyobb magyart* kijelölé nekünk.

A *haza bölcsé* nemzetének oraculumuma volt, az oraculum pedig megszólalt, ha nagy válságokban hozzá járultunk, és tanácsa mindig áldáshozó volt.

A *legnagyobb magyar* nemzetének activ vezetője volt. A nemzet ordinarius — mint magát nevezé — közéletünk literén mindig rajta tartá kezét s a baj elhárításán teljes működésben volt, mikor mi a bajt még alig sejtettük.

Ez a lázas activitás páratlan példánya, amaz a passivitás remeke.

Mindkettő teljesen bevezett magyar typus, de egyik az önmagából itthon fejlett legmagasabb műveltségű magyar ember, másik az európai modern culturát magában assimiláló, de szinte teljesen magyar ember.

Magyar mindkettő minden atomjában, de egyik már csak a múlté lehet, és vele letűnt e typus örökre, a másik — adná az ég — legyen a jövő példányképe, mert csak ebben teljesülhet az ő jóslata, hogy

Magyarország nem volt, de még lesz!

Ha mi DsÁKot nem egyéniségének sajátos, de korunk nagy államférfiainak világitásában állítjuk az utókor elé, alig képzelhetjük mennyi méltatlan kételyeket hárítunk akaratlanul emlékezetére előttök.

Kik nem bírják egyénisége és a helyzetek sajátságait magoknak felidézni, nem fogják tudni, mit tegyenek vele, midőn befolyásának nyomait kutatják a nemzeti fejlődés válságos éveiben — és nem találják.

Olvasni fogják történelmünk leírásaiban, hogy a hosszú 1832—36-ki diétán Zalának igen tekintélyes követe, DEÁK ANTAL megúnván a sikertelen küzdelmeket, haza megy és leteszi mandá-

tumát, a megye pedig helyébe testvéröcscsét a még ismeretlen DEÁK FERENCZET küldi fel.

Ez új követ alig lép társai közé, senki sem tudja miként és mi által — központjává lesz az alsóházi értelmiségnek, kit jobbról és balról felkeresnek, és ki körül csoportosul az ellenzék; vezéreknek nem teszik, de akaratlanul is elismerik, kinek szava dönt, ki előtt elnémul önkénytelenül az egyéni ambíciók ingere, melyet hosszú tapasztalás az öreg követekben, vagy önhittség a fiatalokban támaszthatna.

Ő született vezér volt. Azzá lett az első benyomás bűvölete által és az maradott, míg földi pályáját bevégezte — utolsó lehelletéig.

Ő a vezérséget soha sem kereste, sőt eleinte tán kerülte is látszatát, de bírta mindig valóságban. Őt az ellenfél szintoly tisztelettel s szeretettel vette körül, mint saját pártja. Ennek nyitja ritka szelíd, felette kedveltető, páratlan békítő egyéniségében rejlett. Ő volt a reconciliatio, — az engesztelődés — megtestesülése.

Midőn 1839—40-ben a második országgyűlésen megjelent, már az országgyűlés minden mozzanata rajta fordult meg, minden eredményét ő döntötte el, és soha békülékenyebb, összesimulóbb hangulatban országgyűlés nem oszlott szét, mint épen ekkor. A kormányon a reactio megtörve, megnyílnak a börtönök ajtai és a politikai üldözések beszüntetve lettek. Soha a békés fejlődésnek jobb kilátásai nem voltak. Ez pedig DEÁK műve volt. Mert hiában volt volna a kormányban bánni jóakarát, azt az erőszaktól a jóban is csak DEÁK vezérsége óvhatta volna meg. Nem a sikert teremthette ő, de annak *malasztjuit* egyedül ő adhatta meg. Csak ő általa lehetett a mi lett, egyszersmind áldásthozó is.

Korunk világtörténelmi válságos bonyodalmai közt a nagy államférfiú eszményképe csak BISMARCK hg lehet, nem annyira sikereiben, mint conceptionának nagyszerűségeiben. Kinek juthatna eszébe BISMARCK hg mértékével DEÁKHOZ közeledni?

Hasonló hibába estek az angolok, midőn rajongásukban WELLINGTON herceghez a nagy NAPÓLEON vezéri mértékét illesztették. Mire oly elmésen jegyzi meg HEINE «mintha a kő imádást követelne, mert rajta nagy ember botlott meg».

Kinek a gondviseléstől saját hivatás méretett ki, annak megvan saját mértéke is a történelemben.

A magyar történész csak azt kérheti magától, megvolt-e Széchiényinek, megvolt-e DEÁKnak saját missiója s betöltötte-e azt teljesen? És ha így kérdez s ennek fonalán keresi az események kulcsát, nem tévedhet meg. Mihelyt a történetek köréből, a valóság teréről a conjecturák eszményi világába lép, nemcsak az események forrásainak kulcsát veszi el, hanem Ítéletében megtévedve hamis Isteneket farag és bálványokat teremt vagy nemzeti büszkeségünk legszebb emlékeire vet akaratlanul sötét foltokat.

Ne lépjünk tehát mi is ki a rideg valóság korlátain túl. Tekintsük DEÁK fellépésének fényes sikerét és azon politikai helyzetet, melyet működésének első hét éve közéletünkben teremtett.

Ne kérjünk, mit tett ő a következő hét évben 1841-től 1848-ig, hol pesti tartózkodásán és szentgroti beszédén kívül szellemének hatásai eltűnnek.

Hanem kérdezzük: ő-e az oka, vagy bárki más, hogy békés fejlődésünk e pillanatában új hatalmas tényező jelenik meg, ki a DEÁK által teremtet politikai szélcsendben viharokat idéz föl, és kedvező szélben biztosan evező hajónknak kormányát megragadva, azt új ismeretlen partok felé tereli.

Egykor még vádolhattuk önmagunkat, hogy mint nagyon impressionabilis nemzetnél a szónoki varázslat inkább hat reánk, mint az ész hatalma. De mióta a szónoki bűvölet körutat tett a világ két részén és hatását láttuk Amerikában úgy, mint az ango-loknál, le csendesülhet az önvád minmagunkban is.

Hiában jajdult fel a nemzet ordinarius, jelezve a fenyegető vész. A nemzet mohón szívta be az illat édes mérgét és elkábitva, sükketté lett az intő szavára.

Ha DEÁK active lép fel, eltekintve attól, hogy ez természete ellen volt volna, kétségtelenül elmérgesedik a helyzet. Mert noha rendes alkotmányos formák közt ez által csak egy párt két árnyalata válik szét, a balközép a szélső baltól, de az ellentétek könnyebben összeférnek végkép — mert les extremes se touchent — mint az árnyalatok, melyekben a repulsio ereje nagyobb, az elválás mindig mérgeőbb. Az időben pedig a hatalommal szövetkezett conservatív párt sokkal veszélyesebb ellenfél lett, hogy sem az. ellenzék megoszlásának felelősségét akár DEÁK is elvállalta volna, ha még akarta volna is.

Így lett KOSSUTH a *Pesti Hirlap* által a magyar ellenzék hang-

adója, és DEÁK lett 1845-ben Szentgróton a védegyleti ügyben — az ő *viszhangja*.

Ezentúl mint a változott politikai helyzet kényszerűsége a nagy gróf előtt tisztán állott a jövő képe, úgy mint annak alakulnia kellett.

Fokozta aggodalmait KOSSUTH egyénisége. Ő Kossuthot buzgó hazafinak, szelíd hajlamú jó embernek tartotta, a szónak olyatén értelmében, kinek jó szíve, hatalmas szenvedélyei vannak, de kiben az erős érzemények ösztöne, a benyomások ingere a számító értelem erejét messze túlszárnyalja. Az okos számító emberrel — mondá a gróf — végelemzésben meg lehet alkudni, avval találhatni állapotási pontot, de kit *«keblének istene»* — melyet én mindig rősz tanácsadónak tartok — sodor magával, az nem tudja soha, hova jut és még sem bír megállni soha.

Tisztán látta ennél fogva, hogy Kossuthban és általa hazánk jövője a véletlen kezére lesz játszva.

Tudniillik: ha kibontakozásunk rendes folyamatát különbonyodalmak hullámcsapása éri, vagy bármikép a dynastia és birodalmi kormány hatalma megrendül, KOSSUTHOT *«keblének istene»* végletekre ragadja s ő a nemzetet rántja magával szükségkép. Vagy ha neki nem sikerül, bizonyos ponton megállapodni és a hatalom ismét túlsúlyra jut, a félrevezetett nemzet fog bűnhődni az ő túlkapásaiért.

Ezt a gróf szószerint elmondotta: *Politikai programmtöredékeiben*, senki sem hitte, nem is sejtette e jövőt.

Megkísérlette irodalmi téren a gróf, mint láttuk, KOSSUTH hatását a közvéleményre alászállítani, de a mint az 1844- és 1845-ki állapotok meggyőzték, siker nélkül, sőt e tusában, úgy hitte, saját népszerűségét fogyasztotta el egészen.

Végkép ily tisztán látva a jövőt, melynek jőni kell, mit tehetett egyebet, mint a kormánytól ajánlott eszközöket elfogadni, az ország anyagi kifejtéséhez egész erélylyel hozzáfogni, e közben az ország lakóival élénk érintkezésbe lépni s működéseinek sikere, érintkezéseinek hatása által előkészíteni a kiengesztelés talaját, melyen talán sikerülni fog a válság óráiban KOSSUTH lehető túlkapásait ellensúlyozni és a dolgok lefolyását oly vágásban megtartani, mely a hatalmat és nemzetet a végletek veszélyeitől — a forradalom vagy elnyomástól megóvjá.

Látni fogjuk későbbi eseményeknél, mennyire ingatlan követ-

kezetességgel haladt e pályán, mely őt kiszámított politikai rendszerének ösvényéről nemcsak le nem térítette, sőt inkább az azon útoni sebes haladás fontosságát még emelte is.

Így indította meg 1846 végén a Tisza-völgy rendezésének nagy művét, melyben eltekintve az anyagi nagy érdektől, a tiszai megyékkel és népével jött érintkezésbe, mely megyék pedig a magyar ellenzék táborába tetemes hadosztalékokat szolgáltattak.

Ezentúl kedvteléssel utazott a Tisza-völgy népe közt, s én, ki őt ezen utain folyvást kísértem, és mindazok, kik ezen utazás társai voltak, meggyőződhattünk, hogy a gróf személye iránt az elismerés kegyelete nem hanyatlott épen semmit, s új fellépése által ismét új lángra éledt.

KEMÉNY Zsigmonnak WESSELÉNYI jellemzéséből ismerjük, minő nagy volt Zsibón az ingerültség!) a felett, hogy a gróf tiszai útján «e vállalataiért egekig lett emelve». KOSSUTH pesti levelei után lett értesítve WESSELÉNYI Zsibón, minő aggodalmakat keltenek Pesten a gróf sikerei a tiszai megyék ellenzéki tekintélyeinek és népének meghódításában.

És valójában a gróf iránti mély ragaszkodás és mondhatni rajongás oly egyhangú vetélkedésben nyilvánult az egész Tiszamentén, hogy némely helyeken szinte megható jelenetekben nyert kifejezést a nép között, és én különösen nagy elégtételt nyertein, ki mindig mondtam azelőtt a grófnak, hogy ő népszerűségének teljes megfogyását csak képzelem, ez nem valóság — meglátja, ha ott köztök lesz.

Úgy is lett. Ámde ő, ha erre figyelmeztettük, szomorúan rázta fejét s megjegyzé: e népben én soha sem kételkedtem, a nép minél romlatlanabb, annál igazságosabb és ragaszkodóbb, de ez mit sem nyom a latban ott, hol dolgaink eldőlnék. A nép fejei, az értelmiség, ki ma irántam oly elismerő és szinléstelen jó akarral vesz körül, nem változik hiszem ezen érzületében, de mit ér ez is?

Nincs mi bennünk politikai bátorság. Csatában nem bátrak, de vakmerők vagyunk, ha kell, de ha a közélet homokán kockáztatnunk kell «*vitátokat*», véghetetlenül — gyávák vagyunk.

És ebben rejlik veszedelmünk titka.

Ha nekem a magyar nép és ellenzéki vezéreinek jobb meggyőződésére lehetne számítanom, mit vesződném én KOSSUTH-tal és handabandáival. Nyugodtan, minden aggály nélkül jár-

nék saját utamon és megmutatnám, hova jutok én és velem a nemzet.

Ámde mindez másképp fog lefolyni az időnek nehezedő napjaiban. KOSSUTH fog szólni szavának ismert hatalmával. Mindannyian megdöbbenünk eszméinek merészsége miatt. De minél nagyobb lesz megdöbbenésünk, annál csekélyebb lesz bátorságunk magunkat elkiáltani: «hazafiak, veszélybe rohanunk!# én — én megteszem e szomorú kötelességet, de szavaim elhangzanak a pusztában mint eddig. Érteni engemet senki sem fog és adná az ég bár ne értenének soha és volnának aggodalmaim csalfa agyrémek.

A PÁLFY FIDÉL kormányától a gróf távol állott, e fajta embereknek infensusbabb volt, mint bárki más az országban.

A rákövetkezett MAJLÁTH ANTAL kormányával hideg viszonyban élt. Ezeknek rendszabályaiban látta azon Mefistö-szarvakat, melyeket fentebb idéztem. E kormánynak, szerinte, menthetetlen hibái voltak. A KossuTHali idéetlen elbánás, a horvátországi izgalmak szítása, a DEÁK elleni zalai zavargások keltése vagy elnézése stb.

Lehet — így vélekedék — maga DEÁK is a *Pesti Hírlap* izgalmainak hatásaitól aggodalomba ejtve, közveteti szavát, mindenestre megjelenván az 1843—44-ki országgyűlésen, ő veszi át az ellenzék vezetését és a *Pesti Hírlap* KOSSUTH kezében vagy szabja magát azon mértékhez, melyet DEÁK az országgyűlésen az ellenzék törekvéseinek józan bölcsességgel kiszab, vagy kiválik az ellenzék sorából és az ellenzék szine-java DeÁKkal marad. Szóval vagy egyesülés józan alapon vagy üdvös kiválás okvetlenül bekövetkezik.

De a MAJLÁTH kormány egy részről LANDERER által kivétette a lapot KOSSUTH kezeiből, más részről elnézte, ha nem okozta a zalai korteskedéseket, melyek Deákot az országgyűléstől elvonták, és a politikai helyzetet egészen feldúlták.

A nagy gróf tehát a magyar kormányhoz csak gr. APPONYI GYÖRGY előzékenysége által közeledhetett, melynek következéseit fentebb láttuk.

VIII. FEJEZET.

Első tiszai kirándulása a gőzhajón. Rendkívüli ingerült állapota. Szentiványi Vincze helytartótanácsos kémkedése. A tiszai nép ovatiói. Simonyi öbester kedvelt főnöke a huszároknál. Debreczeni nagygyűlésen tartott beszéde. B. Kemény Zsigmonddali alkudozások egy nagy politikai lap szerkesztése iránt.

Kísérjük már most SZÉCHÉNYI grófot tiszai kirándulásának első kísérletén.

Az első tiszai nagygyűlés meggyőzte őt, hogy tervei a Tiszavölgy rendezése iránt az érdekeltek részéről minden telhető módon támogattni fognak és egyelőre csak az ügy technikai nehézségeivel kell megküzdenie.

A technikai feladat első sorban más nem lehetett, mint a Tiszafolyó árvizait fékezni, a folyó erejét központosítani medrében és a folyót közlekedési vonalunk egyik hatalmas tényezőjévé tenni élénk hajózás által.

Ez utóbbi országos érdek címén adott a kormány évi 150 ezer forint segélyt a Tiszaszabályozásra.

A duna-gőzhajózási társulat úgy hitte, hogy neki a Dunán és mellékfolyóin gőzhajó-forgalomra patentális kiváltsága van.

Ehhez fordult tehát SZÉCHÉNYI gróf, mint melynek ügyeiben közvetlenül oroszlán része volt, és figyelmeztette a társulatot, hogy megindulván a tiszai mozgalom, az is tegye meg a maga részéről kötelességét, és rendezzen a Tiszán gőzhajó-forgalmat s ennek megindítására tétessen kísérleti utat és tegye meg a szükséges előintézkedéseket. Ő maga kész az első kísérleti gőzhajózást személyesen vezetni, és számít az érdekelt hatóságok és lakosok egész mérvű támogatására.

A dunagőzhajózási társulat készségesen fogadta tanácsait, tudatá, hogy a kívánt célra Pannónia gőzösét felszereli és általa kijelendő szolgálati személyzettel rendelkezésére bocsátja.

A Pannónia gőzös tehát a tavasz derekán a gróf által kedvelt PELEGRINY hajóskapitány vezetése alatt válogatott személyezettel indulásra várt Pesten.

Elvégezvén a tiszai központi választmány Pesten, második összejövetelekor üléseit, SZÉCHENYI úgy intézkedett, hogy a gőzhajó Szegedre induljon előre s ott öt és társait bevárja, honnan az előre kitűzött napon kémútját fel a Tiszán megkezdí. Erről az érdekelt hatóságokat eleve értesítette.

A pesti oszlás és szegedi összejövetel közt csak néhány nap köze lévén, minthogy a Dunát Pesten alól még nem utaztam meg, a Pannóniára szálltam magam is többekkel s azon utaztunk Szegedre.

A kitűzött napon megjött ő is kíséretével Szegedre, a központi választmány alelnöke PATAY JÓZSEF, gr. SZAPÁRY és ILLÉST választmányi tagokkal és a tiszai társulat központi hivatolnokaival.

Másnap reggel útnak indultunk a Tiszán. Ma is élénk emlékezetemben vannak azon aggályok, melyek közt utunkat megkezdttük. A gróf komoran sétált a fedélzetén, mi csoportban ültünk együtt. — Vájjon fogunk-e délig hajózni — kérdé tőlem, mikor akadunk fel valamely zátonyon?

A hajóskapitány nagyon óvatosan bocsátotta hajóját, mindig állványán vigyázott, egy matróz folyton mérte a víz mélységét és kiáltotta a lábák számát. Hajónk óránként gyorsabban evezett, eljött a dél és mi vígan ebédeltünk, a kapitány ott hagyta állványát s már ekkor annyira fel volt hangolva a társaság az akadálytalan haladás által, mikép arról kezdtünk beszélni, hogy Tisza-Újlaknál fogunk-e megállni mint útunk határán?

A hatóságok és községek minden intézkedést megtettek útunk biztonságára. Minden község oda állította legjobb halászeit a partra, egy határról másikig; ezek álltak kormányosunk oldalán A sekélyesebb helyeket a folyón karókkal jelölték ki a községek. Félnap hajózás után láttuk, hogy aggódni nincs épen semmi ok. Sokkal mélyebben járó hajó is bízvást haladhatott volna a folyón.

Leírhatlan az öröm, melyvel a Tisza népe az első gőzöst folyóján megpillantotta.

Diadalmenetet, minőt itt a nép rögtönzött, képzelni alig lehet. A tiszaparti községek szószerint a partra költöztek s ünnepi köntöseikben ott várták a hajó érkezését. Távolsági községekből tömegesen jöttek a folyó partjához. Önkéntes bandériumok álltak ki és

a part mentében kísérték lóháton a hajót, míg lovaik bírták. Arról, hogy elhaladjunk a községek mellett megállás nélkül, szó sem lehetett.

Minden hatóság minden község telhető fényes küldöttségben üdvözölte a grófot. Míg a hajón megállt s a küldöttségek elvégezve üdvözlésüket, hajónkon megszálltak, a nép is bebocsátást kért s bámulva nézte meg a hajó minden részét. SZÉCHENYI kiment a nép közé és keresztül járt a sokaság sorain, beszélgetve velők.

Megható jeleneteknek, a nép őszinte örömeinek voltunk tanúi és magunkra is eláradt e közérzelem, melynek részesei lettünk.

Ezen csábító kezdet, a tiszai nép nagy örömeinek fokozódó nyilvánulásai áthatottak bennünket is — első tiszai argonautákat.

Hajónkon folytonos lakodalom volt. A hatóságok fényes küldöttségei nemcsak ott üdvözölték SZÉCHENYIT, de kísérték a hajón kisebb-nagyobb távolságra.

Láttuk a tiszai értelmiséget és a népet egyiránt lelkesedve a kezdemény feletti örömben. A vállalat megindulásának első benyomása felülmúlta minden várakozásunkat.

A közörmő ily nyilvánulásai meghatották első időben magát SZÉCHENYI grófot is. De csakhamar azt láttuk, hogy felette komorrá, türelmetlenné és szeszélyessé lesz. A parton váró küldöttségeket nem akarja fogadni, s midőn rimánkodásunkra felvettük a küldöttséget a hajóra s ő látható türelmetlenséggel meghallgatta hálálkodó üdvözléseiket, oly modorban válaszolt, hogy mi alig bírtuk a lehangoltságot vendégeinknél elsimítani. A közebedhez — mert a küldöttségeket mindig a hajón vendégeltük meg — noha ő volt a vendéglátó, nem akart kijönni, s ha köztünk volt is, felette komor, izgatott, szóval élvezhetlen volt.

Senki kísérői közül — én sem — tudtuk még csak sejteni sem e változás okát. Nekem meggyűlt a bajom. Társaim PATAY S A többiek csak engem zaklattak s küldtek nyakára: menj s szólj a grófnak, tudd meg mi a baja? utóvégre fenyegetőztek, hogy oda-hagyják a hajót, nem vesződnek tovább szeszélyeivel.

A mily felhangolt, közlékeny, mulattató volt az előtt s mindig köztünk volt, ép oly zárkózott és mogorva lett s került bennünket.

Nekem a helyzetem lett szinte tűrhetetlen. Bajának okát nem is sejtettem. Neki egyre rimánkodnom kelle, hogy ne növelje a

lehangoltságot, s ne zavarja meg a dolgok kedvező folyását, társaimat egyre csillapítani s csendesíteni kelle, hogy türelmüket fentartsam s ott ne hagyjanak. Már-már csüggedni kezdttem s aggódtam, hogy az oly szépen indult tiszai utazás igen kedvetlenül fog végzõdni s a várt tömörülés helyett bomlással befejezteni.

Szerencsére találtam idõt, hogy vele magára lehettem, s õ kilépett zárkózottságából, s kiöntve lelke keserüségeit, csillapodott s én is befolyhattam csendesítésére.

Láttam, hogy túlaggódó természete s pessimistikus hajlamok teljesen uralmok alá vetették kedélyét s azoknak nyomása alól nem bír lelkének minden erejével kiemelkedni. Eleinte az õ felette sensibilis felfogásának s élénk képzelõdésének tulajdonítottam baját, de oly körülményeket mondott el, hogy magam is aggódni kezdtem s bántott a dolog.

Neki a kivételesen alkotott tekintélyes állás, discretiójára lett ajánlva a kormánytól. Tõle semmi kötelezettségeket nem kívántak. Ő bona üde hitte, hogy a kormány bizalmával kíséri mûködését, s nem vetemedik azon aljas gyanúra, hogy õ a kormány által nyújtott alkalmat s eszközöket saját hiúságának kielégítésére s Isten tudja miféle czélokra fogja kiaknázni.

Ezen jó hitében indult el tiszai útján és elfogultság nélkül engedte át magát a fogadtatás elsõ örömeinek. Egyszerre csak úgy látja, hogy õ mûködésében a legszemesebb felügyelet alá van helyezve, melléje kém állítva, s róla folyvást mennek tudósítások Budára.

Csak a ki gr. SZÉCHENYI felette sensibilis természetét s idegességét ismerte, lehet fogalma, mennyire kihozta õt sodrából ezen felfedezés bántó hatása.

Szégyelte és röstelte is, hogy így kelepcebe juttatta magát s ebbõl hirtelen — botrány nélkül — kibontakozni nem bír, s túrnie kell a túrhetlen helyzetet.

Azon ürügy alatt, hogy oly halmaz munka és ezer gondjai közt õ nem érhet rá, de a hivatal mechanismusában egészen járatlan is, mellé adatott segédül egy helytartósági tanácsos, SZENT-IVÁNYI VINCZE, ki õt hivatalos eljárásaiban pótolja.

Ezen intézkedést õ gyöngéd elõzékenységnek vette, s hogy segéde, kit igen kevésbé ismert, ezen hivatásnak megfeleljen, bona üde elfogadta ajánlatát, hogy õt minden utaiában kísérje minden

működésénél jelen legyen s minden intencióit ismerje s mindenbe beavatva legyen.

Ezentúl a helytartótanácsos mint helyettese ott szerepelt nagygyűlésünkön, a központi választmány mindenkori üléseiben s nemcsak árnyékkép kísérte őt minden tiszai utazásaiban, de minden érintkezéseiben még velünk is folytonosan figyelemmel kísérte; nem egyszer ha a gróf kabinjába mentem, benyitott a tanácsos úr is s alig szólhattam vele magamra.

A tiszai útra készülvén, a gróf megígérte a nádornak, hogy őt az ott történendőről részletesen fogja értesíteni. Ez okból mindennap irt levelet a nádorhoz az indulás első jeleneteiről.

Midőn első levelét átadja a gőzhajón levő tisztviselőnek PUSKÁS Ferencznek, ki a postai küldeményeket kezelte, ez bizodalmasan mondja neki, hogy a nádorhoz már más levele is van elküldendő a helytartótanácsostól.

Ezt egyelőre nem igen vette számba. De más nap, mikor a magát átadta, ismét volt levél a nádorhoz a helytartótanácsostól is.

Sokkal jobban ismerte a viszonyokat, hogy sem feltehető volna, hogy a helytartótanácsos mindennapi levelezést indítson a nádorhoz megbízás nélkül s ez bántani kezdte. Azonban nyomára akart annak jutni: mi fajta levelezést folytat a helytartótanácsos úr, s megírva harmadik levelét is, mielőtt elküldené, elmegy a tanácsos kabinjába s azt épen levélírás közt találja. Azt mondja neki: én megígértem a nádornak, hogy útam minden részleteiről tudósítani fogom. Méltóságod is ir ő fenségének tudósításokat, nehogy értesítéseink eltérők legyenek, szükségesnek látom, hogy közöljük egymással, elhoztam leveletem s felolvasom méltóságodnak. Fel is olvasta a nádorhoz irt hosszú levelét.

A helytartótanácsos úr, noha láthatólag már jól előhaladt asztalán fekvő levelében, nem mutatott abból semmit, s mintha nem is értette volna a gróf felszólítását, nem is beszélt semmit saját tudósításáról.

Sokkal gyöngédebb érzésű ember volt a gróf, hogy sem tovább valamit említett volna. Elment, de hitte, hogy a tudósítás épen nekie nem felolvasható s tisztába jött.

Már most képzeljük ehhez az ovatióknak azon áradatát, melylyel a tiszai nép a gróft fogadta, a túláradozó magasztalás, melylyel személyét elhalmozták, határt nem ismert, víg lakomázás közben, bortól felhevülten még — nagy megdöbbenésére — leendő

nádorságára is poharat is emeltek. Szóval nem gyanítva a kényes-viszonyokat lelke mélyét dúlták tél.

Ha már most mindezen sületlenségek — monda nekem — a nádor tudomására jutnak, azt épen legérzékenyebb oldalán érintik, s vége az anélkül is gyenge bizalomnak s én támasz nélkül maradok s felsülök tiszai kezdeményemmel. Mennyi anyagot talál most a rosszakarat gyanú ébresztésére. Minden befolyásom tönkre lesz téve s nem tehetek semmit.

E feletti levertsége annál inkább fokozódott, minél zajosab-
bak lettek a fogadási ünnepiségek.

Én megértve a gróf baját, őszintén elmondtam társaimnak is, azok is nyugodtabbak lettek s valamennyien igyekeztünk szelídíteni a benyomásokat s osztani aggodalmait.

Ezentúl nem vették zokon a gróf izgatottságát, felháborodásunk a helytartótanácsos ellen fordult, ki a nélkül sem volt kedvelt személyiség körünkben.

Lassanként beletörődünk a helyzetbe, a gróf is csillapultabb lett s így folytattuk a munkát a Felső-Tiszán.

Én tiszai utunkon valóságos diadalt arattam a gróf pessimismusa felett.

Ő komolyan hitte, hogy egykori népszerűségének vége van, sőt állította, hogy a Kossuth-tali éles összeütközése miatt nincs gyűlöltebb ember az országban, mint ő. És ezt képzelte leginkább az ellenzéki szellemű tiszai népről.

Iliában állítottam ott fenn, hogy a tiszai nép nincs érintve a közte és KOSSUTH közt folyó vitákban. Az értelmiség pedig a tiszai megyékben és pedig Csongrádban: a KÁROLYIak, Békésben a WENKHEIMok, Hevesben ALMÁSSY PÁL, Zemplénben LÓNYAY GÁBOR, Beregben LÓNYAY JÁNOS és fia MENYHÉRT által vezetve épen hivei s leikökbén mind barátai. Tán Borsodban és Szabolcsban állhatunk gyengébben, de ott is vannak elég mérsékelt elemek, kikben bízunk lehet, s mint a következő idő mutatta, nem is csalatkoztunk.

Nem lehete a grófnak nem látni csalatkozását. A mint a csongrádi, szentesi, holdmezővásárhelyi nép közt megfordult, s a gőzhajóról kiszállva velők beszédbe egyeledett, a mély tiszteletnek és ragaszkodásnak oly őszinte színlés nélküli nyilvánításait látta, hogy felette meg volt hatva.

Hogy neve a Tiszamentén nem ismeretlen, látta világosan,

mert midőn a hajó haladt a Tiszán, munkában levő földművesek otthagya munkájukat, siettek a parthoz és lelkesedve hangoztatták nevét mindenütt.

Ilyenkor én mindig oldalánál voltam s nem szüntem meg gúnyosan figyelmeztetni: nem látja-e a tiszai nép gyűlöletét személye ellen?

Boldognak fogta volna magát érezni e csalódásában, ha nem gyötri azon kínos aggodalom, nem fogják-e a rokonszenv ezen nyilvánulásait, melyek tiszai útját diadalmenetté változtatták, ellenfelei az ügy kárára kizsákmányolni, s aggodalmai az által ébredtek fel s nyertek táplálékot, hogy kémkedéssel látta magát körülvéve s ebből következtette, hogy a bizodalom iránta mily gyarló azon körökben, melyeknek támogatása nélkül nem tehetett volna semmit.

APPONYI gr. támogatásáról biztos volt. De pénzt csak METTERNICH hg által szerezhetett, ez pedig a nádor akaratához szabta magát a magyar ügyekben. Ezért helyezett fősúlyt a nádor ő fensége támogatására.

Ritkán láttam grófunkat annyira sodrából kiforgatva, mint midőn egy nagy ebédünkön egyik vendégünk poharat emelt és jövőendő nádorságára üritette.

Elsáppadt, s mint ki hirtelen rosszul lett, otthagya az asztalt. Én siettem utána. Szobájában felháborodásának féket bontott. Kell-e nekünk ellenség? Nem — monda nekem — barátaink is elég ügyesek, hogy mindent tönkre tegyenek. Jó Isten! ha a nádor ezeket meghallja. A főherczeg nádornak nincs gyöngébb oldala, mint fiának, ISTVÁN főherczegnek következése a nádori méltóságban. Nem kell egyéb, mint hogy a nélkül is gyanúra hajló kedélyét felizgassák s azután elmondhatom: Isten veled Tisza völgye! S még utóvégre akadhat bolond, ki elhiggye rólam azon örültséget, hogy a nádorság inyemre volna. Még ISTVÁN főherczegnek is van egy nagy baja, hogy t. i. nincs a magyar nádorsághoz elegendő jövedelme. Neki a királyi udvartartás hiányát kellene nálunk pótolni, udvarához csatolni a magyar főúri osztályt. Ezek között azonban sokan gazdagabbak mint ő. Az ő tekintélyét egyedül főherczegi állása tarthatja fenn. Mit tehetne más, kinek annyi jövedelme sines s nem is az uralkodó ház családtagja? Csak nevetség és szálnalom tárgya volna Bécsben is Budán is stb.

Így ítélte ő a nádori állásról.

A tiszai utazás diadalainak híre más táborban keltett komoly aggodalmakat, KEMÉNY ZSIGMOND b. az időben Zsibón mulatott s olvasta azon leveleket, melyeket KOSSUTH b. WESSELÉNYI MIKLÓSHOZ ez ügyben irt, s azokból látta, mennyire megijedtek a SZÉCHENYI gr. tiszai hódításaitól.

Az ellenzéki központ ezen aggodalmai kiszivárogtak, s nagy részben akadályozták féltékenységek felébredését az ellentáborban.

Mi azonban ezekről a hajón nem tudtunk semmit, és SZÉCHENYI gr. aggodalmait láttuk s őt igyekeztünk csillapítani s szakadozó türelmét ismét helyreállítani

Mert ő már annyira idegessé lett, hogy Tokajnál csak nagy erőfeszítéssel bírtuk megakadályozni, hogy komoly botrány ne történjék.

Kiszálltunk ugyan is Tokajban s mint másutt a partra mentünk. Gróf SZÉCHENYI megszabta a mulatási időt, mire mindenkinek a hajón kelle lenni, mely harangozással jelt adott az indulásra.

Kiszállt velünk a helytartótanácsos úr is, s a városba ment, itt megyéjében volt s vagy nem figyelt a kiszabott időre vagy azt hitte, hogy nélküle nem utazhatunk, tovább maradt.

A kapitány megadta jelt, indulni is készült, de látta, hogy a hajóról még a helytartótanácsos hiányzik. Az indulással ezért késlekedett, ezt látva a gróf, parancsolta, hogy húzássá fel a köteleket s induljon. Mi rimázkodtunk a grófnak s zaklattuk a kapitányt, hogy késleltesse az indulást, nehogy azon botrány történjék, hogy a rendelkezésünkre álló hajóról elhagytuk a helytartótanácsost, kinek minden podgyásza is hajónkon volt. Szerencsére míg így küzdöttünk a gróffal és a kapitánnyal, ki újra meghúzatta a harangot, láttuk a parton sietni hajónkhoz a helytartótanácsost s ekkor engedett a gróf is s mi felvettük, de csak kicsibe múlt, hogy ott nem hagytuk, minek okvetlenül kellemetlen következményei lehettek volna.

Tokajon felül nem messze haladhattunk a Tiszán. Berczelnél hajónk majd fennakadt egy a mederben rejlő törzsökön. Tokajig a Tiszán minden lehető akadály ki volt jelölve, a parton mindenütt a legügyesebb halászok ki voltak állítva, s a kormányos mellett kísérték hajónkat határról határra. Biztosan haladtuk, sehol akadályra nem találtunk. Tokajon felül nem találtunk semmi óvó

intézkedéseket, s miután hajónk egy a mederben rejlő fatörzs ágán majd fennakadt, s csak erős gőzzel tudtunk leszabadulni, a gróf beszüntette a hajózást, és mi szárazon utaztunk Debreczen felé, hova a kihirdetett tiszai nagygyűlésre kelle összegyűlnünk.

Delneczenben SZÉCHENYI gr. igen szívesen időzött. Ott ifjúkori emlékei újultak fel. Az életvidor SZOBOSZLAY superintendens ifjúkori barátja volt, mikor még kedves SIMONYI őbestere alatt kapitánykodott a Hessen-Homburg huszárok közt.

Debreczenbeni mulatása — mint mondá — életének nevezetes momentumát képezi. Ott kezdett megismerkedni fájának sajátos tipikus alakjaival. Kezde észlelni, hogy a magyar tán még is nem egy lassú halálnak hanyatló faj, de abban még van nagyéleterő, mely felébresztve s ápolva nagy dolgokat mivelhet. Itt kezdett atyjának sötét hagyományyaiból kibontakozni, s támadtak tel ifjú keblében a jobb remények hazája újjászületése iránt.

Drága emlékek fűtétek őt Debreczenhez, még azon szeretetteljes kegyelet, melyet a híres katona SIMONYI ezredes iránt táplált.

Snioxvi őbesterét mindig nagy előszereltei emlegette. Ó is egyik kiváló példány volt a tipikus magyar alaknak. Korának első huszára, kinek épen e miatt sok baja volt a bécsi zopfial. SiMONYIra még hivatalos dolgaiban is sokszor hivatkozott.

Egyszer Pesten szobájába lépve, nagy felindulásban találom. Kérdeve az okát, mondja nekem, hogy igen sürgető rendeletet kapott a helytartótanáctól, hogy rögtön Fiúmába menjen, tudhatom, hogy ő most 8—10 napot nem szakíthat a fiumei útra, 6 bizony— nem megyen.

Legalább — mondám — fogja tudósítani a helytartótanácsot, hogy most nem mehet, s intézkedjenek más küldöttről.

Nem, én — felelé — hallgatok és maradok. Így tanultam ezt SIMONYI őbesteremtől.

Ó is, kinek a bécsi zopfos tábornokok nem voltak barátai, egy kemény rendeletet kap a főhadi tanácstól, hogy bizonyos ügyben szabott idő alatt kimerítő jelentést adjon.

A dolog Simonyira nézve kényes volt, mert önhatalmilag járt el s épen ezért vonták volna felelősségre. A rendelet kemény hangon szólt s napokat tűzött ki válaszolásra. Elhívatta egyik meghitt barátját, egy kapitányt, kivel hivatalos dolgaiban tanakodni szokott.

Ez azt tanácsolá neki: ne válaszolj.

Rávette. Azonban alig telt le a kiszabott idő, egy már fenyegető új rendeletet kap SIMONYI s megrövidített határidőt a jelentés beküldésére.

Hívhatja azonnal barátját s mutatja: minő hínárba vezette tanácsával.

Már most épen ne felelj — tanácsolá az vállatvonva. Nagy nehezen rávette erre is.

Megkapta végre SIMONYI a harmadik sürgetést is, de már ezt rögtön felfüggesztés s más fenyegetések kíséretében, mely a jelentés tételre napot tűzött ki.

Ismét hívatta barátját, de ez csak ismételte: már most épen ne felelj, annyira fellicizálták önmagokat, hogy a fenforgó ügyben fenyegetéseiket úgy sem tarthatják fenn.

És így lett. Ha SIMONYI ma élne, ma is várhatná a további sürgetést.

Én is hallgatok és maradok.

Másnap, a mint meglátogatom, széles jó kedvében találok s egy rendeletet ad kezembe, melyben a helytartótanács egy más távoli helyre szinte sürgetve kiküldi. Így megy nálunk — monda — a dolog. Sokat parancsolnak, keveset fogadunk, ez magyar közmondás.

Visszatérve a debreczeni eseményekre: e nagygyűlésünk igen népes volt. A felső-tiszai megyék érdekeltjei nagy számban gyűltek össze e fontos gyűlésre, mely a társulati alapszabályokat volt megállapítandó.

Szabolcsmegeye, különösen gr. DEGENFELD IMRE, ZOLTÁN JÁNOS és ELEK MIHÁLY alispánjai, BONIS SÁMUEL s több tekintélyes embe- rei által volt képviselve.

Addigi eljárásunkban, minthogy még alapszabályaink sem voltak, nem is tartottuk gyűléseinket a társulati rend szigorú formái közt. Gr. SZÉCHENYI elnökölt nagy és választmányi üléseinkben a nélkül, hogy valaki ezen fennakadt volna.

A szabolcsiak ellenzéki szelleme ebben talált támadási pontot, s a gyűlés kezdetén ELEK MIHÁLY másodalispán élénken támadta meg eljárásunk formáit s vállalatunk legkényesebb oldalait hozta szőnyegre. Itt mi — így szólott — társulati önálló működésre lettünk felhíva, hogy szabályozzuk a Tiszát, én azonban actióban csak a kormányt látom, s noha a legnagyobb hódolattal hajlok meg gr. SZÉCHENYI személye és érdemei előtt, de nem ignorálhatom, hogy ő a létező kormány magas hivatalnoka s annak

közege. A kormány tehát vezet, vezérel s elnököl társulati működésünkben. Ilyféle mixtum compositum ez, minőt még nem láttunk és minék sikerét én nem remélhetem, sőt inkább aggódni vagyok hajlandó: nem-e más czélok rejlenek e kezdeményben stb.

Első percekben nem látszott ELEK MIHÁLY felszólalása nagy hatást kelteni a zsúfolt teremben, én azonban nagyon megijedtem, ha e támadást valaki folytatná s vitatkozásunk az akkor igen kényes politikai térre vonatnék s abba a kormány elleni elkeseredés kezdene szerepelni, meg lehetne zavarni eddigi eljárásunk egész békés folyamát, a kezdeményt politikai pártok uralma alá helyezni s épen az történnék, mitől leginkább tartottunk.

Ebbéli aggodalmamban, hogy ily kényes insinnatiókat csirájában elfojtsam, szokatlan hévvel támadtam meg ELEK MIHÁLY felfogásait. Beszédének veszélyes vonatkozásait felderítve, nyíltan támadtam meg, s mintha mi a kormány rejtett céljainak eszközei lehetnénk — teljes önérzettel utasítottam vissza. Fejtegetéseim a vállalat addigi vezetőit, de leginkább a grófot, ki csak felszólalásomból látszott észrevenni, hogy a támadás sajátkép őt érdekli, miután én sem mellőzhettem, hogy az ő viszonyát a kormányhoz ne érintsem.

Kikeltem hévvel a mixtum compositum kifejezés ellen, s annak gyanúsító vonatkozásait komolyan megróttam és élesen visszautasítottam. Beszédem közben az izgalom folyton nőtt, egyszerre látom, hogy a gróf felindultan hátralöki elnöki székét s feláll. Röviden befejeztem beszédemet s átadtam neki a szót.

Nem létezhetik toll, mely leírhatná a beszéd hatását, inelv erre következett.

Soha sem őt, sem senki mást ily hatással beszélni nem hallottam. Mintha lelke legmélyében lett volna érintve, lenkült önérzétének teljes fenségében szólott feldobva minden féket egyenlő szigorral a kormány és nemzete oktalanságairól.

Beszéde egész életének nyílt leplezetlen confessiója volt. A nemzeti regeneratio nagy munkájában addig tett minden kísérleteit magyarázta, inig most a viszonyok szövvénye által oda jutott, hogy egy kétségtelenül nemzeties érzelmű, de sokkép korlátozott kormány s a nemzetalkotó eleme közt mint egyedüli közvetítő álljon. E két tényező, felhasználva a körülmények kedvezéseit, mindent tehet. Egymás ellen folytatva a meddő harczot, semmit. Mindenben hátra vagyunk, s ha nem sietünk minden erőnkkel

nagy mulasztásainkat helyrehozni, az általános haladás áramlata által okvetlenül elsodortatunk.

E veszélyt érezte ő működésének minden perczében, s felette szövevényes viszonyaink közt nem is mutatkozott számára oly állásfoglalás, melyből a nemzeti erő fejlesztésére nézve nagyobb szabású sikereket teremthessen. Tétlenül álltunk, míg halad sebesen a helyrehozhatlan idő.

Most a kormánynak azon ötlete támadt, hogy ha gyarló személyemet körébe vonhatja, nem csekély erőgyarapodást nyerhet, s megkínált hivatalos állással.

Így lettem helytartósági tanácsos. Gondoljátok-e, hogy e cím reám, 53 éves emberre, bírt valamelyes ingerrel? Oly hivatal, melyet ha utánajárok ezelőtt 25 évvel könnyen elérhettem volna. Vagy hiszitek-e, hogy SZÉCHENYI ISTVÁN nevének becséhez e cím valamiben járulhat?

Jól tudtam én, hogy ez által az országban csak vesztetek, de a dolog nem ezen fordult meg.

Számomra a helytartótanácsnál új osztályt rendeztek. Tőlem semmi kötelezettséget nem követeltek, szakomban teljesen szabad kezet ajánlottak. Kívül a politika körén az ország anyagi ereje kifejtésének vezetésével kínáltak meg.

Mily nyomorult gyávaság lett volna tőlem, nem egész múltamat tagadom-e meg, ha kicsinyes hiúsági tekintetek miatt visszatartom az ajánlatot?

Bizom-e a kormányban? kérditek. Erre én azt felelem: nem bízom meg senkiben, nem a kormányban, nem egészen a nemzetben, de bízom: Istenben és önmagamban.

Szemesé a játék. A kormány engemet, én a kormányt akarom utilizálni nemzetünk felvirágoztatására. Kinek fog ez sikerülni? Meglátjuk. Az alkalmakat nem mi teremtjük, azok előállnak a mi hivatásunk azokat felhasználni s megküzdzeni sorsunkkal.

Hivatalba lépve, én a Tisza-völgy rendezésének nagy vállalatát indítottam meg. Ezt nemcsak a kiszámíthatlan nagy anyagi eredményeiért karoltam fel, de ezt egy józanabb politika tengelyének tekintettem a jövőre nézve.

Nyíltan kimondom, én hazám regenerationális erejét a magyar ellenzékben látom. Jövönk attól függ: lehet-e azt olcsó dicsőségű meddő állásából kiemelni és alkotó tényezővé tenni az erő kifejtésében.

Ámde az ország erejének kifejtésében a kormány támogatása nélkül nem tehetünk semmit, mert pénzhez csak általa juthatunk. Már is évi 100 és 400 ezer frt kölcsönt felajánlott a kezdethez.

Én öszülő s hatalmasan gyérülő hajammal a járomba fogattam magamat! tán hogy 20 éven át nehéz munkával sok küzdelmek közt szerzett múltamat beszennyezzem?

Mitől féltetek ti? Hogy elfogadva a kormány anyagi támogatását, minőikül semmit sem tehetünk, ez levesz lábatokról, szolgáljává lesztek minden törekvéseinek mint én azzá lehetnék a helytartósági cziméért.

Kétségbe kellene esnem nemzetem felett, ha ennyi gyávaságot kellene látnom fiaiban.

Bizzunk Istenben s magunkban s járjunk eszünkön.

Feltártam előtetek lelkem minden gondolatát tartalék nélkül. Rajtatok a sor: ítéljetek és válaszatok! A haza sorsa kezetekben!

Ezzel megfordult s a háta mögötti ajtón szobáiba vonult. A terem zsúfolva volt, a hallgatóság jó részét a collegiumi ifjúság tette. Ha a teremben marad, mindannyian lábaihoz borulnak. Ily hódításról fogalmam nem volt.

Siettem én is utána. Hányta le magáról teljesen átázott ruháit. Komornyikja frakkjából vizet facsart ki fejcsóválva. Hamar átöltözött s mentünk a nagy bankettre.

Mindenki hozzá tolongott, elmondani határtalan hódolatát. Ebéd kezdetén első szónok, ki poharat emelt ELEK MIHÁLY volt, ki bűnbánólag kért bocsánatot oly szívből jövő mély hódolattal, mely mindnyájunkat meghatott. Láttuk, hogy e magasztos hazafiság mélységét teljesen átértette s annak lelkéből meghódolt. A gróf lelkesülten hagyta ott székét, hozzá ment, megölelte s megcsókolta. Mi mindnyájan siettünk kezét szorítani vele. Ez volt ELEK Mihálynak is legszebb napja!

ELEK MIHÁLY fellépése volt az első és utolsó ellenzéki kísérlet tiszai gyűléseinken, mely ily fényes eredménynel végződött. Szabolcs is meg volt egészen hódítva ügyünknek!

Nem fejezhetem be debreczeni mulatósunk történetét a nélkül, hogy egy dologról ne emlékezzem meg, melyet KEMÉNY ZSIGMOND WESSELÉNYI életírásában megemlít és körülményesen elmond.

T. i. hogy a gróf által szövetségre és egy hírlap kiadására lett

volna felszólítva, mely lapnak célja volt volna «az eszméket közvetíteni s egy oly whig párt alakulását előmozdítani, KOSSUTH radikalismusa és a jobboldal közt állván, lehetségessé tegye a reformokat nagy rázkódások nélkül.

Mind a felszólítást, mind a kitűzött célt KEMÉNY ZSIGMOND szavaival idézem és elmondom mi volt a dologban,

A gróffali folytonos együttlétem alatt gyakran került szóba a sajtó akkori helyzete az országban. A körülményekkel józanul transigáló, de szilárd ellenzék meg volt tényleg az országban. Ott volt DEÁK, vezére a pártnak, kihez végesetben a magyar ellenzék aránytalan nagy része csatlakozik bárki ellenében. De ezen ellenzéki színezetnek lapja és sajtóképi formája nem volt.

A *Pesti Hírlap* KOSSUTH kezében messze túlment azon korlátokon, melyet DEÁK a kérdések megoldásánál elfoglalhatott volna, izgató modorában pedig éppen ellentéte volt DEÁK békítő szellemének.

DEÁK nem desavouálta a *Pesti Hírlap* túlkapasait s nem akarhatta megszakítani az ellenzék tömegét oly időben, midőn az országban a kormány és konservatív párt élénk működése által úgy is nem kevésbé fenyegetve volt.

Egy DEÁK vezérsége alatt működő szilárd, de loyalis ellenzék orgánuma a KOSSUTH *Pesti Hírlapja* nem lehetett.

A mint KOSSUTH a *Pesti Hírlaptól* megvált, annak szerkesztését SZALAY vette át b. EÖTVÖS JÓZSEF közreműködése mellett, és ebben nem valami az országban már létező pártot akartak képviselni, de sajtó központosítási tanaiknak híveket szerezni.

Tényleg nem volt tehát lap, mely a sajtóképi létező ellenzékot az országban képviselte volna.

Ez igen gyakori tárgya volt beszélgetéseinknek. A gróf a mily kevésbé hitte magát hivatottnak az országban pártot alakítani és ettől mindig távol volt, úgy nem is akarhatta, hogy az ellenzéknek hiányzó orgánumát ő pótolja ki. De óhajtott volna egy nagy lapot erős anyagi bázison, mely bírjon elegendő anyagi eszközökkel, hogy ne csak mennyiség és minőségben eddigi lapjainkat felülmúlja, de az irodalmi és publicistikai erő javát bírja tekintélye és díjazásai által megnyerni.

Oly lapról volt tehát szó, melyhez évenként tetemes tőkével járuljanak kezdeményezői, és mely anyagi alapjában erős, szellemi kiállításában is túltegyen a létezőkön.

A gróf néhány bizalmasabb barátját jelölte ki mint vállalkozókat és mert épen Bécsbe mentünk, hol akkor gr. KÁROLYI ISTVÁN lakott, megbízott: közölném e tervünket részletesen gr. KÁROLYI Istvábnal, és tudnám meg gyöngéden mit áldozna e czélra évenkint.

Elmentem azért gr. KÁROLYInak elmondva a dolgot, miután mohó érdeklődéssel hallgatta, körülményesen megbeszéltem, azt ír elmondva természetesen, hogy a gróf ezen erős alap kiteremtésében barátaira számít, kiket megválogatva állítna össze és kik bizonyos évi összeget biztosítva benne, ezenkívül a főszerkesztőbe és még legfőlebb egy tagba megbíznának és a lapnak szabad folyást engednének.

Gr. KÁROLYI ISTVÁN teljesen egyetértett a gróf terveivel, felszólított engemet is, ne engedném ellankadni e terv kivitelét, ne iskésünk, de mielőbb tegyünk meg minden lehető, hogy készen álljunk és felléphessünk. Ő a maga részéről kéri magát évi 5000 forinttal — bejegyeztetni.

Találkozva a gróffal, elmondottam neki gr. KÁROLYIVAL való beszélgetésemet és ajánlatát. Ő is a maga részéről szólott már futólag többekkel s mint nekem monda nincs oka kétkedni, hogy a szükséges pénzalap (évi 50 ezer frt) hiányozni nem fog.

Ennyire érlevén tervünket, folytattuk alkalmilag a beszélgetést a kivitel részleteiről is.

E részletek közt beszéltünk a lap címéről is, és a gróf igen pártolta a *«független»* címet, mi ellen nem volt észrevételein, de ennek végeldöntését a megindítás idejére hagytuk.

Főkérdés, melytől az egésznek sikere függött, egy főszerkesztő választása volt. A gróf mint az Akadémia másodelnöke, de pesti érintkezéseinél fogva is ismerte személyesen a magyar irodalom akkori embereit, jobbadán ismertem én is.

Valamennyit fejenkint rostára vettük, de a kevesek, kik lehetek volna ily lap vezetői, más összekötésekben voltak és vagy multjok vagy jelen állásuk tette volna bajossá ily állás feszélytelen elfoglalását.

Nekem meg volt emberem, de hallgattam, inig a gróf ily magyarországi irodalom emberein túlment; ezt a gróf nem ismerte, azonban én állásánál, múltjánál s minden körülményeinél fogva az egyedülnek tartottam, kit e czélra választanunk kell és várakozásainknak megfelelehet.

Elmondtam a grófnak azon meggyőződésemet, hogy én öt tartottam első percztől nekünk való embernek ez állásra, s hogy csak egyedül rá kell fordítania figyelmét.

Ez KEMÉNY ZSIGMOND báró.

A gróf csak névleg ismerte, miután elmondtam az intim viszonyt, melyben évikig vele éltem, és elmondtam, hogy Erdélyben az 1842/3-ki országgyűlés alatt együtt szerkesztettük az *Erdélyi Híradót* s ezen lap akkor sajátunk is volt, és így már KEMÉNY gyakorlott journalista, és elmondtam mindent, mit csak felőle elmondani bírtam, megbízott: írnék neki nevében, és elmondva tervünket s elmondva őszintén szándékunkat iránta, kérném fel őt találna módot, hogy találkozhassanak, és ha jobb alkalmat nem tud, miután ő a debreczeni nagygyűlés alkalmával legközelebb lesz Erdélyhez, és ott több napot tölt, ha lehet választaná ez időt találkozásul.

Ez azon hírlap-terv, melyet KEMÉNY ZSIGMOND megemlíti, és mely annyi aggodalmat keltett WESSELÉNYIBEN Zsibón.

KEMÉNY ZSIGMOND ekkor még sokkal kevésbé volt tájékozva a magyarországi — nem politikai, de személyi — viszonyokban, hogy sem egyszerre magát elhatározni bírta volna. Ekkor még a között is ingott, vájjon nem egészen a szépirodalmi pályát választja-e mellőzve a politikai journalismust.

Ő még várni akart. Mi is kényszerülve vállunk, de ha ő hozánk áll, lapunk 1847 január elsején bizonyosan megindul, mert más akadály alig volt.

IX. FEJEZET.

Sárospataki gyűlések. A tiszai osztályok rendezése Tisza-Dobon, Füreden, Tisza-Bőn, Szentesen, Szegeden, Ó-Becsén. Paleocapa Péter utazása a Tiszán. Látogatás Belgrádon, Orsován, Mehádián. visszautazás Pestre.

A debreczeni nagygyűlés után a gróf engedve hg BREZEXHEIM szíves meghívásának Sáros-Patakra hívta meg a központi választmányt, hogy ott, megbízatásához képest, a munka megindításához még hiányzó részletes előmunkálatokat állapítsa meg, és hozzákezdhessen a vizszerkezeti osztályok alakításához.

Sáros-Patakon a nagy gonddal restaurált hajdani várban nagy számmal gyűltünk egybe. Munka és multság közt megosztva időnkot, igen élvezetes napokat töltöttünk a vendégszerető herceg házában, hol kivált a hercegné, sz. hg Svarczenberg Karolin, házasszonyi kedvességben túltett bármely magyar háziasszonyon.

Itt készítettük el és állapítottuk meg a társulati működés részleteit, a technikai tervekkel és pénzügyekkel eljárás minden módozatait és a vidéki osztályok rendezésénél követendő szabályokat.

Miután minden előmunkálatokkal készen voltunk, szétoszlottunk néhány napra, hogy Tisza-Dobon gr. ANDRÁSSY GYULA meghívására egybegyűljünk és az oda egybehívott tiszai érdekeltséggel a társulati osztályok megalakítását megkezdjük.

Tisza-Dobra a központi választmány és az e vidéki érdekeltség szép számban gyűlt össze; ez utóbbiak közt az egri káptalan és Debreczen város küldöttei.

Ezen tiszadobi gyűlés arról lett a Tisza-ügyben nevezetes, hogy ott először lépett a központi választmány a vidéki érdekeltséggel érintkezésbe, és itt kísérletté meg legelőször az osztályok alakítását és rendezte a munka tettelegesen megindítását.

A központi választmány és vidéki osztály gyűlésében felol-

vastatván a rendezést illető minden munkálatokat, felhívta a vidéki osztályt: venné részletesen fontolóra a felolvasott javaslatokat és tenné meg reá észrevételeit, mert miután a központi választmány is jelen van, a mi még módosítandó volna, ezt még megtehetné!

Azonban a vidéki osztály egyhangúlag kijelenté, hogy az előterjesztett munkálatok a vidéki osztály óhaját minden részleteikben teljesen kielégítik, és azoknak azonnali alkalmazására örömmel vállalkozik.

Így szól az erről felvett jegyzőkönyv s nekem a sok és hosszú viták után azon elégtételelem volt, hogy szabályainkat nemcsak ott, de az egész Tiszamentén mindenütt a legnagyobb készséggel fogadták el minden észrevétel nélkül.

Így megalakult Tisza-Dobon az első vidéki osztály, alsószabolcsi osztály nevezet alatt, megválasztotta a vidéki választmányt, pénztárnokát és jegyzőjét, előterjesztést tett a vidéki igazgatóra nézve és mi kineveztük, az osztály-mérnököket is megjelöltük, és ekként előállott a vidéki osztály egész személyzeti készülékével.

A megkezdendő munka terve — a dob-szederkényi átmetzés — már előre elkészülvén, elő lett terjesztve a mérnökök által, és miután mind PALEOCAPA, mind a központi és vidéki választmány a tervek felett helyszíni szemlét tartottak, azt PALEOCAPA helyeselte, a választmány szinte elfogadta, annak végrehajtása és azonnali munkába vétele el lett határozva.

Hiányzott még a szükséges pénzalap. Miután még az ártéri munkálatok alapján semmi előszámítás nem volt készíthető, a társulat pedig felállított szabályai szerint csak garantialis szerződések alapján volt pénztalványozásra felhatalmazva, LÉVÁT püspök az egri káptalan részéről 50, gr. ANDRÁSSY GYULA 30, Debreczen város 25, SEMSEY család 16, gr. DESSEWFFY 5 ezer frtot mint garantialis összeget szerződvényben biztosítottak, és a központi választmány a munka megindítására szükséges pénzt utalványozta és folyóvá tette.

Befejezve Tisza-Dobon és Polgáron az alakítás első munkáját és a rendezést minden részleteiben végrehajtva, SZÉCHENYI gróf megosztotta a további munkát. SZENTIVÁNYI VINCZE ht. tanácsost KECZKÉS KÁROLY társulati főmérnökkel és pár felvidéki választmányi taggal elküldte a Tiszán fölfelé, hogy az ott jelentkező osztályo-

kát alakítsák és a már életbe lépett cynosura után rendezzék. Maga pedig kíséretével a Tisza alsó vidékeire indult folytatni az osztály alakítás munkáját.

A központi választmány többi tagjainak szabadságot engedett a kétfelé osztott társulati küldöttségnek azon részéhez csatlakozni,, hova kedvük van. Én mint központi igazgató, a hely. főmérnök SASKI: KÁROLY, a társulati pénztárnok ORSZÁIUI (Reich), gr. SZAPÁRY és ILLÉSI választmányi tagok a gróffal és PALEOCAPÁval maradtunk.

Rendezve ekként az ügyvitelt, a gróf kíséretével Tisza-füredre ment. Ott is megalakítottuk a vidéki osztályt, megvizsgáltuk velők a munkába veendő tervet a helyszínen, és ez PALEOCAPA által helyeseltetvén, ezen osztályt is oly karba helyeztük, hogy a tetteges birtokoshoz, minden halasztás nélkül azonnal megkezd-hessék és a tél beálltáig már eredményt mutathassanak fel.

Tisza-Füredről Tisza-Bőre mentünk ALMÁSSY PÁLhoz. AZ idő rövidsége miatt azonban a meghívók nem juthattak a távolabb lakó érdekelt birtokosokhoz, és az osztály megalakítását más időre halasztottuk.

Siettünk Gsongrád- és Szentésre. E községek saját erejükön kívánták a szabályozási munkákat megkezdeni, csak társulatilag szervezkedni és terveket kívántak és felhatalmazást a munka megkezdéséhez.

A munkába veendő tervek a helyszínén megvizsgáltatván, a felhatalmazás megadatott, a szervezkedési szabályok e vidéki osztálynak átadattak és a további intézkedések végett Szegedre lettek rendelve az osztály megbízottai.

Szeged nemcsak kiváló helyi fontosságánál fogva, de a Maros torkolata és mindkét parton történt beépítések miatt az Alsó-Tiszának legnevezetesebb pontját képezte és a gróf PALEOCAPA helyszíni vizsgálatainak elegendő időt akart adni.

Szegeden együtt találtuk a csongrádi vidéki osztály tagjait nagy számban összegyűlve, kik a gróft nagy ünnepélyességgel fogadták. Gyűlésükben megértve a szervezkedési szabályokat, egész, örömmel és készséggel ajánlkoztak a vidéki osztály szabályszerű megalakítására. Azonban a makói (csanádi) püspökség és földelaki uradalom már az előtt társulatot alkottak birtokaiknak a Tisza és Maros kiöntéseitől való megvédésére, és ezen birtokok fekvésüknél fogva a szegedi határral és megmentendő területtel egy érdekelt-

ségbe tartoznak, ezért felkérték a szegediek a gróf közbenjárását arra, hogy ezen összetartozó vízérdekeltségek egyesítését eszközölné.

E közbenjárást szívesen elvállalta, és megígérte, hogy a Csanádi püspököt, Lonovich ő kegyehnességét rábírja, hogy a másnap tárandó gyűlésre személyesen átjövén, az egyesülésről vele értekezhessenek.

Gyűlés után nagy bankett volt. A nagy vendéglőben, hol mi szállva voltunk, sereglett össze Szeged és vidékinek birtokossága.

A megindított vállalat fogadtatásának és az evvel összekötött többféle célok kivihetőségének a debreczeni nagygyűlés után Szeged képezte a próbakövét. Itt Békés, Csongrád, Csanád érdekelt birtokosai, nagy magyar községek küldöttei, még Bács és Torontói érdekeltjei is jelentek mega gyűlésre — a politikai pártok minden színezetéből.

Ha még a debreczeni nagygyűlésen az általam fentebb elmondott jelenetben mutatkozott a politikai pártállás halvány hullámcsapása, a szegedi gyűlésen, melyet épen megtartottunk, nem volt annak még csak árnyéka sem. Sőt oly egyetértést és őszinte vállvetést és vetélkedő készséget találtunk a felek közt, mit alig remélhattünk s mi a gróftól rendkívüli jó hangulatba hozta. Ő is, az egybegyűlt vendégsereg is a legjobb kedvben jöttek a lakomához, melyet Szeged város a nap örömére fényesen állított ki.

Ebéd előtt a közörmű és zajongás közepette borús homlokkal látom hozzám közeledni a gróft.

Engemet — így szól — nagy gond emészt. A gyűlési előadásokon én is, ön is kimerültünk, most örömtől túlcsapongó társaságban, nagy lakoma, jó zene, felköszöntések, sok evés és még több ivás vár reánk. És nekünk ma még LONOVICH püspökhöz levéllel lovas futárt kell küldenünk, és hogy céljainkat vele megértessük, az egész ügyet kimerítőleg kell megismertetnünk, mert neki holnap délre itt kell lenni, hogy a délutáni gyűlésben már részt vehessen. Én ily körülmények közt nem vagyok képes dolgozni; ha ön nem tud segíteni, én belerekedek. Szívesen elvonulnék, de tehetem-e ezt? Öntől sem fogadhatnám el, ki a munkában az oroszánrészt viszi, hogy nélkülözze a társaság szórakozását, és ma is már a társulat minden előterjesztéseit végezte, kimerült, most még a lakoma vár reá, nem tudom, lehetne-e képes még a makói

püspöknek is levelet írni. De megrövidítem a lakomát, elparancsolom ebéd után a zenét, vagy valahol nyugalmas helyet nézetek, hol csendességben dolgozhassák; — de vájjon így is lesz-e képes dolgozni?

Ha csak ennyi a baj — felelém — akkor csak ülünk neki és vigadjunk. Rendelje meg a futárt, hagyjon minden kedv csapongást mentére, szóljon a zene minél vígabban, csak siettesse az ebédet — a levél meglesz.

Elment jó kedvvel és jelt adott a tálalásra.

Vígan folyt a zene, a jó kedv és öröm alig lelt határt, a felköszöntésekből kijutott mindnyájunknak. Én végezvén az ebédet, visszavonultam a vendéglő másik szárnyán levő lakásomba, de a zene oly szép és ígésző volt, hogy legényemmel az asztalomt és írószereimet a tornácra vittem s hozzáfogtam a levélíráshoz.

Ki az irodalommal foglalkozott, elképzelheti, hogy bizonyos ügy kifejtése és megírása, ha annak minden részleteit nemcsak ismerjük, de magunk dolgoztuk ki, s így nemcsak a gondolatok, de annak formulázása is készen van fejünkben — bizony nem óriási feladat és nem valami nagy fejtörő munka. Én kivált az ily improvisatiókhöz a sajtó alá szokva voltam és ha kellett tudtam sebesen dolgozni, természetesen a szabatosság és rövidség rovására.

A gróf, ki dolgaiban igen nyugtalan volt, és nem ismert nagyobb bünt, mint komoly dolgokat multság kedvéért hátrahatni, a mint csak szabadulhatott a körüli forgó zajos körből, keresett mindenütt, és nem találva a vigadók közt, lakosztályomhoz közeledett.

Háttal ülve, asztalomnál nem vettem észre jövetelét, székem mögött néztem mily sebesen halad toliam a papíron és mint telnek a sorok leveleimen.

Istenért — szól bámulva — hogyan képes itt a zene és vendégek lármái közt csak egy szót is írni? ezt nem foghatom meg, ez nekem lehetetlen volna.

De mi — feleién — kik a megye iskolájában nevelkedtünk, mi megtanultunk lárma és zaj közt fogalmazni. Minél szebben szól a zene, vígabb a lárma, annál jobb gondolatok jönnek.

S ment a gróf a tánczra kerekedett társaság közé.

Elkészülvén a hosszú levéllel, utána küldtem, és asztalom-

hoz ülve átolvastam a levelet és ő meglepéssel írta alá s expediáltuk azonnal Makóra.

A gróf komolyan csudálkozott az ily körülmények közti munka sebességén és mint állítá, sikerült voltán. Neki nem igen volt alkalma engemet munkaközben látni. Én napközben megbeszéltem, átgondoltam dolgaimat, este és éjjel dolgoztam, míg ő nyugodott.

Őt én gyakran láttam dolgozni, és ismertem nehézkes mechanizmusát az írásban.

A gróf 17 éves korában lett katona, hét évet háborúban szolgált, azontúl 10 évig tanult és utazott, de mindig katonai szolgálatban volt 34 éves koráig. Az írói foglalkozást későn kezdte, de hogy szépen bírta gondolatait kifejezni, arról fiatalkori Naplója tanúskodik.

Ő szobájába vonulva nagy csendben szokott volt dolgozni. Elővett félbe túrt félíveket és kezdte gondolatait jegyezni, de gondolatainak gazdag áradatában nehéz volt rendet tartani. Feljegyezte azokat néhány ütenyszóban, a nem épen szoros kapcsolatban levőket az oldalra jegyezte és körülgyűrűzte.

Ezért aztán tisztára ritkán fogalmazott egyszerre, hanem ezen első feljegyzéseket dolgozta át néha többször is, hogy a felhalmozott eszmetömegbe összefüggést létesítsen.

Fesztelen leveleiben, melyeket sebesen írt, innodora a legeredetibb. Ezek legsikerültebbek is. Midőn gonddal írt, mint munkáiban, mindig fáradtságosan dolgozott. Az eszmék gazdagsága nem engedte, hogy kitérések és néha nagy túlcsapongások nélkül beszéljen vagy írjon. Tisztázásnál valódi irtóháborút kelle viselnie feljegyzett eszméinek tömege ellen.

Képeiben és hasonlataiban mindig gazdag és találó, sarcasticus elmességekben kifogyhatatlan volt. A figyelmet mindig lekötötte de nagyon kellett vigyázni, mert kitéréseiben a hallgató igen könnyen elvesztette az összefüggés fonalát, mire ő azonban mindig visszatért és tárgyát soha sem ejtette el.

Ha az ember ily első fogalmazványi lapokon végig futott, ott találta egyes tételek halmazát, mint egyes quadereket, de ezekből még alig lett volna képes az emelkedő épület formáit csak sejtteni is.

A gróf, ha hozzáfogott valami irodalmi munkához, örömmel és kedvteléssel dolgozott, de nehezen volt formulatióiban

kielégíthető. Felolvasta magában, nekünk is hangosan — nem tett nekí, próbálta másképp kifejezni, minket is szólított igazítónak ki, de mi — TASNER, HELMECZY és én, — mindig tiltakoztunk az ellen, mely irányát megfosztotta volna azon eredetiségtől, mely annak épen sajátos zamatot kölcsönzött.

Dolgozataiból szívesen olvasott fel munka közben és véleményét kívánt. A «Politikai program-töredékek»-et, ezen utolsó magyar munkáját épen első tisztai útjában dolgozta és nekem gyakran olvasott belőle töredékeket, miket épen kidolgozott a gőzösön.

A gróf négy óraker reggel már Íróasztalához ült, és dolgozott rendszeren 8—0 óráig, mikor már mi is a fedélzeten voltunk és reggeliztünk.

Délig közönségesen velünk és vendégeinkkel maradt, kik sohasem hiányoztak a gőzösön. Ekkor végeztük hivatalos dolgainkat. Áttanulmányoztuk a terveket és készültünk az előttünk álló gyűléshez.

Térjünk már most vissza a szegedi események elbeszéléséhez.

A sebes futár megvitte levelünket a Csanádi püspöknek.

Másnap reggel a szegedi prépost-plébános a csanádi püspök nevében Sz. gróftól s az összegyűlt vendégek válogatott részét ebédre kérte.

Megjelentünk. Már a csanádi püspököt, a magyar egyház akkori gyöngyét, kit SZÉCHENYI végtelenül tisztelt és szeretett, olt találtuk s ő fogadott.

LONOVICH püspök, ki a magyar ügyek minden mozzanatát tigyelemmel kísérte, levelünkből megértve, hogy a nagy kezdemény már a létesítés stádiumáig megérett, nemcsak őszinte örömmel szerencsét kívánt a grófnak eddigi sikereihez, és maga részéről egész készséggel járult a szegediekkeli egyesüléshez, hanem magára vállalta és jót is állt, hogy a földéaki uradalom érdekeltjei is készséggel fognak csatlakozni. Kérte is SZÉCHENYIT, hogy megkezdett útján törhetlen erélylyel haladjon, mint kinek vállalatain Isten áldása nyugszik.

A csanádi püspök e fogadása és buzdításai a máris felhangolt társaság kedvét még inkább fokozták. Ily hangulatban a gróf mielőtt ebédhez ülne hozzám jó s így szól:

Én rettentő jó kedvben érzem magamat, szeretnék kirúgni a hámból. De délután nagy dolgunk van a makóiakkal tartandó illésen. Egyikünknek józannak kell maradni és tiszta agygyal helyt állani a gyűlésen. Nekem egy propositióm volna, de legyen őszinte, mert én igen félek, hogy nagyon is sokat követelek. Mondja meg őszintén, van-e disponálva ma nagyot inni, mert nekem nagy kedvem volna? rá. Ha ön disponálva van, tegye, elég joga van rá, de akkor én vigyázva fogok mulatni és helyt állok a gyűlésen, de ha épen nem volna disponálva és magára vállalja a gyűlés terhét, úgy én bocsátók szabad féket kedvemnek és leveszem gondomat a délutáni gyűlésről. Szóljon őszintén.

A legőszintébben mondhatom — felelém — hogy semmi kedvem nincs nagyot inni, már is a nagy forróság és mindennapi lakomázás kimerítettek, Szentesen is már emlékezik, hogy pulsatillát erőltetett rám. Azért csak igyék bátran, helyt állok én a gyűlésen.

Áll tehát alkunk — válaszoló — és kezembe csapott.

Az asztalnál szemben foglaltam helyet, és tán épen mert ingerkedett velem, annál inkább kezdtem poharazni, ILLÉSSY pedig, ki szomszédom volt és hallotta alkumat, gondoskodott, hogy poharam soha üres ne legyen.

Így mulattunk nagy kedvünkben és lakomáztunk minden nap, de közben végeztünk annyi munkát, hogy az eredményyel a legszigorúbb bíráló meg lehetett elégedve.

Általában a gróf mindenben edzett, egész ember volt, és munkában úgy mint multságban túl tett mindjájunkon. O, ki a comfort valódi mestere volt, kinek asztala Ízlés és Ízletesség tekintetében minta lehetett, kinek Pesten legjobb borai és legkitűnőbb szívarai voltak, ki nemcsak ismerte a magasabb élvezeteket, de meg is szokta, alkalmilag azonban ha hiányzott, túltette magát és lakomát csapott ott, hol mi nem nyúltunk az ételekhez.

Zentán is, hova a vendéglőbe váratlanul jutottunk és ebédünket feltálatták, mi beértük a piacon talált igen szép gyümölcsöccsel, a gróf pedig kinevetve finyasságunkat, elbeszélgette a francia hadjárat alatti huszárebédeit a táborban, és a nagy halmaz ételből egyedül lakmározott.

Sajnálta a gyengéket, kiket a legkisebb nélkülözés megvisel, vagy kiket a megszokott életrend legkisebb megzavartatása felháborít. Azokat pedig kigúnyolta, kik az efféle csekélységet nehe-

zen túrték, és ily aprólékosságoknak kedélyökre befolyást engedtek.

Különbén pedig nem csekély szervezeti erő kellett, hogy ezen tiszai út fáradalmaikat kiáltjuk. Rendkívül forró napok, folytonos lakomázás, folytonos gyűlésezések kimerítették erőnket. Cselédségünk sorba került ágyba, a gróf kedves komornyikját már Tiszabőn elhagytuk ideges lázban. Szegeden alul már csak az én legényem volt egyedül még épen a hajón, a többiek mind kidőltek.

Szegeden ismét gőzhajóra szálltunk. Innen lefelé már életünk csendesebb folyást vett. Kíséretünk nagy része elmaradt, a grófon, PALEOCAPÁN és rajtam kívül gr. SZAPÁRY, ILLÉSSY vál. tagok, SZALAY ISTVÁN és SASKU KÁROLY maradtak mindvégig úti társaink.

Engem a gróf komolyan féltett. Igazán is ily életmódhoz szokva nem voltam. A hol kiszálltunk, egyesek vagy községek csaptak vendégséget, hajónkon egyik küldöttség a másikat váltotta fel, ott is mindennap lakmározunk. A debreczeni nagygyűléstől kezdve, pár napot kivéve, így folyt ez mindennap. E mellett a grófon és rajtam fordult meg minden munka. A gyűlési előterjesztések, az alakítással járó magyarázatok és utasítások iránt, mindenki tőlünk kívánt felvilágosításokat, nekünk mondta el kétségeit.

Betegek nem lettünk, de kimerülve voltunk és éreztük, hogy néhány napi pihenésre szükségünk van.

Erre volt is alkalom, mert PALEOCAPÁNAK nemcsak a Tisza beszakadását a Dunába, de a magyar vizek nagy levezető csatornáját az egykori tenger áttörését az aldunai hegyeken, ezen az európai szárazföld egyik legszebb és geológiai szempontból legnevezetesebb vonalát meg kelle mutatni.

Tiszai feladatunkban még csak Ó-Becse és a csajkások kerülete Tittelben volt bátra. Kiszálltunk mindkét ponton, és mindenken hasonló fogadtatásban részesülve, teendőinket bevégeztük. Azon örvendetes eredménnyel zártuk be tiszai működésünket, hogy nyomunkban sok ponton felszerelt erőket, életet és munkásságot hagytunk hátra és az évet már a megkezdés első sikereivel rekeszthetjük be.

Első tiszai utazásunk kedves emlékei közt nem volt utolsó PALEOCAPA PÉTER társasága.

Ő mély tudomány és szakismeret mellett ritka míveltséggel

bírt, felette munkás, igen közlékeny és mindig kedves társalgó volt. Akkor a cs. kir. építészeti osztály főnöke volt Velenczében. 1848 után közlekedési miniszter és később belügyminiszter is lett Olaszországban.

Midőn őt utazásunk — ha jól emlékszem — második napján gőzhajónkon fogadtuk, mindnyájunkat aggodalom szállt meg, kivált SZÉCHENYIT törött beteges kinézése miatt. — Mi alighanem bőrével fogunk csak beszámolni utunk végén, így szólt a gróf hozzám.

SZÉCHENYIN kezdve mindannyian mindent elkövettünk, hogy a köztünk tartózkodását kellemessé tegyük, kikérdeztük minden kívánságát, minden szokásait, de ő egészen igénytelen volt és semmi különöségei nem voltak, kivéve, hogy míg mi a rekkenő forróságban folytonos bágyadtságban és félkábult állapotban vándorogtunk a fedélzeten, ő melegen öltözködve friss lett mint a hal a vízben és szemlátomást épült. Szobát is a gőzgép közvetlen szomszédságában választott magának, és időnkint napközben is a legjobb tokaji borunkból egy-egy pohárkával megivott.

Ezt látva a gróf — megijedt, kért, lopnám el asztaláról az erős tokajit, de biz én nem bántottam, és kedves vendégünk napról-napra épült és elevenedett.

Neki választást engedtünk a szobákban, ő, mint mondám, a gép melletti szobát mint legforróbbat választotta, mely legnagyobb is volt.

Az új rendezés miatt én maradtam szoba nélkül és a gróf kívánta, hogy én hozzá költözsem, és megoszsa velem kabinját. Én tiltakoztam, mert mi legkevésbé férhetünk meg együtt. Én késő éjjelig dolgozom, későn kelek, a gróf jókor fekszik igen jókor kel — hogy lakjunk mi meg egy szobában?

PALEOCAPA ki ott volt míg vitatkoztunk, kérdé tőlem mi felett folyik a vita és én neki megmondtam, mire ő a grófhoz fordulva: mi, úgy mond, éppen össze való emberek vagyunk; én is későig szoktam dolgozni, későn kelek és igen szeretem, ha valaki velem van, kivált kivel a munka alatta dologról beszélni is lehet. Igv én hozzászegődtem és együtt laktunk a gőzösön.

PALEOCAPA minden szabad idejét munkában töltötte, de semmi szórakozást nem utasított vissza. Mindig velünk szállott ki, és igen örömet forgott a tiszai nép között. Nem győzte eleget dicsérni ezen szép népet, és jól táplált erőteljes fajt. Szívesen elbeszélgetett velők tolmács által, és bámulta természetes józan

felfogását, azt állította: hogy ez a legértelmesebb földnép a világon.

A hajóra szállt küldöttségek mind óhajtották a szaktudóst látni s vele szólni. Ő türethetően beszélt németül s így könnyen érintkezett velők. Örömet mondta el nézeteit, szívesen adott felvilágosításokat kérdéseikre és mindig találóan oszlatta el kéréségeiket.

Például mikor egyik küldöttségnek a töltésezés szükségét fejtegette, egyik tudákos tagja azon megjegyzést tette, hogy a töltések időnkint nagy károkat is okoznak, mint például Hollandiában, hol egy töltésszakadás milliókat pusztít el.

Hozzáfordult PALEOCAPA és mutatva a nagy tiszai síkság pusztaságára: tudja-e — így szólt — mi itt a sajátképi baj, a min épen segíteni kell? Mi? — kérdezé a megszólított. — Az — felelé ő — hogy itt nem pusztíthat el milliókat a töltésszakadás. Szeretném én, ha tőlem valaki milliókat lophatna, akkor legalább volnának millióim.

Nagyot nevettek a hallgatók és megértették emberi küzdelmeink sorsát.

Midőn nekünk elbeszélte a hajón nézeteit a szabályozási munkák első feladatáról, a töltésezésről és annak fokozatos kifejtéséről a mint annak létesülni kell az időnek folytában, csak egymás szemébe néztünk, és egyikünk hangosan azt mondá: ha valami józan eszű falusi bírót megkérdeztünk, az is ezt mondotta volna. Elmosolyodtunk.

Ő pedig zaklatott, mondanék meg, mi észrevételt tett társunk előadásaira, mi pedig, úgyszólván, általános benyomás volt egyszerű mesterkéletlen magyarázatára. Elmondtuk neki.

Úgy van, uraim — felelé — a tudomány feladata az, hogy a dolgok felfogását a maga egyszerű, természetes vágásába vezesse, ha megfigyeljük a természet működését, egyszerű józan észszel könnyen megtaláljuk, mit kell tennünk céljainkra. A teendők alapfelfogására elég a józan ész és ez a legbiztosabb vezető. A kivitel részleteinél van meg a szaktudomány hivatása. «Nur nicht künsteln*, mondja helyesen a német. Miért nekünk kezdetben a sok kétes átmetszés a Tiszán. Míg a folyó áradásainál ezer ágakban szerte barangol a rónán és koncentrált erejével nem dolgozik az átvágások kifejlesztésén, addig ezek mindig koraiak. Most töltés és töltés és mindig — töltés kell.

A mily higgadt és türelmes volt az ügyek megbeszélésében velünk laikusokkal, oly hamar feltámadt benne a heves olasz azokkal szemben, kik szakértők gyanánt szóltak vele.

Mesterkélt állításaik azonnal kihozta sodrából. Mi óvtuk is a mennyire az lehetett ezekkel vitától. Azonban ezek épen keresték az alkalmat nézeteiket előtte elmondani.

Így voltunk az ungvári főmérnök, az öreg makacsfejű LÁM jAKABbal, ki épen csak azért keresett fel bennünket Sáros-Patakon, hogy a híres behívott szaktudóssal beszéljen, és azt sok évi tapasztalásaiból felvilágosítsa a magyar folyók sajátságairól. LÁM ellentétes nézeteit röpiratban is elmondotta és voltak háta mögött a Felső-Tiszán a nagy nádasok és csikász vidékeken meghódított partolói is, ezek élén befolyásos egyének is.

SZÉCHENYI félt ezen összeöveteltől, de nem akadályozhatta meg. Megkérte PALEOCOAPÁT lenne türelmes a makacsfejű öreggel, s minket kért lennénk jelen, és közvetítsük s csillapítsuk a vitakozást.

Ez nem állt hatalmunkban. Bevezettük az öreg LÁMOT PALEOCOAPÁHOZ, avval kezdte az öreg, hogy elmondja, mikép ő több évtizeden át gondosan gyűjtött tapasztalataiból alakított magának szakismerettel nézeteket s ezekről kívánja őt informálni, hogy megóvja az itteni állapotok téves felfogásától, mert már is elhibázott úton látja a szabályozási ügy megindítását.

Ekkor elkezdé beszélni nézeteit és azoknak kezdetén mint a baj főokát megemlíti a Tisza folyó természetellenes folyását — unnatürlichen Lauf.

A mint e szót *természetellenes* kiniondá belekiált PALEOCAPA:

De hát ugyan ki csinálta? (Wer hat sie gemacht.)

Elbámulva kérdezi LÁM: mit kicsinált?

No hát a Tisza folyását, feleli PALEOCAPA.

Hát a természet, mondja LÁM.

De ha a természet csinálta a Tisza folyását, folytatja hevesen PALEOCAPA, hogy lehet folyása természetellenes? — És ezzel vége lett minden további információnak, LÁM többé szóhoz sem jutott. PALEOCAPA mindig hevesebben kelt ki a szakértők azon mesterkélt felfogásai ellen, kik hibás alapokból indulva, a tudomány nevében félrevezetik a laikusok józan természetes észjárását, és mint Olaszthonban oly bajokat okoznak, melyeket azután a tudomány is alig bír megigazítani.

Mi siettünk az értekezést beszüntetni és az öreg főmérnököt elvinni, nehogy még jobban elmérgesdjék ügyünk iránt.

PALEOCAPA A tanácsait a Tisza-szahályozást illetőleg, következőkben foglalom össze.

A Tisza, így szól, minden tekintetben nagy áldás az országra nézve, ha azt hasznosítani tudjuk. A róna, melyet áthasít, egyetlen földrészünkön, úgy szintezési mint talajminőségi tekintetben.

A folyó — lomhasága miatt már — a legszebb természetes csatorna Európában, minőt emberi kéz nem állíthat elő. Lassúsága miatt fel és le csaknem egyenlő gyorsasággal járhatunk.

A Tiszavölgy alkata itt oly öntözési rendezést enged, minőt sehol a világon létesíteni nem lehet. Öntözési csatornákkal behálózhatjuk a Tiszavölgyet és alkatánál fogva egy csatornából mér-földekre vezethetjük a termékenyítő vizet.

E folyónál a közlekedési érdekek csak alárendelt értékkel bírnak azon nagy szolgálatokhoz képest, mi a gazdaságra az öntözéstől várható. Itt nemcsak a vizet, de a folyó gazdag iszapját is messze vezethetjük. Öntözhetünk és trágyázhatunk együtt, egyszerre. Ma nem is sejthetjük, minő jövőt készíthet okosan vezetett munka a Tiszavölgynek.

Minden attól függ: nem fogja-e szűkkeblű fukarkodás, vagy jól át nem értett munka-sorozat a helyes kifejlésben megzavarni, és később alig helyrehozható bajokat előidézni.

Hogy ez ne történjék, óvakodjunk a jövődőséget ma anticipálni.

Itt most a föld olcsó, néhol értéktelen. Ne fukarkodjunk az ártérrel. Ebből két felbecsülhetlen hasznunk lesz:

Egyik, hogy töltéseinket biztosítjuk a szakadások ellen, és ebben sok kártól megóvjuk a partvidéket.

Másik, hogy a folyó minden iszapját az ártéren kénytelen lévén lerakni, az ártéri föld becase rendkívül fokozódik, és minél nagyobb árterületünk, annál több gazdag termő földünk lesz, melynek jövedelme — mint Olaszországban is — daczára az árvizeknek, mindig fokozottabb, mint az árvízmentes földnek.

Ha szűk térre szorítjuk a folyót a töltések közt és nem adunk elegendő söt bőséges tért az iszapolásra, oly bajokat idézhetünk elő, melyeket semmi tudomány nem lesz képes orvosolni.

Hogy az áradások ereje gyakori töltésszakadások által nagy

károkat fog okozni, ez még a legkisebb baj. De nem lévén a folvónak elegendő tere, hova iszapját lerakja, a folyó saját ágyát fogja emelni, és a csekély esés miatt ez oly hamar megbonthatja a partvidék minden viszonyát, hogy ezen segíteni alig lesz hatalmunkban.

A folyó által elfoglalt és hatalmába vett terület mindaz, a mi kanyarulatai közt fekszik. A töltéseket tehát úgy kell vezetni, hogy azok közt a kanyarulatok tere hennfoglaltassék. Ebben nemcsak kár nincs, de nagy haszon van, és a folyónak marad elég tere, hova iszapját lerakja.

Idővel, ha a föld becse nagyon emelkedik, szökébbre fogják a tért szoríthatni, de mikor már az átvágások anyamederré váltak, és ez a számításban előnyösebbnek mutatkozik. Ekkor a mostani töltések külső bástyákká válnak és másodsorban védik meg a partvidéket.

Engedjük ezért át az ügy fejlődését természetes menetének, ne előlegezzünk az időből, mert sokat markolva egyszerre, mindent kockáztatunk. Ne higyük, hogy ez munkát kiméi, ellenkezőleg oly bajokat idézhet elő, melyeket többszörözött munkával nem fogunk bírni helyreütni.

A szabályozás általános rendszerére nézve a tudomány sem adhat más tanácsot, mint mire a természet érthetően utalja a józan gondolkodást.

Nem győzhetem ezért eléggé ajánlani a távol vezetendő töltéseket és az árterületek bőségét. És mert a Tiszavölgy alluvionáisi ritka föld, az a vizet nem nélkülözheti és csakhamar kényszerítve leszünk öntöző csatornákról gondoskodni. Ha már ezen csatornák által az árvizet megoszthatjuk, másodsorban eljön az idő az árterek szűkítésére. Ez mind magától fog jönni.

Használjuk fel a külföld e részbeni tapasztalatait. Ezt javasolja a józan ész, ennél okosabb tanácsot a tudomány sem adhat.

Éz volt körülbelől, mit ő nekünk a Tiszavölgy rendezéséről elmondott és lelkünkre kötött.

Bár követték volna utódaink híven e tanácsot!

Tittelből lehajózva a Tisza torkolatához, a Dunán lefelé fordítottuk hajónkat és eveztünk Újvidék és Péterváradnak, ott

kikötte és megjárva e pontokat, Zimonynál kötöttünk ki és egy napot töltöttünk a szerbek fővárosában, Belgrádban. A belgrádi Szávaparton az osztrák követség titkára fogadta SZÉCHENTIT és elvezetett bennünket megmutatni a város nevezetességeit.

Innen tovább folytattuk utunkat Orsováig azon gyönyörű aldunai szorosokon át, a melyeknek alig van párja több a continensen.

Innen elmentünk tengelyen a határokon át a tulajdonképi Vaskapuig. Meglátogattuk az ó-orsovai török erősséget a Duna közepén. Megnéztük az erősséget, voltunk a török parancsnoknál, és bejártuk az egész szigetet. A török katonák egész csapatokban pedig barátságos indulattal kísérték bennünket.

Egy napot szántunk Mehádiának is és gyönyörködtünk a hely rendkívüli regényes szépségein.

Ezen kellemes útban kipihenve fáradalmainkat, visszautaztunk Pestre.

X. FEJEZET:

Viszonya a főherceg nádorral. A magyar nádor hivatása Pesten. István főherceg házassága. Szatmármegyei állapotok. Tisztújítás. Belépésem a tiszai központi igazgatóságba. A tud. Akadémia ez évi nagygyűlése.

Mielőtt emlékezéseimet ezen évről (1846) bezárnám, el kell némiemet mondanom azon viszonyról, melyben SZÉCHENYI az életének utolsó évét töltö agg főherceg nádorhoz állott.

Korábbi érintkezéseiről csak annyit tudok, hogy a gróf felépése az 1825-ki országgyűlésen, midőn a főrendi ülésben először szólalt meg hazai nyelvünkön, és mint activ szolgálatban levő huszárkapitány nem oly szellemben, mint akkor tőle nem csak várták, de követelték is egy Ízben a főherceg nádor éles megrovását vonta magára.

E kemény megrovás nem érdeknélküli jelzője amaz időknek.

Hogy egy szolgálatban lévő katona, ha szinte a főrendiház tagja is, a főrendek ülésében magyar nyelven kezdjen szólani, és saját független meggyőződését kövesse, oly valami rendkívüli dolog volt, melyet mindenki merényletnek tekintett, minek következései nem maradhattak el.

Ezen akkori felfogásnak adott kifejezést a főherceg nádor is, megrovásában jelezve azt is, hogy csak atyja nagy érdemeinek tulajdonítsa, hogy viseletének komolyabb következményei elmaradnak.

Katonai pályája itt véget ért. Tizenhét évi szolgálatában kapitányságig vitte. Ennyi eredmény oly összeköttetések és annyi kitüntetések mellett, minőkben részesült, igen csekély volt.

Eltökélve hazafi hadjáratát megkezdeni és erre már szövetkezve WESSELÉNYI, KÁROLYI, ESZTERHÁZY fiatal grófokkal, csak hamar meg kelle válnia e törekvésekkel összeférhetlen katonai szolgálattól.

Mint az országgyűlésre meghívott magyar mágnás folyamodott szabadságidejének meghosszabbításáért az országgyűlés tartamára.

Azonban nemcsak meg nem kapja azt, sőt azonnal visszarendeltetett ezredéhez. Mire beadta lemondását.

Új pályáján az első kezdet eredményei a magas körökkel ellentétes helyzetbe juttatták. A nemzet regenerációjának eszméivel foglalkozó hazafi tevékenységének a megyék szűk körében alig lehetete tért keresni. Működés gyakorlati eredmény nélkül a gróft nem elégíthette ki. Azon körben pedig, melynek befolyásával eredményes működésre tért nyerhetett volna, neve rossz hangzású, személye infensus lett.

Még az irodalmi téren is, hova reformeszméinek terjesztése végett lépett, volt elég alkalmá érezni első időben a nehézségeket, melyek a magasabb kormánykörökben elterjedt nem kedvező hírek-ből eredtek.

A gróf a küllőid culturalis állapotainak tanulmányozásából mentette eszméit a polgáriasodás követelményeire nézve.

Ki a Themzét látta elborítva és megrakva hajókkal, rajta a gőzösök sebes forgalmát — annak elkelte szomorodni a legszebb európai folyó — a Duna — üres voltán, a pesti partok néptelen pusztá rondaságán.

De leginkább elszomorította az, hogy látva mindenütt és mindenben elmaradottságunkat, látta egyszersmind, hogy hiányoznak még egy lehető nemzeties fejlődés legnélkülözhetlenebb eszközei is.

Hiányzik főleg egy központ, mely a mindennemű mivelődés szétszórt tényezőit összegyűjtve, érintkezési és tömörödési helyüi szolgáljon, hol a nemzeti szükségletek tudalomra ébredve, az erők egyesülése lehetővé legyen.

Nincs magyar főváros. A magyar társadalom alaknlási rendszerében hiányzik a nap, mely vonzerejében összegyűjtve a termékenyítő erőket, melegének kisugárzásával áthassa az egész országot.

Egy kellő vonzerővel és megfelelő közlekedési eszközökkel ellátott központot teremteni az országnak és e központban minden kényelmekkel kínáló gyűlhelyet készíteni mindennemű és rendű tényezőknek — ez vala kiindulási eszméinek alphája.

De ha a gróf nemcsak ezen szükségletek tudatára ébreszteni

akarta nemzetét, hanem azok kielégítésére tényleg is működni: akkor kettő okvetlenül szükséges volt rá nézni.

Egyik, hogy működésének színhelye Pest legyen, és ott minden rendű tényezőkkel összeköttetésbe lépjen.

Másik, hogy a főhg nádornál és a hatalom akkori kezelőinél viszonyát inás lábra állítsa, mint az országgyűlési szereplése után lett.

Mindkettőre hatalmasan befolytak szívének érzeményei is. Pestre és azon körökbe vala tehát vonatva, melyet WESSELÉNYI és társai annyira kerültek.

Nem itt van helyén megvilágítani azon befolyást, melyet szívének hatalmas gerjedelmei hazafi pályájának buzdítására, conceptióinak merészségére, működésének irányára gyakoroltak. Legyen annyi elég itt megjegyezni, hogy a gróf, mint a koreszmék hatalmas agitatora az országban, már nélkülözhetlen érintkezéseinel fogva sem tehette magát a hatalmi körökkel oly ellentétbe, mint a WESSELÉNYI által vezetett ellenzék, melytől ama körök irtóztak.

És midőn SZÉCHENYINEK első nagy zajt előidézett munkája a «Hitel» megjelent, már ezt a nádor ő fensége és METTERNICH hg megdicsérték.

Később az aldunai munkálatok, melyeknek vezetésével a gróf lón megbízva, az országgyűlések a pestvárosi ügyek és egyéb vállalatai alkalmat adtak a főherczeg nádorali gyakori érintkezésekre.

Bensőbb viszony azonban a főhg nádorral csak azután szövődött, midőn a helytartótanács közlekedési osztályának élére kinevezve a helytartótanácsi ülésekben, melyeken a főhg nádor még mindig elnökölt, rendszeren részt venni kezdett.

Azon év (1845) végén, mint szokás, a hajóhidat Buda és Pest között elszedték, és az átjárás lassú, néha bajos volt. Az ülés alatt a gróf a főhg nádortól egy írónnal irt czédulát kap, melyben a hid elbontását véve ürügyül, egyszer mindenkorra az ülések napjain magához ebédre hívja.

Következő tavaszon a hajóhid ismét be lett rakva, azonban az első ülésben a gróf ismét czédulát kap a főhg nádortól: a berakott hajóhid ne tegyen viszonyunkban semmi változást — ebédre elvárom, kijelentéssel.

Így lett a gróf gyakori vendége a főhg nádornak és házivá a főhg családi körében, és nem sokára lett is alkalma igénybe venni a bizalmas viszonyt, melybe a főhg nádorral lépett.

A lóiiig nádornak mint tudva van, élte alkonyán egyetlen óhajtása volt, hogy őt nádori állásában fia, ISTVÁN főhg kövesse.

Midőn a harminczas években SZÉCHENYI népszerűsége az országban óriási mérveket öltött, lehetek olyanok, kik a főhg nádorban gyanút ébresztettek iránta.

Ezen gyanakodására csakugyan némely meggondolatlan rajongók adtak is okot, kik túlcsapongásaikban mértéket nem ismervén, lakomázás közt még az ő nádorságát is szőnyegrehozták.

Széchenyi ugyan, mint a tiszai első nagygyűlésen láttuk, semmi alkalommal nem felelte el a főiiig nádor érdemeire vezetni' a közfigyelmet, és ez által magának lekötni folytonos pártfogását és leküzdeni gyanakodását ha volna, azonban mint láttuk, még a tiszai első körűtján is igen kedvetlenül látta magát felügyelet alatt és ez igen bántotta őt.

Bizalmas körben azután el is mondá igen érthetőleg a nádorságról i nézeteit, és mennyire kárára vannak a meggondolaiban. beszédek nagy fontosságú érdekeknek. Mi őt illeti, eltekintve attól, hogy ő olv gazdag olygarchia körében, minő a magyar mágnásság, soha sem gondolhatna arra, hogy a nádorságot viselhesse, még magát ISTVÁN főhget is sokkal gazdagabbnak óhajtaná, hogy azon hivatásnak megfeleljen, melyet nekünk a nádorsághoz kötnünk kell.

«Ha mi nemzetünket mint egyik népcsaládot az európai népek közt akarjuk látni, akkor annak lassankint ki kell bontakozni a colonialis helyzetből, és mindenben önálló állami életet nyerni, hogy fajának egyéni sajátságait kifejthesse.»

«Hogy állami életet rendezzünk, ennek megvannak elutasíthatlan követelményei. Ezek közt nem utolsó a magyar nádorság.»

«A magyar nádor hivatása ezentúlra — ha nemzeti fejlődésünk nélkülözhetlen eszközeire gondolunk — az, hogy Budán a királyi székhely hiányát pótolja. Udvartartásával a magyar főüri osztályt maga körébe vonja, és a magyar nemzet culturájának központot teremtsen.»

«Erre Budapestnek ha fővárossá akar lenni, okvetlenül szüksége van. Ha már a király nem lakhatik ott, ezt legalább a nádori udvartartással kell pótolni.»

«Ez mind nemzeti, mind culturalis, politikai úgy mint közgazdászai fejlődésünknek egyik alapfeltétele s elengedhetlen követelménye.»

«E részben eddig misem történt. A főig nádor Budán házias egyszerűségben elvonultabban élt, mint bármely más főúri család. Udvartartásra jövedelmei sem voltak elegendők, de Bécsben is gyanakodó szemmel nézték volna, ha ő ilyesmire gondolt volna. #
«Ez jövőre így nem maradhat. A nemzet culturalis fejlődése megköveteli, hogy Budán magyar királyi udvartartás legyen. A magyar vagyonos osztálynak az országban kell kielégítést szerezni, hogy a külföldről visszavonassék. A magyar irodalom és művészet megerősödve helyét fogja követelni a palotákban is, és ha a következő nádor önként nem jó elibe és annak udvara nem lesz a szellemi erők, a jó ízlés és a művelődés gyújtója — bármit tegyünk is, culturalis fejlődésünknek hiányozni fog leghathatósabb eszkeze.»

«A nádorságot illetve, tehát jövendőben kettő okvetlenül megkivántatik.»

«Egyik, hogy az az uralkodó ház tagja legyen.»

«Másik, hogy az képes legyen oly udvartartást rendezni, mely a királyi székhely hiányát pótolja.»

Hosszú volna e helyen mindazon ábrándképeket elsorolni, melyek a gróf agyában Budapest egykori felszereléséről és környékének rendezéséről megfordultak. Mindennemű nagy épületekről — Pest és Buda felékitéséről, a Margit-sziget és városliget közmulató helyekké alakításáról, a budai erdőkbén nagy vadaskert, a Csepel-szigeten nagy fáczányos előállításáról, az Ó-Buda feletti völgy nyári villákká való kiosztásáról a közép és kereskedői osztály számára, sebes gőzhajózárral minden fertályban — és ki tudná elmondani mindannyi tervekről.

A gróf, ki legkevésbbé vette igénybe a főváros élvezeteit ott, hol találta is, érezte legmélyebben, hogy ha Budapestből magyar fővárost akarunk alkotni, mi nélkül pedig magyar culturalis fejlődés képzelhetlen, oda a magyar vagyoni és értelmi erőket össze kell gyűjteni, ezek pedig ottani telepedésre csak úgy bírhatók, ha vágyaikban kielégítést nyernek, ez pedig csak hosszú időnek és folytonos hazafi erőfeszítésnek lehet eredménye.

Hitte azonban, hogy van a főúri osztályban még annyi hazaszeretet, hogy ennek tudatára ébrednek, és hogy ez történjék, meg is tett mindent, mi tőle telhetett.

A mint a főgh nádornál is háziasabb lett, és ebédek után családi körében tovább mulatott, elkezdte a jövőről eszméit fej-

tegetni és a budai nádori udvar jövőbeli fényéről azon élénk színezzel beszélni, mely sajátja volt.

Ez gyakrabban is lett családi körben a megbeszélés tárgya a főhg nádornál, mely alkalommal nem mulasztotta el a gróf arra is figyelmeztetni a főlig nádort, mennyire fontos e czélokra ügyelni ISTVÁN főiig kiházásításánál.

Nem sokára váratlanul kedvező alkalom nyílt ezen ábrándok megvalósítására.

Tudva van, hogy ezen évben Miklós czár az oroszok hatalmas ura kéz alatt bizalmas érintéseket kezdett egy házasság létrehozására a híres szépségű OLGA nagyhercegnő és valamelyik osztrák főherezeg közt.

Ki tudná ma megmondani, mi volt valódi oka, hogy a tapogatódzások fonalán ezen osztrák vőlegény gyanánt ISTVÁN főhg Lett czélbavéve, és a dolog annyira ment, hogy a kívánt feltételek egyes pontjai is kiszivárogtak a közönség tudomására.

Többek közt évi egy millió rubel hozomány, és a nádorság öröklési joga a főhg ISTVÁN családjában.

Elképzelhetjük e feltételek minő benyomásokat tettek Bécsben, hol még az udvar körében nem egészen mosódtak el az Orleans-ház-féle mesterségesen támasztott gyanakodások a múltból.

E tervet hg METTERNICH egész hatalmával ellenezte. Ezen nem is ütközhetünk meg. Ő mint az uralkodó ház udvari és államcancellára belátta ennek a jövőben lehelő kiszámíthatlan eshetőségeit, melyekre a megjelölt feltételek világosabban látszottak utalni, mint akkor tán az oroszok czárjának szándékában lehetett.

A megindított házassági összeköttetés tervétől idegenkedett az egész udvar, és hogy a nádor családjában is előljenek minden hajlamot ezen összeköttetésre, nem kíméltek semmi borzadalmas mendemondákat a pétervári udvar ledér krónikájából, melyben bőven kijutott a nagyhercegnőnek is.

Mint a haza sorsának nagy válságainál — leírhatlan izgatott tevékenységben láttam mozogni e napokon át a grótot.

Napjának jó részét Budán a főiig nádornál töltötte és ott minden vett híreket megbeszéltek.

A gróf látta a nagy akadályokat Bécs részéről, de hitte, hogy ha a főlig nádor bizonyos mérvű erélyre szánja el magát, végkép a császár személyes beleegyezését kinyerheti és az összeköttetés — daczára minden ellenzésnek — mégis érvényesülhet.

Vívott ennélfogva lelkének egész erejével ezen házasság mellett. Elmondta a főhgi családnak mennyire elutasíthatlan e házasság ISTVÁN főlig részéről. Sőt ha azon igen világos czélzattal hintett rágalmak valók volnának is, azok mitsem nyomnának azon mérlegben, melynek egyik felén oly magas érdekek vannak.

ISTVÁN főlig mint magyar nádor budai udvarában saját jövedelmei mellé egy millió rubel évi pótlékkal, egy csodaszép nővel, ki e mellett a világ leghatalmasabb uralkodójának kedvencz gyermeke, oly állást foglalna el Magyarországon, melyet sok európai uralkodó irigyelhetne. A magyar nemzettől körülraiongva annak bálványává válnék.

Kérve-kérte az agg nádort, tenné túl magát a bécsi udvari körök kisszerű féltékenykedésein. A jövődő eshetőségei között úgysis az egyedüli biztosíték azon bensőség és ragaszkodás, melylyel az uralkodóhoz tagjai a ház időnkinti fejével összefüggnek, a ki a közbirodalomnak magyar részét attól szétválasztani akarná, az az európai nagyhatalmakat idézné fel maga ellen, e részben tehát minden féltékenység pusztá agyrém, mit ily nagyszabású érdekek eldöntésénél számba dini nem lehet.

Zaklatta azért a főiig nádort, küldené fel azonnal főiig Istvánt Bécsbe. Ott hívassa a főiig magához hg METTERNICHÉ, tegye magát tőherczegi állásba, hagyja a herczeget kis ideig anti-chambrirozni, míg elfogadja s akkor jelentse ki határozottan, hogy ez ügyben, mely személyes ügye, nem enged semmi diplomatiái beavatkozást, ezt maga fogja a császár ő felségével végezni.

Azontúl szóljon magával a császárral, ki őt annyira kedveli, és fogadja az orosz követ bizalmas ajánlatait személyesen.

A dolog, mint látszott, nem lett volna a főiig nádor és neje ellenére — de a főhg nádortól, ki oly nyomott helyzetben öszült meg, ennyi bátorságot s erélyes fellépést várni — hiú remény volt.

Míg ezek folytak, a bécsi udvari körök idegenkedése a kényes ügyet igen elkeseredetté tette és a további érintkezések elejtettek.

Én ekkor épen Pesten voltam. Ő csak a 48-ki márcziusi napokban láttam a grófot oly felindulásban mint akkor.

Budáról mindig igen leverten jött haza, és elmondá mit mindent elkövetnek Bécsből a dolog megakadályozására, de mindez nem tenne semmit, csak ne hiányoznék a — bátorság a főhgben.

Mint természetes, ezen végzetes ügy kimenetele engemet is

folytonos feszültségben tartott, és izgultan vártam néha jövetelét Budáról.

Ott ültem szobájában csendes elmerengésben, míg ő nagy léptekkel járt fel és alá s végre megtörve a hallgatást, féket bocsátott gazdag képzelődésének és élénk színezéssel kezdé festeni a megújult Mátyás udvarát Budán, egy oly magyar világ udvari képét, minő nem volt eddig — nem is lehet valóság — de minőt az ő képzelete teremthet.

Magát a szépséget és a szépség gyarlóságait is a nemzeti kifejtésnek gyümölcsöztette képzeletében.

Gondoljuk magunknak—így szólt— a mindenkit elbájoló csodaszép nádornet budai udvarában, körülrajongva a magyarság színejavától, úgy — ha valami — ez volna képes egy varázs-ütéssel Pestre gyűjteni a magyarság vagyoni és értelmi előkelőségeit, mert nemzetünk minden mások felett fogékonyaid) a szépség benyomásaira.

Gondoljunk e nemzeti bálványzás visszahatására, kivált egy hiúságra hajló női kedélynél, ez által szükségkép egészen megnyeretik a nemzetnek és magát a magyar Ízlés, divat, művészet és költészet központjává és éltető szellemévé teszi — mi minden fogna kiáradni e gazdag forrásból!

És midőn váltig kigyönyörködtem magamat a szép jövendő bájos képeim és átéltem képzeletemben az aranyjuezi szép napok gyönyöreit Budán — végre a földre szállva ismét nem állhattam meg, hogy meg ne jegyezzem: Mindezek bizony gyönyörű dolgok, de ily szoros összeköttetés épen Miklós czárral és az oroszokkal, — még is veszedelmes játék.

Istenem — feleie — ki kételkedhetik benne, hogy ez koczka — csak én látom leginkább, minő koczka-játék. Ámde egész nemzeti létünk nem volt-e koczka a múltban és jelenben?

«Honfoglalásunk, meglepedésünk itt, a tatárjárások, a török és német hatalmakkali összeköttetésünk, mely tartósabb és bensőbb volt — nem volt-e mind koczka nemzeti tétünkre? Még is fennállunk. Ha van bennünk isteni szikrája az életrealitásnak, felbirjuk használni a történelmi eshetőségeket, és javunkra fordítani nagy conflagratiók esetében az oroszokali összeköttetésünket is.)

«Mindez Isten kezében van. Ki láthat a jövő titkaiba. Én úgy érzem, hogy ez összeköttetés nem válnék fajunk kárára.»

Nem hiszem, hogy ezen napokról Naplójában ne volnának

igen érdekes feljegyzései. ZICHY ANTAL barátom adhat erről bővebb felvilágosítást.

A fennebb elmondott házassági kísérletekhez ez időben igen érdekes epizódot képez, MIKLÓS czárnak nem sokára történt megjelenése Bécsben.

Nem tartozik ezen emlékezések keretébe a czár bécsi látogatásának eseményeiről írni. Annyit az előzmények illusztrációjára meg kell említenem, hogy a hatalmas czár Bécsbe érkezve, nem is ment a Burgba, hanem követénél szállott meg, hg METTERNICHnek tartózkodás nélküli kíméletlenséggel adta tudtára a történetek feletti boszankodását, és egész bécsi mulatása alatt neheztelésének látogatását épen nem leplezte. Ezen két egymást követő esemény egyiránt mélyen sértette a két udvart, és mint láttuk még évtizedek alatt sem birt többé szívélyesebb viszony fejlődni a két uralkodóház között.

Ezen események után kevés mondani valóm marad a grófnak érintkezéseiről a főhg nádorral.

Annyit meg kell említeni, hogy hivatalos körben a főhg nádornak, ki a hivatalos mechanismus nagy mestere volt, mindig nagy kedve telt a gróf genialis rendtelenségeit kellő vágásba vezetni.

A gróf utazásaiban is magán levelezés alakjában írta a főiig nádornak jelentéseit és abban a mulatságos események közt kérelmet is intézett a főhghez bizonyos teendők iránt.

A főiig nádor pedig hívatta egyik bizalmas tanácsost és megjegyezve mosolygással: a jó gr. SZÉCHENYIBŐL sohasem fogunk rendes hivatalnokot faragni, — átadta levelét, hogy kérelmeiből készítsen előterjesztést a közelebbi ülésre, mit aztán tárgyalás alá vétethessen és elintézhessen.

Ezen évben érte el a főhg nádor megválasztásának 50-ik évét. Betegsége nem engedte félszázados jubileumát megünnepegni. Ezen évet csak napokkal élte túl és átköltözött ő is őseihez. Az ország pedig nádorságának érdemeit törvényben örökítette meg, fiát, ISTVÁN főherceget még azon évben megnyílt országgyűlésen, egyhangú választással ültette a nádori székbe.

Emlékezéseimet ezen évről be nem fejezhetem a nélkül, hogy fel ne említek még két dolgot. Az első hivatalba lépésem magyarázatául szolgál, a másik is érdekesebb, hogysem elhallgathatnám.

Mint olvasóim emlékezni fognak, a debreczeni nagygyűlés az én rendezési elveimet fogadta el. Ennek következtében a vidéki osztályok, már is több ponton, ezen alapon lettek megalakítva, sőt az egyének megválasztásában is, döntő befolyásom volt. A tiszai út befejeztével természetesen követelte tőlem SZÉCHENYI és pedig joggal, hogy az általam kiszemelt egyének közreműködésével, az általam alkotott rendszernek életrevalóságát én próbáljam ki, s belépve az előbb visszautasított hivatalba, mint központi igazgató, abba életet öntsek és megszilárdulását eszközöljem.

E kívánság annyira jogos és méltányos volt, hogy ezt vissza utasítanom nem lehetett. Azonban két akadály volt, melyeket figyelmen kívül nem hagyhattam.

Egyik, hogy elődöm, ki épen ajánlatomra lett ezen állásra megválasztva s ki ezért előbbi hivatalát, megyei főjegyzőségét áldozta fel, kárpótoltságok.

Másik, megyém ellenzéki pártja iránt voltak kötelezettségeim, melyeket épen a küszöbön álló restauratio idején tekinteten kívül nem hagyhattam.

Az elsöre nézve, a gróf és még inkább a főherczeg nádor komoly Ígérete megnyugtatott.

A másodikat nem könnyen lehetett megoldani. Ugyan is kívánságom az volt, gr. APPONYI által, hasson SZÉCHENYI gr. KÁROLYI Lajosra, hogy a szatmármegyei választásokat hagyja szabad menetére, s ne avatkozzék bele, mert nagy pénzerejét s hatalmas befolyását döntőnek tartám a pártok mérkőzésében.

Már pedig csak abban az esetben vonulhattam vissza a választási küzdelmekből, ha az 1846-iki restauratió jelöltjeink megválasztása felől nyugodt lehettem s ez által pártunk jövőjét biztosítva láttam.

Különben senkiért és semmi körülmények között sem hagyhattam el azokat, kik oly hiv. bajtársaim s ragaszkodó követőim voltak a megyei élet heves küzdelmeiben.

Már maga pártunk alakulása is sokkal megkapóbb volt, hogy sem épen én feledhettem és kötelezettségei alól kivonhattam volna magamat.

Kölcseynk váratlan halála 1838-ban, nagy aggodalommal töltött el a megye jövő szelleme iránt. Néhány fiatalabb barátommal szövetkezve elhatároztuk, hogy KÖLCSEY emlékét és elveit fenntartjuk a megyében. Kezdetül a legközelebbi gyűlésen hangot

adtunk a melyen érzett közveszteségnek, melyet a felett mindnyájunknak éreznünk kellett, s indítványoztuk kegyeletünk kifejezésül emlékének megörökítését az által, hogy egy lehetőleg művészi kezektől festett arcképe megszereztetvén, a megyeház nagy termében helyeztessék el.

Ezen indítvány nem várt ellenzésre talált.

Véletlenül a főispán elnökölt a gyűlésen, ki meglepetve az indítvány által, kegyeletünk kifejezései túlságosnak találta, s azon kifogást tette, hogy eddig a megyeház termében csak főispánok arcképei lettek elhelyezve.

Voltak, kik a főispán ellenvetését szolgailag pártolták s ez bennünk nagy elkeseredést szült. A vita élessé vált. S mi, indítványozók, köztük én is, nagy hévvel támadtuk meg az ellenzőket, nem kímélve a főispánt sem.

A jelenvolt köznemességet meglepte e bátorság. Nehány fiatal ember merte a főispánt és pártját élesen megtámadni. És ez annyira hatott, hogy azonnal hozzánk csatlakoztak s élénken követelték indítványunk elfogadását.

Követelésünk mindinkább fenyegetőbbé vált, úgy hogy csak hamar elnémult minden ellenzés s indítványunk a legnagyobb lelkesedés között határozatilag elfogadtatott.

Ülés után kilépve a teremből, az udvaron körültog a jelenvolt nemesség, kikkel pedig azelőtt csak keveset érintkeztem s azt mondják: «Ilyen embert keresünk mi, a ki megmerje mondani a mit érez a megye hatalmasainak is. Ezután itt leszünk a gyűléseken, legyen vezetőnk s mi hűségesen fogjuk követni.»

Így alakult meg az oppositio Szatmárban, hét fiatal ember kezdeményezésére. A nemesség emberül beváltotta szavát, segélyekkel sok basáskodásnak végét vetettük a megyében.

Ezen jó néppel vittük mi keresztül az ismert tizenkét pontot, melyekben a nemesség megadóztatásának nagy elvét is kimondtuk.

Éveken át erőnk megdönthetetlen volt s csak akkor sikerült ellenünk nagyobb pártot alakítani, midőn a szövetkezett ifjak egy része, hét közül hárman követi állásunk miatt, hosszabban távol voltunk a megyétől.

Az első győzelmet az 1843—44-iki országgyűlés folyamán aratták felettünk, midőn egy gyűlésen az általunk választott követeket vissza hívták s azután más pártiakat küldtek fel.

1846-ban kelle tisztításunknak lenni. Majdnem az egész évet a tiszaszabályozási ügyeimben megyémtől távol töltöttem s ez alatt pártunk tevékenysége nagyon meglankadt.

Hogy azon párt, mely oly sok szép győzelemre segített, lel ne bomoljék, forró óhajtásom volt, melyet csak úgy véltem elérhetni, ha saját kebeléből választott tiszti karával meg erősödik.

Bízam is a győzelemben, csak az aggasztott, hogy gr. KÁROLYI LAJOS ígéretet tett a conservativeknek, őket a megyében teljes erejével támogatni. S ő oly hatalmas ellenfél volt, kinek segélyével a conservativek győzelme meggyengült pártunk ellenében csaknem bizonyos volt.

Kértem tehát SZÉCHENYI grófot, írjon gr. Apponyinak s beszéljen a KÁROLYI grófokkal, engedjék a tisztújítás menetét szabadon folyni s ne avatkozzanak a választásba.

APPONYI gróf leveleiből, melyeket SZÉCHENYI megmutatott, láttam, hogy ő kérésünket szívesen teljesítette volna, de gr. KÁROLYI LAJOS a visszavonulásra kényszeríthető nem volt.

Azon időben a pártok igen élesen állottak szemközt s a conservatív főurak egymást lelkesítve nem kímélték az áldozatot, hogy a megyei választásoknál pártjuk embereit juttassák diadalra.

Gróf KÁROLYI LAJOS nem akart hátul maradni az áldozatokban s megígérte barátainak, hogy ezen kikiáltott ellenzéki megyét fogja meghódítani s ezen Ígérete folytán a megyei conservativekkel szoros érintkezésbe lépett.

Hiában kérte őt azután SZÉCHENYI gróf, hiában óhajtotta maga gr. APPONYI is, gr. KÁROLYI LAJOS a visszavonulásra bírható nem volt.

Sokkal messzebb ment már, hogy sem visszaléphetett volna.

Nekem tehát választásokig megyémbe kellett vissza térnem, mert kötelességemnek tartam az időközileg szétbontott párt egyesítését megkísérteni s embereinkbe reményt s lelkesedést éleszteni, de különösen, helyt állani ezen nehéz küzdelmek napjaiban s minden esetre osztozni pártfeleim sorsában.

Elhagytam tehát Pestet, de azon ígérettel, hogy legyen a tisztújítás kimenetele bárminő, választások után felhagyva a meddő megyei küzdelmekkel, felköltözöm Pestre s átveszem a tiszai ügyek vezetését, mint központi igazgató.

Nagy költekezéssel sikerült az ellenpártnak a választásokon győzelmet aratni. Jelöltjeik megválasztattak, de kénytelenek voltak elveken nekünk concedálni s mint alább lesz alkalmam elmondani, a követi utasításokban nekem teljesen szabad kezet engedtek.

Ezután ígéretem szerint Pestre költöztem.

Pesti lakásom első évében 1846-ban azon váratlan megtisztetés ért, hogy a t. Akadémia deczemberi nagygyűlésén a természettudományi osztály levelező tagjául választott be.

SZÉCHENYIT a választás igen kellemesen lepte meg.

HELMECZY volt valószínűleg a kezdeményező s VÖRÖSMARTY, BAJZA, TOLDY és BÁRTFAY segítették. Ezekkel folytonos érintkezésben éltem s már a 30-as években ismerkedtem meg. Még mint selmeczi akadémikus pesti tartózkodásom alatt estéimet társaságukban töltém el és akkor már kaptam a t. Akadémiától hivatalos lelszólítást a bányászati műszótár ügyében, melyen azon időben néhány barátommal dolgoztam.

Az irodalomban sem voltam újoncz, mert már 1842—43-ban, mint gyulafehérvári követ, az országgyűlés folyamán Kolozsváron, Kemény Zsigmonddal az «Erdélyi Híradó»-t szerkesztettük, mely lap akkor tulajdonunk is volt s ezután a «Pesti Hírlap» és «Jelenkor»-ban folytonosan dolgoztam.

A választásban tehát nem volt semmi különös, mind azáltal úgy véltem, hogy csekély igényeim mellett e kitüntetést annak köszönhetem, miszerint ezzel a grófnak óhajtottak örömet szerezni. Tán a gróf is így érezte, mert midőn a választás kihirdetett, kedves meglepetésének legélénkebb kifejezését adta.

Azonnal sietett is hozzám, hogy első legyen, ki nekem e hírt meghozza s valóban oly őszintén látszott örülni, mely egészen megható volt s előttem is nagyban emelte e váratlan megtiszteltetés becsét.

Azon időben a természettudományokat tágkörben még csak a selmeczi akadémián művelték s tudtommal a t. Akadémiának még addig más bányász tagja nem volt.

Pár nap múlva, szokásom szerint, folyó ügyeink megbeszélése végett reggel meglátogatom a gróft s őt a legnagyobb felindulásban találom.

Olvasta-e a mai lapokat? — kérdi tőlem.

Nem még — felelém.

No nézze, minő impertinens bírálatot írt valaki akadémiai megválasztása felől. — S kezembe adja a «Pesti Hírlap»-ot s rámutat egy cikkre, mely a legújabb akadémiai választásokról szólott.

Azon cikkben megválasztásom SZÉCHENYI korteskedéseinek volt tulajdonítva s azon csodálkozást fejezte ki, mikép volt képes SZÉCHENYI belőlem, épen természettudóst formálni.

E támadás éle leginkább a gróf ellen volt irányozva. Nagyon zokon is vette s egy igen éles választ írt, melyet átadott nekem olvasni. Én elleneztem kiadását, de sok erőlködésembe került, míg rá vehettem, hogy ily kis dolog miatt ne üssünk lármát, s míg megnyugtathattam, hogy ne vegyük rossz néven senkinek, ha természettudományi ismereteimről tudomással nem bír, mert addigi összes munkásságom a politikai életben nyilvánult.

Végre meggyőztem a gróft s abban hagytuk a dolgot, de a választás feletti örömünk el volt rontva.

Ki rontotta el, nem fürkésztük és tán soha sem tudtam volna meg, ha 1849-ben önként be nem vallja.

Debreczenben az országgyűlés alatt néhány képviselő társammal, családjaink távol létében, közös konyhát tartottunk s asztalunkhoz naponként vendégeket is hívtunk.

Egy ebéd előtt azt mondja KEMÉNY Zsigmond: Ültesd ma T. LENCZI képviselőtársunkat és vendégünket magad mellé, úgy is jó barátok vagytok és áraszd el ebéd alatt, a legabstractabb természettudományi dolgokkal. Beszélj neki a vízözön előtti állapotokról, a földgömb alakulásának titkairól, a mindenség keletkezésének elméleteiről s több ilyen, de mentül-nagyobb dolgokról.

Nem érttem KEMÉNY szándékát, de gondoltam, hogy valami célja van kérésének, tán mint akadémikust akarja T. barátunkat megrézfálni s ezért LENCZI barátunkat magam mellé ültettem s elkezdtem nagy hévvel a természet csodáiról beszélni, annak titkait fejtegetve s az alakulás rendszereit bírálva.

Barátom nagy szemeket mereszt s hüledez. Ezt látva, még inkább neki melegszen s áttérek Hohns crystalographiájára s derekasan reczitálom nyelvtörő görög nomenclaturáját.

Barátom mindinkább komolyodik, mind kényelmetlenebbül érzi magát s végre felém fordul s egész érzékenyen mentegeti magát egykori tévedéséért s rajtam elkövetett méltatlanságáért.

Ekkor meg én bámultam el, nem érte a mentegetődzés okát.

míg a közelünkben ülő KEMÉNY nevetve meg nem fejtí malitiáját, hogy így akarta LENCZI barátunkat töredelmes vallomásra bírni az egykori *Pesti Hírlap*-i cikk felől.

Jót neveltünk a sikerült tréfán, de engem a támadás s a reá következett idő viszontagságai kisodortak e tisztes positióból, hol ma már, hála derék utódainknak, csak felette szerény helyecskét bírnék elfoglalni.

1847

XI. FEJEZET.

Széchenyi, Kossuth, Deák szellemi örökségei, melyek ránk szállottak. Miért Széchenyi a legnagyobb magyar? Minő viszonyban állnak eszméi a mai tudománnyal? A nemzeti egyéniség kifejtése és hivatásának józan felfogása.

Nemzetünk majdnem ezeréves történelmében alig hiszem, hogy volt volna 40 év hasonló ahhoz, mely 1827-től az ősi alkotmány helyreállításától, 1867-ig az új alkotmány visszaállításáig lefolyt.

Ezen nevezetes időszak közepére esik 48, az európai forradalom korszaka.

Illet hoznak fajunkra e kor válságos eseményei, azt a jó Isten tudja, annyit azonban tudunk, hogy nemzeti fejlődésünk folyamata 48-ban hatalmas lökést nyert, és kizökkentve addigi menetéből, új ösvényre sodortatott, és ezen átalakulás annyira életbevágó, hogy kétségkívül határoz fajunk jövő sorsa felett.

Helyesen és épen nem nagyítva az események fontosságát, mondja LÖNYAY gr., hogy ezen átalakulás mivel sem csekélyebb horderejű esemény, mint nemzetünk áttérése a kereszténységre megtelepedésünk kezdetén.

Az emberi művelődés történelme ma már nem csekély világot derített az emberiség fejlődésének folyamatára. Ismerjük az érdekeket, melyekért egykor az emberek síkra szálltak, ismerjük az eszméket, melyek az emberi szellemet időnkint áthatották és törekvéseinek irányt adtak, melyekért néha annyi nemes szív elvérzett.

Mivé lettek ezen érdekek, mívé ezen eszmék a mai kor meggyőződéseiben!

Hiában, az ember sorsa életén át a tévedés. Lehet-e más az emberiségé is?

Ha mi az előhaladott tudományok mai álláspontjáról szánakodó részvétellel tekintünk előbbi korok nehéz küzdelmeire, gyakran

félreértett érdekekért csaleszmékért: meglehetünk győződve, hogy a későbbi korok épen így lesznek velünk is.

Ez azonban ne zavarjon meg. A mi hivatásunk az előzőtt események által meg van jelölve, minél helyesebben fogjuk fel azok jelentőségét, annál biztosabban választhatjuk meg haladásunk útját.

Nemzet fejlődésünk történelmében 48 mint határkő áll. Az ó és új világ választó pontja.

Minél jobban ismerjük a múltat, minél mélyebben hatolunk az előzmények felismerésébe, melyek ezen nagy alakulást előidéztek, annál könnyebben igazodunk el korunk óriás feladatának nehézségeiben, annál könnyebben találjuk meg a helyes utat, melyen járnunk kell.

Ezért kiváló fontossággal kell bírni előttünk minden tanulmányozásnak, mely e nagy alakulási korszak eseményeire világot vet.

Tanulmányozásunk különösen akkor lehet termékenyítő, ha a Inult és jelen közti szellemi kapcsolatot gondosan keressük, melyet könnyen megtalálhatunk, ha a letelt átalakulási mozgalom-hói kimagasló történelmi alakok szellemi hatásait, és mert fejlődésünk menetére döntőleg befolytak, azon szellemi örökséget is számba vesszük, melyet működésükben számunkra hátrahagytak.

Erre pedig mai helyzetünk mindig sürgetőbben int.

Miért? Elmondom.

Történelmünk fennt megjelölt negyven évi folyamatában három nagy alak emelkedik ki, mint kik az események alakulására döntőleg befolytak:

SZÉCHENYI, KOSSUTH és DEÁK.

Ha már most menten minden rajongástól elfogulatlan történelmi szigorral, számba vesszük azon szellemi örökséget, melyet ezen nagy embereink mint szellemi tőkét a jelen számára hátrahagytak, ha keressük azon eszmekincseket, melylyel szellemvilágunk tőkét gyarapították, és egyhevétjük azon hattással, melyet szellemük a jelen alakulásaira gyakorolt, igen különös eredményekre fogunk jutni.

Merné-e tagadni valaki, hogy KOSSUTH szelleme nem kísért ma is hazánkban? Törvényeink oltalma alatt, színleg loyális formák közt a függetlenségi aspiratiók épen nem gyengülnek, sőt az. utóbbi választásokban még gyarapodtak is.

A függetlenségi törekvésnek meg van a józan értelme, mely ép oly loyális mint jogosult. De azon alakban mint az mint közjogi kérdés felállítva lett, végzetesen decoinponáló eszme, melynek rendezési nagy gondjaink közt mi hasznát vehetnék — nehéz belátni. Azt azonban, hogy káros sőt veszélyes — könnyű kimutatni.

Általában pedig alig lehet kérdés vagy fejtegetés tárgya,, hogy KOSSUTH szelleme és életének egész működése mindenben bomlasztó, semmiben sem volt alakító természetű.

Hatalmasabb bomlasztó elemet nem ismertünk az anyagi világ vegytani rendszerében, mint volt az ő szelleme a magyar nemzet szellemvilágának alakulásaiban.

DEÁK hatalmas párttal bírt az országban. Hívei még utóbb is értelmiségünk színe-javát képezék.

Az ő szelleme éppen ellentéte Kossuthénak minden atomja nélkül a bontó erőnek, hatalmas alakító tehetség volt.

De az eszmekor, melyben az ő alakítási működése forgott, nem terjedt túl azon kibékülési körön, mely közjogi viszonyainkat az uralkodással és birodalmi kapcsolatunkkal rendezte.

A benső államrendezési nagy alakításokban pártja hét évi működés után önkénynt abdicált s kísérletei felett az ország közvéleménye palczát tört.

Tekintsünk el e mellett még attól is, hogy mind KOSSUTH, mind DEÁK működésénél, ha azon eszmék forrását keressük, mely általok és vezetésük által reánk szállottak, azokat mint önálló alkotásokat rájuk nem vezethetjük vissza. KOSSUTH eszméit az akkor dívott európai statustan chablonjaiból vette. DEÁK a pragmatika sanctio józan értelmezéséből szötte közjogi megoldásait gyakorlati bölcs tapintattal.

Be kell azonban ismernünk, hogy KOSSUTH a létező elméleti formákat egyszerűen átvette, míg DEÁK a birodalmi kapcsolat formáiban a nemzeti assimilationalis igényeket is teljesen kielégítette.

A nemzeti benső regeneráció nagy feladatának megoldásához, mely e kor sajátképi hivatása, vezéreszméket, útmutató tanácsokat egyik mint másik örökségében hiában keresnénk.

Az állami és társadalmi benső átalakítások nehéz kérdéseiben Kossuthnál be nem váltott ígéretekre, DEÁKNÁL meghiúsult kísérletekre találunk.

Ha a forradalom veszélyei és az elnyomatás izgalmi közt nem jutott idő és nyugalom a recollectio elmélkedéseire,

ma már a rendezési vajúdasok tizenharmadik évében tán csak megjött ennek is az ideje, és kutatásaink becsét az elfogulatlanság mértéke adja meg.

Miután fennebb két nagy történelmi alak szellemi örökségét, melylyel korunk nagy feladatának megoldásához járultak, történelmi szigorral számbavettük, előáll még a harmadik kérdés:

Miként állunk szellemi öröklés tekintetében a legnagyobb magyarral.'

Megilleti-e őt e rzim teljes joggal?

Ha igen — a nemzeti közérület ösztönszerű elismerését megtaláljuk-e az utódok méltánylatában?

Ezen kérdések megvilágítása, melyeket pedig SZÉCHEXYIRŐL szólva, alig lehet mellőzni, nem lehet, ha némileg sikerül, sem érdek sem gyakorlati haszon nélkül. Legyen ez mentség a türelmért, melyet igénybe kell vennem.

Épen félszázad választ el azon időtől, midőn SZÉCHENYI gróf nemzetünk regenerálójára politikai eszméit fejtegetni megkezdte, miután előbb a nemzetiség nagy ügyének hozott áldozatával magának ösvényt tört.

Ezen ötven év,a tudományok haladását tekintve,néhány század. Szellemi haladásunk ez időben oly óriási, minőt nem mutathat fel más kor, nem — századok összegezve.

Ötven év előtt a felfogások az állam és társadalom benső mivoltáról majdnem oly homályban voltak, mint planelaris rendszerünk körüli eszméink GALILAEI és KEPLER előtt. A statustan status garantiáival felette szűk körben mozgott. A soc-iologia még névleg sem létezett.

Azon merész halandónak tehát, ki egy nemzet — és ne feledjük egy Európa belsejébe beékelt maroknyi keleti faj — regenerációjának nagy feladatára vállalkozik, és nem csupán ephemer becsű eszméket hoz kortársainál forgalomba, hanem nemzedékek erejét igénylő munkára hasznavehető szellemi örökséget akar hagyni, e nagy alkotó szellemnek oly mélyen be kell vala hatolni a népélet és nemzeties fejlődés titkaiba, hogy a tudomány későbbi vívmányait előlegezze, és gyakorlati utat mutasson oly tereken, hova a tudomány világa még el nem jutott és hol még homály uralkodik.

E felfogás alapjából indult ki KEMÉNY ZSIGMOND is, midőn *Forradalom után* című munkájában kérdi és kifejti:

«Volt-e a SZÉCHENYI által képviselt iránynak plasticus ereje, mely a sürgetett reformot élővé, tartóssá és gyümölcsözővé tege?»

«Volt-e remény, miként az átalakulási kísérlet feltartóztatása vagy elfajulása esetében is, az eszme, mely a reformterv eltérő és alakító szellemévé lőn, nem semmisülend meg, hanem a legroszszabb történhetőség közt is, legfőlebb más formákat fog magára ölteni?»

Ezen kérdések sikerült megoldásában rejlik a gróf szellemének átértése, ránk hagyott szellemi örökségének meghatározása és felismerése, melyet annál inkább fogunk méltányolni, minél igazabbnak kell elismernünk, a mit KEMÉNY épen e kérdések kapcsán oly találólag mond:

«Hiszem, hogy a magyar nemzet tévedései nagy mértékben épen onnan eredlek, mert midőn cselekedetei és szenvedései által gazdaggá tette történetét, e kincs-szekrényt zárva tartotta, vagy legalább belőle nem merített a jelen számára elég tanúságot: hanyag volt a visszaemlékezésben, és így sem erejének, melylyel bírt, sem a nehézségeknek, melyek ellen küzdött ismeretéhez nem juthatott.»

Szóról szóra elmondhathatjuk ezt ma is harmincz év múltával napjainkról.

Ha nemzeti fejlődésünk alakulására a gróf szellemi működéseinek hatásait vizsgáljuk, azonnal szemünk elé lép azon tény, hogy ő

nemcsak az európai polgáriasodás modern eszméit vezet be a magyar szellemvilág ismeretkörébe, és az új eszmék körüli erjedést indítja meg,

hanem a *nemzeties fejlődés* irányát, mint egy új, eddig öntudatos felismerésre nem jutott eszmét jelöl ki útmutató gyanánt.

A gróf tehát nemcsak a culturalis fejlődésben messze elmaradt nemzetének eszmekörébe vezet be a többi népeknél kifejelett modern mívelődési felfogásokat, hanem önállólag is mint alkotó és teremtő szellem mutatja ki az utat, melyen jövőben a magyarnak haladnia kell, ha nemzeti hivatásának megfelelni s azt betölteni akarja.

Nincs a KOSSUTH által 48-ban indítványozott törvények közt

egyetlen egy sem, melynek elvét a gróf által forgalomba hozott eszmél közt ne találánk.

Kell-e elszámolnom a politikai és társadalmi reformok sorozatát, melyet ő a *Hitel*, *Világ* és *Stádium* című műveiben megjelöl a nemzeti újjászületés elutasíthatlan követelményei gyanánt?

Abból Indulva ki: mikép mindenben látra vagyunk, és hol állnak Európában a culturális népek, oda mutat, mit kell saját bensőnkben tennünk, hogy fajunkat a polgáriasodás azon színvonalára emeljük, hol mi is mint egyenjogú népcsalád léphessünk a többiek sorába, és művelődésünk által mi is tényezőivé váljunk az emberiség egyetemes haladásának a nélkül, hogy nemzeties jellegünket elvesztenék.

És a ki pogány őseink eszmevilágába a kereszténység szellemét bevezette és valláserkölcsi fejlődésünknek új, addig ismeretlen irányt jelöli ki, és szellemi haladásunknak a keresztény hit tanaiban új forrásokat nyitott meg,

és a ki socialis szervezetünk ősi pogányságát megingatva, állami és társadalmi közéletünk eszmevilágába bevezette a modern culturalis intézmények eszméit, és mint KEMÉNY találólag kifejzi: «kinek mély belátása és óriás cselekvényessége kiemelte az áléit nemzetid kórágából és az egészség forrásaihoz vezette vissza»,

csalhatatlanul egyiránt epochalis alakulásoknak volt teremője, nemzeti művelődésünk történelmében.

Ali hasznunk volna kutatni, melyik nehezebb feladat, egy nép vallási fogalomkörét vagy állam-társadalmi rendszerét megcserélni egyszerre, lehet egyik nehezebb, másik válságosabb, nálunk mindkettőnek meg volt az ő Kupája. Az első mindenesetre kevesebb veszélylyel fejeztetett be mint az utóbbi.

A hivatás mind a mellett óriási s ennek teljesítésében nyerte és nyerhette csak SZÉCHENYI a «legnagyobb magyar» nevet kortársainak közelismerése által.

A gróf eszméinek bonczolásában azt is találni fogjuk, hogy ő fejlődésünk vezéreszméjét, mely KEMÉNY szerint «reformterveinek éltető és alakító szellemévé» lőn, szabatosan meghatározta a jövő számára, hogy szemmel tartasuk fennállásunk létjogát és ne feledjük, mikép minden népnek meg van természeti hivatása, és fajunkra nézve ennek betöltése kényszerűség, ha mint önálló népcsalád létezni akarunk.

Ezen vezéreszmét, mely terveinek tengelye, minden politikai és társadalmi eszméinek kiindulási alapja és rendszerének éltető, alakító szelleme, melyet mindig és mindenütt hangsúlyozott, mivel mindent színezett, ezt kell napjainkban a közélet terén is új életre hívni az az felélesztésünk újra.

Mert bírjuk-e tagadni napjainkban azon tényt, hogy míg Kossuthnak számos hívei vannak ez országban, Deáknak pártja csak nevet cserélt, de tényleg fennáll értelmiségünk szívében: addig a gróf emléke fényben áll a nemzet általános tiszteletében, de sem pártja, sem követői nincsenek a politikai terén működő hazafi erők csoportjában.

Pedig fentebb meg kellemlenem, hogy a jelen számára szellemi nagy örökséget nagy embereink között egyedül ő hagyott hátra.

Épen ezen vezéreszme befolyását keressük mi Idában az új idő alkotásaiban, és ezen vezéreszmét nem a gróf alkotta a nemzeti tudás számára, ez alakító szellem volt fejlődésünk egész történelmében; ő minket csak felismerésére és alakító erejének tudalmára vezetett.

Ezen vezéreszmét illetőleg már most, ha annak becsét a jelen számára meghatározni akarjuk, tudnunk kell, nem tagadtatik-e az meg a tudományok újabb vívmányai által, melyek tudásunk nagy birodalmának egyik tartományában sem romboltak annyit fennálló eszméinkben, mint épen a sociologia terén?

Tartsunk azért szemlét a gróf eszmevilágában a tudományok mai szövétnékével:

Már maga azon tény, hogy midőn a gróf belátta annak szükségét, hogy avatag és haladásunkat gátló állam- s társadalmi szervezetünket fel kell frissíteni és a más kulturális népek közéletrendszerét behozni a magyar életbe is, felismerte ezen műtét nehézségeit és sajtószertű helyzetükből folyó veszélyeit is, ha az bizonyos óvadékok nélkül kíséreltetik meg, — már ezen tény bizonyítja világosabban mint bármi más a socialis állapotok és társadalmi átalakulások mély és helyes felfogását.

Ha a gróf a tudományok mai álláspontjáról indulhat, ha ismeri úgy, mint mi ismerhetjük az anyagi és szellemi világ törvényeinek azonosságát és ebben a fokozatos és kényszerű fejlődés nagy jelentőségét,

ha ismeri mint mi ma, hogy az egyéniség kifejtése az ember

elévülhetlen természeti joga, és a népeletnek egyik leghatalmasabb ösztöne is,

ha ismeri mint mi, hogy az állam és társadalom élő és működő organisinus, melynek saját önálló élete élesen megkülönböztethető az egyén életétől és a társadalom maga nem egyéb, mint collectiv ember,

ha úgy ismeri mint mi a culturalis állapotok, a kifejelett közlekedési eszközök alakító hatalmát, és átidomító befolyását, valamint azonosító hatásait,

nem csodálkozhatnánk felfogásainak mélységén, tanainak bölcsességén, mert a tudomány felderítései adták volna meg az alapot, melyre építsen, ezeket csak felhasználnia kellett volna.

Ámde a tudományok mai vívmányai SZÉCHENYINEK nem állhatták rendelkezésére, sok igazság, mely ma megdönthetien elv gyanánt férkőzik meggyőződésünkbe a téveszmék helyére, még akkor homályban volt, még nem is képezte a kutatások tárgyát.

Annnyival bámulusabb előttünk, hogy ő, ki ötven év előtt kezdí meg nemzeti újjászületésünk nagy munkáját és kifejtí teljesen ezen nagy átalakulás folyamatában követendő eljárásunkat, és ebben oly utat jelölt ki működésünk irányául, melyet a tudományok mai világánál sem mutathatnánk ki helyesebben; és ha nem találjuk organisáló eszméit napjainkban, még kellőleg méltányolva utódainál, ennek nem az az oka, mintha ezen eszmék elavultak volna, sőt inkább mert a tudomány újabb vívmányai nem mentek át még köztudalomba és értelmünknek még fejlődni kell, hogy azok jelentőségét átértsük és hasznosítsuk.

Ezért van szükségünk a SZÉCHENYI-cultusra, mely fajunk regenerálóját illetve azonos a társadalmi tudományok cultusával.

Kezünkbe adja ő maga a fonalat, melyen újjászületésünk eszméit szőtte. Ezeket így találjuk feljegyezve munkáiban:

«A magyarnak napról-napra mélyebbre süllyedése, és azon remény nélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá annyi polgári erényekkel fénylő atyám oly sokszori keserű epedéseit.*

Mióta ő mint ‚magyar‘ reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még fel-támadása körül remény, vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.»

«Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben. A nemzeti élet symptomáinak csalhatlan számai azt mutatják, hogy a magyar népnek csak most derül hajnala. Minden jelenetek jövődő lényt mutatnak nemzetünknek, minék jövődőlésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kiseded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja...»

A más nemzetek életjeleinek a magyarnak életfonalával összehasonlításából, a nemzeti élet symptomáinak gondos tanulmányozásából két eszme merült fel az ő éles szemei előtt, mely alakító erejével minden regenerationalis törekvések alapjául egyedül helyesnek látszott:

Egyik: a nemzeti *egyéniség* kifejtése.

Másik: a nemzet *hivatásának* mint létjognak józan felfogása.

Míg nemzetének életjeleiben a feltámadás reményeit kereste, megtalálta újjászületésének kulcsát is.

Látta nemzete múltjából, hogy egy maroknyi nép mely Isten tudja honnan a messze keletről ide vándorol és megtelepedve a német és olasz polgáriasodás tőzsomszédságában majdnem ezeréves államot alapít, alkalmazkodik ügyesen a helyzet egészen idegenszerű viszonyaihoz, jelentőséget viv ki magának és összeköttetéseket szerez, felveszi mindjárt a kereszténységet, és hatalmas védfalat emel a barbár keleti berontások ellen.

E nép élete folytában szomszédaitól számtalan intézményeket vesz át, szokásokat kölcsönöz a nélkül, hogy saját typusát vesztené, sőt a mit elvesz, mindenre saját bélyegét nyomja léleismerhetlenül.

Az ily nemzetnek meg van a tehetsége és elég szívóssága az önálló fejlődésre, ebben a sajátosság ösztöne mélyen gyökerezett és eléggé kifejlett arra, hogy átalakulásainál érezze, mikép azt számításon kívül hagyni nem lehet, sőt továbbfejlesztését csak ezen alapra lehet helyesen fektetni.

Ily felfogás alapján a vezéreszmét, melyre politikáját építette, így fejezte ki:

«*Fajunk biztosítása és nemesb kifejtése.*»

«Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit és erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban

kiképezve, végcéljához — az emberiség feldicsőítéséhez — vezetni, ez a feladat.»

«Hivatásunk nem csekélyebb, mint a mívelt világot egy új nemzettel gazdagítani meg, és képviselni — Európában egyedül heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait.»

Ezekben találjuk a nemzeti individualitás és nemzeti hivatás eszméit kifejezve.

«Ez volt politikájának alapeszméje, és változatlan sarkpontja.»

«Ez a kulcs SZÉCHENYI megértéséhez» — így szól KEMÉNY ZSIGMOND.

Ha felfogásainak fonalán ezen vezéreszme forrásáig akarunk haladni, megtaláljuk azt könnyen.

Az „annyi polgári erényekkel fénylő” atyját a sir felé hanyatlani látta a magyarság elpusztulásának mély bánatában.

Maga is ezen sötét eszme nyomása alatt nevelkedik fel. Ezen lesújtó érzettől nyeri fiatal kedélye az első mély benyomásokat.

De hát miben képzelte fájának végpusztulását?

A magyar nép számszerű pusztulásának nyoma sehol az országban nem mutatkozott. Sőt a Mária Terézia által megrendelt népszámlálás óta népünk számban a rendes mértéken túl szaporodott.

A közvagyonodás népünknel a francia háború alatt és helyreállt világbéke után nemcsak nem hanyatlott, de láthatólag emelkedett. Még az adósságokkal terhelt birtokos osztály állapota is a pénzérték nagy változásaiban sokat javult.

Nem azt hitte tehát, hogy mi mint emberszám veszünk ki vagy fogyunk meg. Nem — sőt tudta, hogy a természet rendén mint erőteljes faj és kedvező viszonyok közt élő nép szaporodni és gyarapodni fogunk számban és javakban.

Nem az emberszám, hanem az emberben azon szellem ki- pusztulásán aggódott, mely nemzetet alkot, mely önálló nemzeti életet tart fenn, állami és társadalmi életünknek minden mozzanataiban nyilatkozik, mely egy nemzet szellemi életét képezve, önálló alkotásainak sajátságaiban jelentkezik.

Megmaradnak, sőt szaporodnak az emberek, megmarad a nyelv is mint tömegek tájbeszéde, de elmosódnak a magasabb nemzeti sajátságok, melyek a művelődés haladásával önálló eredeti-

bégekben fejlődve, új eredeti, mivel népcsaládot állítanak elő a mivel nemzetek sorában.

Nem az emberek kifogyásától félt tehát, hanem attól, mi felett ama kor egyik kedvenc költője feljajdul ekkép:

Romlásnak indult hajdan erős magyar

Nem látod Árpád vére mikint fajul. (BERZSENYI.)

Ezen kiindulásból mi természetesebb mint, hogy a minnek hanyatlását látja, minnek elpusztulásától félt, azt tette a nemzeti fel-támadás, az újjászületés alapjává.

Mélyebben mint ő nem észlelhette senki a nemzeti szellem hanyatlását a nemzet vagyonosabb és míveltebb osztályaiban. A fő-úri körök felvidéki része közt ritka tudott magyarul, Bécsben lakott, idegen oltároknál áldozott — még a vagyonosabb nemesség is a felvidéken el volt németesedve — a mivel társalgás nyelve német volt.

Az elnémetesedéssel gyengült az alkotmányos érzület is és a nemzeti speciális érdekek érzéke kialudni kezdett.

Az alkotmány szünetelt. Országgyűlések nem voltak. Az adó és újonczok ügyét pátensek rendezték, ellenszegülő megyékben magyar biztosok hajtották végre katonai erővel a törvénytapodó bécsi rendeleteket.

Míg a francia forradalom után a világháború alatt egész Európában a culturalis fejlődésben hatalmas lendületet nyert a nemzeti öntudat és a francziáknál és németeknél nagyszerű erő-kifejtésben nyilatkozott is, nálunk — hazájában — nemcsak elmaradást, de kétségbeejtő hanyatlást látott.

Csak midőn huszárezredével a Tiszántúlra vetődött, itt találta meg ismét a magyar népet, itt látta a magyar szellemet a nemzet minden rétegein elterjedve és merített hitet-reményt nemzete újjászületéséhez.

És ezen újjászületéshez a vezéreszmét mint annak éltető és alakító szellemét nem kereste egyedül a magyar nép szaporodásában vagy anyagi gyarapodásában, hanem a nemzeti szellem fel-élesztésében és megerősödésében azon pontig, míg ez a köz- és magánélet minden mozzanatait áthatotta és uralma alá vetette a fejlődést a magyar földön.

A fennebbiekben tán túlságos részletezéssel igyekeztem a gróf politikai rendszerének egyik vezéreszméjét kifejteni és forrásáig kísérve megjelölni.

Legyen nekem azonban kegyesen megengedve ezen hosszadalmasság oly eszme körül, melyet én a magyar politika «delendam Carthaginem censeo» pontjának tekintek, és pedig két indokból, melyet meggyőződésem mélyéből mondok ki.

Egyik: hogy 48-ban ezen vezéreszme alakító befolyását mellőztük s ezért fejlődésünk helyes vágásából sodortattunk ki.

Másik: hogy miután napjainkban a szervezeti vajadások világosan mutatják, hogy nemzeti organismusunk a felhalmozott idegen anyagot egyszerre assimilálni azon formában mint az elibe adatik, nem bírja, és már többször tudvalevőleg operatiókra szorult, csak akkor leszünk ismét alakítási működésünkkel helyes vágásban, ha a gróf alakító vezéreszméjére térünk vissza s attól áthatva teszszük lépéseinket az alakítás nagy munkájában.

Csak ez után remélhetünk sikert és kielégítést.

Tisztába jöven az ő vezéreszméjének egyikével, át kellene térnem a másikra, «nemzeti hivatásunk» elemzésére, mielőtt vezéreszméinek a reformokra alakító hatásairól a foganatosítás modortaktikájáról és a tudományok mai vívmányaival való viszonyáról szólnék.

Azonban «nemzeti hivatásunk» körüli felfogásaiban ismét találkozunk azon éles antagonisissal, mely őt Kossuthtól elválasztá, és mert ez utóbbinak *Iratai az Emigratióból* megjelentek, és abban ismét részletezve kiemelkednek az «*a dunai confoederatio*» ábrándjai, ezen tárgyat helyesebbnek látom egészen külön válni kezelni és megvilágítani.

XII. FEJEZET.

Átalakulásunk vezetésében a «modor és taktika». A nemzetiség érdekei mindenekfelett. Számító politika és eszmékerti rajongás. A gróf eszméiben antcipálta a tudomány mai vívmányait. Az egyéni és nemzeti individualismus tanulmányozása.

Midőn a gróf reformátori működéséről beszélünk, mindig ötven évvel vissza kell gondolnunk, hogy méltányolni tudjuk azon mély felfogást, melylyel ő a megindult európai fejlődési mozgalmak jelentőségét és hatásait megértette.

Gyakran járta meg az európai mivelődés központjait, csak Angliában tizenhatszor fordult meg, és látta a gőzerő sebes hódítaniáit, az ipar és közlekedések óriás haladását. Látta az újkori hatalmas áramlat első felvonulását.

Megértette, hogy vagy alkalmazkodnunk kell az elutasíthatlan viszonyokhoz, vagy elsodor a civilisatio terjedő árja, mely visszatarthatlanul halad és ellentállást nem ismer. «Semmi sem állhat többé útjába a polgárosodásnak» — így szól Naplójában.

Érezte mélyen annak elodázhatlan szükségét, hogy teljesen beilleszkedjünk az újon fejlődő európai viszonyok szövédékébe, de ép oly mélyen érezte ezen beilleszkedés lehető veszélyeit is.

A közlekedési eszközök sebes fejlődése, ezek által a népek közti élénk érintkezés, a felcsigázott ipar és a kereskedelem terjeszkedő hatalma, a tőke mindinkább fejlődő solidaritása és minden hadseregeknél nagyobb hódító hatalma — oly mozgalmak, melyeknek hatása elől lehetetlen hazánkat elvonnunk.

Mi pedig — mindenben elmaradva — minderre még készületlenek valánk. Pedig habozni és késni sem leheté tovább. A megindult szellemi áramlat hozzánk is elhatott és honosítást követelt nálunk is. A mi helyzetünk azonban lényegesen más volt, mint más népeké, és ezen különbözö helyzet éles felfogása és méltánylása az, mi őt a többi hazafiaktól megkülönböztette.

A gróf feladata nemzetével szemben nemcsak felette nehéz, volt, de eljárásában is sok tapintatot követelt.

Ezen eljárásában «*modora*» lett annyi félreértéseknek kútfeje. Még maga KEMÉNY is, ki pedig őt minden cselekvéseiben átértette és helyesen fogta fel, a reformok körüli eljárásában megtéved, mert ebben látja az okot, mely hazánkban később lábra kapatta azon könnyedséget — hogy ne mondjam könnyelműséget, — melylyel annyi eszme hozatott mint kor-követelés forgalomba, különösen a megyék reform-mozgalmaiban.

Azonban a gróf belátta, hogy az európai polgárisodás intézményei hazánkra nézve is elutasíthatlanok lettek, és ezért nagy tömeg új eszmét kell vala bevezetnie a magyar felfogások eszme-körébe, még pedig olyakat, melyek az itt uralkodó nézetekkel ellentétesek, és így könnyen nagy ellenzésre találhatnak.

Más részt belátta, hogy ezen újítások beillesztése a nemzeti szervezet fennálló szövédékebe nem járhat válság nélkül és így rendkívüli óvatosságot követel.

Igen, de ha SZÉCHENYI mikor koreszméit kortársainak elfogadásul ajánlja, egyúttal aggodalmait is elsorolja, melyek a foganatosítás hibáival járhatnak, ha elmondja ezen műtétel veszélyeit is, önmaga adott volna fegyvert önmaga ellen ellenzőinek kezébe és életbe vágó törekvéseit önmaga hiúsította volna meg.

Nem mondhatta a kiváltságos osztálynak: mondjatok le kiváltságaitokról, oszszátok meg a hatalmat a néppel, ez ugyan veszélyes dolog, mert népünk két harmada idegen faj, nagy részemég igen miveletlen stb.

A gróf tehát mit tehetett egyebet, mint az európai polgárisodás eszméit, mint a kor elutasíthatlan követeléseit hazánkban forgalomba hozta, és nem hogy azok ellen aggodalmakat támasztott volna, ellenkezőleg lelke mélyéből állította, hogy azok foganatosítása «ha kellő óvatossággal és józan számítással» történik, az ország minden osztályainak alig sejthető gyarapodására és a haza felvirágzására fog vezetni.

SZÉCHENYI reform-ajánlatainak elfogadását nem a hazafi lelkesedéstől kívánta, nem az örök igazság nevében követelte, hanem azok elfogadását a reális haszon elvére fektette, előnyeit rideg számokban igyekezett kimutatni.

Csak mikor később nyomában támadtak oly követői, kiknek eljárásában sem a kellő óvatosság tekinteteit, sem a józan számítás

kellékeit nem látta, csak pusztá rajongást az eszmékért, ez ellen szólalt fel és pedig mindinkább hangosabban a mint ezek a foganasítás módjára nézve a siker eshetőségeit kétségessé tették.

Ebben van a kulcsa a KOSSUTH és pártja elleni hosszú és élénk viadalnak, mely sohasem az elvek, de mindig a hírhedt *«m.odor és taktika»* körül vívatott.

«Senki sem tekinte mélyebben a szándékolt kivitelnek lehetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.» — Így, szól a *Kelet Népeben*.

Érezte is mint senki más, hogy a rendkívül nagy, de elutasíthatlan feladatnak keresztülvitelénél rendkívüli óvatosság, öntudatos eszélyesség és higgadt kiszámítás kell.

És miben állhatott ez?

Kétségen kívül nem másban, mint az átalakulás azon módjában, hogy minden újítást a *létező régivel* kellő kapcsolatba hozunk, és a kivitelben a létező — nemzetünkre becses — érdekeket ne romboljuk le. Más szókkal

úgy illeszteni a polgáriasodás elveit saját intézményeink szövédékebe, hogy ez által nemzeti speciális életérdekeink ne sérüljenek — *ez a modor*.

A szerint vinni keresztül az átalakítás nagy feladatát, hogy a tényező osztályok attól el ne idegeníttessenek, nehogy ellenszegülésük által a siker kérdéssé tétessék vagy a nemzet beláthatlan zavarok örvényébe vitessék — *ez a taktika*.

Kívánjunk a magyar aristocratiától engedményeket a nép számára, például: közteherviselést, szabad földet, a birtok mobilitatióját stb., de kívánjuk és rendezzük ezt az utilitás reális alapján.

A haszon számokban kimutatható. Nincs áldozat, melyet a haza kíván, melynek recompensatióját ne találánk.

Ne követeljünk a romboló democratia nevében, mely visszariaszt, hanem adjunk józan számítással, hogy midőn a népet emelni és erősíteni akarjuk, a többi osztályok se gyengüljenek, mert ezen osztályok erőteljessége minden társadalomnak felette fontos, nálunk pedig épen vitális érdek, mert ez időszerint nemzetiségünk egyedüli támasza.

Ne gyarapítsuk tehát egyik részt a másik rovására, mely mindenütt szomorú eredmény volna, nálunk épen veszélyes kísérlet, hanem emeljük és erősítsük az egész nemzetet minden rétegeiben.

A fennebbiekből megítélhetjük az ő felfogásának sajátosságait és azon különbséget, mely közte és ellenfelei közt létezett.

Ezek a század úgynevezett nagy eszméinek csáberejétől megkapatva nem vették észre ezeknek a nemzetiség érdekeire válságos eshetőségeit.

Ellenben az ő felfogásában a nemzetiség érdeke állván mindenek felett, ő nem az elméletek elvont eszményi becsét, liánéin azoknak a nemzeti érdekekkel összeférő értékesítését vette számba.

Például a szabadság eszméi, az egyenlőség követelményei, ha az egyéniség korlátain túli a nemzetiségek csoportjaira vitetnek át, ezek bizonyos mértéken túl a magyar fajra nézve válhatnak veszélyessé.

A hatalom súlyának áthelyezésénél a rendektől a népre, ha egyedül a rideg szám vétetik alapul, a magyar saját hazájában elvesztheti, legalább koczkára veti hegemoniáját.

A birtok mobilisatiója, a hiteltörvények tekintet nélküli megalkotása épen azon osztályokat teheti tönkre, melyek most a nemzeti érdekek egyedüli támaszai.

Szóval, a század nagy eszméinek mindenike az ő felfogásában a nemzeti érdekek által nyert sajátserű irányt és ezek által nyert a kivitelben módosulást is.

A gróf felfogása volt a *magyar nemzeti érdek* megtestesülése.

Ezért láttunk nála minden gondolatot ez által nyerni színezetet. Minden eszmét, melyet magába átvett, magyar sajátssággal önmagában reproducálva adta vissza.

Ő volt a nemzeti assimilatio élő példánya is.

Ha mi előtte elvont dolgokról beszélgettünk é? ő beleszólva, nézetét elmondta, ezen azonnal látható volt a nemzeti vonatkozásnak — mint mondani szokta — zománca.

Igv történt aztán, hogy felfogásainak sajátssága gyakran első tekintetre különcznek tűnt tél, csak mikor a vonatkozást hazai érdekeinkkel megértettük, láttuk, hogy igaza van.

Például egyszer KOSSUTH komolyan panaszlá lapjában, hogy hazánk viszonyai mennyire terra incognita a külföld előtt, és ez mennyire nehezíti a külfölddeli ügyleteinket.

Ezt olvasva: Jó Isten — monda a gróf — be nem is sejti, minő szerencse ez ránk nézve *még most*.

Tegyük lel, hogy a külföld ismerné jól hazai viszonyain-

kát, ismerné földünk gazdagságát, pénzetlen állapotunkat, gazdaságunk nyomorait stb., mi következhetnék ebből — elmondom.

Körütekintene birtokainkon. A mely birtok nálunk 6000 frtot jövedelmez, az nekünk megér 100 ezret. A holland- és belgának azonban kamatlába 2% s így neki e birtok megér, az ő pénzlába szerint 300 ezret. De gondolná tovább: ezen birtok még egészen fejletlen, nincs felszerelve. Ha én kellő felszereléssel gazdálkodom, nekem behoz kétszer, sőt többször annyit. Midőn tehát én ezen birtokért, mely itt 100 ezret ér megadok 300—100 ezret, még mindig nagyon jó ügyletet csinállok.

Tessék aztán versenyezni a pénzgazdag külföldivel.

És ha a felhalmozott tőkék áramlata valahogy hazánkra vetné magát, ennek az lehetne következése, hogy pár évtized alatt a mai magyar birtokos, tisztartója, kasznárja, ispánja lenne a külföldinek, még bérnöke sem saját ősi portáján.

Csak maradjunk, míg eléggé meg nem erősödünk, nekiek: *terra incognita*.

Ha KOSSUTH és többi kortársai félreértették, ha a mostani nemzedék átérteni késik, csak onnan eredhet, mert felfogásaikban hiányzik azon vezéreszme, mely nála minden gondolata felett uralkodott: a nemzeti érdek mindenek felett.

Szerinte lehet valaki a szabadság felkent apostola, a nagy eszmék lelkes terjesztője lehet cosinopolita és philanthrop, sőt az emberiség jóltevője — mindez nem elég arra, hogy hasznos tényező legyen a magyar politikában. Sőt lehet, hogy a nemes törekvései, fenkölt működése kárhozát lesz reánk nézve, ha eljárásában kifeleli a *nemzeti érdek* követelményeit és saját fájának biztositását.

Ezeket meggondolva, csodálkozhatunk-e aztán a gróf megdöbbenésén, midőn a legkedvezőbb politikai helyzet alakulása után 1841-ben egy új hatalmas tényező felvonulását látta KOSSUTH-ban, ki beszédének úgy mint irányának páratlan varázsa által rendkívüli hatást képes gyakorolni impressionabilis nemzetére, de kinek eljárásában fellépésénél:

látta a felhevülő lelkesedést a század nagy eszméiért, de nem látott semmi aggályt saját fajaért — sőt még csak sejtelmét sem annak, hogy a kivitel hibái még veszélyesek is lehetnének;

látta azon modort, mely a szív gerjedelmeihez szól, és az érzéseket kelti fel, de elnémítja a higgadt ész tanácsait;

hallotta végkép a *«veletek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kellő* fenyegetésben a tömegek mennydörgő szavát a többi ösz* tafyokhoz.

Lehet-e csak gondolni is valamit, mi az ő nemzeties törekvéseinek egész rendszerét, s ebben életének minden reményeit inkább fenyegette volna, mint e fellépés.

Fel is jajdult e miatt és mély aggodalmában kiáltott a nemzethez, hogy óvakodjék az érzés-politika örvényeitől; de az elveket nem vehetvén kérdés alá, a modor és taktika feletti aggályait nem értették meg.

És ezt valóban ma kevésbé csodálom, mint akkor.

Hogy SZÉCHENYI politikai rendszere szélesebb körben is méltánylásra találjon szükség, hogy maga a társadalmi tudomány újabb doctrináiban nagyobb hódítmányokat tegyen a gyakorlati politika terén, és a társadalmi jólét általános hanyatlása a fennálló elméletek végzetes tévedéseit még inkább felderítse.

Épen napjainkra esik egy új politikai korszak felavatása, mely szakítva az uralkodó nagy eszmék befolyásával, a közigazdaszán téren érvényre emeli a *«nemzeti érdekek»* elutasíthatlan követelményeit.

A szabadság balul értelmezett felfogása közigazdasági ügyekben megzavarta mindenütt a súlyegyent a mezőgazdasági s ipari fejlődés alakulásában, és oly társadalmi bajokat teremtett, melynek orvoslása a közelebbi idők legnehezebb feladata lesz.

BISMARCK hg, korunk e legnagyobb államférfim alakja, kezdte meg a végzetes harcot, nagy Németország vám-politikáját a nemzeti érdekek korlátái közé vezetvén vissza. Példáját, akarva nem akarva, követni kell a többi államoknak is.

A mi a közigazdaságban, a népek érdekeinek anyagi ágában történik, lehetetlen, hogy hatástalan maradjon szellemi érdekeiknél is.

Ezen áramlat befolyása alatt remélhető, hogy mi magyarok is felhagyunk az elvont eszmék bálványzásával, levetjük az álszerméret és felismerjük a nemzeti érdekek életadó fontosságát a szellemi alkotásokban is.

És akkor azon helyre állunk, honnan a gróf ügyeinket szemlélte s az ő eszméi fognak mi bennünk feltámadni és — bár késő ne lenne — Im követőkre találni.

De ha már belemerültünk a sociologia újabb felfogásainak

ellemzésébe, hogy kiderüljön azon összhang, melyben a gróf politikai rendszere ezekkel áll, menjünk pár lépéssel tovább is fejtegetéseinkben.

Noha sociologicus ismereteink még újak és a társadalmi tudomány bevégzettségétől még távol állunk, sőt:

CONTE AGOST, ki minden emberi tudás egymásból fejlődő sorozatát rendszerbe hozta, kimutatta, hogy sociologia tudásunk természeti fokozatában a legmagasabb polczon áll, mint a tudományok legbonyolultabb ága — sőt:

HERBERT SPENCER, mai sociologok egyik legkiválóbbika nagy munkájában épen kimutatja, hogy egy alapos társadalmi tudomány kidolgozására nem bírunk még elég alkotási anyaggal és ennek egy begyűjtésére egyesült nevezetes történelmi erőkkal,

mind e mellett a tudomány eddigi haladása is felbecsülhetlen igazságok birtokába juttatott, misem áll útjában, hogy e szellemi kincseknek gyakorlati hasznát vegyük.

A természettudományok nagyszerű vívmányai felismerési tehetségünknek egészen új forrásokat nyitottak meg, az emberiség és benne egyes népek mivelődési történelme az államról és társadalomról! felfogásainknak egészen új világot tárt fel, a tudományok solidaris összhatása nem maradhat tetemes befolyás nélkül e kor eszméire, és a mint ismereteink körét végetlenül terjesztette, úgy felfogásainkat lényegesen változtatta is.

A társadalmi állapotok körüli eszméink gyökeres átalakulása mellett a közeli időben, azt kellene hinnünk, hogy a gróf ötven év előtt a magyar nemzet regenerationalis működéséről elmondott nézetei legalább is elavultak és a fejlődésben már túlhaladottakká lettek.

Azonban közelebbről vizsgálva úgy kell találnunk, hogy a gróf helyesen fogva fel a kiindulási alapot: *«a nemzetiség érdekeit»* illetőleg egyedül jár kortársai között a helyes nyomon, hova bennünket a tudományok mai állása is vezet.

Ma már ismerjük az anyagi világ mozgalmainak sok törvényeit, ismerjük az anyagi és szellemi világ törvényeinek azonos voltát.

Tudjuk ma már, hogy állam és társadalom élő és működő szervezetek, melyek egymásra kölcsönös, meg nem szűnő és folyvást alakító befolyást gyakorolnak.

Tudjuk, hogy minél nagyobb az összhang az az kevesebb az

ellentét e két organismus működésében, annál rendesebb és békeesebb a népelet, szabadabb a fejlődés, és megnyugtatóbb a siker.

Tudjuk már azt is, hogy a társadalom nem egyéb mint reflectiv ember, mely csak számban különbözik az azt alkotó embe-
rektől.

Tudásunk e fonalán hiszszük, hogy az állami organismusnak minden nép culturalis állapotaihoz alkalmazottnak kell lenni szükségkép és vannak, kik már sejteni kezdik, hogy angolos parlamentet nem rögtönözhetni sem Belgrádján, sem a bolgároknál.

És ki beszélt meg nem szűnés nélkül nálunk is arról, hogy az európai culturalis intézményeket szoros összhangba hozzuk culturalis állapotaink és nemzeti szellemünk sajátságával?

Ki beszélt mindig és mindig arról, hogy midőn nemzetünk az európai polgáriasadást magába veszi, gondunk legyen arra, hogy azt a magyar keleti sajátságai szerint önmagában reproducálja?

Ezek a gróf saját szavai, melyeket mindig és örökké ismételt.

A tudományok mai útmutatásai után tudjuk, hogy a népelet szervezete, melyet az intézmények képeznek, akként felel meg hivatásának, a mint egyes részei összevágó rendben működnek.

És midőn idegen szervi részeket, az az más népek institutióit kell saját nemzetünk állami szervezetébe illeszteni, ez csak úgy történhetik sikerrel, ha a beillesztendő újnak a létező régivel összevágó működését biztosítjuk. Mert egy nép életrendé nem tabula rasa, melyre kényünk-kedvünk szerint írhatjuk paragrafusokban az új életrendet.

Íme ebben is eljutunk a gróf annyiszor fejtegetett álláspontjához.

A mai tudomány tanítja, hogy valamint az embernek meg van élet és kórtana, és az élet tünetényei mutatják szervezetének ép vagy beteg állapotát, épen úgy van az állam és társadalomnak physiologiája és pathologiája s életjelenségei mutatják hogylétét.

Nem-e a gróf beszéli el magáról, hogy «életének legmélyebb feladata az vala mikép meg nem szűnőleg hasonlítottassa más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze?» Nem beszélt-e nemzete kórállapotairól, melyeket megjelölt, a javulás és lábba-
dozás örvendetes jeleiről? Nem magát nevezte-e a nemzet ordinariusának — házi orvosának?

Ezl azon időben bizar eszmének vették, és KOSSUTH kigú-

nyolja a *Kelet Népeire* írt válaszában, pedig e beszéd a tudomány mai színvonalán állott.

De menjünk egy lépéssel még tovább.

A mai állambölcsészet új iskolája mint megdönthetlen tényt állítja fel, mikép a népek életében alig van mélyebben gyökerező ösztön, mint mit BLUNTSCHELI «a nemzeti sajátosság jogának» nevez, és állítja, hogy «nincs a népekre nézve nélkülözhetlenebb szabadság, mint sajátágaiban való akadálytalan fejlődés».

Nem ezen ösztön hatalmát láttuk mi is azon népfajoknál, hol sikerült a nemzetiségi érzületet feltámasztani és feltüzelní.

Adtunk 48-ban egyenlő szabadságot, adtunk szabad földet ingyen, adtunk polgári jogokat — és fellázdattak ellenünk az idegen fajok bős szenvedélylyel.

Már évtizedekkel ezelőtt elmondotta KEMÉNY ZSIGMOND, hogy minden nép ellenállhatlan erővel vonatik saját intézményei felé, abban leli kielégítését és boldogságát, és alig volna nagyobb szerencsétlenség az emberiségre nézve, mintha valamely természetfeletti erő minden népet ugyanegy formák nyűgébe szorítana# (korteskedés és ellenszeri).

Mit tesz mindez?

Nem egyebet, mint hogy a nemzetek életében is az individualisnius mély természeti ösztön, és ennek létezését és jogát nemcsak el kell ismernünk, sőt önérdékünkben gondosan ápolnunk és fejlesztenünk.

Itt végre eljutottuk a mai tudományok fonalán a gróf politikai eszméinek sarkételéhez, minden működésének tengelyéhez.

Senki sem ismerte jobban a nemzeti sajátosság jogát, senki sem helyezte magasbra annak szellemi becsét, senki sem fogta fel mélyebben annak alakító hatalmát, a nemzeti mivelődés folyamátára, mint SZÉCHENYI.

A nemzeti individualitás eszméje nála szinte a rögeszme természetével uralkodóvá válik minden gondolatán. Íveket bírnék összeírni életéből, hol minden legapróbb cselekménye ezen eszmétől nyert színezetet és irányt.

Utálta például az elpuhultságot, a piperkőcz ifjakat, kiket jacquemare-keztüüs magyaroknak csúfolt, kik t. i. a mivelődést a bécsi divat külsőségeiben keresték. Nem szerette a sújtásokat sem beszédben, sem a ruhán. A bajuszt és szakállt nem tartotta a civilizatio kinyomatának.

De ha azt kérdezte valaki: le kell-e hát vetnünk a sújtást, levenni a szakállt? Holló! — felelte — ne oly gyorsan. Előbb tudnunk kell: megvagyunk-e már erre érve, az az benső valónkban megerősödött-e már annyira a nemzeti typos érzéke, hogy annak kódjeleit nélkülözhetjük viseletünk alakján.

Ha valaki a gőzhajókon felemlítette azoknak pazar és fényes kiállítását, melyben a külföldi hajókon túltesznek. Ha mi angolok vagy amerikaiak volnánk — jegyzé meg ő — megmutatnám én, hogy kell tündökölni az egyszerűségben. De mi szegény ifjú nemzet vagyunk. A szegény ifjú is, ha előkelő társaságba lép, különösen gondot kell, hogy fordítson külső megjelenésére is, a nagy urak mutathatnak pongyolaságot, nekik elnézi a világ, a szegényebbek kifogástalannak kell lenni, hogy bevegycék és megtúrják.

Mindig azon törte fejét: milyen lesz a magyar nemzeti typsában a Hvelődén magasabb fokára fejlődve s ennek megfelelő példányt keresett ismerői sorában. Magáról azt hitte, hogy ő ily tiszta magyar példány azért nem lehet, mert sokat vett fel a külföld ingredienciáiból. Hallottam sokszor elemezni: veheti-e ily példánynak b. VAY MIKLÓS, SZEMERE BERTALAN»? Sokat tudott felhozni mellette s ellene.

A tálában az individualismus tanulmányozása a grófnál határozott hajlam volt. Természetesen az emberekről kiterjedt egész né-, pekre. Úgy volt ebben, mint PRUDHON, korunk legnyugtalanabb szelleme, ki ehonodá magáról: «A mit megfejtteni nem tudok, azt a világon leginkább gyűlölöm#. A gróf is nem tudott nyugodni, inig emberben, ki őt érdekelte, valamit talált, mit megfejtteni nem tud. És e megfejtésekben bámulatos éles látásig vitte.

Lesz alkalmam más helyen példákat felidézni e nemben, most legyen elég megjegyezni, hogy magamat illetőleg is oly vonásokat mondott el magamról, melyeknek felismerésére s tudatára csak általa jutottam.

XIII. FEJEZET.

A nemzeti szellem önálló működése a múltban. Legtöbb nyomaira találunk a sociologia terén. A «habeas corpus» és arany bulla. A magyar pap-ság. A magyar katolikus szellem. 48-ki alkotásainkban miként tagadtuk meg egész múltunkat?

Népeket a kulturális fejlődés viszontagságos utain nemzeti ösztönük vezérli, és már messze kelle haladniok a művelődésben, midőn a nemzeti szellem működésének öntudatára és méltányoló felismerésére jutnak.

Ezen öntudathoz és felismeréshez akarta SZÉCHENYI vezetni nemzetét, mert úgy hitte, hogy a nagy átalakulás útján, mely előtt áll, ezen vezéreszmére van szüksége, hogy legnagyobb kincsének — faj-jellegének — kockáztatása nélkül eljusson az Ígélet földéhez.

A gróf «más népek életjeleit összehasonlítva a magyar életfonalával,» felismerte, hogy nemzetének újjászületése épen a nemzeti szellem felébresztésétől és életerős működésétől függ.

Ezért midőn mindenkben! elmaradásunkat látta, és az európai polgárisodás intézményei befogadásának elutasíthatlan szükségéről meggyőződött, és saját tarthatatlan intézményeink ellen hadjáratot indított, együtt és egyszerre ébresztette, hirdette és hangsúlyozta a nemzeti sajátságoknak mint szent ereklyéknek megőrzését, és szeplőtlen minőségben kifejtését.

Nála tehát az újítás szüksége és nemzeti sajátságok megővése válhatlan kapcsolatban levő eszmei volt.

Különválasztva, egyik haladásunkra, másik fajunk lényegére hozhat vala veszélyt.

Át kell tehát vennünk az idegen intézményeket, de mint mondja, azokat «keleti sajátságaink szerint önállóan reprodukálnunk».

Ebben van alakító működésünk szellemi iránya kifejezve a mostani korra is.

Ezt tartom én többek közt legbecesebb szellemi örökségnek, mit reánk hagyott, melyet annál inkább fogunk tudni appreciálni, minél több meghiúsult kísérletre fogunk mostani alakításainkból visszatekinteni.

És midőn a nemzeti érdekek tekintetében a reformeszmékre módosító hatásáról szólok, nem lehet említetlenül hagynom azon mély aggodalmat is, mely őt elfogta, ha a kivitelre gondolt.

Látta a művelt külföldön megindult szellemi mozgalmat s ennek nyomában a fejlődések rohanó haladását. Itthon látta a megkésést, és a sietésben az egyedüli mentő eszközt. Azonban előkészítve mi sem volt.

A felső körök nagy részénél a minden újítástól való irtózást látott, lenn elegendő hajlamot a reformok befogadására, de nem eléggé érlelt értelmi fejlődést azok megbíralására. Félt, hogy egyik rész a nemzeti érdekek ürügyeit használja rideg ellenzésének, másik a divatos eszmék mámorától sodortatja magát s nem gondol a nemzeti érdekek követelményeire.

Hazánk zaklatott viszonyai a mennyire lehet, sürgős működést, nagyszabású rendszabályokat, de ezekben helyes sorozatot követeltek. Azonban a tényező elemekkel a helyes mértéket és sorozatot megtartani, mi kilátás sem volt.

Kegyelettel emlékezett mindig őseinkről, kik bámulatos józan ösztönükkel vezették a nemzet ügyeit felette nehéz viszonyok közt. mindig megóva a nemzet érdekeit.

«De — így szólt — a mostani nemzedéknél e józan ösztönrre nem számíthatunk. Egy részében a tényezőknek meggyengült a fajérzék, más részében, hol a fogékonyság ép, az egyszerű természetes felfogást megzavarták a vezérezikkek, melyeket velünk bekapattak.»

«Mi pedig eszmékért felette könnyen hevülünk, gyúlékony természetünk mellett sok az ambitióknk, a «vívát»-ok reánk ellenállhatlan hatást gyakorolnak. Sőt minél féktelenebb valaki a hatalommal szemben, annál hunyáskodóbb a hallgatók szeszélyei iránt.»

«A regeneratio crisei nagyok. Békés lefolyása szinte példátlan a történetben. Többnyire sok vérbe kerülnek. De a mi másutt legfőljebb érvágás, nálunk halálos elvérzés lehet.*

«És még is meg van minden jel és bennünk minden tulajdon, hogy ezt ki ne kerüljük. Könnyen elragadtatunk és ha józan belátásunk felébred is, nincs bennünk egy csepp politikai bátorság»

«Nem tudom e gyávaság ősi fajhibánk-e, vagy csak ezen átmeneti korban fejlett ki mi bennünk, de bizonyos az, hogy ez maga képes válságos időben a hazát elveszteni.»

E szavak igaz voltára volt alkalmam váltig megemlékezni a debreczeni országgyűlésen.

Egyedül SZÉCHENYI ítélte meg helyesen és fogta fel azon lényeges különbséget, mely a magyar viszonyok és más kulturális népek helyzete közt létezik. És mert ezen különbséget felfogta, látta világosan azon pontokat is, hol a kor eszméi a nemzeti érdekekkel összeütközésbe jönnek, és még a faj létezését is kétségessé tehetik.

Ezért követelte ő a magyar politika vezéreitől, hogy ne csak elvontan ismerjék a koreszmék hatásait az állam és társadalom viszonyaira, hanem a magyar speciális állapotokat helyesen felfogva, bírják megítélni azon befolyást is, melyet ezen eszmék befogadása nemzeti fejlődésünk menetére főleg fajunk léteire gyakorland. Legalább legyen sejtelmük arról, hogy a koreszmék aggálytalan befogadása veszélylyel is járhat oly érdekekre nézve, melyek nála mindenek felett álltak.

Azonban nem lehet tagadnunk, hogy ötven év előtt azon egész eszmekor, melyben az ő politikai nézetei mozogtak, kortársainál nem találhattak előkészített talajra.

Eszméi gyűjtottak, ösztönszerűleg érezték igazságát, de kevesen értették.

Történelmünk nem mutat fel magyart, ki nemzetének szellemi mozgalmaira nagyobb hatással lett volna, mint SZÉCHENYI gróf, nincs senki, ki nagyobb tőkével gyarapította volna a nemzet szellemvilágát.

De épen azon a téren, hol szellemileg leginkább hatott, nem maradtak fenn gyakorlati alkotásai. Midőn arra került volna a sor — mint alább látni fogjuk — egyedül állott, elhagyatva nemzetétől épen a válság nagy percében.

Ő kimutatta ősi avatag intézményeink tarthatatlan voltát, kimutatta az új emelendő építmény körvonalait, de neki nem jutott ki az alkalom, hogy építhessen, ezt a sors más kezekbe adta.

Ha azonban arról meggyőződünk, hogy a rendszer, melyet SZÉCHENYI alkotásaink alapjául kitűzött, az egyedül helyes, nekünk minden azótai állami és társadalmi alkotásokhoz az ő mértékét kell használnunk és úgy megbírálnunk.

Más szóval: ha SZÉCHENYI politikai álláspontjára helyezkedünk és onnan szólunk az 1848-ki, az 1867-ki és azótai politikai alkotásokról, nem az a kérdés előttünk: állunk-e ezen alkotásainkkal az európai cultura színvonalán, hanem az: hogy inig a cultura követelményeit kielégítettük, nem jutottunk-e a nemzeti érdekekkel ellentétbe?

Mert ez azon mérték, melyet ő a magyar politika irányára nézve állandón kitűzött, és mert most és jövőben a kor szellemével haladnunk kell, most és mindig is alkalmazandó lesz.

Lehet tehát politikai nézetünk szabadelvű, lehet conservatív, sőt radicalis is, de mindig specificus magyarnak kell lenni, az az a magyar érdek pontjánál nem szabad eltérnünk, e ponton egyeknek kell lennünk.

Ez volt, a mi annyi századon át nemzeti létünket fenntartotta, ez fogja fenntartani ezentúl is.

Ue hogy e nyomul járjunk, szükség, hogy a nemzeti szellem hatásait fejlődésünk menetére ismerjük a múltban, és a nemzeties fejlődés érzékét fenntartsuk a jelenben és megerősödv adjuk a jövőnek.

Nemzeti művelődésünk története még megírásra vár, azonban a történelem és irodalom és ennek nyomában a régészet gondosan gyűjti az adatok kincsét a jelen és jövő számára.

Hogy a nemzeti szellem a művelődés bizonyos fokán az irodalomban nyerhet önállóságot és jut kifejezéshez — és ez irányban már a mozgalom meg is indult, csak egyesítés kell, hogy a fejlődés sebesebb és gyümölcsözőbb legyen, — ezt SZÉCHENYI már ISÁÓ-ben felfogta, ezért megragadta az első alkalmat, mely kínálkozott, a t. Akadémia megalapítására.

«Isten áldása van minden kezdeményen, a mit kezébe vesz», igv szólt Szatmár megye a hozzá intézett levelében. De ha ez valamely kezdeményére illik, egyre sem annyira, mint a magyar t. Akadémiára.

Az irodalmi erők egyesítése azon felette szerény eszközök mellett is, melylyel egy ily intézet rendelkezett, csodákat művelt, és oly szellemi tevékenységnek lett gazdag forrása, melynek ered-

ménjeire ma már hálás büszkeséggel tekintünk, mint sok viszontagságaink és aggodalmaink vigasztalására.

Valóban, ha napjaink szellemi életére vetjük szemeinket, nem lehet lelkünk emelkedésével nem látnunk, mikép a nemzeti sajátosság érzéke felébredt, hatalmasabban mint valaha, és a nemzeti szellem működésének az irodalom, művészet és ipar terén tömeges kutatóira találunk.

Ott látjuk ma már dolgainkat, hogy nemzeti irodalmunk és zenénk mint igéző sajátosság kezd a többi népek közt hódítmányokat tenni. A tudományokat fejlesztő nemzetközi társulatok befogadtak bennünket is a munka közösségébe és kezdünk számot tenni az emberiség közös munkásai között.

Ezeket szemlélve, hányszor jut eszembe: Ki volna ma boldogabb ezeknek láttára, mint a nagy grót, kinek szemében nem volt semmi csekély, ha nemzetének előnyére szolgált a külföld elfogásaiban.

Mennyire büszkévé tette volna csak ZUBOVICS párisi lovaglása. Hát még a *Kincsem* diadalai az európai lófuttatásokon. A világ részvétét *Szeged* iránt oly vívmánynak tekintette volna, mire a magyarnak csak nagy idő után lehetett volna számítani.

Hányszor folyt vele vitánk a magyar lovacról. Ezért tudom elképzelni, hogy ha még azt rábírtuk volna is disputáim — noha fajára igen sokat tartott — hogy a magyar a leggyőzőbb lovas lehet mint ZVBOVICS, de azt már, hogy BLASKOVICS saját nevelésű lova legyőzze az egész mívelt világ futó lovait, azt tán saját szemének sem merté volna elhinni, s ha még is kénytelen lett volna hinni — vele alig beszélhettünk volna nemzeti büszkeségében.

Épen mint az öreg SZEMERE PÁL tudósunk, ki egész életében borotvált sima arcczal járt közöttünk s kit e miatt gyakran németnek tartottak, 1849-ben egyszerre bajszosan lép szobámba és észrevéve bámulatomat e felett, büszkén, emelt fővel magyarázta nekem, hogy a nagy győzelmek után őt ez joggal megilleti, és reszelné, ha ezután összetévesztenék.

Így éreztek az ébredés korának hű emberei.

Visszatérve a nemzeti szellem önálló működésének tárgyait, alig találunk a szellemi munkásságnak olyan terére, melyen nemzetünk productív ereje önállóbban lépne fel, mint épen a politika mezején.

Európai megtelepedésünk óta mindaz, a mi állami és társa-

dalmi szervezetünket tárgyzta, a magyar szellem önálló alakításának bélyegét viseli magán.

Ha a magyar sociolognak valamit sajnálni lehet, az azon eltagadhatlan tény, hogy számos derék kutatóink, kik sok gonddal és nemes buzgósággal keresik mindenütt a nemzeti szellem alkotásainak nyomait, épen azon tэрre fordítottak eddig kevesebb figyelmet, mely a leggazdagabb aratással ígérkezett volna.

És ez a sociologia tere. Majd ha ezen tér egykoron kellőleg kiaknázva lesz, fogjuk belátni mennyi felbecsülhetlen kincset találunk múltunkban, és hogy sajátkép ez azon tér, melyen európai culturalis néptársaink alkotó tehetségével nemcsak mérkőzhetünk, de azokat túl is haladtuk.

Ezen elhanyagolásnak merném tulajdonítani azt, hogy átalakulási alkotásainkban még ma is eligazodni alig bírunk, és hogy biztos rendszer helyett, a kísérletek országában tévelygünk. Végkép bírunk még ma is ösztönszerű ragaszkodással a nemzetalkotta intézmények iránt, de hiányzik bennünk a tiszta öntudatos meggyőződés azoknak oly tulajdonságai felől, melyek az európai culturalis követelményekkel nemcsak nem ellentétesek, sőt ellenkezőleg egyedül volnának képesek az európai szervezetek számos illúzióit velünk kikerülhetni, és az állami élet kielégítőbb formáit rendezni.

Ezt bővebben fejtegetni, nem lehet itt feladatomban. Itt csak érintenem kellett, hogy nemzetünk szelleme semmiben önállóbb és termékenyebb nem volt, mint az állami ügyek rendezésében, és schol a nemzeti típus sűrűbb nyomaira nem találunk.

Nem hozom fel az alpári alkotmányt, mely minden esetre egy vándor nép culturalis állapotainak nem kis mérvű bizonyítéka.

Annál feltűnőbb az arany bulla, az angolok magna chartájának iker-testvére, mely csak hét évvel itjabb mint emez.

Ha e két okmány, mely két európai nemzet szabadságlevele, elfogulatlanul összehasonlítjuk, nem fogja senki bebizonyíthatni, hogy a politikai műveltség fokán az angol nemzetnél hátrább álltunk volna.

Bátran kiállhatunk törvényhozási és végrehajtási rendszerünk önálló formáival is, nem különben birtokrendszerünk akkori időkhöz mért alakjaival, meg fogjuk mutatni, hogy a politikai jogosultság terjében előbb álltunk más népeknél, és a mi állami szervezetünkben az valóság volt, mi más alkotmányokban jogi fictio, sőt a status garantái nálunk fejlettebbek és kielégítőbbek voltak, mint másutt.

De a magyar nemzeti szellem alkotó hatalmát sehol nem mutathatjuk ki eclatansabban mint a magyar kath. egyházban.

Mutasson bármely mívelt nép Európában kath. papságot, mely a nemzeti érdekekkel annyira összeforrt volna, mint a mienk, mely ezen érdekek súlyát még Róma ellenében is ennyire megóvta volna.

Sőt még ma is. hol a szoros kapcsolat állam és egyház közt megszűnt, hol az egykori egység a tényező osztályok és papság közt igen sokat veszített, a mi magyar egyházunk foglalt Európában oly állást az állam irányában, mely a felmerült culturharcz lehetőségét kizárja.

Még azt is elmondhatjuk mi magyar katolikusok, kik papi kezekben nevelkedtünk, mutasson bármely miveit népe Európának felekezetet, mely felvilágosodásban és keresztényi türelemben a magyar katolikuson túlnene.

És e pontnál hova most jutottam, midőn a magyar katolikus nemzeti érzületéről szólok, melyről még igen sokat ellehetne mondanom, nem feledhetem el ismét a grófot.

Mélyebb vallásossággal alig bírhatott ember mint ő. Ez nála családi sajátosság volt, fokozva kedélyének mélysége által.

Es miként szól ő az országgyűlésen e tárgyban?

«Az apostoli magyar király — úgymond — mindig megtudta magát constitutionalis nemzetével együtt óvni Rómának suprema-tiájától. A főméltóságu clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet. A mily arányban fejledezik hazánk alkotmányos szelleme, annál türhetlenebb lesz egy külső hatalomnak ilyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejedelmének önkényétől is biztosítja, miként lehessen idegen önkénynek alávetve?» stb.

Ez a legbuzgóbb magyar katolikus érzülete.

Ezért nincs nálunk, s hála őseink szellemének, nem is lesz és nem lehet culturharcz.

Ismétlem, hogy szellemi működésünk egyik ágában sem voltunk productivebbek a múltban, mint állami és társadalmi szervezetünk ügyeiben.

Az állami functiók gyakorlatának megvoltak nálunk teljesen szabatos formái, melyek nemzetünk életéből fejlődtek és 1848-ig intézményeink összességét képezték.

Természetesen ez más volt mint a többi európai népeknél

dívott, és az európai statustan, mely a fennálló culturalis rendszerek alapján állított fel, a mi formáinkról tudomást sem vett.

A 40-es években felmerült centralista párt tisztán az európai elméletek embereiből állt, kik mert soha gyakorlatban nem ismerték ősi rendszerünk belértékét, annak kinövésői által félrevezetve, ellenségeivé lettek, és ősi rendszerünket nemcsak a napi sajtóban megtámadták, de a regényirodalom terén is pellengére állították.

És már most ezen időszakból vegyünk két jelenséget figyelembe, mint nemzetünk fejlődésének folyamatában felmerülő sajátosságokat, ugyanis:

A 30-as évek kezdetén fejt ki a gróf nemzeti újjászületésünk egész rendszerét és ennek vezérelvül tüzi ki, a mai tudomány nyelvén szólva: *a nemzeti sajátosság jogát*. t. i. a nemzeti typus gondos megóvását és kifejtését mint oly érdeket, mely mindenek felett áll.

És midőn épen a nemzeti szellem működéseinek mindenek feletti fontosságát öntudatra juttatja — támad a 40-es években legkitűnőbb publicistáink vezetése alatt politikai iskola, mely doctrinái által a nemzeti szellem összes alkotásait a politikában halomra dönti, a múltnak minden jogát tagadja, és egyszerűn kínál az európai formák chablonjaival mint az államélet legbevégezettebb alakjaival.

Másik nem kevésbé feltűnő jelenség, az: hogy ha hazánk történelmében némileg jártasok vagyunk, fel kell ismernünk nemcsak hogy politikában volt nemzeti szellemünk legtermékenyebb és önállóbb, de azt is, hogy épen a 48-ki korszakot megelőzőt időben volt ragaszkodásunk a nemzeti intézményekhez inkább a helyes mértéket meghaladó mint tágitott, még is ha a 48-ki politikai alkotásokban a nemzeti szellem befolyását nyomozzuk, azokban ugyan e befolyásnak legkisebb nyomára sem akadunk.

Ezen sajátágos jelenségekhez fejlődésünk történelmében sorozhatnák még egy harmadikat is.

KOSSUTH testestől lelkestől magyar municipalista volt. Merném állítani, miben sem volt őszintébb és erősebb, mint ez ősi rendszerhez való ragaszkodásában. Lelkének mélyéből mondá a pozsonyi országgyűlésen az alkotmányozás napján: hogy kész volna hazájából kivándorolni, ha ősi municipális rendszerünk megsemmisítették.

És még is épen KOSSUTH 48-ki alkotásai teszik tönkre a ma-

gyar ősi törvényhozási és végrehajtási rendszert csaknem helyrehozhatatlanul.

Senki sem állhatott pedig távolabb a centralisták magyar iskolájától, mint KOSSUTH, és midőn 48-ban az alkotás hatalma kezébe jut, megteremti a centralismus birodalmát Magyarországon.

«A centralisták helyett — így szól KEMÉNY — természetes ellenségük, a decentralizatio legnagyobb mestere, KOSSUTH szabályozta a magyar kormányzat központosítását; KOSSUTH a megyék bajnoka verte le a megyei rendszert; KOSSUTH, ki a birodalmi viszonyok irányában kezdet óta gyanús helyzetet foglalt el, illesztette he az új alkotmányú Magyarországot a szintén alkotmányosnak proclamált ausztriai birodalom ha.»

Nem én állítom, mert már rég mondatott, de úgy hiszem nem volna nehéz feladat kimutatni, hogy ba a márcziusi törvények alkotásánál nem kölcsönzünk majdnem utánzói hűséggel az európai charták elméleteiből, hanem saját nemzeti álláspontunkból indulunk s a történelmi fejlődés alapjára építünk, nem csúszhatik be annyi kérelhetlen ellentét új alkotmányozásunkba, és nem fejlődhetik ki oly végzetes sebességgel az összeütközés, mely véres válságokra vezetett.

És ha ennek kifejtését nem tartom nehéz feladatnak, mire a lefolyt események áttekintésénél mindenki rájöhethet, ebből logikai következettséggel folyik az is: hogy ha mi 48-ki alkotásainkban a történelmi alapot, az az a nemzeti szellem addigi önálló alkotásait nem hagyjuk egészen figyelmen kívül, lehetetlen volt volna, hogy azon vitális alapot — a birodalommali kapcsolat ügyét — melyet pedig a 48-ki törvény is szentnek és sérthetlennel ismer el, a rendezés körébe ne vonjuk, és bár átmenetileg is oly modus vivendi-ről ne gondoskodjunk, mely míg a bécsi és pesti önálló nemzeti kormánynak a békés coexistentiát lehetővé tette volna, más részről az események kényszerű fejlődésének egészen más irányt adott volna, mint a minőt ügyeink menete vett.

Hogy ezen nem menthető mulasztásnak, ily indefiniált állapotnak kikerülhetlenül életbevágó összeütközéseket kelle felidézni, még pedig annál kényszerítőbbeket, minél élesebben tolták az események előtérbe a birodalmi érdekeket, és minél inkább lett az olasz háború és a növekedő belzavarok által a birodalom fennállhatása kérdésessé téve — ez természetes.

És e pontnál jutunk a később kényszerű következetességgel

fejlett magyar forradalom sajátképi forrásához, melyről teljes történelmi hűséggel mondhatjuk:

Hoc fonte derivata clades.

Történelmünk pedig, mely a forradalom keletkezésének leírásában az események fejlődésének ezen alapforrását nem méltányolta kellőleg, egyoldalú és hézagos lett szükségkép és a keletkezett bajok felelősségét helytelen súlylval hárítja személyekre, mellőzve a helyzet kényszerű behatásait.

«Az izgatottsági koron kívül — így szól KEMÉNY — nincs ember és közvélemény, azt be nem látó, hogy ha a márcziusi törvényekkel együtt nem kerekítettnek ki a birodalmi összeköttetést rendező szabályok, akkor majdnem felszólítás intéztetik a mellőzött és jövődjük iránt kétséges érdekhez egy ellenforradalom által befolyásukat visszaszerezni. Mert minden nagy érdeknek joga van el nem tűrni, hogy a provisorie is kirekesztessék oly szervezetről, mely a többi érdekek iránt tekintettel volt. Ezt tagadni a történést és az emberi szív félreismerése.»

A márcziusi törvények kimondják a «*korona egységet és kapcsolatot épsége*», de ennek következményeivel tovább nem törődnek, a sanctió pragmatikának azon alapfeltételét, mely a korona egységének s kapcsolatnak indoka volt, a kölcsönös védelem kötelezettségét meg sem említik.

És e mulasztásban rejlett a magyar történelmi alap és a nemzeti hagyományok legeclantásabb feledése vagy megtagadása, mely bár akaratlan mellőzés volt, mindenesetre a 48-ki törvények alkotóinak terhére rovandó fel.

És ha mi történelmünk egyik legfényesebb, de tragikus kimenetelű drámájában azon sokak által szépítő mentségnek, előttem inkább lealázó magyarázatnak látszó megfajtsággal megelőgszünk, hogy a magyart a bécsi kamarilla hajtotta akaratlanul a forradalomba, ebben saját élnetlenségünknek adnók bizonyítványát, épen annyira meg nem érdemeltet, mint a mennyire távoztunk a történelmi események hű felfogásától.

Én pedig, ki ezen «emlékezéseimben» hivatva vagyok a gróf magatartását életének — nemzetünk sorsának, legválságosabb napjaiban ecsetelni, mellőzhetem-e, hogy a későbbi fejlemények e gazdag forrását fel ne mutassam és ebben a szereplő egyéniségek helyét meg ne jelöljem?

A gróf, mint későbbi leírásomból látni fogjuk, a válság órája-

bán az illetékes helyen megtette múltjához híven a maga hazafiul kötelességét, de a nemzet nagyjaitól és képviselőitől egyhangúlag megtagadtattott, és számára — mint látni fogjuk — nem maradt más választás, mint tétlenül várni az események fejlődését és lesni az újabb alkalmat, ha kínálkozik, hazafi kötelességek teljesítésére.

A válság órájában ismét ő állott KOSSUTHOT szemben kimutatni a nemzetnek a követendő politika irányát. A nemzet egyhangúlag ellene döntött, és neki át kellett adni a tért győzelmes ellenfelének.

KOSSUTH lett ura a helyzetnek, lett alkotója a márcziusi törvényeknek.

Birt-e KOSSUTH a nemzeti hagyományok iránt érzékkel? E kérdésre alkotásaiból és minden tetteiből ítélve, határozott nemmel kell felelnünk.

Nem nehéz előttünk fekvő életfolyásukból kimutatni, hogy a mint a gróf a nemzeti szellem *megtestesülése*, úgy KOSSUTH minden tetteiben annak *tagadása* volt.

Még azt is állíthatjuk a megczáfoltatás minden veszedelme nélkül, hogy a gróf, mély kutatás útján öntudatos felismeréssel jutott a nemzeti individualitás cultusához, míg KOSSUTH akaratlanul, úgy szólva hajlamainak ellenére jutott az ellenkező ösvényre.

T. i. KOSSUTH — mint fennebb felemlítettem KEMÉNY után — a centralisták természetes ellensége, a decentralisatio legnagyobb mestere decretálta a magyar kormányzat központosítását. KOSSUTH a megyék bajnoka verte le a megyei rendszert.

Igen igazságtalanoknak kellene pedig tennünk, ha azt állítanék vagy Hunnők, hogy nagy előszeretettel valló nyilatkozatai, és a megyerendszer megóvására tett ünnepélyes fogadalmi nem voltak volna egészen őszinték. KOSSUTH a mit vitatott, azt mindig hitte is.

Hasonló igazságtalanság volna, ha a 48-ki törvények hiányaiért és kiáltó ellenmondásaiért egyedül KossuTura háritnánk a felelősséget, gr. BATHYÁNY, TEUEKV, SZEMERE, EÖTVÖS, SZENTKIRÁLYI, PÁZMÁNDY és mások, később maga a behivatott DEÁK is tagjai voltak azon szűkebb körnek, hol a márcziusi törvények megalkotva az országgyűlés elé kerültek elfogadásul.

Visszaemlékezve a márcziusi napok izgalmas állapotaira, be

kell vallanunk, hogy a dolgok komoly megfontolására a leghiggadtabb fő sem talált nyugodt perczeket.

Meghozattak lázas izgatottság közepette rögtönözve a márcziusi törvények, a nélkül, hogy egyik vagy másik részről az okvetlenül válságot felidéző hiányok szóba hozattak volna.

És e pontnál az annyira vádolt udvar és bécsi kormány ellen tellehetne még hozni méltó panaszul, hogy e hiányokat talán készakarva hagyta elintézetlenül.

Szerencsétlenségünkre azonban mind az udvar, mind a bécsi kormány a kikerülhetlen összeütközések egyes pontjait észre vette, azonnal, még a törvények királyi megerősítése előtt sürgette azok elintézését és többszörös alkalommal kereste őszintén a megoldást, mely hol törött meg, későbben el kell mondanom.

Tény az, hogy 48-ban a márcziusi törvények megalkotásánál megtagadtuk — bár akaratlanul — a nemzeti hagyományokat teljesen, mellőztük a nemzeti szellem századokon keresztül működő alkotásait, elvetettük magunk alól a történelmi alapot, és az idegen úton, melyre tértünk, mind közjogi, mind magánügyi viszonyainkat egy új világnak oly tömkelegébe juttattuk, melyből, hogy kijutunk-e valaha és mily áldozatok árán, az még csak a jövő dő titka.

Kimondtuk ugyan a márcziusi törvényekben «a korona egységét és kapcsolat épségét». Elismertük a «közös ügyek# létezését. Ezt tagadni vagy alterálni senkinek sem jutott eszébe, nem volt szándékában legtávolabbról sem — de:

a korona egységének elvét hatalmasan megingattuk, midőn a nádort a korona attribútumaival felruháztuk, és jogilag oly helyzetet teremtettünk, hogy csak az ő akaratán múit, hogy más (Törvényes# királyunk ne legyen, mint a koronázott közös fejedelem.

A kapcsolat épségének biztosításául egyetlen szót sem vesztegettünk a márcziusi törvényekben, meglegedtünk gr. BATHYÁNY ünnepélyes kijelentésével és KOSSUTH magyarázatával a sanctio pragmatika kölcsönös védelmi kötelezettségeit illetőleg, de nem lévén ezen alapelv törvényeinkben garantírozva, csak kimondva, ez első alkalommal nemcsak kérdésessé tétetett, de határozottan megtagadtatott az olasz kérdésben.

Valóban gyanúba jöhetnek közjogi alkotásaink körül a szándék őszintesége iránt, ha saját nemzeti intézményeink rendezésében még kiáltóbb ellentéteket nem találnánk a márcziusi törvényekben.

Nálunk az új rendezés teljesen kifejlett élő és hatalmasan működő szervezettel állott szemben, és pedig nem túlélte, megunt, de oly szervezettel, melyet a nemzet osztatlan közvéleménye a szabadság és közélet palladiumának tekintett.

E miatt sem a felelős kormányzat elve, sem a ragyogó névsor, minőt nemzetünk csak ez egyszer állíthat vala ki mint minisztériumot, nem volt képes elnyomni a mély aggodalom érzetét, mely önkénytelenül tükröződött vissza, és Kossuthnak egész szónoklati hatalmát vette igénybe, hogy némileg csillapíttassék.

A márcziusi törvényekben pedig míg egyik §-ában «az ország minden törvényhatóságainak eddigi törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fenhagyatik a magyar egész törvényhozási és végrehajtási rendszer confiscálatik az új intézmények számára.

Ezekből csak azon tanulságot menthetjük, hogy az izgalmak napjaiban, hol KEMÉNY szerint «az állományi test agyveleje oly égetté lesz, mint a demagógoké», ne codificáljunk, mert semmi sem biztosít a tévesztések ellen, melyek későbbi válságok gazdag fonásáivá válhatnak.

A mélyen gyökerezett dvnastikus érzület, a birodalmi kapcsolat épsége, s az ezen alapokon fejlődött nemzeti intézmények complexusa oly erősen összefűzött egészet képeztek nemzeti életünk fejlődésében, hogy midőn ettől megváltunk egész múltunkat tagadtuk meg.

Megtagadva múltunkat, önmagunkhoz az az nemzetünk ősi szelleméhez lettünk hűtelenek, minek első sorban az lett a következése, hogy a haza sorsa bizonytalan jövőnek lett martaléka, és csak az által jutottunk a nemzeti lét állapotaihoz újra, hogy a sanctio pragmatika alapjára ismét visszaállva, összefűztük a jelent a nemzeti múlttal, és ennek alapján alkottuk meg az új közjog új épületét 1867-ben.

Ki ezt ma sem látná be, az Kossuthként «az Istennek a históriában revelált újját tagadná meg».

Ezen szép mondatot KOSSUTH ugyan épen ellenkező szellemben használta fel, de épen ebben feküdt azon mély kiengesztelhetlén antagonismus, mely őt a gróftól elválasztó, és melyet nemzetének nagy tömegében egyedül a gróf érzett át oly mélyen, és melynek öntudatára mi felszámíthatlan áldozatok árán, annyi felidézett és nem sikerült katastrofák nyomán jutottunk.

El kell alább a maga helyén mondanom ezen mély antago-

nismus utolsó nyilvánulását, mely akkor lépett előtérbe, midőn 48-ban a válság órája ütött, és a nemzetnek választania kellett a «megvédés» vagy «megtorlás» politikája között; a gróf és KOSSUTH indítványai között.

Meglátandjuk később, hogy Istennek a históriában revelált újja egészen máskép nyilatkozik a gróf tanácsaiban, sőt tizenhét évvel később DEÁKban is mint KOSSUTH minden tetteiben 48-tól máig.

Istennek a históriában nyilvánuló revelatióit pedig ne keressük egyes történelmi epizód sebessen lepergő eseményeiben, hanem kutassuk a nemzeti élet több százados folyamatában és nemzeti missióink félreismerhetlen jellegében, mely történelmünkön átvo-nul, és mint élő és alkotó szellem követel tőlünk elismerést és érvényesítést ma úgy mint 48-ban.

XIV. FEJEZET.

Nemzeti és birodalmi hivatásunk. E hivatásról voltak-e tiszta felfogásai Kossuthnak? A detronizatio. Hivatásunk a német népre vonatkozólag. A Habsbnrg-ház trónjára nézve. A nagy gróf ez időbeli élet folyása változhatlan kapcsolatban áll Kossuth közéletével. Kossuth mint népember. Előtte egyedüli hatalom a nép. Mit tart a nemzet értelmiségéről? Három történelmi nagy alak külön hivatással korunkban.

Azon messzelátó tág eszmekörben, melyben SZÉCHENYI politikai felfogásai mozogtak, úgy fontosságban mint alakító befolyásban nem csekély részt foglalnak el nemzeti hivatásunk körüli eszméi is.

EÜGEN (savoyi) herczeg a zentai hős — így szól KEMÉNY — Ausztria nagyságának és dicsőségének érdekében VI. KÁROLY császárnak azon bölcs, de akkor figyelemre nem méltatott tanácsot adta, hogy a birodalom központja Budára tétessék át.»

SZÉCHENYI egy századdal utóbb, bár a keleti viszonyok mostohábbá váltak, *Ausztria hivatására* nézve EÜGEN herczeg véleménye mellett volt.»

«E részben meggyőződése oly szilárd vala, hogy reformjainak és honreményeinek alapja rendült volna meg, midőn Ausztria, állandólag leveszi kezét a keleti ügyekről.»

SZÉCHENYINEK ezen alapeszméje volt a plasticus erő, mely reformjait élővé tartóssá és gyümölcsözővé, sőt a magyar nemzetiség kifejtését birodalmi szükségé, európai igénynyé tehetette volna.»

Teljesen igaza van KEMÉNYNEK, midőn a gróf politikai jellemrajzában nagy súlyt fektet nemzeti hivatásunk felőli felfogásaira és ezt gondos figyelemmel fejtegeti is.

E nélkül hiányzanék regeneratív eszméinek legmélyebb alapja. A mélyen kutató lélek, mely nemzetének múltját oly gondosan tanulmányozta, és jövőjével annyit foglalkozott, fel kelle, hogy keresse azon forrásokat is, melyek — ha léteznek — fájának

nemzeties kifejtését a közbirodalom érdekeivel és a többi culturalis népek igényeivel kapcsolatba hozzák, melyek ennél fogva a magyarságnak szilárd létalapot nyújtanak, egyszersmind későbbi válságok ellen, melyeket, míg az európai viszonyok fejlődésében kimaradhatlanoknak hitt, nemzetünket a veszélyektől megóvhatják.

Ha figyelemmel kísérjük KEMÉNY elemzéseit, midőn a grófnak nemzeti hivatásunkról eszméit fejtegeti, azonnal fel kell tűnni előttünk, hogy ő «*Ausztria keleti missiójáról*» beszél.

Alig ezen hivatás ellemzésében a súlyt a magyarság keleti sajátságaira fekteti, tehát sajátkép Magyarország hivatását érti, még is Ausztria, az ausztriai ház missiójáról szól.

T. i. SZÉCHENYI gróf felfogásában e hivatásra nézve az uralkodó ház, a birodalom és Magyarország érdeke teljesen azonos, csak válhatlan kapcsolatban képzelhető, és ezen hivatás betöltése a birodalom sulytadó befolyása nélkül a fennálló európai viszonyok közt — szerinte — nem is volt gondolható.

SZÉCHENYI, KEMÉNY, DEÁK és valamennyi magyar publicisták, kik ezen iskolához tartoznak, sőt — mondhatnám — minden magyar, ki a nemzeti hagyományok iránt is érzékkel bír, állami létünk azon alapeszméjéből indul ki:

hogy Alagyarország a mai viszonyok közt mint önálló független ország magára nem állhat fenn,

ezért a fennálló dynastialis és birodalmi kapcsolat számunkra vitális érdek.

A grófban tehát és DEÁKban is, mint nehéz időkben volt alkalmunk látni, ezen dynastialis és birodalmi kapcsolathoz való mély ragaszkodás azon rendíthetlen alap, mely jó és halsors között ingatlanul áll.

Azt magyaráznom sem kell, hogy ezen alap meggyőződés: miszerint a fennálló kapcsolat a mai európai viszonyok közt számunkra életkérdés, politikánkra is döntő befolyással van.

De éppen ezen alap meggyőződés az, melynek nyomára KOSSUTH felfogásaiban, sem tetteiben soha nem találunk.

Már ebben is megjelölhetjük azon mély antagonismust, mely a gróf és KOSSUTH eszméi közt létezett, és köztök oly szakadékot képezett, mely áthidalhatlan volt.

Senki sem volt a hazában, ki ezen mély ellentétet úgy értette, annak következményeit úgy érezte volna mint SZÉCHENYI, sőt mint láttuk azt is világosan előre látta, hogy ezen eltérés az alapban

fogja a nemzet sorsát eldönteni, ha a hatalom KOSSUTH kezébe kerül.

Az antagonizmus ezen kérdése szorosan összefügg nemzeti hivatásunk józan felfogásával, hazánk negyedfél százados történelmével és át fűződik korunk minden eseményein, legkomolyabb alakban azonban csak KOSSUTH eljárásában itthon és a külföldön lépett előtérbe. Minélfogva meg is érdemli, hogy e kérdéssel behatóbban foglalkozzunk.

A történelmi fejlődések során minő jövő vár Európa népeire, ha a mindig súlyosbodó társadalmi bajok bomlasztó hatásaikkal új alakulásokat idéznek elő, ki mondhatná meg.

Arról sem állhat senki jót, hogy a legjózanabb politikai kombinációt egy új fergeteg, mely keletkezhetik, nem forgatja-e fel alapjaiban és teheti tárgyatlanná.

Mindez azonban nem szabad, hogy megzavarjon. Politikai rendszerünket a tényleges állapotok hasísára kell állítanunk s azokkal nem szabad a ki nem számítható eshetőségek ábránd világába tévednünk.

Az európai mai államrendszer mint politikai szükségesség, melynek szilárd tartosságában ma már szabad kétkednünk is, még azon korban, melyről írok —: évvel ezelőtt — oly ingatlanul állott a mérvadó hatalmak meggyőződésében, hogy azt politikusnak, kinek kezébe, KEMÉNY szerint a gondviselés e haza sorsát tette le megőrzés végett, sem félreérteni, sem ignorálni nem lehetett.

Magyarországnak Ausztriától elszakadása, más szóval az osztrák birodalom feloszlata, az az a keleti nagy hatalom léteinek megtörése a mai európai államrendszer létkérdése.

Ezen törekvés ellenében 1849-ben épen azon nagyhatalom sietett Ausztria segítségére fegyveres közbenjárásával, melynek ellenében Ausztria fennállása politikai szükségességnek tekintett.

És mikor az orosz hatalom segítsége mellett a magyar forradalom véget ért, lord PALMEIŰSTON, az angol miniszter volt első, ki köszönetét mondott az orosz cárnak Ausztria megmentéséért.

Ez volt 1849-ben az uralkodó európai nézet.

Európában az egyensúly rendszere az osztrák birodalom léteién nyugodott, nemcsak eszményben, de tényleg.

Ha Ausztria a francia-olasz háborúban nem szenved vereséget, nem következhetik a porosz-olasz osztrák elleni háború 1866-ban. Ha ez nincs, nem lehet a porosz-francia háború

1870-ben, és ha ez nincs, nem lehet az utolsó keleti háború. Ausztria régi állásában nem engedheti meg a francziák megaláztatását a poroszok által, és nem tűrheti el a török hatalom megtörését az oroszok által.

A mint III. NAPÓLEON 1809-ben Ausztria gyengítésére szövetkezett az olaszszal — saját bukását készítette elő kimaradhatlanul.

A súlygyen rendszere tehát, mely Ausztria nagyhatalmi állásán nyugodott főleg, nem volt merő ábránd, hanem történelmi szükségesség.

A nagyszerű új alakulások Ausztriát kibontakoztatták az olasz és német érdekkörből, hol már nincs mit keresni, és bezaklatták újabb foglalásai által a keleti ügyek érdekkörébe közvetlenül.

Hogy egy egész századon át elhanyagolt természetes missiójának betöltésében nem késett-e meg most már, még csak a jövő fogja kideríteni.

Legyen ennyi elég annak megjelölésére, mily szoros kapcsolatban van Magyarország viszonya a birodalom iránt az európai érdekekkel, és hogy a mi birodalmi kapcsolatunk kérdése még annyi átalakulások után is az európai fennálló államrendszer életkérdése is.

Birodalmunk léte a korona egységén és kapcsolatépésén nyugszik.

E szép frázis az 1848-ki törvények szövegében egészen Kossi Tura vall.

Találunk még ez évben, a nov. *ii-k* országgyűlési szónoklatában meleg szavakra, melyekkel az uralkodó iránti törhetlen hűségről szól.

Találunk 48-ban is a *Kossuth Lapja* júl. 4-ki számában tőle a kapcsolatról ily nyilatkozatot: (köztünk és Ausztria közt a pragmatikai sanctio kapcsa áll. Ennek rövid értelme: közös barát, közös ellenség.)

Azonban hogy ezen nyilatkozatok nem bírtak meggyőződésében mélyebb alappal, arról ugyanazon hóban, 1848 júliusban, a sanctio pragmatika gyakorlati értelmezésénél eléggé mutatta.

Tény pedig az: hogy KOSSUTH 1848-ban sem azon kérdésről: fennállhat Magyarország önállólag az európai rendszerben; sem arról, hogy hazánk kapcsolata az osztrák birodalommal történelmi

szükségesség-e, sem ezen kérdések összefüggéséről a leírnál ló európai vitális érdekekkel nem volt tisztában.

Noha úgy látszik nekem, hogy magyar politikáról beszélni sem igen lehet a nélkül, hogy az iránt tisztában ne legyünk magunkkal:

fennállhat-e Magyarország magára önállóan?

és ha nem: mely szövetség biztosíthatja leginkább a magyar faj nemzeti létét és szabad fejlődését?

Még is azt kell ismételnem, hogy KOSSUTH e kérdéseket csak száműzetésében vette komolyabban gondolóra, míg itthon volt, ezen kérdésekkel aligha foglalkozott, és ezeknek mélyenható jelentőségéről fogalma sem volt.

Ilyesmit állítani sem mernék, ha czáfolhatlan tények ezt nem bizonyítanák. Ezekben azonban nincs hiány.

Képzeltetjük-e, hogy a kinek az osztrák birodalom felbomlásának európai fontosságáról csak fogalma is van, az 1849. április 14-én éppen Debreczenben az akkori viszonyok közt ily kérdést felvetet és szőnyegre hozhat?

Mi, kik ezen eseményeknek szemtanúi és állásunknál fogva részesei voltunk, alig tudunk képzelné inopportunosabb időt, mint az volt, melyben KOSSUTH ezen kérdést szőnyegre hozta.

Ő a detronisatiót és függetlenségi indítványt is mint alárendelt csekélyebb fontosságú politikai rendszabályt kezelte, mint widdini levelében mondja: «hogy egy párttöredék fondorkodásainak útját vágja.»

Ezeket azért kel le itt felhoznom, hogy KOSSUTH felfogásait a gróf eszméivel szembe állítva, kiemelkedjék azon mély ellentét, mely közlök létezett.

SZÉCHENYI mindenben a történelmi fejlődések híve volt. Ő politikát nem csinált, de tanulmányozta a történelemből, melyet mélyebben átértett, mint bárki kortársai közül.

KOSSUTH ellenben a történelem útmutatásaira nem figyelt. Ezért ő sem a dynastialis, sem a birodalmi kapcsolat iránt nem hírt ragaszkodással, ennek európai jelentőségét nem vette számba, nemzetünkre vonatkozó szükségességét nem érezte.

SZÉCHENYI úgy hitte, hogy Európa akkori constellatiója mellett nekünk mindezt keresni és ha nem volna, megteremtene kellene.

Ő ellenben ezt, mint ez idő szerinti kényszerűséget csak túrni tudta, míg módunkban nem lesz attól menekülni.

Szóval a nemzeti hagyományokat számba nem vette, a nemzeti szellem negyedfél százados következetes működéséi ignorálta s nem birt a történelmi fejlődések iránti érzékkel.

Pedig senki sem hivatkozik még ma is sűrűbben mint KOSSUTH «Istennek a históriában revelált újjára».

De mik hát ezen történelmi revelatiók a mi múltunkban?

Bizonyára nem egyebek, mint a népek életében azon hivatás, melyet időnkint betöltenek, a nemzeti szellem működése, mely a nemzet cselekvéseinek irányt szab, és a fejlődések folyamatát eldönti.

Történelmünkben pedig e hivatás nagyon is érthető tényekben nyilatkozott.

SZEMERE BERTALAN midőn «nemzetünk polgárosító hivatásáról a keleten» szakavatott felfogással értekezik, felveti azon kérdést is, birt-e a magyarság a német népre vonatkozva hivatással?

Történelmünk revelatióiból mire sem meríthetünk világosabb választ, mintha azt kérdezzük: mi hivatást töltöttünk be a német és szláv faj sorsára nézve és hova utal bennünket Istennek a revelált újjá?

Végig tekintve egy évezred történelmén és keresve magunk és a német faj közt az érintkezés pontjait, figyelmünk azonnal két történelmi nagy momentumon akad meg.

Egyik SZVATOPLUK nagy szláv birodalmának képződése a magyar honfoglalás idejében.

Másik OTTOKÁR cseh fejedelem korszaka, a ma uralkodó Habsburg-dynastia keletkezésénél.

Az elsőt illetőleg így szól HORVÁTH MIHÁLY *Magyarország történelmében*:

«ÁRPÁD és népe a Tisza vidékein meglepedőnek. SZVATOPLUK ekkoron hatalmának tetőpontján állott, és a nagy morva fejedelem igen veszélyessé vált a birodalomnak.»

"Követség jött ÁRPÁDhoz neki szövetséget ajánlva SZVATOPLIK ellen. ÁRPÁD örömmel fogadja a szövetséget, és hogy az új haza határait nyugat felé kiszélesítse, megindította a hadjáratot.*

«A legyőzött, megalázott SZVATOPLIK nyomtalanul tűnt le hatalma tetőpontjáról.»

«A német birodalomnak megbecsülhetlen szolgálatot tőn a magyar nemzet. Már honfoglalása által is más irányt adott Közép-Európa alakulásának.»

«Mi lett volna Németországból, ha e nagy szláv birodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szétdarabolt széthúzó német törzseket a frank s kivált a hohenstaufeni császárok egy szilárdabb egésszé egyesíthetik? Mi lett volna Európa története egy évezred alatt, ha Dalmácia déli határaitól s a Haemustól fel egészen az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig az egyesült szláv törzsek egy nemzeté olvadva, megszilárdíthatják akkoron hatalmas birodalmukat?»

«De a váratlanul megjelent magyar nemzet a készülöben levő nagy szláv birodalom alakulását meggátolta, és Pannóniát elfoglalván, a szláv lakosokat a Duna-vidékről elűzte, mint ék fűródött be a szláv törzsek közé azok egyesülését mindenkorra megsemmisítve, így a gondviselés rejtélyes végzése szerint új irányt adott az európai nemzetcsalád történelmének.»

A magyarság tehát már a honfoglalás által döntött a lémet és szláv faj sorsa felett.

Hivatásunknak magokra végzetes voltát világosabban felfogták a szláv történészek, kik közül KOLLÁR feHajiul a magyar honfoglalás eseménye felett, melyben, mint mondja, a magyarság kétélű pallas gyanánt hasítja ketté a szlávtságot s annak megosztásában erejét törli meg és a hatalmas tömörülést dúlja szét.

PALACKY, a szlávok egyik legnagyobb tekintélyű történésze, erről így nyilatkozik:

«A magyarok berohanása és Magyarországra telepedése egyike a következményekben legdúsabb eseményeknek Európa történelmében.»

Szerinte a Holstein határaitól a Peloponnesus partjáig terülő szláv fajú népeiségek, valamint belső ösztönük, úgy a külső viszonyok által kényszerítve csoportosulandók voltak a RASZTISZLÁV és SZVATOPLUK által alkotott morvaországi központ körül, mely a nemzeti és keresztény művelődés legtermékenyebb csiráit rejté magában, s Róma és Byzanc által egyiránt elősegítve és ápolva a legnagyobbszerű kifejlődést ígéré. «E központból nyertek volna a szláv népek, ha államintézményeket nem is, de legalább kereszténységet s azzal együtt európai és nemzeti míveltséget, művészetet, ipart, nyelv- és írásbeli egységet. S a mint nőtt nagygyá nyugoton a római befolyás alatt a frank egyeduralom, épen úgy képződött volna keleten Konstantinápoly túlnyomó befolyása alatt egy hasonló szláv ebirodalom, és Kelet-Európa ezer év óta egészen más jelentőséget nyert volna, mint a milyenben részesült. Az által azonban,

hogy a magyarok a még csak képződésben lévő államszervezetbe nyomultak és azt szétrombolták, az ily kilátások örökre megsemmisültek.» (SZABÓ KÁROLY *A vezérek kora* 1-ső füzei.)

A XIII. század második felében ismét hatalmas lendületet nyer a szlávság OTTOKÁR egyéniségében. Egyidejűleg hanyatlik a német-ség ereje. A büszke király Ausztriát, Stiriát és Ivarinthiát is hatalmába ejtette, sőt Magyarország felvidékén még a Dunán túl is foglalásokat tett.

Míg OTTOKÁR birodalmát a német tartományokkal szaporította, a választó-fejedelmek Németországban az igénytelen Habsburg-grófot, RUDOLFOT választották meg római királyivá oly feltétel alatt, hogy ez a német tartományokat OTTOKÁR kezéből visszacsatolja a birodalomhoz.

Mennyire válságos helyzet volt ez mind a német birodalomra, mind a megválasztott császárra nézve, onnan mérhetjük, hogy a történelem tanúsága szerint még azon végzetes csatához is, mely a két fél sorsa felett döntött, a német császár nyolcz-tizezer nyi sereggel hirt kiállani, míg LÁSZLÓ magyar király hatvanezernyi segédhaddal csatlakozott a császárhoz és a Marsmezőn a nagy népcsatát diadallal eldöntötte.

Pedig a hatalmas OTTOKÁR, BÉLA herczeg sógora, közel rokonságban is volt királyi házunkkal, és mindent elkövetett, hogy a császár ellen a magyar szövetséget megkösse.

Ötszáz év előtt RUDOLF császár LÁSZLÓ magyar királyhoz írt levelében «semni viszonytagságok által meg nem bontható szövetségéről» tesz fogadást és ígéri, hogy ügyeit mindenkorra saját ügyeinek fogja tekinteni.

Igy szólt az első Habsburg. Az utolsó Habsburg leányági örököse még válságosabb helyzetbe jutott.

MÁRIA TERÉZIA szövetségeseitől elhagyatva, jogkövetelőktől környezve csekély eszközökkel rendelkezett.

Óriás veszélyek közt könyekkel szemében, karján csecsemőjével szólt a magyar lelkesedéshez.

És megmentve lón trónja és hatalmasabbá mint bármikor.

Sőt e század első tizedében, midőn egy rideg kedélyű fejedelem alatt sötét napjaink voltak, a történelem egyik legnagyobb-szerű világhódítója, I. NAPÓLEON csábító ajánlatokat tett a magyarságnak, hogy elszakadásra bírja, és még arra sem nyert kilátást, hogy ez irányban komolyabb kísérletet tegyen.

Vájjon ha a népek életében válságos eseményeknél azoknak döntő közbelépése következetes összhangban jut századok során érvényre, lehet-e ez a pusztá véletlen műve, nem-e nyilvánulásai ezek a népek közti válrokonságnak, nem-e ezekben kell keresnünk az ösztönszerű érdekszövetség kulcsát, nem-e ez útra terelte az önfentartás ösztöne nemzetünket századokon át?

Sőt ha történelmünk útmutatásainak mélyebb kutatásába bocsátkoznánk, meg kellene győződnünk, hogy valahányszor e természetes hivatásunkkal ellenkező útra tértünk, lett legyen felkelésünk bármennyire jogosult, mindig kegyetlenül meglakolt hazánk Szapolaitól Kossuthig.

És mert a népek viszonyaiban kölcsönösség van, épen ezt mondhatjuk az uralkodás és német kormány támadásaitól hazánk ellen. E törekvésekért azok is lakottak mindig, soha sem súlyosabban, mint épen szemünk láttára korunkban.

Ha a fennebb elmondottak történelmi tények, akkor «Istennek a históriában reverált újja» félremagyarázhatlanul mutatja: minő kapcsolatban kell keresnünk szövetségünket. Miként mutat-hat históriánk-ból Isten újja a dunai confoederatio felé, azt ugyan magyar ember megérteni soha sem fogja.

Szerencsére a kétségbeesésnek e lázbeteg conceptiója nem bírt legkisebb viszhangot kelteni sem Zágrábban, sem Belgrádban, sem Bukarestben.

Foglalkoznom kellett nemzetünk hivatásának ezen ágával is részletesebben, mert a dynastialis és birodalmi kapcsolat iránti érzületünk döntőleg foly be politikai felfogásunkra, és midőn SZÉCHENYI politikai rendszerét megbeszélés tárgyává teszszük, abban e hivatásunkról! meggyőződés ép oly mérvadó alapeszme, mint a nemzeti individualitás elve.

Később pedig, midőn emlékeim során bele kell bocsátkoznom a forradalom fejlődésének részleteibe, világosan fogjuk látni, hogy e kapcsolat iránti felfogások, az iránti érzék hiánya mennyire befolyt azon végzetes események érlelésére, melyek hazánkat a forradalomba sodorták és annak tragikus kimenetelét előkészítették.

Meg fogjuk azt is látni, hogy a válság döntő órájában a két épen e pontban ellentétes nézet képviselve, SZÉCHENYI és KOSSUTH által, szemben áll egymással a nemzeti törvényhozás színe előtt.

Végül bármennyire szeretném ezen emlékeim köréből, melynek tárgya a gróf, kirekeszteni azon sok részletet, melyek

KOSSUTH felfogásait és eljárását illetik, de ezek oly mélyen függnék össze SZÉCHENYI ez időbeli életével és sorsával, hogy mint alább tán sikerülni fog teljes világosságba helyeznem, KOSSUTH közpályájának kellő felderítése nélkül, sem a bekövetkezett eseményeket, sem kiváltkép a SZÉCHENYI t-8-ki helyzetét és a tragikus kifejlést megérteni teljességgel nem lennénk képesek.

Olvasóim előtt, ha emlékeim feladatát teljesen nem tévesztettem. SZÉCHENYI életének és tragikus sorsának mint nyílt könyvnek kell állani, melyben leirhatlan szenvedéseit és annak kimaradhatlan következéseit világosan olvashassák.

Az ő értelmi tehetségének rendkívüli élessége mélyebb bepillantást engedett a dolgok kényszerű folyamatának részleteibe, hogy sem mélyen érző és csak hazájáért dobogó szíve a látottak nyomását elbírt volna.

Előre részletezve a bekövetkező fejlődések menetét s midőn a fejlemények bekövetkeztek, szeretett volna kétkedni belátásának helyes voltán, de az események lépésről lépésre lehetlenné tették a kétséget, mert igazolták jóslatait, és megborzadva látományain, megtörtént rajta, mit szinte előre látott és megjövendölt.

Hányszor monda ő előre, hogy ha a jövendő neki adand igazat, *«nyereség fájdalomla miatt lehetetlen meg nem örülnie»*.

Már 1831-ben WESSELÉNYIHEZ intézett leveléből láthatjuk, mint aggódik bonyodalmas állapotainkból való békés kibontakozáson. Átalakulásunk csendes folyamatát, mint mondja, nem Tiranustól, de az Ardor Giviumtól látja fenyegetve.

Nem a hatalom nyomása, hanem a polgárok heve képezte aggodalmainak forrását.

Mert nálunk a polgárok heve az az a tömegek izgalmai fokozottabb veszélylyel járhatnak, mint bárhol más országban.

Nálunk akkoriban még annyi gyúanyagot látott felhalmozva, hogy ha a tömeg felizgattatik, mi nemcsak a parasztlázadás, hanem egyidejűleg a fajok közti harc izonyatosságait érhetjük meg.

És hogy a nemzet ily nagy válságot egyszerre megbirjon végkimerülés veszélye nélkül, ezt józan számítással ép oly kevésé lehetett remélni, mint józan lelkiismerettel koczkáztatni.

Épen az akkor folyó év (1831) cholera járványa mutatá, mennyire nem vagyunk megóva egy parasztlázadás eshetőségétől. A fajok körében pedig mennyi izgató elemek léteznek, a közelebbi idő eléggé megmutatta.

Mitől sem remegett tehát hazájáért inkább, mint attól, ha átalakulásunknak a nélkül is nehéz küzdelmeibe a tömegek is valahogy bevonatnának, mikor aztán a véres bonyodalmak oly ki-maradhatlanok, mint az életre a halál.

Természetesen ezen aggodalmai mindaddig mint alaktalan esélyek merültek fel lelkében, míg nem látott feltűnni hatalmas egyéniséget, kiben meg van minden tulajdon, hogy adandó alkalmmal a feltámasztott néphatalom élő kifejezése legyen.

1841 jan. 1-jén egy hírlapi programban egyszerre megjelent e hatalmas egyéniség. Mitől hazájáért leginkább remegett, a legveszélyesebb esélyek eszközei meg voltak.

A «*veletek ha lehet, nélkületek, sőt elletetek ha kell*» fenyegetést, melyet KOSSUTH még 1862-ben is örökös mottójának nyilvánít, félreérteni nem lehet.

E szavakban félreismerhetlenül a tömegek, mondjuk — ha jobban tetszik — a nép szólott a netán habozó felsőbb osztályokhoz, melyeknek kezében akkor a dolgok eldöntése letéve volt. Európai nyelven szólva, a democratia fenyegető hangja a késlekedő aristocrátiához.

A fellépés első percében, az első hangoknál, melyek hazai légkörünket érintették, felismerte a gróf emberét.

Más ismerhet, de én nem tudok találni még a történelemben is halandót, kinek a vak sors annyi és oly tartós rajongást juttatott volna, mint népünkénél jutott Kossuthnak.

Máskép áll a dolog azon kortársaival, kik gondolkoznak is.

De ezek közt nincs kivétel nélkül senki, ki KOSSUTH egyéni tehetségeit magasabbra helyezte volna mint épen SZÉCHENYI.

Azon pillanattól kezdve, midőn KOSSUTH előtte a *Pesti Hírlap* első számában — mint a jövő embere — megjelent, éveken át csak a közélet váltakozó állapotait tanulmányozta oly megfeszített mély érdekeltséggel, mint KOSSUTH egyéniségének kifejtését, politikai felfogásainak egész eszme körét, érzelmeinek minden gerjedelmeit.

Csak azon mély meggyőződése, hogy KOSSUTH azon hatalmas egyéniség, kinek a végzet nemzetünk sorsát kezébe adja egykoron, csak ezen hit szolgálhat indokul, hogy éveken át törhetlen erélyvel vele foglalkozzék.

Épen azon meg nem szűnő éles harc hevében, melyet KOSSUTH ellensúlyozására folytatott, és midőn e harcban saját

népszerűségét vetette habozás nélkül kockára, mutatta a gróf, mily félelmetes hatalomnak tartja őt nemzetünk sorsának eldöntésében.

Valljuk be ma, hogy azon időben Kossuthot senki annyira fel nem becsülte, mint a gróf. Hisz azon felcsigázott képeknek, melyeket *Politikai program-töredékeiben* akkor Kossuthról olvastunk, ha ő milliók élén intézi a haza sorsát, minden más halandó előadásában, SZÉCHENYIT kivéve, nevetséges fantomoknak, egy lázbeteg álmainak kellett volna látszani.

A mint ezen eljárásából látjuk, hogy ő KOSSUTH tehetségeit appreciáln tudta, azt is minden nyilatkozataiból láthatjuk, hogy jelleméről, szívéről igen jó véleménynyel volt.

Én pedig, kivel azon időben Kossuthról megszámlálhatlan alkalmakkal beszéltem, és beszéltem leplezetlenül lelkének mélyéből, ha ma Isten színe előtt tanúságot kellene tennem beszédeiről, csak azt mondhatnám, hogy hallottam róla őt beszélni tréfás humorral, aggodó tájdalmas hangon, néha keserűséggel is. de gyűlölettel, kicsinyléssel sohasem.

Különben is, a ki csak vele érintkezett, nem lehet, hogy ne észlelte legyen azon igen is felöltő sajátságát, mely őt a személyes ellen- és rokonszenvek fölé emelte, rendkívüli akaraterővel és kitartás mellett is, melyekkel bírt, magát és az embereket is nagyobb hatásaikban eszközöknek hitte láthatlan hatalmak kezében, a személyre vonatkozó betudás ennél fogva nála igen szelíd volt. Kossuthot éppen a hivatás emberének tartotta, csakhogy e hivatástól remegett.

A ki KOSSUTH nyilvános szereplésének szemtanúja volt, és vele érintkezve felette impressionabilis természetét ismerte, annak volt váltig alkalmá meggyőződni, hogy ő elszánásaiban jobbadán önkéntelenül sodortatik. Ő a benyomások hatásaitól veszi az irányt, e hatások viszik őt gyakran előtte is ismeretlen partok felé — ha maga nem mondaná is, be lehetne bizonyítani, hogy ő a benyomások hatása alatt állott, ezen hatásoktól nyert cselekvésre lendületeket, s ennek sugalmait követte. Az egyetlen oltár, melyeknél áldozott a *«Kebel Istenéé»* volt, a legmegbízhatóbb, legszeszélyesebb bálványé, melynek ember oltárt emelhet.

Kossuthnak ezen tulajdonságát azonnal felismerte SZÉCHENYI és mert felismerte irányának rendkívüli varázsát, később előadásában a szónoklati tehetség páratlan adományait, nem ismerhette

félre egyéniségének rendkívüliségét, egyszersmind adandó alkalommal végzetes hatalmát.

A mi SZÉCHENYI aggodalmait szinte a lázas rémlátás fokáig emelte, két sajtóság volt, melyet élesen látó szelleme Kossuthban felismert.

Egyik a mit fentebb is kifejtettem, hogy nem bírt benne dynasticus érzületet és a fennálló birodalmi kapcsolat iránti érzékel felfedezni, sőt régebben KOSSUTH a kormány szerencsétlen balfogásai által üldözőbe vétetvén, ennek emlékeivel mély elkeseredést lápiáit szívében.

Másik az, hogy Kossuthnak egész valójából látta kiríni a nép emberét. A szónoklat oly ritka adományaival megáldott ember, ki impulsussait mindig érzelmeiből és a benyomásokból meríti, és a gerjedelmekhez szól, s ellenállhatlanul vonatik a tömegek felé.

Valóban ha ma is a világtörténelem e nemű alakjait keressük, a népember hasonló bevégzett példányát mint KOSSUTH, alig találunk.

Erezte is ő ösztönszerűleg mindig, hogy az ő hatalmának forrása a nép — és nem a nemzet.

Első felszólása 1841-ben ama híres «Veletek ha lehet, nélkülöletek, sőt ellenetek ha kel» mottója eléggé világosan megjelöli a fentebbi különbséget.

De még ennél is tovább mehetünk és bátran állíthatjuk, hogy KOSSUTH felfogásaiban egyedüli hatalom a nép, melynek ellenében a nemzet összes értelmisége nem nyom semmit.

Ha ki még erről kételkednék, ám olvassa meg KÁROLYI GY. grófnéhoz 1862-ben épen a dunai confoderatio ügyében írt levelét.

E levélben ecseteli KOSSUTH Magyarország akkori hangulatát a vett tudósítások után. Ezen hangulatra nézve következő adatokat sorol elő:

«E tényt (a kialakulás óhaját) confirmálták a hazuról vett hivatalos jelentések, — ezt legutóbb K. SÁNDOR személyesen, ki kérdésemre: kik azok a mágnások, kik határozottan az elválást (Ausztriától) mint czélt, tehát a forradalmat mint eszközt akarják? alig volt képes nekem s azt is csak hosszú gondolkozás után, öt ilyen nevet említeni.»

«Ez alkuvási hajlamot *kiáltják hangosan* két év óta. Európának a magyar közélet minden mozzanatai SZÉCHENYI apotheosisa óta,

melynek az 1849-ki zászlót markírozottan desavouirozó szint adtak egész a mai napig.»

«Tudjuk, hogy DEÁK és pártja forradalmat nem akarnak, pedig a főrendi kar en mass a conservativeken kívül, őt vallja vezérének. és még a conservativek is ő hozzá törleszkednek.»

«S ez alkuvó DEÁK-párt azonkívül is nagy. Minden megye, minden városi hatóság őt (DEÁKot) kiáltá ki a nemzet nemtőjének. »

«Sőt hitelesen tudtommal van, hogy még az úgynevezett határozati pártban is vannak töredékek le egészen Nyáryig, melyek a mi forradalmi törekvéseinkről tudni sem akarnak.»

Látjuk ebből, hogy KOSSUTH 1862-ben jól volt értesítve a magyarországi hangulatról. A forradalmat határozottan elutasító elemeket így sorolta fel:

DEÁK és nagy pártja,
a főrendi kar en mase,
minden megye, minden városi hatóság,
a határozati pártnak is egyes töredékei.

Tehát a magyar törvényesen hivatott értelmiségnek aránytalan nagy többsége — az az a jogosult nemzet — nem akar forradalmat, ele alkura kész.

És mit mond erre KOSSUTH? elmondom azon leveléből saját szavaival:

«Én és az alkudni vágyók soha sem fogjuk hazánk ügyét egy szempontból tekinteni. Velők nem gondolkok.»

Kire támaszkodik tehát a magyar földön?

«A nép más, így szól, az lomha tömeg ugyan, mely lökést vár, de mely ha lökést kap, mint a hólavina úgy söprendi el útjából az *alkuvási rclleitásokat* (az az a nemzet értelmiségét), hanem a nép csak karddal kezében adhat életjelt, különben fárad, vár és hallgat.»

Ezekben többet mond KOSSUTH maga, mint valaha róla a gról a politikai program-töredékek legélénkebb képeiben elmondott.

Szerencsénkre a sors a mennyire üldözte KOSSUTHOT egész életén át a helyzet kedvezésével, ép oly fukar volt iránta vállalkozásainak sikerében.

Ebben rejlik bukásunk és utóbbi menekülésünk titka.

Hogy történelmünk nagy embereit, kiket a gondviselés hiva-

tással bízott meg, és ezt betöltötték, hogy nemzetünk kitűnőségeit, mint szellemi életünk nemesebb termékeit megbecsüljük, emlékeiket a felekezeti vagy pártnézetek fölibe emeljük — ez önmagunk iránti kötelesség.

Ezen tulajdönt annyival gondosabban kell nekünk cultiválnunk, mert fajunknál nem lehet félreismernünk az egyoldalú bálványozási hajlamot.

Egyetlen történelmi korszak hazánkban számos kitűnőségek mellett három nagy történelmi alakot mutathat fel az utókornak, külön hivatással, egymással ellentéteket, kik együtt éltek és a nemzet sorsára döntőleg hatnak: SZÉCHÉNYIÉ a legnagyobb magyart, DEÁKOT a haza bölcsét, Kossuthot, a mai világ legrendkívülibb szónokát.

Mindhárman külön időben, külön hivatást töltöttek be nemzeti fejlődésünk folyamatában.

A mi hivatásunk személyes hajlamainkat féken tartva történelmi szigorral kijelölni mindenik helyét, működésük körét és eredményeit.

Hogy ezen hivatásom betöltésénél mennyi elfogultság nélkül sikerült kezelnem a történelmi igazságszolgáltatást, annak bírálatát aggály nélkül bízom az olvasóra.

XV. FEJEZET.

A «Politikai program-törédékek» megjelenése. A nádor halála, István főherceg kineveztetése. Tiszaszabályozási társulat nagygyűlése. A pártok szervezkedése. Pártprogrammok. Nagy átalakulás az elvekben. Elfajulása a személyi viszonyoknak. Ezek daczára kedvező kilátások az országgyűlésre.

Az 1847-ki év a mily változatos volt a hazára fontos eseményekben, miket történelmünk feljegyzett, oly kevés anyagot nyújt első kétharmadában emlékezéseim számára.

Nem mintha SZÉCHENYI tevékenysége ez időben valamennyire tágitott volna, sőt inkább közeledvén az országgyűlés még fokozódott is.

Ezen évre esett az országgyűlés kihirdetésének törvényes ideje. Már az előzőtt év végén a conservatív párt szervezkedett és törekvéseinek irányát programmban jelölte meg. Az ellenzék országos szervezkedése sem maradhatott el.

SZÉCHENYI a pártok mozgalmába soha sem elegyedett. Elmondó a *Politikai program-törédékek*-ben saját nézeteit, azontúl hagyta a dolgok fejlődését szabad mentére.

Januárban az agg nádor halála és ISTVÁN főhg kir. helytartóvá kinevezése foglalta le a közfigyelmei.

Februárban közkézre kerültek a *Politikai program-törédékek* melyek, bármit állítsanak ellenesei, mély hatást gyakoroltak kedélyekre.

Márcziusban az ellenzék is elhatározta, hogy programot készít a párt egyöntetű működésére, azonban érezte, hogy ezt megnevugtatólag csak DEÁK békítő szellemétől várhatja, — különben is az ellenzék centralista és Kossuth-féle árnyalatai közt lényegesebb volt az eltérés, hogysein egységre vergődhettek volna.

E hóban tartotta a Tiszai társulat is nagygyűlését, melyben az alapszabályokat és a rendezési intézkedéseket végleg megerősítette és már a nyolcz ponton megkezdett munkáról értesítve lett.

A hazai lapok is elkezdtek a Tisza-ügyet kellő figyelembe részesíteni. A *Pesti Hírlap* részletesen vette bírálat alá a Tiszavölgyi társulat alapszabályait és működési rendszerét és igen kedvezőleg ítélte minden részleteiről. A conservatívek közlönye a *Buda-pesti Híradó* a Tisza-szabályozást «a reform conservatív módorának előfutójául kívánta tekinteni», noha *mint láttuk fennebb*, épen conservatív elvek legyőzésével lettek az alapszabályok és az egész rendezés megalapítva.

Eredményekről még ekkor a Tisza-szabályozás nemigen szólhatott, azonban még is nagy lendületet adott a megkezdett vállalatnak azon meglepő tudósítás, hogy a szentesvárosi osztály elkészítvén a teci puszta mintegy 1900 öl hosszú töltést, az így megmentett pusztát részletekben árverés útján bérbe adta, és noha épen az árverelés napján az árvíz ellen nagy számú néppel kel le a még nem mindenütt elég magasságra emelt töltést védelmezni, mégis holdankint átlagban (5—8 forinton béreltetett ki oly föld, mely az azelőtti években nem hozott több jövedelmet holdankint 50 krajczárnál

A Tiszavölgyi társulat saját eddigi működéséről egy külön röpiratban «*A Tiszavölgy könyve*» cím alatt leszámolt a közönségnek.

Ez időben azonban a közelgő országgyűlés miatt a közfigyelmet és a tevékeny hazafiak minden gondját a politikai helyzet alakulása foglalta le.

És a politikai helyzet ez időben felette zavart volt.

A mi a közéletben legmegszomorítóbb, az történt épen ezen időben. A mily mértékben közeledtek a pártok az elvekben, anynyira távolodtak a személyes viszonyokban.

Innen következett, hogy a pártok eljárásában a személyes ellenszenvek jutottak döntő befolyásra. Az országos ellenzék élén gr. BATHYÁNY LAJOS ép oly ellenszenvvel látta gr. APPONYIT a kormány élén, mint a hogy a conservatívek Kossuthtól idegenkedtek. A pártszenvedély e két egyéniséget egymás megbuktatására kiszemeltnek kezdé tekinteni.

Ma már ez időtől egy egész emberkor választ el, és ez talán elegendő távolság a honnan a leélt múltnak térképét emelkedéseivel és mélységeivel felfoghatjuk.

Elöttem s azon számos ellenzékiek előtt, kik az időben e mozgalmak közepette éltünk és kik nem osztottuk a párt személyes

ellenszenveit, előttünk a szervezkedő conservativeknek sok érdeme tűnt le, és ezt nem tagadhattuk el, valamint sok részben rokonszenvünket sem.

Ezt készségesen bevallva sem lehet (elmentenünk egészen a kormánynyal azonosult conservativ pártot az akkori politikai helyzet elfajulásának felelősségétől.

A conservativ párt határozottan a haladás terére lépve, a kormány számára követelve a vezető szerepet a reformok keresztülvitelében. Ez úton, mely ellen jogos kifogást tenni alig lehet, ők kezdték meg a pártalakítást, állítottak fel pártprogramot.

E program hangja mindenesetre elhibázott volt. Tartalmában is míg a reformkérdéseken sebesen átsiklik, a pártállás megjelölésére fekteti a súlyt, és ebben elbizakodott és kihívó.

A conservativ párt éles állásfoglalása, és a vele azonosult kormány nyomása az administratorok által a megyékre nem engedhetett szelídebb hangulatot lábra kapni, sem oly pártalakulást az országban, mire minden anyag és hajlam különben készen volt.

Nem is képzelhetünk szerencsétlenebb ballépést azon időben, mint az adminisztratori rendszer életbe léptetése és következetes fenntartása.

Mint fennebb előadtam, az adminisztratori rendszer életi léptetése nem APPONYI műve volt. Az 1844-ki országgyűlés végén támadt izgalmas állapot és ebből keletkezett védegyleti mozgalmak, és a kormány iránt igen keserűen kifejezett bizalmatlanság, végre hg METTERKICHET azon elhatározásra vitték, hogy a kormány actióját, melyre nézve már évek előtt állapotásra jutott, de gr. DESSEWFFY AURÉL halála miatt szünetelt, és miről 1844-ben a főig nádorhoz irt is, valahára megindítsa.

Azonban mint ez Bécsben mindig történni szokott volt, minden lassan ment, a rendszer el lett határozva, annak kivitelére gr. APPONYI mint a főrendi táblán a conservativ párt vezére kiszemelve, s e célra a m. udv. cancelláriához másodelnökké ki nevezve.

Új rendszer hozatott be tehát új cancellárral, kinek nevéhez köttetett e rendszer, de még sok ideig megmaradtak Bécsben a régi befolyások, melyek e rendszernek éppen nem voltak kedvezők.

Így történt aztán, hogy némely adminisztratori kinevezések azon gyanút gerjesztették az országban, hogy nem a rendszer megszilárdítására, hanem annak meggyűlöltetésére lettek intézve.

Tény az, hogy alig lehetett ingerlőbb anyagot kigondolni, mely a kedélyek folytonos háborgatásának gazdagabb forrását képezze, mint ez, mely a politikai szenvedélyeket nem engedte csillapodáshoz jutni.

Tény az is, hogy míg az új rendszer behozatala rendkívüli felháborodást keltett az ország megyéiben, annak magában la conservatív pártban is sok titkos ellenei voltak. A magas aristocrazia nehezen szívelte, hogy a főispánt méltóság, melyet előjogaihoz számított, oly nehéz kötelességekhez köttessék, melyeknek teljesítésére nem volt sem hajlama sem hivatása.

Minden józan számítás szerint világos lehetett a kormány előtt, hogy az új rendszer valószínűleg ellenséges indulattal, lármában fenyegető alakban inaugurálva annyi ellenséges áramlat ellenében nem felelhet meg azon várakozásnak, melyet hozzá kötöttek, és még is oly hatalmas fermentumot képezett, mely a kormánynak minden jó szándékait és ezeknek minden hatását paralyálta.

Szerencsétlensége volt e kormánynak, hogy e rendszer hódít-Hiányaira súlyt fektetett, mely pedig csak ártalmára volt, és azon elvitathatlan hódítmányokat is, melyeket kétségtelenül az elvek terén tett, hatásában megsemmisítette.

Ha a kormánya látva fokozódó ellenhatást, melyet e rendszer az országban kelt és fentart, nem élesbíti a harcot a megyékkel, nem buzdítja adminisztratorait új hódítmányokra a megyei autonómia ellenében, ha ezeknek erőszakos és szenvedélyes eljárását nem veszi egyoldalú pártfogása alá, ellenkezőleg engesztelékeny tapintatos eljárásra inti adminisztratorait, és a kedélyek lecsillapítására működve, hódításait az elvekben keresi, bizonyos dolog, hogy az ez időbeni pártalakulás egészen más irányt vesz és a politikai helyzetet oly kedvezővé alakíthatja, hogy nyugodtan nézhetünk a bekövetkezett karasztrófák elé 1848-ban.

A közelebbi 1844-ki országgyűlésen a közteherviselés elve mind a két táblán elfogadtatván, a birtok- és hivatalképesség mái a törvénybe is ígattatván, a haladási kérdések legnehezebbjei már túlhaladott kérdésekké lettek.

A megyei conservatívek körében csak az adómentesség-kiváltsága birt nyomatékkal. A mint e kérdésben túlszárnyalva látták magokat az országgyűlés által, a többi haladási kérdésekre nézve sem okot nem láttak, sem hajlamot nem éreztek az ellenzésre erőt és költséget pazarolni.

Hozzájárult ehhez még az is, hogy a múlt évek nehéz küzdelmeiben kimerült pártok őszintén kezdték a békülést keresni. Majdnem minden megyében lábra kapott azelőtt a korteskedés, melyet elvi kérdések feletti szavazásra is használtak. Ez a mellett, hogy a pártoknak igen sokba került, némely megyékben véres harcokká is fajult, mely magoknak a párt fejeinek életét is fenyegette.

Ezen költségektől és veszélyektől mindenki óhajtott menekülni, az ellenzék, mert elveik már az országgyűlés által kimondattak, a conservatívek, mert ellenkezésük fő tárgyán már túlhaladva látták magokat.

A megyék gyűlésein kézzelfoghatólag meglátszott, hogy az elvi összeütközések már hiányzik az anyag, és csak jóakarát kell, hogy a pártok elvi egyetértéshez jussanak.

Ezen hangulat mutatkozott légy világosabban az országgyűlési utasításokat készítő gyűléseken. Több megyében conservatív követeket választottak, mint Bihar, Szatmár, Csongrád, Temes és Torontálján, de utasításaik egészen ellenzéki szellemben voltak adva. Más megyékben a mint a haladási utasításokat elfogadták, követeket is közmegegyezéssel a két pártból jelöltek ki és választottak meg.

Ha a két országos párt közrebocsátott programjában a reformok körül az elvi nyilatkozatokat összehasonlítjuk, azokban ugyan ellenmondást nem találunk.

Csak azoknak, kik ezen időben a mozgalmakban részt vettünk, lehet fogalmunk az eszmék gyökeres átalakulásáról, mely akkor nálunk néhány év alatt végbement.

Még 1843-ban véres harcok folytak a «nem adózunk» jelszó alatt, a köznemesség a megyékben az adómentességet a kiváltságok gyöngyének tartotta, melynek eltörlésével megszűnik a nemesség.

Ily felfogáson azonban alig lehet csodálkoznunk oly időben, midőn az ország egyik legtehetségesebb főura, fhg nádor után első hivatalnok — az országbíró — kijelentette, hogy inkább soha sem

lép életében a Buda és Pest közt állítandó hídra, hogy sem vámot fizessen.

A harminczas években az országgyűlésen megpendített kérdés: a nem nemesek hivatal és birtokképesége még államveszélyes forradalmi eszméknek lettek nyilvánítva és üldözés tárgyává.

De az eszmékre nézve épen ez volt a szerencse. Az üldözések feletti felháborodásban megbarátkoztak az eszmékkel, és míg a szó-lás és vélemény szabadságát védték, magukévá tették az eszméket is melyekért a szólásszabadság megtámadva lett.

A nemesség megadóztatásának kérdése a szatmári 12 pont által került az ország megyéinek tanácskozási szönyegére 181-2- és 1843-ban vitatott nagy elkeseredéssel az ország csaknem minden hatóságában. És már 1844-ben az országgyűlésen mind a két tábla által ki lett ünnepélyesen mondva a köztehervise-lés elve.

Ezzel a reformok elleni erősségnek fő védőfala le lett rombolva, mert a többi kérdésekben a szavazók tömege személyesen már alig volt érdekelve, sőt például az örökváltság az úrbéri telkekre szorult nemességnek épen kedvező volt.

A reformoknak minden nagy küzdelem nélküli befogadására tehát a talaj egészen el volt készítve. Az előítéletek erős vára, melyet a gróf munkáiban ostrom alá vett, romokban hevert már, és ő teljes megalégedéssel tekinthetett az eredményekre, melyek az eszmék átalakulásában végbementek.

Mi sem hiányzott a békés megoldás és szerencsés kibontakozáshoz, mint hogy a nehéz politikai küzdelmekben lábra kapott pártszenvédély szelidebb hangulatnak adjon helyet, és azon nagy közeledés, mely elvekben ténynyé vált, a fennálló pártok személyes viszonyaiban is előálljon.

Ennek előállítására pedig ez időben egészen a kormány kezében volt. Ezt annyival határozottabban kell állítanunk ma is, mert e kormány volt első hazánkban, mely az alkotmányos kormány hivatását felismerve és nyilván vallva, kitűzte a haladás zászlaját, magának pártot alkotott, a vezetés tisztét magának követelte, kész törvényjavaslatokkal készült az országgyűlés elibe lépni és ott a többséget mint a kormányzásra nélkülözhetlen eszközt kereste.

Ily kormány, mely az alkotmányos kormányzat ösvényén alig várt hatalmas lépéseket tesz előre, melynek nyíltan szervezkedő

pártja programijának élére a nemzetiség érdekeit és «alkotmányos és kormányzati önállóságot» tüzi ki határozottan, hu ily kormány az alkotmányosság fejlesztésére nyilvánított szándékait nem hozza gyanúba az alkotmány megtámadásával az adminisztratori rendszer térfoglalásaiban és horvátországi intézkedéseiben, nem történhetett volna, hogy ellene vihar keltessék fel, és az ellene intézett támadások országos viszhangra találjanak.

A gróf oldalán a Tisza-ügy vezetésénél volt alkalmam váltig a kormány döntő egyéniségeivel érintkezni, meg lehettem ennélfogva győződve, hogy sem gr. Apponyinak, sem pártjának *eszébe sem jutott* a megerendszer törvényes hatalmának megcsorbítása. Hisz a mint később is láttuk, épen ők voltak még az 1848-diki alkotások ellenében is a megerendszer helyreállításában legmakacsabban kitartók.

Épen ezért nem lehet eléggé sajnálnunk ma is, a kormány azon végzetes ballépését, hogy többséget keresve az országgyűlésre, ezt oly eszközzel vélte elérni, mely a visszahatás törvényeinél fogva azt épen lehetlenné tette, sőt a nagy elvi közeledés hatását paralyzálva, a pártok viszonyaiban a személyes ellenszenveknek adott túlsúlyt, és ma elmondhatjuk, hogy a haza sorsa sokkép ezen személyes érdekek tengelyén fordult meg.

A kezdeményezés ebben is a conservatív pártot illeti. Első bocsátotta közre politikai programját, és ez elbizakodott hadüzenet volt az ellenzéknek.

Jól tudta pedig a conservatív párt, hogy a mint saját kebelében is a haladók mellett sok maradásra hajló elem van, úgy az ellenzék is sajátkép három árnyalatra oszlik vala. A kis számú, de a doctrinákban legerősebb centralisták, a DEÁK- és Knssrni-féle ellenzék külön csoportokat képeznek, kiket azonban a kormány és pártjának kihívó állása kényszerített egyesülésre és szoros nszszetartásra.

Ha a kormány és pártja eltávolítva minden külső nyomási, szabadon engedi fejlődni a megindult szellemi mozgalmakat, a centralisták csoportja, melynek a *Pesti Hírlap* került hatalmába, hatalmasan hajta a vizet a kormány malmára, és míg előtűnik okvetlenül ezen csoport és a KOSSUTH-féle municipalisták közt az engesztelhetlen elvi ellentét, ezen vitában ki nem maradhat a birodalmi kapcsolatok érdekeinek tisztába hozatala is, és az országot ezen érdekek körül nem találja készületlen a 1848-ki katasztrófa.

Elmaradván a megvitatás, sem a municipalisták nem fejtették ki: miként tartják lehetségesnek a kormány felelős állását a megyerendszerrel kiengesztelni, sem a centralisták nem mondták meg, miként férköztetik be az osztrák birodalmi viszonyok közé saját ministerialis kormányzati elméletüket.

Így sem a közjogi, sem a közigazgatási téren az eszmék tisztázva nem voltak és az események rohama 1848-ban túlszárnyalva az eszmék állását, kikertült az éretlen megoldás, melynek felelőssége nem hárulhat egészen sem az ellenzéki pártra, sem egyedül Kossuthra, kinek az események a hatalmat kezére juttatták.

A politikai helyzet szabad alakulása meg lett akasztva, és a fejlődés természetes iránya rendes újáról elterelve, pedig ha a kormány nem az administratorok pártoskodásában, hanem az elvek terén keresi a többséget, megnyeri azt azon szerencsés conjunkturák közt, melyek akkor a közhangulatra kedvezőleg hatottak és a fhg nádor kir. helytartó körútjában élénken nyilvánultak

Ha ma összegezzük az akkori kedvező kilátások egyes tüneteinek sorát, ha számbaveszszük azon hatalmas tényezőket, melyek soha az előtt ily együttesen hatalomban és szándékban nem nyújtották annyi biztosítékát egy szebb jövőnek, alig lehet kétkedni a dolgok szerencsés végkimenetelén.

A trónon a legjobb szívű fejedelem, ki különös előszeretettel viseltetett fiatal tettvágó nádorunk, ISTVÁN fhg iránt. Az országban az országos vállalatok terén SZÉCHENYI teljes tevékenységben nagy sikereket aratva; DEÁK ellenzéki befolyásának ingatlan súlyával.

Ily befolyások mellett hinnünk lehe, hogy a kormány meggyőződve a választási eredményekben is, hogy hiú czélokért valódi sikert vetett kockára, önmaga fog sietni megnyugtatni a kedélyeket az administratori rendszer által keltett aggodalmakban, és be fogja látni, hogy az elvekbeni közeledés a legbiztosabb eszköz a többség megnyeréséhez.

Más részről pedig az ellenzék józanabb része befogja látni, hogy a mely kormány a nemzetiséget és alkotmányos és közigazgatási önállóságot tűzi zászlójára, mely kész törvényjavaslatokkal lép a törvényhozás színe elé, a melynek elve: többséggel kormányozni, azon kormány az ország alkotmányos rendszerének kifejtésében már hatalmasabb avanceokat tesz, hogy sem annak megbuktatásán szabadjon dolgozni.

Sőt a többségeli kormányzás elvében már benne van a többséggel! megalkuvás kényszerűsége, de a kormánynak tarthatlansága is, ha többsége nincs.

Míg azonban mi itthon minden körülményeket gondosan mérlegelve állítottuk fel a horoscopot, nem jutott eszünkbe azon eshetőség, hogy a megtestesült conservatismus Rómában indítja meg a mozgalmat és Parisban a *palais royal* ostroma halomra döntheti minden számításainkat kilátásainkkal és reményeinkkel egyetemben.

XVI. FEJEZET.

István főherceg körútjában Patakon találkozás. Szatmári látogatás. Az országgyűlés kihirdetése november 7-ikére Pozsonyba. Kossuth pestmezei követ. A nagy gróf Sopronban elbukik, Mosonyban megválasztatik. Ír azonnal: választassam meg magamat Szatmárban. Szatmári követválasztás; visszalépésem okai. Kossuth levele Eötvös Mihályhoz.

Ezen év nyarán szándékozték SZÉCHENYI második szenile-útját megtenni a Tisza folyón a Pannónia gőzössel, egyszersmind megkísérlem a hajózást a Szamos folyón, és személyesen meglátogatni a Tokajon telid alakult vidéki osztályok munkálatait.

Utazásunk haladt és végre összeesett ISTVÁN főherceg akkori körútjával.

Mi hajónkkal Sárospatakra értünk, mikor a főherceg is ott mulatott és a szomszéd megyék küldöttségeit fogadta hg BREZEN-CZEYNÁL RÁKÓCZY ódon várában.

Szept. 8-án ISTVÁN főherceg Sárospatakon kíséretével hajónkra szállt, azon utazott a Bodrogon le és fel a Tiszán, a szabolcsi parton várta a megye küldöttsége és kísérte Berkeszre, honnan Beregre és Szatmárba utazott.

Mi pedig folytattuk utunkat fel a Tiszán és eljutottunk Tisza-Újlak alá Cserfalva tájáig, hol azonban több zátonyon nehezen hatolva át, egyikén hajónknak kormánykészülékét összetörtük. A további hajózással fel kelle hagynunk.

A Szamoson való hajózás kísérletével is tél hagyunk ez úttal; de mert Szatmár városnak megígérte SZÉCHENYI látogatását, tengelyen folytattuk útunkat s Szatmárra szept. 12-kén jutottunk.

Szatmár város mindent, mi tőle telt elkövetett, hogy a gróf fogadásában a többi tiszai vidékek mögött ne maradjon.

E város fekvése, alakja, ritka szép piacza, sok zöld kertje és sebes fejlődése igen kielégítette a gróft. Jól találta itt köztünk magát, és a begyülekezett megyei elemekkel a szabályozás felett értekezletet is tartott.

Harmadnap megváltunk. Ő az alispán kíséretében utazott a megye határáig, én itt maradtam, kipihenni hossza utazásaim fáradságait családom körében.

Alig ért haza a gróf, az országgyűlés ki lett hirdetve, és azon év november 7-kére Pozsonyba kitzúve

Ez természetesen az országban megindította a választási mozgalmakat. Ez SZÉCHENYI figyelmét is minden más gondoktól elvonta és lekötötte.

Nekünk az országgyűlést illetőleg személyes terveink nem voltak. Azt tudtuk, hogy ez évben összehívatik; gr. APPONYI főcancellár sűrűn levelezett a gróffal s készülteiről értesítette, de a megnyitás ideje még megjelölve nem volt. A grófra nézve e következő országgyűlés különös fontosságú volt azért, hogy a közlekedési ügyekre nézve új törvények alkotását várta, de másként nekünk is a folyók szabályozására nézve némely pótló törvényekre volt szükségünk. De mindezekre előkészülni még időelőttinek tartottuk.

A pártok az egész országban oly előkészületeket tettek, hogy a választások kimeneteléről alig lehetne biztosat mondani. De a minket közelebb érdeklő ügyekre nézve teljes nyugalommal várhattuk a jövőt, mert a kormány részéről biztosítva voltunk az ország általános óhajtása is mellettünk nyilatkozott s így egyik párt részéről sem féltünk akadályoktól.

Arról, hogy a gróf vagy én cselekvő részt vegyek az országgyűlésen, köztünk annyival kevésbbé lehetett szó, mert roppant teendői mellett már a felsőházi tagságot is terhesnek tartotta s tudta, hogy ezzel az én dolgaim is tetemesen megszaporodtak és az akkori lassú és nehéz közlekedések mellett a már nagy terjet nyert tisztai ügyeket Pozsonyból kormányozni pedig épen nem lehetett volna.

A grófot is a fővároshoz oly soknemű érdek kötötte, hogy huzamos távollétre az országgyűlésen csak aggódva gondolt. Azt hitte azonban, hogy mint felsőházi tagnak mindig marad ideje az országgyűlési teendők mellett, a pesti dolgok intézésére is, és csak időnként lesz kötve Pozsonyhoz.

De ember tervez, Isten végez.

Pestmegyében megindultak nagyban a választási mozgalmak, az országosan alakult pártok részéről. Az ellenzék gr. BATHYÁNY LAJOS vezetése alatt Pestmegyében KOSSUTH megválasztását tűzte ki. E célra a párt minden erejét mozgásba hozta.

Gróf BATTHYÁNY szabadelvű és ellenzéki volt egész valójában, és már a múlt országgyűlésen a felsőházi ellenzék vezére, most az országos ellenzék elnöke lett. Elveiben azonban a Deák-féle ellenzékhez tartozott, Kossuthtól már a vállalati ügyekben is visszavonult, a tömegekre ható izgatásnak pedig barátja épen nem volt, nem is lehetett.

Leírhatatlan ellenszenvvel viseltetett azonban az APPONYI gr. főcancellársága ellen, és megbuktatásának érdekében kívánta az ellenzékétől KOSSUTH megválasztását Pestnlegyéből.

A mint akkor a dolgok álltak, ott más mint ellenzéki választás nem is volt gondolható, azonban az ellenzékiek közt KOSSUTH kitűzése és megválasztása egyedül gr. BATTHYÁNY fellépésének s erélyes működésének tulajdonítható.

A gróf figyelmesen várta az események fejlődését Pesten. Azon év február havában bocsátotta világgá *Politikai proflramm-tömlékeit*, melyekben világosan megjelölte annak következéseit, ha KOSSUTH venné kezébe a politikai pártvezérkedést. KOSSUTH pedig megválasztása által Pestmegyéből oly állásra lett helyezve az ellenzék által, hol a vezérlet többé kérdésbe sem jöhet és az országgyűlés lehető eredménye sokkép az ő akaratától tétetik függővé.

A pártok mozgalmaiba a gróf sohasem keveredett. Mihelyt látta azonban, hogy Pestmegyében KOSSUTH megválasztása alig lehet kérdéses, azonnal tisztába jött magával és elhatározta:

Mindenesetre megválasztatni magát is követül és az alsó táblán egyenlő állásban helyt foglalni politikai ellenfelével; ez annál elutasíthatlanabb kényszerűségnek látszott előtte, mintán Zalában DEÁK megválasztása, értesülései után, nem volt minden kétségfeletti.

A mint a gróf elhatározta fellépni követjelöltül, azonnal irt nekem is, tudatva velem szándékát azon igen határozott felhívással: választassam én is meg magamat Szatmárban.

Mint fentebb említém a gróf kevéssel azelőtt Szatmárról a megyei alispán, KORDA LŐRINCZ kíséretében utazott el, és attól tudakozván a megyei hangulatról, úgy értesült, hogy ha fellépek, megválasztásomnak mi sem áll útjában, sőt neki az alispán azt mondá, hogy ő maga is szándékozik föllépni, de csak társaságomban szeretne megválasztatni. Ezt később az alispán nekem is, de mindenkinek mondotta.

A gróf váratlan felhívása nem csekély zavarba ejtett.

Számot vetve komolyan helyzetemmel és teendőimmel, úgy láttam, hogy a követség és tiszai igazgatás együtt meg nem lérhettek, egyikei okvetlen fel kell áldoznom. Ismerem jól természetemet, ismerem még inkább a politikai élet izgalmaival és minden erőt felemészítő veszélyeit, gondoltam azon nehéz küzdelmekre, mely a pártok elkeseredett állása mellett reánk vár. ez a személyes váagnak minden gondolatát elűzte.

Megvallva az igazat, kedvem a helyzet ily cseréjére egy csepp sem volt, azt is hozzá tudva, hogy családomat bizonytalan időre elhagyni, vagy alkalmatlan időben Pestről Pozsonyba átköltöztetni, oly áldozatokkal járt, minőkre hajlamot nem érezhettem.

Sok évi politikai küzdelmek után megváltam azoktól és igen jól kezdtem érezni magamat ezen izgalmak körén kívül háladatosabb téren.

Hogy a már oly szépen megindult tiszai ügykezelést más kezekre bízom, és a további kifejtésben megzavarni engedjem a már meglehetősen összevágó és jól működő gépezet rendszeres forgását, kivált miután az általam körömszakadtaig vitatott rendszer felelőssége rám nehezedett — még gondolni sem akarhattam.

Azonban gondoltam a gróf önfeláldozó elszánásaira. Képzetem őt heves küzdelemben ellenfelével szemben, ismertem felette sensibilis természetét, és eleven képben álltak előttem helyzetének óriás kedvetlenségei.

És ő hívott megosztani sorsát a küzdő sorompóin belül!

Felhívó levele néhány sorból állott. Nem is indokolta kívánságát. Röviden azt írta: KOSSUTH meg lesz választva Pesten, én is megválasztalom magamat köveinek — és mintha ezen lépésének kényszerű folyománya volna, intiniálta nekem: választassa meg magái Szalmárban.

Feltette rólam, hogy értem eljárásának indokait.

Ha a gróf hitte, mit a *Politikai program-töredékekben* oly élénk színezésben elmondott, és nemzetét valójában féltette azon bonyodalmaktól, melyekbe KOSSUTH politikai vezérkedése sodorhatja, ezen bit szabta reá visszautasíthatlanul azon kötelességet is, hogy ennek ellensúlyozására oly helyzetet foglaljon az országgyűlésen, melyből ő ezt a siker némi kilátásával tehesse.

A grófnak tehát azon térre kelle állnia, hova Kossuthot a pesti választás helyezé, t. i. a követi padokon helyet foglalni az

alsóházban. Mérsékelni és túlkapásoktól megóvni a politikai fejlődések folyamatát csak úgy lehet, ha minden mozzanatnál helyben van és hasonló állásban a dolgok menetére befolyhat.

Megmutatta eléggé az országgyűlés folyamatában, hogy nem versenyzést, nem küzdelmet keres, nem is hitte soha győzelmét a szónoklat hatalma ellen, ő csak az országgyűlés higgadtabb elemeire való befolyásával mérsékelni akart, minden esetre mélyen érzett kötelességet teljesíteni.

Követségi fellépése politikai szükségesség volt.

Lépésének jelentőségét felfogta az ország értelmisége is. Sopronmegyében, hol először fellépett, a conservatívek buktatták meg. Mikor Mosonmegyében pár nap múlva megválasztották, a magyar ellenzék akkor legtekintélyesebb lapja a *Pesti Hírlap* választását ovátiókkal fogadta, nem sokára SZEMERE BERTALAN borsodi követ és KEMÉNY ZSIGMOND is örömmel üdvözölték ez eseményt, méltatva annak politikai jelentőségét.

A követi állást elfoglalva érezte a gróf, hogy ha esetleg a dolgok mérséklésére kell befolyjni, és a párt szenvedély tusait szelídíteni, végre közvetítésben a sikert megmenteni, e észlra a követi karal, kivált tényező egyéniségeivel élénk és intim összeköttetést kell lentartania. Ehhez hiányzott neki a szükséges idő és kapocs.

Épen az ellenzéki elemek sokkal tartózkodóbbak és feszélyezettebbek, hogy sem ő személyesen naponkinti folytonos érintkezést fentarthatott volna. Ezek számára hasonállású saját osztályukból való egyéniség kellett, kivel kötetlenül és fesztelenül érintkezhesse nek. Csak így remélhette azon összeköttetést követtársaival fenn tarthatni, mire szükség volt.

Ez volt oka, miért követté választásomat kívánta. Tudta, hogy őt teljesen érteni, rám minden viszonyok közt feltétlenül számíthat, és a követi karban, mely valószínűleg alakulni fog, a ténnyező személyekkel különben is már intim ismeretségben voltam. Végkép már meg is szokta az akkori politikai világ engemet mint a gróf elveinek feltétlen hívét és politikájának képviselőjét tekinteni.

Szóval a grófnak oly ember kellett, ki ha szükség, nevében szóljon, és a kikhez szól, ilyennek elfogadják. Ki elveinél és múltjánál fogva az ellenzék oly jogosult tagja, mint bárki más, de a koczkatásnak nem barátja, a körülményekkel megalkudni kész, szóval ki az akkori pártviszonyok közt a haladó DEÁK-féle árnyalathoz tar tozhatik inkább, mint az ostromló szélső ellenzékhez.

Így fontain fel a gróf felhívását és félretéve minden személyes hajlamaimat, egész megadással indultam el kívánságát teljesíteni.

E célra eszemügyre kelle vennem a megyében a hangulatot.

Az utolsó, lentebb leírt tisztújításban a megye tisztikara a conservatív párt választásából alakult. Mind a mellett teljes hajlandóság volt a conservatívek részén is, mint a mi részünkön, hogy a pártküzdelmek felidőzésétől óvakodjunk.

Az utolsó követválasztás rettentő leczke volt mindnyájunknak. A mellett, hogy mindkét fél vezetői végső erőfeszítéssel mindent elkövettek a fékvesztett tömegek lecsillapítására — ez nem sikerült, és 16 halott s néhány száz sebesült bélyegezte előbbi (1844-ki) követ választásunkat.

.Mindenki egyiránt irtózott alkalmat nyújtani újabb küzdelmekre.

Sőt, hogy ezt megelőzze, maga a conservatív párt oly választásra látszott hajlani, mely mind két pártot kielégítse és már előre a pártok mérközésének elejét vegye.

Ezért még mielőtt a gróf felhívását vettem volna, már a megyében arról beszéltek, hogy az első alispán, KORDA LÓRINCZ óhajtván követjelöltül fellépni s őt az egész conservatív párt elfogadván, épen az ő kezdeményezésére engemet jelölének ki másik követül és ebbe URAY BÁLINT k. tan. a conservatívek feje készségesen egyezett nemcsak, de őszintén előmozdítá párthíveinél, Így gondolván minden lehető párt mozgalomnak elejét venni, és a pártok közti kibékülést megszilárdítani.

Ilyen volt a hangulat a conservatív pártban. Az maga előzőtt meg.

A választó nemesség részéről biztos voltam. Azoknak csak nyilatkoznom kelle. Annyi előzőtt választásokon vezettem őket, hogy ingatlatlan ragaszkodásukról nyugodt lehettem.

Már most csak saját pártom fejeivel kelle tisztába jönnöm.

Ezeknek támogatásáról nem is volt szabad kételkednem, mert úgy hittem, hogy ezt sem elvi, sem személyes tekintetek miatt nem vonhatják meg tőlem, annyival inkább, mert oly helyzetben voltam, hogy tőlök semminemű áldozatot nem kívántam, csupán erkölcsi támogatásukra volt szükségem.

Leginkább egy pontban szorultam rájuk. T. i. a követi utasítások tekintetében, mert elveimmel ellentétes utasítások mellett követséget nem vállalhattam volna.

Felkerestem azért pártunk fő embereit EÖTVÖS, DARVAY, BOTKA volt országgyűlési követeket és DOMAHIDY MENYHÉRT pártunk kijelölt alispánját, mostani főispánunk atyját.

Megtagadni kívánságomat egyik sem merete, ezt nem is tehetne volna, mert mindenikért fejenkint annyit tettem a választásoknál, hogy én e kívánságommal még kamatját sem igényeltem annak, a mit előzőleg adtam. Azt még is nem lehet észre nem vennem, hogy — Domahidyt kivéve — valami nekem megfejthetlen tartózkodás és zavarodottság van viseletökben.

Ez különben engem legkevésbé sem feszélyezett, kértem őket az utasítások megvitatására bejönni, és ebben nem hittem, hogy hazati kötelességükhöz hűtlenek lesznek — a többi az én dolgom volt.

A megye akként intézkedett, hogy három nap a választási közgyűlés előtt az utasítások készítésére fordították. A közgyűlés első napján az utasítások állapították meg és a rákövetkező nap legyen a választás.

Mártsál néhány nap volt a választásig, és értesülesem szerint még a nép között semmi legkisebb választási mozgás nem volt.

Az utasítások megvitatására kitűzött időben bementem a megye székhelyére. A teremben nagy számmal volt összegyűlve a megye értelmisége. De mennyire meg voltam iepetve, hogy az ellenzék sorában harmad, negyed magammal találtam magamat, a többi egyől-egyig elmaradt.

Egy sereg conservatív táborban harmad magammal oly elvekért síkra szállni, melyek felett évekig elkeseredett harcot folytattam — mi kilátásom lehet?

Azonban az utasításoktól függött követségem lehetősége s különben is elvi harczaiban soha sem vettem számba, lesz-e többségem vagy sem. Kötelességet teljesíttem.

Most sem tehettem mást. Közteherviselés, úrbéri örökváltság, birtokviszonyok rendezése nélkül tisztességesen nem is vállalhattam volna követi megbízást. Megvívtam ezért teljes erőmből elveim mellett.

De minő nagy volt meglepetésem, midőn a nagy számú conservatív tábor, a legnagyobb előzékenységgel sorban fogadva el indítványaimat, és inkább az eszmék kifejtése mint ellenzése tartott fenn vitát és bámulatos egyetértésben készítettük el a megyei sa-

badelvű utasításokat, mi közben egyetlen kívánságomat sem tagadta meg a nagy többség.

Az utasítási viták folyama alatt elég világosan adá értésemre a conservatív párt, hogy ezen utasítások számomra készülnek és deferensek akarnak irányomban lenni.

A választás előtti napig szó sem is volt más követségről, mint az első alispán s az én választásomról.

Az utolsó napon azonban kijelentettem ünnepélyesen, hogy én nem lépek (él, és nem használt azontúl semmi kísérlet, megérkezett barátaim és a begyűlt nép részéről, maradtam kijelentésem mellett.

Miként történt ez — hívebben olvasható a *Pesti Hírlap* akkori tudósításában, mely ha részemre igen barátságos indulattal van is leírva, de ha ezen leírás után hozzá teszem a talány megfejtését is, híven fogja előtüntetni az akkori idők signaturáját és a politikai működő erők befolyását.

Ez által nyer a politikai akkori helyzet történelmi érdeket is.

A bivatolt tudósítás a *Pesti Hírlap* 1847 nov. ö-k-i számában kivonatatosan, de szó szerint igv adja elő a dolgok lefolyását Szatmárban:

«Az ellenzéki pártot egy nagy tisztújítási bukás napjaiban még azon veszteség is érte, hogy vezére a tiszai ügy igazgatására vonatott el. E veszteségből nem tud kiüdülni.»

«E pártban ellenséges természetek, össze nem férő egyéniségek voltak, s hogy ezek egy kenyeret ettek és talis qualis békességben megfértek, azt csak oly fáradhatlan szellem eszközölhette, mint KOVÁCS LAJOSÉ, ki nem restéit soha utánok járni és megbecsülte őket. Ez az ember vezér volt a nélkül, hogy annak valaha keresztetett volna.»

«A szónoklat kiváló erejét együtt bírta sokoldalú alapos miveltséggel, és a pártok politikájában nagy mértékben jártas lévén, ha őt ember állott oldalánál, már hatalommá tudott emelkedni, és ügyét szeretetteti tudta még akkor is, midőn elvesztette.»

«Innen nyerte azon felsőséget, mely barátai és ellenei által egyiránt elismertetett, és önzetlensége által, miszerint az eljárás dicsőségét és hóditmányait mindig társainak nyújtotta, megszerezte elvrokonainak ragaszkodását, melyet meg is tudott tartani.»

Mióta K. L. a tiszai ügy igazgatása végett elköltözött közülünk, a párt tehetetlenné lön, mint tehetetlenné lőnek minden idő-

ben és minden országban azon pártok, melyeknek ereje egyetlen emberben összpontosult.»

«És így folyt le az év.»

«És végre szeptember közepén megérkezének a regalisok. A conservatív pártból KORDA LŐRINCZ első alispán jelöltetik ki követül. Ez a politikában újoncz lévén, óhajta volt oly névvel szövetkezni, minő KOVÁCS LAJOSÉ, melynek frigyében magának szebb pályát ígérhetett. E pályára most itten minden ember K. L.-t szánta, az ő követsége nem pártnak mivelete, hanem köz, megyei óhajta volt.»

«Így lón, hogy a megyében kihirdetett választásnak semmi jelensége nem mutatkozék, hanem mindenütt a legnagyobb csendesség uralkodott.»

«Illy körülmények közt nyíltak meg az utasítást készítő választmány ülései. A conservatívek URAY BÁLINT kir. tanácsos vezérlete alatt helyeiket elfoglalók. Az ellenzéknek székei pedig üresen maradtak, csak K. L. és N. In. jelentek meg félreménnyel és télkedvvel, miután elvbarátaiknak kimaradását látták, de erős határozattal, hogy az elvekért mindent megtegyenek.»

«És három szép nap következők egymás után, melyeket bizony nem ígértünk magunknak. A reformkérdések akként vétettek vitatás alá, mintha pártok nem is léteznének. K. L.-ban ellenfelei nem a pártvezért hallgatták többé, hanem az országlati ismeretekkel bíró szónokot. URAY BÁLINT minden reformkérdést ép úgy pártolt, és a küzdelemnek ily módoni bevégezése előtte is kívánatos volt.»

«Negyedik napon a közgyűlésen a választmány javaslatai elfogadtatának. Az országos ügyek közé sorozta a megye még a Tisza-szabályozást, és elhatároztatott, hogy gr. SZÉCHENYI ISTVÁN ő excellentiájának a megyei rendek hálafeliratot küldenek.»

«Míg ekkép a választmányban és közgyűlésben az elvek kiengesztelődését és diadalát örömmel láttuk, a termen kívül a követség iránti megállapodással foglalkoztak.»

«KENDE ZSIGMOND makacsul kezdé követelni pártjától, hogy őt támogassa. Ez a párt pedig végre más utat és módot nem találván, KOVÁCS L. hazafiságához fordult, hogy a megye nyugalmáért és a korteskedés megszüntetéséért mondjon le igényeiről és ne lépjen fel.»

«Ez nem vala méltányos kívánság, miután hasonló okért

hasonló kérésre már 1839-ben KOVÁCS LAJOS KENDE Zsigmondnak e pályát átadta. Azonban K. L.-ra e felszólítás mégis nagyon hatott, mert az utasításokban már csalhatatlanul mutatkozó kiengesztelődés felbontásának felelősségét nem kívánta elvállalni. De mindezek felett fájdalmasan lepte meg azon részvétlenség, melyet barátai, kikkel együtt állott az ellenzék élén, maga iránt tapasztalt, kik közül a jobbak míg ő a választmányban és közgyűlésben az ellenzék elveinek diadalt szerzett, nem hallva és nem kérdeve, az ő megváltozásáról suttogtak.»

«Mindezen körülmények összefővén, K. L. ünnepélyesen szavát adta, hogy fellépni nem log.»

«E pillanatban elleneinek teljes elismerését nyerte meg, és barátai, kik félreismerték, a dolgok megváltoztatásáról kezdének tanakodni, az ellenzék szárnya pedig, ez a serge a jó és hiv embereknek, kik a székvárosban és vidéken értesültek az ellenzék élének viseletéről és K. L.-nak e miatt történt lemondásáról, megkeseredtek szíveikben, ezen eljárás felelősségét egy pár emberre vetvén, megszorodva visszavonultak és érezték, hogy lehetnek órák, melyekben az ember azon indulatokat érzi keblében, melyekkel BYRON küzdött.»

«K. L. dicsőségesen ment el nem Pozsonyba, hanem a Tiszavölgyére. Szebb napon nem válhatott volna el, mint épen ezen, melyen a választók többsége a publikált lemondás daczára, ott a választási téren is mellette nyilatkozott, és az által csalhatlan tanúságot tett arról, hogy nem vágy, nem álom volt az, a miről ő lemondott.»

«És Szatmármegye székes városából e napon nem ment ki ünnepelebb ember mint ő. Ellenei által elismerve, barátainak megbánását látva, pártjának hív maradványa által megkönyezve, miután elveinek diadalával egy hosszas küzdelmet befejezett, és a kiengesztelődést egy fényes pályának feláldozásával megváltotta. Úgy ment el, mint a régiség azon embere, kiről írva vagyon, hogy sok szolgálatainak jutalmául a szent olajfának egy gályán kívül egyebet nem vitt el.»

Ne rója fel kérkedésnek, I. olvasóm e tudósítás szószerinti közlését, mely — mint hiszem — PAPP Endrének a *Pesti Hírlap* akkori levelezőjének költői tollából került.

EÖTVÖS, DARVAY, BOTKA viselete rám nézve váratlan, a közönségnek megfoghatatlan volt. Mind a három választásánál az

előtt én a legnagyobb tölem telhető erélyt rejtettem ki s eltekintve az elvi szemponttól, személyem iránt tartoztak annyival, hogy mit én nagy anyagi áldozatokkal is tettem értök, legalább erkölcsi támogatásaikkal viszonzozzák.

Éreztek is e kötelezettség súlyát, és kivált EÖTVÖS és BOTKA, kik a történetek után felkerestek és igen érzékeny megbánással vallották be cselekvésük indokát.

KOSSUTH, ki EÖTVÖS MIHÁLY aki az 1833-ki országgyűlésen mint követvel inlimebb barátságba lépett, a mint pesti megválasztása kitűzetett, irt Eötvösnek és a haza érdekeinek nevében felkérte minden lehető elkövetni, nehogy ezen országgyűlésre én, mint a gróf liive, követül megválasztassam. Ezt levelében annyival nyomasabban lelkére kötötte Eötvösnek, miután Pesten kiszivárgott a grófnak azon nyilatkozata, hogy ha Pesten KOSSUTH megválasztatik, ő is beválasztana magát az alsóházba.

Így tehát épen azon indok, mely fellépésemet okozta, lett közvetve okozója visszalépésemnek is.

Szerencsájukre azonban EÖTVÖS és társai a dolgot egészen titokban tárták és csak néhányan voltak beavatva, nekem pedig az események gyors lefolyása alatt nem volt időm és alkalmam a dolognak nyomába jüni, mert ha csak sejtelmem van a valóságról, nincs hatalom, mely a lemondásra bírjon.

Nem a megváltozásomról való suttagás mint a levelező és vele a közönség jóhiszeműleg gondolta, volt az ok, hiszen erről meggyőződhetek volna az utasítási vitákban, de a fentebbi levél okozta teljes elvonulásukat.

Csak a ki itt a személyes lekötelezettségeket ismerte, lehet fogalma azon befolyás nyomásáról, mely az ellenzéki vezetők ezen közönyösségét okozta. EÖTVÖS azonban jól tudta, hogy a felszólítással csak néhány igen jól kiválasztott emberre halhat, ha nagyobb körben tudomásra jó, épen visszahatást keltett volna, és mind visszalépésemet, mind pártunk nagy részének belenyugvását lehetetlenné tette volna. A mint hogy be kell vallanom, hogy DOMAHIDY MENYHÉRT pártunk kijelölt egyik alispánja utolsó perczig híven megválasztásom mellett buzgólkodott s megtudva a dolgok valódi állását, Eötvösnek éles szemrehányásokat tett.

A választás fátumáról azonnal tudósítottam a grófort. Megnyugtattam avval, hogy ezen eredmény által legalább tisztai ügyünk nem szenved hátramaradást és e mellett én mindent elkövetek Pesten, hogy dolgaimat úgy rendezzem, hogy minél több szabad időt nyerjek, s azt Pozsonyban oldalánál tölthessem, és a miben lehet neki és a közügynek szolgálatára legyek és a hézagot a menyireire lehet, pótoljam.

E miatt siettem is Pestre, hogy ott elintézve dolgaimat, Pozsonyba mehessek, hova a gróf családjával együtt az országgyűlés megnyitására felköltözött s magát berendezte.

XVII. FEJEZET.

Az országgyűlés magyar nyelvem megnyitása a felség által. A meglepetés leírhatlan hatása. Királyi előadások. Az ellenzéki pártvezér. Deák és Kossuth mint pártvezérek. Kossuth eljárása a közpályán. Titkos ellenszenvék pártvezérkedése ellen. A válaszfelirati viták. Az ellenzék többsége az alsótáblán. A főrendek ellenzik az alsótábla fogalmazványát. Az alsótábla leteszi a válaszfelirati ügyet. A pártok állása elmérgesedik.

Az 1847-ki országgyűlés eseményei nemzetünk fejlődésében egy új örökreható korszak alapját vetet ték meg, egyszersmind a gróf nyilvános életének utolsó évi cyclusát foglalják magukban, és valamint a későbbi fejlemények sorát, úgy SZÉCHENYI fátumát is előkészítették. Ez követeli, hogy ezen országgyűlésnek, nem szokásos történelmi lefolyásával, mi nem az én feladatom, de benső életével, úgyszólván coullissák mögötti ügyeivel részletesebben foglalkozzam.

Mint fentebb is említettem, úgy rendeztem pesti dolgaimat, hogy időmnek nagy részét az országgyűlésnek szentelhessem, ott a grófnak, a mennyire tőlem telik, segítségére lehessek.

Ott is voltam, míg decemberben véletlenül egy nagy munka nem kényszerített Pestre sietni, s ott néhány hetet tölteni, miről alább leend alkalmam szólani.

Pesten Pozsonybóli távollétem alatt az országgyűlés benső dolgairól és fontosabb eseményeiről majdnem naponkint volt tudósításunk a gróftól. Ő felváltva TASNERnek és nekem körülményesen irt, s mi, mint ő kívánta, kicseréltük leveleinket. Ezen levelezéseket KEMÉNY ZSIGMOND mind olvasta nálam. Sőt a gróf a kormánynak egyes törvényjavaslatait megküldötte nekem azon utasítással, hogy azokat KEMÉNYnyel, EÖTVÖSSsel stb. közöljem, az ősiségről szólókat GOSZTONYI septemvirrel, ki épen ez időben munkát adott ki az ősiség eltörléséről, és észrevételeinket küldjem fel neki, hogy ő ezeket a kormánynál értékesítse.

Ezen incidensből tartottunk mi Pesten gyakori értekezleteket nálam s annak eredményeiről én értesítettem is a grófot.

Az országgyűlés eseményeiről tehát részben mint szemtanú mondhatom el észleléseimet, mert kezdetén jelen voltam, és decemberben vonultam csak Pestre, honnan elvégezve munkámat, ismét siettem januárban az országgyűlésre s folytonosan ott voltam a márcziusi napokban történt dolgok végkifejléséig, midőn SZÉCHENYI megbízásából rendezve a közlekedési minisztériumot, visszasiettem Pestre.

Ezen országgyűlés benső dolgairól a leghívebb leírást KEMÉNY Zsigmondtól bírjuk. Őt követte jobbadán HORVÁTH MIHÁLY is. Érdekesebben a dolgot összeállít ni nem lehet. Sajnálunk kell, hogy leírása oly kevésbé részletes, minélfogva midőn őt követem, sokban pótolnom, sokban megvilágítanom kell homályosabb rajzait.

Az országgyűlés, mint fentebb említeni, ezen év nov. 7-kére lett kitűzve.

E napra sereglettek össze az ország rendei Pozsonyban.

Soha még a kormány annyi gondot nem fordított a kedvező hangulat és ez által a siker előidézésére, mint ezen országgyűlés előkészületeinél és megnyitásánál.

Semmit sem vett kicsibe, mivel a jó hangulat emelkedését fokozhatta, és szándékai iránt a bizalmat növelhette.

Ilyen igen hatályos eszköznek tűnt fel egyszerre a főherczeg nádori helytartó legmeghittebb körében — melybe a gróf is tartozott — az országgyűlés *magyar* nyeltem megnyitása a felség által.

Nem tudom kinek volt ez első gondolata, de annyit láttam, hogy a mint felmerült, ezen óhajtás ama magas körben oly hatalmassá lett, hogy attól elesni már nagy levertséget okozott volna, a felhagyásról pedig szó sem lehetett. A főherczeg helytartót mind hevesebben ostromolták a kivitelért.

A királyi udvar nov. 11-kén érkezett Pozsonyba.

A vágy, hogy az országgyűlés megnyitásánál három századot meghaladó idő után népéhez magyarul szóljon a magyar király, annyira fokozódott a beavatott körben, hogy ennek kiviteléhez szinte babonás hittel kezdtek ragaszkodni.

Pedig a császár teljesen gyakorlatlan lévén a magyar kiejtésben, a dolognak már az idő rövidsége miatt is, sőt tán csak épen e miatt nagy nehézsége volt.

A főhg kir. helytartó azonban magára vállalta a közvetítést, és

elmondván a jó FERDINÁNDnak e meglepetés rendkívüli hatását, a császár azonnal kész volt megtenni, és a főherceget magához rendelte, hogy az ünnepélyes megnyitás rövid mondókáját vele betanulja.

El is vitte a főherceg a másnapi megnyitásra szóló felette rövidre szabott beszédet a császárhoz, hogy a kiejtés hibátlanságát megkísértse. A beavatottak, köztök a gróf, a legfeszültebb várakozásban lesték a főherceg visszaérkezését a császártól, bizonyosságot nyerni a felől, hogy sikerült-e?

Én is felhangolva e remény által, a gróf szállásán vártam hazajövetelét a főhercegtől, hogy megtudjam az eredményt.

Este jó későn megérkezett a gróf igen leveretve a hírek által.

A főherceg mindent elkövetett, a császár minden módon erőlködött, több ízben ismételve megkísértették a felolvasást, a császár olvasta, a főherceg igazította a kiejtést — sikerülni nem akart. Végkép elkedvetlenedve mondá a császár: hiába erőlködöm — nem megy. Minden további biztatás sikertelen lett.

A főherceg lehangolva távozott, s megvitte a hírt a várakozóknak.

Így boszulja meg magát egyik nemzeti gyarlóságunk. Az udvar körében még évtizedek múlva is élénk emlékezetben tartotta fenn magát a monda JÓZSEF főhg nádor beszédéről a felkelő magyar sereghez — és mily nevetségessé lehet a szavak értelme a magyarban a kiejtés hibái által. Ettől tartott a császár is, és többszöri kísérlet után csüggeteg lett és vonakodott.

A nem sikerülés liire, mintha az országgyűlés kilátásainak magas árfolyamát egyszerre felére csökkentette volna, annyira lehangolta a beavatott kört.

Szerencsére, nehogy e lehangoltság általános legyen és a felkeltett vágyak megghiúsulása épen ellenkező hatást tegyen, a dolog mély titokban tartaték.

Másnap nov. 12-kén a megszabott órában megkezdetek az ünnepélyes megnyitás. A király fényes kíséretével a terembe jövéen, trónján helyt foglal.

A főkorlátnok szokás szerint előadá a felség kegyes szándékait és ezeket fejtegető indokait, mely után következett a király felszólalása.

Meg is szólal a felség trónjáról, ezeket mondva magyarul:

«Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizodalonnal.»

A hatás leírhatatlan volt.

Nem igen jegyezhet lel a történelem szebb jelenetet nemzetünk életéből, mini az általános meghatottság e pillanatai voltak a pozsonyi primási teremben.

Ott áll a megszólaló király előtt a trón alján a gyönyörű tisztos ősz KEGLEVICH GÁBOR gr., udvari méltóságánál fogva a pallost tartva kezében, és míg a király szólt, ősz szakában végig omlottak könnyei, mint a hazafi öröm legszebb gyöngyei.

A hatás delejes áramlata betöltötte az egész termet. Mélyen meg volt hatva mindenki. Természetesen e delej elterjedt magára a királyra is, ki tanúja volt e meglepető, váratlan benyomásának, mi pedig épen őt szembeütlőleg lepte meg, noha ISTVÁN főherczeg lehetőleg élénken adá elő a hatást s épen ez okozhatta, hogy a császár azon gondolatra jött, hogy magát ISTVÁN főherczeget és avatott környezetét is meglepje és vonakodást színleljen.

A látott hatás után már a nádorválasztást követő azon napi királyi megerősítésnél semmi hatalom nem vehette volna rá a jó királyt, hogy más nyelven mint magyarul szóljon.

És midőn az országbíró ISTVÁN főherczeget, mint már megválasztott nádort az országos rendek teljes kíséretében a primatialis épület tróntermébe vezette, és ott a királyi széket ismét elfoglalt felségnek bemutatá, kérve a k. k. megerősítést, ő felsége láthatólag neki bátorodott hangon mondá el magyarul k. királyi megerősítését.

A mai nemzedék, melynek most már annyi kijutott az erkölcsi vívmányokból, mint szegény apák gazdag öröksége, e nemzedék, mely a haza nyelvén érintkezik a királyi család minden tagjával, nehezen képzelteti az érzelmeket, melyek a szűkölködő atyák kebleit áthatották ily eseménynél, melyről álmodni sem mertek, és kik még azon időben éltek, midőn magyar főárnak a főrendi teremben magyarul megszólalni a merénylethez hasonló cselekmény volt. És íme most már annyi század óta a trónról is hallák zengeni a hazai nyelvvel, és e cselekvőmben feltéve látták hosszú küzdelmek után a nemzeti nyelv diadalívének utolsó zárkövet is.

E jelenet hatása soká nem mosódhatott el, még KOSSUTH is tíz nap múlva az országos ülésben így szólt:

Az első magyar szó, melyet a nemzet több század bánatos

sóvárgása után királyának ajkairól hallott lezengeni — a felszólítás volt: fogadjuk bizalommal atyai szándékának e jeleit — a királyi előadásokat!

«Lehetetlen, hogy kettőzítettettséggel ne adjuk meg, mire a magyar király hű magyarjait magyarul szólítja fel — a törhetlen bizodalmat felséges személye és atyai szándoka iránt.»

A közöröm, mely ellenállhatlan áramlatként szétterjedt, még a város lakosságán is visszatükröződött minden arczon, cseppet sem lüktetett csendesebben magának a jó királynak szívében sem.

Egész napon át csak erről beszélt, evvel mulatott. A német katona főtisztoktól, kiket fogadott, kérdezé: tudnak-e magyarul? és midőn ezek sajnálkozásukat fejezék ki, hogy biz ők nem beszélnek magyarul, «no lássák — mondá önelégülten — én ma szónokoltam is magyarul, bánom, hogy nem beszélek jól, mikor ennek annyira örülnek a magyarok». Gyermekded örömmel fogadta ha faggatásaira biztosították, hogy kiejtése hibátlan és érthető volt.

Igéző szép napja volt ez a magyarnak, mivé kelle ennek változni egy rövid év alatt.

Az országgyűlés elé adott kir. előadások a nádorválasztáson kívül következő reformpontokat foglaltak magokban:

A katonai élelmezés ügye.

A szabad kir. városok benső és országgyűlési rendezése.

A nemesi birtokok biztonsága, telekkönyv, állandó törvényszékek, hitel-viszonyok.

Úrbéresek örökváltsága.

Belkereskedés és műipar.

Közlekedések kiállítására és erre országos pénzalap alkotása.

Büntető törvénykönyv.

Partiumbeli megyék visszacsatolása.

Az országgyűlés magyar nyelvem megnyitása, a nádorválasztás, a királyi előadások tartalma igen kedvező hangulatba hozta az országgyűlést.

Fentebb említettem, hogy maga KOSSUTH az uralkodó iránti törhetlen hűségéről szónokolt. Az ellenzék egy másik kitűnősége — SZEMERE — így szólt a nádorválasztásról: «nem csoda, ha a rendeket a lelkesedés túlrágadá ISTVÁN főherczeg iránt, nem a főherczeg magas születése miatt, de mert hozzá annyi reményt köt a haza, mennyit 300 év óta egy élethez sem kötött».

A kedvező hangulat emelte természetesen a kormánypárt önbizodalmát, mely teljesen organizálva lépett fel az országgyűlésen, az alsótáblán vezetve oly rokonszenves egyéniség által mint SOMSSICH PÁL, ki ritka tehetsége s jártassága mellett kiválólag békítő szellemmel tűnt ki BABARCI ANTAL türelmetlen élessége mellett.

A kormánypárt szervezett ereje természetesen szoros összetartásra kényszeríté az ellenzékét, de ezen pártban a fegyelem mindig nehezebb feladat.

Függ ez főleg és leginkább a vezér egyéniségétől.

A gondviselés kegyelme adott ugyan hazánknak épen ily nehéz viszonyokra termett, és már kipróbált vezért DEÁK FERENCZ-ben, kinek csak megjelenni kell vala, hogy az ellenzék vezetése kérdésbe se jöjjön.

De mint fentebb elmondottam, DEÁK ez országgyűlésről elmaradt, nem a választás, de gyengélkedése miatt.

Vezér lett KOSSUTH, nem a párttagok önkéntes meghódolása által, hanem mert magát azzá tette, természetében fekvő «veletek ha lehet, nélkületek .őt ellenetek» elvénel fogva.

«KOSSUTH — így szól FALK MIKSA — az országgyűlés vezetésében DEÁK örökségét akarta átvenni. De DEÁK-nak nem volt ellensége, Kossuthnak számos nyílt és titkos ellenei voltak, nemcsak politikai, de személyesek.»

«DEÁK nagy lett szerénysége, KOSSUTH kisebb hiúsága által.»

Azon bűvös hatalmon kívül, melyet Kossuthnak rendkívüli szónoki tehetsége adott, benne egyetlen tulajdont sem ismerek, mely őt vezéri szerepre qualificálta volna.

Valódi nagyság és szellemi felsőség tekintetében a közélet terén korunkban a gróf állt oly magaslaton, mint senki kortársai között. Midőn kezdetben csak nyolcz-tíz egykorú társai közt vezérségről volt szó, külső és benső sajátságainak számos oldalait sorolta elő, melyek őt a vezéri szerepre alkalmatlanná teszik. Sem pártot alakítani nem volt képes, sem pártvezérkedésre nem volt semmi szükséges tulajdona.

De mert ezt maga ismerte fel legjobban, meg sem kísérlté soha.

Politikai pártvezért tulajdonok ideálját alig képzelhetünk magunknak személyesítve máskép, mint DEÁK-ban találtuk.

Nemcsak szellemi benső tulajdonai, de külseje, polgári állása vagyoni helyzete, életmódjának antik egyszerűsége minden, de

minden arra qualificálta őt, hogy a magyar ellenzék irigység nélkül fesztelenül és önkéntesen meghódoljon neki, vezérségét ne elismerje, de keresse.

«DEÁKnak — így szól KEMÉNY — szellemi (elsősége ritka szerénységgel párosult.)»

«Eszméi határoztak a kérdések felett.»

«Ő oraculum volt — de a négy fal közt. Úgy rendezte a párteljárást, hogy az indítványt, mely sajátlag az övé volt, más tette, az eszméket s adatokat, melyeket ő gondolt ki, többen használták fel a vitatkozások vezetésére.»

«Sőt oly gyöngéd és körültekintő vala, hogy az individualitásokat nem igyekezett hátraszorítani, és örökké a szónokok legerősebb oldalait, legfényesebb tulajdonait engedé kitűnni.»

«DEÁK többnyire csak akkor nyilatkozott, ha más már nem pótolhatta vagy keserőségek támadtak, és a kedélyeket lecsillapítani kelle vagy a szavak vagy a kérdések módosítása által.»

«E proculleusi jellem, mely gazdag lelki örökségét testvérei közt újra meg újra megosztó, semmi irigységet nem támaszthatott, és lefegyverző a rosszakaratot is.»

«Az emberek a nagy dolgokban örömmel engedelmeskednek annak, ki az élet kicsiny viszonyai közt szellemi felsőségét nem érezteti, és a hiúságot másban nem sérté, magában nem véteté észre.»

DEÁK politikai ellenfelei csaknem vetélkedtek párthíveivel a tiszteletben és szeretetben. Egyénisége, társalgása annyira vonzó és rokonszenves volt, hogy tőle nem idegenkedett senki, őt mindenki kereste.

KOSSUTHtal a dolog épen ellenkezőleg állott.

Bár a conservatív párt programjának éles, kihívó hangja senki által félre nem értett kifejezése volt a KOSSUTH ellen érzett idegenkedésnek.

«Sokkal felülőbb — mondja KEMÉNY — az ellenzék szónokainak és befolyásosabb egyéneinek visszatartózkodása Kossuthtól.»

«E párt tekintélyeit többnyire nagyobb vagy kisebb nyílt vagy eltitkolt szakadás választotta el azon férfítól (Kossuthtól), ki a pozsonyi országgyűlés kezdetekor barátai körében is magánosan állott, de már hat hónap múlva az események csodás hatalmánál fogva ellenségeit megalázta, és a vetélytársakban gyakran hízelgőkre vagy vak eszközökre talált.»

Minő forrásból eredt az oppositio több tekintélyének idegenkedése iránta? KEMÉNY így fejté meg:

«Némelyt SZÉCHENYI barátsága vont el Kossuthtól.»

«Mást a hatáskör féltése.»

«Volt, ki politikáját veszélyesnek, jellemét kétségesnek tartá.»

«Volt, ki meggyőződök, hogy csak destruc-tióra van hivatása, mert semmi positiv irányhoz szeretettel nem viseltetik, és szelleme mint a vészmadár a zivatart keresi.»

«Voltak ócsárlói haszonlesésből, különczködésből és nagyúri bornírozottságból.»

«Mindenesetre a követválasztás alatt BATTHYÁNY LAJOS gróf erős karja tartotta fenn Pestmegyében, különben nem a conservatív párt, de az ellenzék buktatta volna meg.»

«Eleinte az országgyűlésen a mérsékeltet játszotta elvek, és az engedékeny pártvezért az ellenzék irányában.»

«Egyik sem használt.»

«Múltjából mindenki azt következtette, hogy a mérséklettség nem lehet komoly szándéka.»

«Mi a pártvezérlést illeti: itt még több elfogultságot, visszatartózkodást, sőt ellenszenvet kellett volna levívnia, hogy (elsősége oly kiterjedésben váljék elismertté, mint minő a DEÁKÉ volt.»

«KOSSUTH nem az ellenzék főnökei közt tudott hódítani, hanem szónoklatának rendkívüli varázsával a karzatot ragadta el, a nők szemeiben fakasztott könnyeket, s az ifjak kedélyét hűrozta fel.»

«Kezében vala a közönség szíve.»

«Az utczai vélemény, mint a Memnon szobrának hideg ajka. csak az ő lángszének sugárai és melege által nyert hangokat, és ő eléggé hiú volt a népkegy ezen jeleit naponkint mind többre becsülni, és nem sokat törödni a régibb tekintélyek elégületlenségével.»

«Az ellenzékot saját talentumának számolyául kívánta használni.»

DEÁKot senki által kétségbe nem vont szellemi (elsősége emelte pártfeleinek fölébe. DEÁK mindig az értelemhez szólt, ő az értelmiséget hódította meg.

KOSSUTH szónoklatának rendkívüli erejére támaszkodott, az érzeményekhez szólt, övé volt a karzat, az utczai vélemény, a közönség tapsa. Az értelmiség meghódítását kicsibe vette, ezen uralkodott a közönség fanatismusa által.

KOSSUTH szellemi felsőbbségéről KEMÉNY ezeket mondja:

«Hat vagy hét befolyásos képviselő — a felsőházi tagok közül BATHYÁNY LAJOS és TELEKI LÁSZLÓ grófok szakadatlanul megállapították az ellenzék teendőit.»

«SZENTKIRÁLYT éles esze és nagy munkássága, SZEMERE és PÁZMÁNDY európai és parlamentarizmus míveltsége — mert a KOSSUTHOT inkább csak magyar és megyei eruditio volt — sokkal jobban valóznak a konferenciákban használhatók, mint a cifra szavak és viágos eszmék.»

KOSSUTH a titkos konferenciákban néha nem vitt activ szerepet, s inkább ő kölcsönzött elvbarátaitól véleményt s adatokat, mint azok tőle.

«KOSSUTH csak akkor vala irányadó, ha a szenvedélyek kérdései kerültek elő, és szükség volt ostromot, vagy rohammal megátadást rendezni. De midőn a reformok felől s a felmerüli tárgyak megoldásáról kellett intézkedni, KOSSUTH nem annyira a hitelező, mint a kölcsönvevő helyzetében volt.»

«De midőn a kifözött tervei életbe vezetése volt a feladat, midőn egy kérdésnek a nyilvános tanácskozmány elébe kellett vezetetni, akkor KOSSUTH mindent magához kívánt ragadni.»

«KOSSUTH mihelyt a pártconferentian megállapodás eszközöltetett, s már az egész párttal kelle az elfogadott nézetei közleni, vagy a kerületi ülésekbe átvinni, — legott kapott alkalmat egyéniségének feloldására. Az indítványt megteheti valamelyik közülünk, vagy megtehetem én — a kérdés kifejtését magamra vállalhatom — ezen nyilatkozatok ritkán maradtak el, midőn a szőnyegen levő ügy karzattapsokra igényt formálhatott.»

«Önként folyt tehát, hogy KOSSUTH a magánconferenciák rendezett eszméire, mint egy talajra lépven fel, az országgyűlésen kitünő szónoki tehetségével rendkívüli hatást gyakorolt.»

«Néhány hét alatt övé lön minden karzattaps, minden figyelem.»

«Nemcsak legszebb szónoknak, de a legtanultabb és legbölcsebb statusférfinak kezdé a közönség tartani.»

«Eddig csak híres hírlapíró és híres megyei orator volt, most felfedezték benne a nagy országlárt, ki a gyökeres reformok politikáját egyedül képviseli. A közönség óriásnak hitte, és bálványoztatván a karzatok által, a conlrentiát mindig kényszeríthetie az agitalionalis kérdésekben az ő extrem nézeteit pártakarattá emelni.»

Hogy ily helyzet veszélyét a többi tekintélyek átlátták, természetes.

«Igyekeztek a szokatlan nyomás alól menekülni.»

«Némelyek talán irigyelték, mások gyűlölték az új pártvezér babérait.»

«Mások — mint SZEMERE — KOSSUTH egyéniségétől tartván, óhajtott az ellenzékbeli egy párttörédeket, mely őt fékezze.»

«De senki sem akart ily párt vezére lenni.»

«Hatalmasaink félték a népszerűtlenség töviskoronájától.»

Az elmondottakból megítélhetjük az ellenzék benső összefüggését és a pártvezérség alakulását.

Ezen alakulás egyes apró eseményeiben találjuk folyamatát azon képződésnek, mely természetes kényszerű fejlődésében azon tényleges diktatúrát előkészítette, mely haladásában mindig ellenállhatatlanabb lőn, a nemzet sorsát korlátlan hatalommal intézte, és végleg a világsi mezőkön lelte határát.

Később az események során lesz alkalmam elmondani, hogy ezen alakulások ellen történtek szövetekezési kísérletek, de míg már kezdetben hiányzott a szükséges erély, később midőn e hatalom máj nyakukra nőtt, az ily bátortalan törekvések csak ellenkező eredménnyel végződhetek.

Ne kicsinyeljük azonban a helyzet rendkívüli nehézségeit. Hol a többség hatalma legfőlebb három-négy szavazaton fordul meg, ott néhány elszánt hazafi sokat tehet. De kik saját pártjuk balirányu működésén aggódtak, nem láttak garantiákat a következőkért, ha a hatalmat az ellenfél kezébe juttatják.

A helyzet ezen szerencsétlensége fűződik át egész 1848-ki és 1849-ki történelmünk minden eseményein.

Így például:

A BATTIYÁNY-KOSSUTH minisztérium 48-ban csakhamar belátta az együtt megférhetés lehetetlenségét. Mi sem lett volna könnyebb mint e végzetes bajon lemondás által segíteni. Azonban általános volt a hit: ha e minisztérium lemond, hogy egyöntetű kormány alakulhasson, más teljes számú minisztérium Bécsben nem fog megerősíteni, elmarad a pénz és honvédelmi miniszter, és maradni kellett a minisztériumnak mindent decompónáló hatásaival együtt.

Debreczenben a békepártnak kétségtelen többsége volt. És noha KOSSUTH mindent elkövetett, hogy a békét lehetlenné tegye — nem vihette Kossuthal a dolgokat törésre, mert ellenség-

gél szemben, mely elbizakodva kijelentette, hogy: lázadókkal nem is alkuszik, nem volt szabad a nemzeti erőt megosztani és a hatalom erejét zsiszbasztani.

Az események közbejötté és a helyzet szövevénye voltak eleitől végig KOSSUTH hatalmának legerősebb támaszai.

Sajátszerű szövedék mutatkozott az általa nyert impulzusok és bekövetkezett események közt. Hinni kezdek az emberek, hogy vele szembeszállva, az események hatalmával kelnének alig kétes tusára. Még maga, a gróf is végkép azt monda: láthatlan hatalmakkal látszik szövetségben lenni. Szerencséje túltesz minden képzeleten.

Különben pedig KOSSUTH túlfeszített követeléseinek szélső határa is még eleinte sokkal mögötte állt annak, a mi 48-ban máil cziusban tényleg eléretett, s mindenki úgy okoskodék, hogy a váratlanul kivivőit nagyszerű siker a nemzet számára, és a dolgok új alakulásában általa elfoglalt hatalmi magas állás, a legtúlfeszítettebb becsvágyat is képes kielégíteni — ennélfogva ő is rendkívüli szerencséjével beérni, és az elért helyzetben nyugopontot fog találni, sőt keresni.

Ez időben még a vágyak nagy birodalmában hazánkra nézve a képviseleti törvényhozás és felelős kormány eszméjén a legkicsapongóbb képzelet sem mert túlhajtani.

De térjünk vissza az országgyűlés eseményeihez.

Az első kérdés, melyben a pártok mérköztek, és melynek az országgyűlési többség állását ki kelle deríteni, a válaszfelirat ügye volt.

Az indítványt a conservativ párt vezetője, Baranya követe, SOMMSICH PÁL tette. Kiemelve a dolgok kedvező fordulatát a politikában, ajánlatának lényege abban állt:

Fejezzék ki a rendek hódolatteljes hálájukat ő felségének a nemzeti nyelven történt megnyitásért, a nádorválasztás megerősítésért és a nemzet reformóhajtásainak a királyi előadásokban foglalt indítványozásáért, jelensék ki a rendek, hogy ezeket azonnal tárgyalni készek s kérjék végül ő felségét, hogy a múlt időről elintézetlenül maradt sérelmeket orvosolja.

Az ellenzék részéről a válaszfelirat tervét KOSSUTH adta elő. Egyetértett az ő felségének kifejezendő hála iránt a fent elősoroltakért, de a sérelmeket illetőleg mindenek előtt kívánta, hogy a fennálló kormány által az utolsó országgyűlés óta elkövetett sérel-

mek élénken felpanaszolhassanak és fejeztessék ki a nemzet mély aggodalma oly kormány szándékai iránt, mely az adminisztratori rendszerben és horvátországi intézkedéseiben a sérelmek számát még szaporította.

Ez természetesen az APPONYI kormány egyenes megtámadása volt. Ez által a kérdés egészen személyes ügygév lett és a kormánypárt minden erejét megfeszítette., hogy az országgyűlés első fellépését ne a kormány elleni súlyos panaszszal kezdje, es épen a kormányt vádolva, annak befolyását Becsben az országgyűlés kezdetén gyengítse.

Napokon át folyt az élénk vita közeledés nélkül a pártok között. A viták vége felé a gróf kísérlett meg egy közvetítő tervet, mely a KOSSUTH indítványát csak annyiban módosította, hogy annak a kormány ellen intézett élet szelidítette, és a fősúlyt a lehető sérelmek ellen jövőre a Pesten évenként tartandó országgyűlés behozatalára fektette.

Midőn a kérdés szavazásra került, Baranya követe visszavonta a grófé ellenében indítványát és a szavazat csak a pesti és mosonnyi indítványok közt forgott, mindazáltal a pesti négy szavazattal győzött.

A felsőházban a kormánynak többsége biztos volt. A vita azonban rendkívül élénk volt és szinte napokig tartott. Végül azonban az alsóház válaszfelirati terve elvetetett és az alsóházi conservatívpartii válaszfelirathoz hasonló terv fogadtatott el.

Visszakerülvén a felirati kérdés az alsóházba, KOSSUTH váratlanul azon indítványt tette, hogy a válaszfelirat küldése ejtessék el. Daczára az igen éles ostromnak, melyet ez előidézett, a többség a kérdés letételét elfogadta.

Ezen első vitában s annak kimenetelében tükröződött az országgyűlés egész további folyamata.

Két igen sajnálatos tény lépett ebben elő, mely a kilátásokat igen lehangolta.

Egyik: hogy a kormány elleni személyes ellenszenv kellenél nagyobb súlyúval fog nehezedeni az országgyűlés menetére.

Másik: hogy a pártok nemcsak transigálni nem hajlandók, de arra még az alkalmat is kerülik.

Igaz, hogy a conservatív párt mondta ki elsőben a felállított programi újában, hogy az ellenzékkel transigálni nem akar. Ez leginkább KOSSUTH ellen volt irányozva.

De KOSSUTH is látván az ellenzéki többséget az országgyűlésen, már az első kérdésnél tényleg megmutatta, hogy ő sem transigál.

Az országgyűlésen a pártok alakulásának személyes jellege azonnal még kirívóbban kitűnt, midőn a felirati vita után a baloldári kérdések kerültek a tárgyalás szőnyegére.

A köztelhivvelés kérdésében, mely általánosságban nagy többséggel elfogadva lön, midőn annak alkalmazása a hadi és házi adóra került szavazás alá, világos lönJ hogy több eonservativ követekek szavaznak a legszélsőbb engedményekre, míg ellenzékiek például a hadi vagy házi adó vállalása ellen adták szavazataikat.

Mindinkább kiviláglott tehát a haladási ügyek tárgyalásaiból, hogy elvek nem képezik a pártok elválásának indokát, sem a tárgyalások menetére a felgerjedések legkisebb anyagát.

A pártok éles elválása, a viták izgatott folyamata csak azon tárgyaknál lépett elő, melyek személyes vonatkozásban voltak a kormánynyal.

Hol APPONYI gróf a kérdés által érintve volt, ott BATTHYÁNY gróf a felsőházban, és KOSSUTH az alsó táblánál engesztelhetlen volt.

Az ellenzék számos tekintélyben álló tagja nem osztotta, mert erre okuk nem volt, a személyes ellenszenvet APPONYI gróf ellen, szerették volna a siker érdekében, ha a viszony a kormány és ellenzék közt némileg szelídül, s nem mérgesedik el mindinkább.

Egy kellemetlen incidens is okul szolgált a személyi viszonyok elkeseredését még terjeszteni. Bizonyos ide nem tartozó okok miatt egy delnő a magasabb körökből a nádor főherczeg estélyeire meghívást nem kapott. Ez által a főrendi ellenzék egyik tagja sértve érezte magát s ezen bántalmat többen magukévá tették. Ebből kerekedett azon kiváncsalm, hogy az alsóház ellenzéki tagjai is maradjanak el a főherczeg nádor estélyéről s e módon történjék tüntetés a főherczeg nádor ellen is.

Mindezen okok együtt hatottak arra, hogy az ellenzék több tagja nyűgnek kezdé tekinteni a párt-fegyelmet és vezérletét, s magok közt módokról kezdének gondolkozni, hogy önállóbb helyzetet készítsenek magoknak, és ha szükség, elkülönített állást foglaljanak el.

Ezen törekvések a dolgok további fejlődésében odáig érlelődtek, hogy egyezmény történt titkon a felett is, hogy az izgalom fő-

tárgya — az adinistratori rendszer — egy békítő és megnyugtató felsőbb nyilatkozat által az útból eltakarították.

Mіндеzen mozgalmak azonban a következő évben lettek komolyabbak, miért is azok érintését a maga helyére kell lialasztanom.

Engemet egy nagy munka néhány hétre Pesthez kötött és csak levélben érintkeztem a gróffal, őt is közben azon fatum érte, hogy kanyaróba esett, pár hétig az egész világtól elzárta magát.

Ily körülmények közt virradt reánk a végzetes 1848-ki év, melynek eseményeihez míg áttérnék egy kis kitérésre kell engedelmet kérem.

XVIII. FEJEZET.

Széttekintés Széchenyi kedélyvilágában.

Mielőtt az 1848-diki év és ebben a végzetes öt hó eseményeinek leírásához fognék, szükségét látom annak, kik eddig jobbadán a gróf értelmi világának tág körében mozogtunk, betekint-sünk érzelmeinek világába is, valójának azon gazdag tárházába, honnan végleg életének minden viszontagságai fakadoztak s hol a szív mártírjának tragicus sorsához a megfejtés elemeit keressünk kell.

A kutatás szelleme, mely korunkat az ismeretek minden ágában megragadta, nincs kielégítve ma már nagy történelmi alakok egyéni életének külső jelenségeivel, utat keres a benső élet titkaiba is, hogy a cselekmények rugóit legbensőbb forrásaiban is megtalálja.

Távol legyen tőlem, hogy kutatásaink ezen ágának kiváló érdekességét és lélektani fontosságát el ne ismerjem, mi is lehet vonzóbb, mint egy nagyszerű életkép kiszínezésénél a lelki és testi szervezetben rejlő számos tényezők hatásainak utolsó szárait is felderíteni s élőkbe állítani. De azt sem szabad soha felednünk, hogy kutatásaink ez ágában jutunk a legkényesebb térre, hol felderítéseinkben minél kevésbé vagyunk tartózkodók, annál kevésbé lehetünk felfogásainkban megbízhatók.

Rendkívüli ész, gazdag képzelődés, mély érzemények felette izgékony idegrendszer — oly benső életnek vetik meg alapját, melynek titkaiba biztosan csak őszinte confessiók fonalán juthatnánk.

És a confessiók a grófnál hiányzanak. Azon nyilatkozatokból, melyeket munkáiban találunk, vagy kortásai feljegyeztek, sőt három évtizeden túl vezetett naplójának töredékeiből a képzelet erejével alkothatunk magunknak képeket kedvünk szerint, de ezek benső

életének összefüggő részleteit nem adják vissza, a confessiók hiányát egészen nem pótolhatják.

E részben mennyivel van több értéke a Naplóban feljegyzett gondolatoknak a másoknak elmondott nyilatkozatok felett, meghatározni nehéz. Miután a gróf Naplója önmaga számára látszik írva lenni, melynek Izélja más alig lehetett, mint önmagát a múlt idők eseményeiben és érzelmeinek hullámzásaiban tájékozni, nem pedig mások előtt benső életének titkait feltárni.

A mennyit én ezen Naplóról tudok, és pedig abból, miket nekem belőle személyesen időnkint felolvasott, én ezen Naplót korunk történelmére nézve a legnagyobb anyagkincsnek tartom, de csak úgy, ha még élő kevés kortársai Írják meg hozzá a commentárokat. E nélkül kétlem, hogy utódaink hasznát vehessék.

A mik belőle előttem ismeretesek, azok épen nem elbeszélései vagy feljegyzései bizonyos eseményeknek, hanem az események által nyert benyomásoknak rövid mondatokban foglalt utóhangjai. A ki azután az események folyamát ismeri, az megérti rövid feljegyzéseit, de más számára feljegyzései rejtélyek maradnak.

Ha ő azon eseményekről, melyeknek részese volt, nézeteit és érzelmeit akarta volna Naplójába feljegyezni, vagy chronista akart volna lenni, azon időben naponkint iveket kellett volna összeírnia.

Erre természetesen ideje nem volt. Rövid sententiákban jegyezte fel az események feletti érzelmeit és néha oly részletről, melyeket csak ő tudott.

A miket itt fentebb elmodottam, ezek természetesen a magyar közélet eseményeire vonatkoznak, melyekről egyes töredékeket Naplójából nekem is felolvasott. Hogy Naplója nem volta világnak szánva, közzétételre nem is gondolt, onnan tudhatom, mert többször momlá nekem: «Naplómat —meghagyom — TASNER és ön olvashatják, ha nem leszek többé.»

TASNER volna az, ha még élne, ki Naplójához a leghívebb commentárokat tudná írni, mert ő ismerte minden részleteiben az eseményeket is, mikre Naplójának rövid feljegyzései vonatkoznak.

De a mint erről megvagyok győződve, úgy arról még inkább, hogy szívvilágának benső hányattatásairól maga TASNER sem tudna semmi biztosat mondani.

Oly felette izgékony és rendkívül sensibilis véralkatnak, minővel bírt, folytonos emótiókra volt szüksége. Rá minden benyomást tett: hol mi a fulánkot észre sem vettük, már ő szúrásától vérzett.

Kedélye viharzásainak szabad folyást engedni, örömeit és bánatát bizalmas körben kiönteni rá nézve életszükség volt.

A mint mesterileg tudta érzeményeit hol kellett eltakarni, oly kötetlen és nyílt volt bizalmasai előtt, nemcsak, de tőlem is követelte szavamra, hogy mindent, mi társalgásunkban rám kiválókép kedvetlen benyomást tesz, azt azonnal mondjam meg.

Kereste, hogy őt kedélyének minden viharzásaiban átértsük és félre ne ismerjük, ezért határtalanul közlékeny volt.

Saját ügyeiről elmondott mindent, még háztartásának aprólékosságait is. Szeretett bepillantani vele összeköttetésben lévők magán ügyeibe is, gyöngéden kikérdezte ügyeiknek menetét, s kereste nem talál e rést, hol segíteni kellene, vagy lehetne.

Mindig mondotta nekem, hogy hivatalnokainktól nem kívánhatjuk, miszerint teljes lélekkel szolgálják az ügyet és dolgozzanak, ha anyagi gondok nyomják és erejüket zsibbasztják. Azért gondoskodjunk tisztességes ellátásuknak megfelelő fizetésekről. Elve volt: semmi jutalom munka nélkül, de egyszersmind semmi munka jutalom nélkül.

A grófot minden embernek, kit a sors vele összeköttetésbe hozott, minden magán ügye is, különösen jóléte és megelégedése mélyen érdekelte. A ki cselédségét látta, megítélhette gazdájuk szellemét. Ő pedig büszkélkedett jó kinézésükben és módosságukban, kiket pedig — komornyikját és huszárját kivéve — czenki jobbágyainak fiaiból szedett és nevelt ki, de udvariasabb és csinosabb cselédsége Pesten senkinek sem volt.

Mint már fennebb mondáim, a gróf mindenben egészen nyílt és közlékeny volt. Elmondott ügyeiről mindent, csak egyben volt mindig tartózkodó, miről soha sem szólt s ezek szívviszonyai voltak. Ez volt a szentély benső életében, hova senki sem lépett.

Benső életének ezen ágában egyedül Naplótördékeire vagyunk utalva. Ebben is csak közleményekre, melyet ZICHY ANTAL szemelvényei után bírnak.

Ezen szemelvények szerfelett nagy érdekléssel bírnak azok számára, kik a grófot minden más viszonyaiban ismerték. Ezek által vagyunk csak képesek kedély-világában némi tíjékozási pontokat megjelölni.

De ezen Naplótördékek olvasásánál felette vigyáznunk kell felfogásainkra, mert ezekből lép előnkbe, mint ACSÁDI helyesen megjegyzi, «a wertheri természet, tele sentimentalismssal és beteges

érzékenységgel, mi egész valójából folyt, és nem színlelés, üres képzelődés volt».

Ily képet nyerve a Naplótöredékekből a grófról, különös zavarban találhatjuk magunkat, olvasva KEMÉNY rajzaiban azon képet, melyet hatásainak délpontján felőle a magyar világ magának adóit, melyet így ecsetel KEMÉNY:

«Mindent fonttal mér, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisitáció hideg tanának apostola, a lelkesedés ostroma, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül, és éretnyes, de szívtelen ember».

Íme, két rajzban két egészen különböző alak. Egyik a senthentális, beteges érzélgésre hajló szív-ember, másik a teljesen bevégzett ész-ember. A mély érzésű, meleg kedélyű SZÉCHENYI FERENCZ. és ama korban legki valóbb ész-ember a rideg, minden érzést kigunyoló FESZTETICS GYÖRGY, a Georgicon alkotója, egy személyben.

Ki tudná megmondani, nem vezethetjük-e vissza a gróf ket-tős természetét magára származására és a faj sajátosságaira. Atyja gr. SZÉCHENYI FERENCZ, aki a FESZTETICS GYÖRGY nővére, JÚLIA volt.

DEÁK FERENCZ, elbeszéléseiből számtalan vonásokat ismerünk a FESZTETICS GYÖRGY jelleméről. Rendkívüli értelemmel és tevékenységgel bírt, de mély megvetéssel az érzelmek gyarlóságai iránt, és mindent kigunyoló hajlamának nem bírt ellenállni még legmagasabb személyekkel szemben sem. E hajlamának kielégítésénél nem vette számba az áldozatot mibe néha kerültek. Az ész rideg embere volt, ki a szív gerjedelmeire szánalmas megvetéssel tekintett.

Két vonás a gróf egyéniségében az éles sarcasmus és a kedvtelés, melylyel néha szívéen zsarnokoskodott, vagy a politikában az érzelmeket ostromozta, anyai nagybátyjára gr. FESZTETICS-re utalnak.

Ezen vonásoknak még csak halvány árnyékát sem találjuk atyjánál, a mély vallásos érzelmű és meleg kedélyű, FERENCZ grófnál, mindazok után, miket róla a hagyomány számunkra fenntartott.

Ki tudná ma már biztosan megjelölni a lélektani hatások egész szövedéket, melyek SZÉCHENYI FERENCZet rendkívül fényes éleli pályája végén a kétségbeesés örvényébe sodorták. Tény az, hogy fajának, nemzetének jövője iránt hitét vesztette, s ezen érzelmek súlya alatt menedéket a pietismusban keresett, a mély vallásos érzést a rajongásig hangolta fel.

Atyjának sötét felfogásai fiára a grófra mély benyomásokat hagytak, és ő e reménytelenségei atyjától örökölte.

Mindazon megbízható adatok, melyeket atyjáról bírunk, arra mutatnak, hogy az mély európai Műveltségű, széles látkörű, nagy szabású hazafi volt. Már 22 éves korában hivatalos pályán találjuk őt, és négy uralkodó: MÁRIA TERÉZIA, JÓZSEF, LIPÓT és FERENCZ császárok idejében koronként nagy kitüntetésekben részesült. E kitüntetések az arany gyapjúig terjednek, nagy hivatalainak sokfélesége, úgy azon szerep, mely az 1790/1-iki országgyűlésen neki jutott, általánosan elismert nagy érdemekre mutatnak.

A nagy francia forradalom korszakát kezdettől harminc/éveli átélte. Bizonyára átértette egészen az új korszak keletkezésének nagy jelentőségét. Láttá felvonulni az új világot az európai cultur-népek életében, romba dőlni a régi állami s társadalmi viszonyokat, és keletkezni új alakulásokat az új időben.

Az általános szellemi áramlatban, mely áthatotta Európa népeit egyetlen népet látott érintetlenül élni napjait, s ez saját nemzete volt. A Martinovics-féle mozgalom silánysága, lehet a mély titokba burkolt olygarcbai conspiratio szelleme, a lábra kapó servilismus a magasabb körökben, a teljes elnémetesedés a felsőbb osztályokban, mely a Dunán túl még a középosztályt is megragadta, az apathia, mely az egész nemzetet erőt venni látszott, minden de minden arra látszott hatni, hogy a mélyen gondolkozó és tűnődő hazafi a nemzeti elfajulásnak és végkimerülésnek jeleit lássa, és nem bírván a regenerationalis erő semmi nyomát felfedezni, mélyen aggódó kedélye elboruljon és vallásos hajlamánál fogva az oltár zsámolyán keressen nyhületet.

Azon keveseknek köztünk, kik az 1820-iki országgyűlésen voltak, és ott a főrendi tábla kinézésére emlékeznek, lehet némi fogalmuk, mint volt akkor a magyarság képviselve az ország nagyjaiban, és ha ma még azon alakokra visszagondolok és képzeletemben feltámadnak azon idő benyomásai, legkevésbé sem csodálkozom, ha oly aggódó hazafi kedély, minő a gr. atyjáé volt, elborult és kétségbe esett.

Nemzetünk halott már!

Lehet-e ennél lesújtóbb gondolat, lehet-e szomorúbb örökség, annál borzasztóbb, ha ezen örökséget megbízható drága kezekből vesszük.

A gróf határtalanul tisztelte atyját, hozzá végtelenül ragaszkodott, belátásában, ítéletében megbízott. Nekem még Döblingben is, hol atyjának sötét töprengései ismét feltámadtak benne, atyjának sok terveiről beszélt, a magyarság kifejtésére, a magyar ifjúság

fegyverben! gyakorlására nézve, melyek mind kegyes óhajások maradtak.

Képzeltük már most egy tehetségekben gazdag itju fejlődését oly átok terhe alatt, mely fajtát veszendőnek nemzetét már halottnak hiszi.

Szerencsétlenségére pedig e benyomásokat azon időben nyeri, mikor azok legmélyebben tapadnak kedélyünkbe, és midőn azok emlékeit az élet minden tapasztalásai nem bírják eltörölni soha, s ama veszélynek tesznek ki, hogy az élet válságaiban fel-fel ébredzenek újra és irgalomnélküli kegyetlenséggel marczangolnak, mint vele történt.

Bocsássa meg nekem a mai fiatalabb nemzedék, ha ezen dolgok megírásánál mindig a kétkedés aggálya száll meg, vajjon megfogok-e általok némileg értetni*?

Mi a régi nemzedék maradványai közöttük, egészen más nevelésben nőttünk fel, kevésbé realisticus légkörben töltöttük gyermek s ifjú napjainkat. Életünk e szakában annyi mély benyomásokat vettünk, melyek szellemvilágunk azótai haladásában teljesen elmosódtak értelmünk tábláiról, de kedélyünk világában ma is élnek, nem mint hitünk tárgyai, de mint rögzült fogalmak, egy boldog idő értéktelen, de drága emlékei.

És mert mi sokkal eszményibb életet éltünk, és mélyebb benyomásokat is nyertünk, nemcsak értjük könnyebben, de érezzük is mi nehéz — mondhatnám lehetetlen — e korai benyomások uralma alól az életben menekülni.

Így vagyok, ha a gróf kedélyvilágáról kell beszélmem. Nem tudok abban tájékozási pontot gondolni is, ha csak első benyomásainak sötét alapját nem veszem számba.

Azon mély bánat, a keserű epedések, melyekbe atyját elmerülni látta, és szomorú hagyomány képezik kedélyének alaphangját, ez magyarázhatja csak meg a sötét és borongó szellemet, mely Naplótöredékeiből szól hozzánk. Máskép alig volna érthető, mikép a sors minden adományaival pazarul elárasztott itju, kihez az élet komor üldözései nem is közelitnek, már 13 éves korában az öngyilkosság eszméivel tépelődik, és a megsemmisülés gondolatával foglalkozik.

Ha ZICHY ANTAL barátom által közrebocsátott Naplótöredékekben a commentáló gyöngéd vezetése mellett figyelemmel végig kísérvük az ifjú szív kínos hányattatásait, csak az által válik az elüt-

tünk érthetővé, ha azt hozzá gondoljuk, mit ZICHY is igen helyesen «tragicus háttér»-nek jelöl meg.

«Oh mily sokszor látám — így ír maga a gróf — meg mint gyöngé fiú szegény atyámat bűba merülve, — akkor nem bírtam felfogni bánatait. Be nagyok lehettek azok! később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám mint *magyart* reménytelenül szállott sírjába».

Ekkép ecseteli ő maga azon szomorú benyomásokat, melyek gyermeki kedélyére mélyen hatottak és abban gyökereket vertek.

Adjuk ehhez még, mit KEMÉNY neveltetéséről mond, «nem lehetetlen, hogy a túlbuzgóság, mely egy csalódásokkal terhelt és reményeiből kifosztott élet természetes asyluma, az öreg SZÉCHENYI által a nevelés propilleumává tétetett, melyen át kelle gyermekeinek az ismeretek adattáraihoz jutni».

«Igen hihető, miként Iszván-nak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre tanítatott, de talán, hogy olyanra is, mi az egyszerű vallásos érzésnél valamivel több volt.»

«Zsenge éveiben a SZÉCHENYI család vallásos kedélyével tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve tört szívvel imádkozott szünetlenül a tisztes családfő, ki egykor a hon oszlopa a trón kegyeltje volt s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala».

Ezekben kapjuk azon benyomások képét, melyek a gyermeki és fiatal kedély fejlődésére a legfogékonyabb korban hatottak, és megteremték a sötét, borongó szellemet, mely Naplótöredékeiből élőkbe tárul.

Mondhatnánk a Széchényeikről, de ily messze miért nyúlunk vissza — annál bizonyosabban mondhatjuk SZÉCHÉNYI FERENCZ-ről és fiáról hogy nálok két tulajdon különös éles vonásokban lép élőkbe: a mély vallásosság és mély hazaszeretet. E két tulajdon mártírja az atya úgy, mint fia.

Az atyát nem ismerhettem, de fiához oly közel álltam, mint kevesen, a ma élők közt — fiain kívül — tán senki. A vallásosságról és hazaszeretetről ábrándos kedélyemmel alig volt fogalmam, míg ezekkel általa meg nem ismerkedtem, pedig mélyen vallásos embernek és hű hazafinak hittem magamat azelőtt is.

Távol volt a gróftól a bigottságnak még csak gondolata is, a türelmetlenségnek még látszatától is irtózott, nem csúszott térdein

imáinál, utálta a vallásosság külső tüntetéseivel ügyeimet gerjeszteni, de benső vallásosságot mélyebbet, mint nála, nem ismerem soha, sokkal mélyebb volt, hogysen adandó alkalommal végzetessé ne váljék.

WESSELÉNYI elbeszéléseiből, melyeket KEMÉNY leírt, tudjuk, hogy Franciaországban utazva a gróf, a chartauziak klostromában bárom napot töltött imádság és vezeklés között, s mint WESSELÉNYI magát kifejezi: «atyja vakbuzgóságával csókolja a feszületet».

ALBACH-ali gyakori érintkezései, Naplójának idevágó tanúskodásai mind ezt bizonyítják.

LONOVICH érsek is, kit a gróf kiválókép szeretett és tisztelt, megkísérlette Döblingben is hozzá közeledni, s ismerve mély vallásosságát benne ezen érzelmeket támasztani fel, de a gróf mély fájdalommal sóhajtott fel s válaszold neki: «csak imádkozni tudnék Istenemhez — meggyógyulnék!» — Beteg, gyógyíthatlan beteg volt kedélye, mert hitében megfogyatkozáék.

Fennebb, VÁSÁRHELYI PÁL véletlen halálának alkalmával, említettem azon felöltő sajátságát, hogy míg az emberek ellenállása, míg a természetes akadályok törekvései ellen csak edzették erejét és fokozták éréi vét, — ereje azonnal megtört, erélye megsibbadt, mihelyt a felmerült akadályban nem bírta a természetes okot feltalálni s azt láthatlan hatalom intelmének, Isten újjúnak — vélte.

Képzeljünk már most magunknak a vallásosságra különben is hajló kedélyt a fent megjelölt benyomások alatt s e mellett még egy sötét eszme uralma alatt fejlődni — és meg lesz előttünk fejtve a ZICHY által is észlelt e tépelődésre és önkínzásra hajló természet. — «Egy szép lelek fejlődésének, tévedésének és vezetésének szemlélete.»

Még természetesebbé válik WESSELÉNYI kérdése KEMÉNY elbeszélésében, midőn a fiatal huszártiszt első kicsapongásairól szól:

«Mentséget keresett e sötét eszmében gondatlan életéért, vagy azért volt élete gondatlan, mert a mit mondott, azt komolyan hitte?»

Fájdalom, nagyon is komolyan hitte!

És e komoly hitében, üldözve ily sötét eszme által el kelle vesztenie az életcélra nézve reményeinek horgonyát, és még szerencse volt, hogy 17 éves korában a katonai pályára lépett és a nagy háború izgalmaiban élte le ifjúságának több évét.

Ki oly ritka tehetségekkel születik mint ő, kinek hozzá még annyi démona van és nincs előtte életcél, nem bír felfedezni komoly hivatást, és nem bír a mai cosmopolitismnsnak még csak sejtelmével sem, annak nyugtalan lelke hiúban keres kielégítést, és ha érzéki élvezetekben ki nem meríti erejének javát és korán blazírttá nem válik, sőt még fiatalkori kicsapongásai közt sem veszi el érzelmeinek nemesebb zománczát és nem válik érzékvé, az, mert fiatal és szíve romlatlan, ennek érzeményeiben keres kárpótlást az élet terheiért.

De az oly kedély, minő az övé, annyi idealismussal s oly mértékével a sentimentalismusnak, épen e téren lép oly világba, mely számára alig teremhet örömekeket, de annál gazdagabban töviseket. Nála pedig, fájdalom, az első komoly gerjedelem életének boldogságát vette áldozatul.

Mert bármi boldog családi viszonyok közt láttuk a grófot később benső megelégedésben élni, és a sorsnak e kárpótlását senki sem érdemelte meg inkább mint ő, mindemellett első tévedéseinek fulánkját mindig szívében hordozta s csak ő mondhatná el a kínokat, miket egy életen keresztül szenvedett.

Mi csak annyit tudunk, hogy ez mérgezi meg a 23 éves ifjú zsenge életét, ez üldözi végzetes döblingi útjában és kísért lelkében ottani magányában is.

Már elbeszéléseim kezdetén említettem, mikép a gróf intim érintkezése velem annyira vonzó és magával ragadó volt reám nézve, hogy fokozódó érdekeltséggel és kedvteléssel tanulmányoztam rendkívüli egyéniségének minden nyilvánulásait.

Az értelmi erő rendkívüli élessége, hatalma, deductiv szellem, páratlan bonczoló tehetség oly kutató hajlammal, mely kételyeket nem tűr még a mindennapi élet apró jelenségeiben se — mindezek iránt hamar tisztába jöttem, és ki'ejtözött előttem azon sajtáságos egyéniség, melynek megközelítő mását az életben soha nem találtam.

Észleléseimnek azon ágában, mely benső életére és kedélyvilágára vonatkozik, sóba sem bírtam biztos tájékozást nyerni.

Egy látszott nekem kétségtelennek, hogy «a politikai sakkjálék nagy mesterének, a hideg számító és nagy önzőnek» egyéniségében KEMÉNY felfogásával egyetértőleg épen a szív mély érzelmeiben kell keresnünk a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elborító elemét.

«Egész élete — így szól ZICHY — martyrium volt...»

Valóban ez azon benyomás, melyet reám is egész életfolyása gyakorolt.

Ha mind azt, mit életfolyásáról saját szemecimmel láttam és pedig oly időben, midőn a fiatal szív hányattatásai már lecsendesültek, és a családi körben boldogságot talált, sőt működéseiben is nagy sikereket mutathatott, — ha a látottakat összegezem, több volt az, mint amennyit a rajongó hazaszeretet szenvedélye megmagyaráz, az félreismerhetlenül az önkínzás színét viselte, mondhatnám vezeklés volt.

Családjához mélyen ragaszkodott. Annak körében mindig üdülést talált. E jótékony hatást annyira ismertem, hogy Pesten 1848 augusztusban kérve kértem, ne küldené családját falura. Le is mondott e szándékáról egy időre, de fájdalom, egy reggelen egyedül találtam, s azontúl rohamosan haladt végzete felé.

Házi rende oly bölcsen vala elintézve, hogy családja őt semmiben sem feszélyezte. Semmiben sem hátráltatva általok, csak örömeire voltak azon rövid idő alatt, melyet nekik szánhatott, többnyire ebéd és délutáni kávézás alatt.

Tudom mennyire vágyott sokszor közibök. Mégis hónapokig el volt vonva tőlök, és tavasztól őszig alig jutott pár nap néha Czenkre is.

Nyáron a gróf Pesten háztartását beszüntette. Többnyire otthon ebédelt, a kaszinóból étkezett. Minthogy nekem naponkint sok végezni valóm volt vele, többnyire ebédje idejét választottam s ha ebédhez ült hírt adott nekem komornoka s én asztalához ültem vele dolgainkat megbeszélni.

Étkezéseiről kettőt jegyeztek meg. Egyik azoknak frugalis egyszerűsége. Másik, mikép a mellett, hogy velem fontosabb dolgainkat megbeszélte, közbe felpattant székéről s a mellette lévő szobába futott íróasztalához s néha jegyzetet tett, vagy ebéd közben kivette zsebkönyvét és feljegyezte benne azokat, mik végzendők volnának.

Szóval étkezése is csak a munkának folytatása volt, s úgy végezte, mint ki ebben ráért kötelességet teljesít és nem élvezetet talál. Pedig a jó asztal nagy mestere lehetett volna, és épebb, egészségesebbek érvágyat alig láttam, mint az övé.

Így volt az alvással is. A kötelesség, mit komornoka legpontosabban teljesített, a felköltés volt. Órája mindig másodperczre egyezett komornoka órájával s minden nap fél négykor felköltette magát álmából s elhagyta ágyát.

Pedig oly egészséges álma volt, hogy 7—8 órai élvezettel elutdott volna aludni. Volt egyszer eset a gőzösön, hogy tél négykor azt mondta komonokának: engedj még fél órát, ez eltelvén, ismét fél órát kívánt s félóránként felzavarva aludt 7½ óráig.

Mikor aztán néha igen fáradtan feküdtünk le még későn is, és a gróf az én alvásom iránt annyi figyelemmel volt, mondtam én is komornokának: hagyja őt magát kialudni s ne verje fel oly jókor, de az felelé: Isién mentsen, uram, nem maradhatnánk együtt semmiben sem követel oly szigorú pontosságot, mint épen ebben.

A gróf, ki az élet élvezeteit, miket vagyon, finomabb ízlés szerzhet Európa fővárosaiban és a legmagasabb körökben, ismerte és használta is, ki a comfort mestere volt, kinek asztala minta lehetett, borai Pesten a legjobb, szivarjai a legkitűnőbbek voltak, ki annyira ismerte s becsülte a mi jó — néha huzamosan szinte asceticus életet élt s még az alvást is megvonta magától, és csak a munkában keresett élvezet és csak a fáradozásban volt fáradhatlan.

E szertelen elárasztás munkával és gondokkal oly embernél ki mulasztást nem engedheti magának, e folytonos lemondás az életnek nemcsak örömeiről, de kényelmeiről is, ez örökös törődés és küzdelem, mely életét betöllé, minden kétségen kívül martyrium volt és nem egyéb.

Ennek forrását pedig másutt mint a fiatal kedély fejlődésében és korai képződésben alig kereshetnők.

Ha már most neveltetésének túlbuzgó szellemét összefoglalva a korai sötét benyomások hatásaival a kedély fejlődésére tekintetbe vesszük, megtaláltuk lélektani megoldását azon sötét borongó szellemnek, mely kedélyvilágán uralkodik, valamint azon «beteges érzékenységnek» is, mint ACSÁDI igen helyesen jeleli, mely a gróf egész valójának egyedüli Achilles sarkát képezi és őt egész életén át ádáz konoksággal üldözi.

És midőn a minden ízületében ép és erős alak — *egyedüli* gyöngéjéről ily határozott véleményt mondok, bevallom, hogy ezt nem örömet teszem.

A mit ő maga, ki lelkét és szívét oly készen tárta fel előttünk, szentnek és illethetlennak tartott, az nekem is az marad.

Ha most némileg a kegyelet tartózkodását megszegem, e kényszerűséghez a közlött Naplótöredékek adják meg a magyarázatot.

Vannak életünkben események, melyek eltörülhetlen nyomo-

kát hagynak, de melyek annyira bensőnk legmélyebb rejtekében folytak le, hogy azokról kiválunk másnak egész világosságot nyerni teljes lehetetlen. Ezekben a félhomály annál kényesebb, minthogy ma már egy egészen átalakult nemzedékkel állunk szemben.

A mai realisticus világban kevésnek adatott meg az előbbi korok idealismusát egészen átérteni.

ZICHY szemelvényeinek commentatora ACSÁDI egészen átértette, midőn mondja: SZÉCHKNYI nem termett Don Jüannak, szerelmében is komoly volt a komorságig, s bármely infernalis erővel dúltak szívében a szenvedélyek! tisztán maradtak azok a kék, az érzékiség salakjátób).

Gondoljuk hozzá ehhez még az emberi természet azon saját-ságát, hogy erkölcsi súlyedésből bírnak ugyan lelkünk erejével kiemelkedni, és megtisztulni az időben, de szívünk gyöngéd zomán-ezát. ha a korai élvezetek elfajulásai letörülték, azt helyre nem állít-hatjuk soha. Szóval a ki érett férfi korában annyira ideális és pla-tonikus érzelmeiben, az nem lehetett ifjúságának virágában a kék és érzékiség rabja.

S valóban én, ki őt az élet minden viszonyaiban láttam, ki annyiszor voltam kedélye kicsapongó hangulatának tanúja, a szo-kásos frivolitásnak még csak árnyékát sem láttam soha, ellenkező-leg családja körében a már 60 év felé közeledő férfiúban is a szere-tettelmes SZÍV oly gyöngédségét tapasztaltam, mely kedélyünkre min-dig jótékony meleget áraszt.

Egyéniségének ezen jellemző sajátosságait soha sem sza-bad szemieit hagynunk, ha kedély világában bolyongunk, kivált ha szövétnekül Naplótöredékeinek homályos világítását hasz-náljuk.

Ezen Naplótöredékek fonalán indulva útnak, komor meglepe-téssel látjuk, hogy a serdülő élet tavaszán sem találjuk sehol a zöl-dellő kikelet első virágait. Kedélyvilága már ekkor komor és sötét, az előttünk feltárt ajtó küszöbén már az öngyilkosság rémeivel találkozunk. (1814 nov. 3.)

És e rémes hang kísér bennünket majdnem húsz éven át, hiába keresünk változást, hiában a derület egyes pontjait. Mintha csak egy világfájdalomtól üldözött költő ábrándvilágába tévedtünk volna.

De a kedély ezen sivár alaphangját származtathatjuk-e a szív-viszonyok hányatásaiból?

Ez senkinek sem juthat eszébe. E feltevést épen Naplója czáfolja meg legmeggyőzőbben.

Az alaphang meg volt, mielőtt fiatal szíve a komoly szerelemnek megnyílt volna, ennek eredetét másutt nem kereshetjük, mint serdülő éveinek benyomásaiban.

Már maga az a fátumok egyik legmegszomorítóbbika, midőn a serdülő ember egy sötét eszme nyomása alatt lép az életbe, mint a gróf. Mit kétségbeejtő hang az lelkében, midőn WESSELÉNYI hazafias biztatásaira így felel: jobb ne ébreszszük fel az alvó magyart, ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás bűntudatát, és múljék ki csendesen, nem is gyanítva, hogy sorsa — szemfedél és koporsó».

Ez és mind az, mit atyjának mély bánatáról oly meghatóan elmond, adják meg kedélyének azon komor alaphangot, mely kíséri őt azon időben midőn életezél nélkül még csak a szív világában él, és nem hagyja el akkor is, midőn kielégítést nyerve, boldog házi körben találjuk őt, sőt körállapottá válik a haza válságos napjaiban.

Az első benyomások hatása a kedély fejlődésére oltották bele úgyszólván azon állandó kórananyagot, melytől nem bírt menekülni soha.

Az orvosok is döblingi baját, mély kedély elborulásnak állították, az agyszervek bomlásának minden nyoma nélkül, a mint hogy kedvezőbb benyomások hatása alatt teljesen ki is épült, és azok, kik Döblingben vele időztek, a kiállott hosszú kórállapotnak semmi nyomát sem bírták volna rajta felfedezni. Sőt gr. DESSEWFFY EMIL, ki mint emlékszem 1807-ben látogatta meg először Döblingben és vele huzamosb időt töltött, azt inondá nekem állapotáról: «neki úgy tűnik fel most a gróf szelleme, mint az elzárt forrás, melyben a víz meggyűlt s egyszerre nyílást kapván, annál hatalmasabb sugárkban tör a felszínre, társalgása mindig szellemdús volt, de most szellemének fakadása egész áradat».

Én nem vagyok orvos, következőleg nem lehet véleményem a fennebbi orvosi nézet igaz volta felől, de az világos előttem, hogy a grófnak rendkívül ép egészséges és erős szervezetében az egyetlen gyöngye pont kedélyének sötét hajlamaiban keresendő, és ezt serdülő éveinek mély benyomásaitól nyerte.

És ez adja legmegbízhatóbb kulcsát kezünkbe mindazon tüneményeknek, melyek Naplótöredékeiből kinosan meglepnek.

«A tépelődésre és önkínzásra hajló természetnek», mint ZICHY megjeleli, a «sivár, mélabús eszméknek, agyrémeknek és rögeszméknek, melyekkel élénk képzelődése lelkét időnkint benépesíti. Ebben találhatjuk nyitját azon súlyos önvádnak is, melylyel magát terheli, melyet képzelődése sötét hajlamában agyrémévé kiszínez, talán hogy nagy elszánásaiban a kínzásig vitt önmehtagadásnak ingereszközét találja fel benne*.

«Egész élete egy martyrium volt», így szól ZICHY. Ebben igaza van, de ezen martyriumban a nőkkeli viszonyának semmi része. Ennek egyedüli forrása a hazaszeretet rajongása.

Hogy az önmehtagadás, a lemondás gyakran nehéz próbára teszi lelki erőnket, azt mindenki tudja. Hogy nagy célokért erők gyámolítására eszközöket keresünk, az is természetes. Hogy az „önvád” legendaszerű eszköz a lemondás és önmehtagadás gyakorlatára, azt sem fogja senki kétségbevonni.

És ezen önvádra való hajlam mondhatnám typicus a gróf egyéniségében, mely egészen összetalál szellemének azon sajátos irányával, mely a részvételével történt dolgok alapokat önmagára vezet vissza.

De ezen hajlamnak, ha rögeszme volt is, köszönjük alapfelfogásainak épségét és áldásos életének nagy sikereit.

És e ponton vissza kell vezetnem t. olvasóm emlékezetét azon fejezetre, hol az alapfelfogásról szoltam, mely a grófot az ellenzékétől külön választotta.

WESSELÉNYI és az ellenzék a haza bajainak alapokait a bécsi nyomásban és a kormányban látta.

A gróf hanyatlásunk és elmaradásunk okait eminmagunkban» kereste.

Ezen typicus «önvád» volt activ politikájának forrása, ösztöne és vezetője.

E hajlamáról meggyőződni számtalan alkalmam volt. Ha mi tudtával vagy részvételével történt és tévesztett lépés volt, magán kívül soha sem hibáztatott mást. «Ti felfogástok szerint tettétek ezt vagy amazt, de én vén fejemmel beláthattam volna» stb., vagy «ha én nem láttam a hibát, mit követeljem tőletek, hogy jobban lássatok, mint én, ki már annyit tanulhattam életemben».

Kétségtelen dolog, hogy ezen komor hajlam, mely fiatal éveinek mély benyomásaiból fészkelte magát lelkébe és kedélyének alaphangjává lett az élet csalódásaiban sok táplálékot nyert.

«Annyi szeretettel — így ír ZICHY által közlött Naplójában — bírtam-e boldogítani csak egyet is, ellenben boldogtalanná tettem többeket.»

Így tépelődött élete tavaszán. Láthatjuk ebből mennyi része van itt a sötét hajlammak és az élénk képzelődésnek.

De hogy ezt teljesen átértsük és önvádjainak valódi súlyát ismerjük, idéznem kell sok közül egy példát.

Megtörtént nem egyszer, hogy együtt ültünk elmerengve gondolatainkban, s én ámulattal vettem észre, hogy mélabús bánatos kifejezéssel rám néz s nem tudván okát találni, kérdeztem mi ennek oka.

«Lássa, nekem fatumom van, a ki körömbé kerül, azt én megrontom.» Ezt pedig reál vonatkozva mondotta.

Nagyot kaczagtani volna, ha hangja s kifejezése nem volt volna oly meghatóan komoly, azt pedig láttam, hogy beszéde viszonyunkra vonatkozik.

Bámulattal néztem szemébe, várva a magyarázatot s ő így folytató: «szegény barátom, ön is körömbé került, dolgozik éjjel és nappal, feláldozta nyugodt életét otthon, félretolta családját és mit nyelt ez által?»

«Barátai már is görbe szemekkel nézik, mint politikai apostatát; eddig ünnepelték, ezután szidni fogják, eddig a 'vívatók' zajától nem szólhatott, ezután le fogják zúgni, s mind ezt miattam!»

Máskor ha a felszaporodott munka meglátszott rajtam, vagy megtudta, hogy pár napig szobámat sem hagytam el, élénk szemrehányásokat tett e miatt, és mondá:

«Ha így tesz, nem bírhatja soká, s itt kell engem hagynia, s ebben is elér fátumom.»

És a ki a grófot — e hideg számítót, e nagy önzőt, mint a világ hitte — ismerte úgy mint én, az tudta, hogy érzelmeivel nem játszik soha, és a mit mond, azt érzi is, és csak sajnálta a komor hajlammal, mely ily tépelődésekre viszi.

De ha még kételkedtem volna, vagy néha tréfának néztem volna e töprengéseket, az aztán valóban megható volt, mennyire mindent tett a világ előtt, hogy nekem ezért kárpótlást nyújtson.

Ha valamely dolgozat került a nyilvánosság elé, melynek pedig minden eszméjét ő adta, én csak feldolgoztam és formuláztam, ezért magától elutasított minden részvétet, az egész érdemet mindig rám erőszakoltat a közönség előtt.

Kinevezéseknél, vagy valami szolgálattételnél másoknak, kedvezéseknél stb. hozzám küldé az illetőket, azt mondva nekik, igyekezzenek engemet megnyerni, azontúl biztosak lehetnek, mert ha én ajánlom, meglesz. Minden tőlem függ.

Hiában magyaráztam én aztán az illetőknek, hogy vegyék a gróf szavait helyes értelemben, ő meghallgat benőnket, figyelembe is veszi ajánlatainkat, de végkép minden az ő akaratán dől el, mert mi ennek ellenére nem tennék semmit, még ha tehetnénk is.

Hivatali körömhöz tartozó ügyekben pedig épen elutasított magától minden befolyás színét is. Azt mondta nyilván rólam az illetőknek: «ő az eredményekért felelős, ne pancsoljunk bele a főz-tibe, mert kozmás lesz az étel».

Az igaz, eleinte a nagy és kis dolgokat megbeszéltük együtt, de a mint látta, hogy teljesen átérttettem őt, alig lehetett fontosabb dolgokban is rábírní, hogy előlegesen valamit meghányjunk vessünk együtt, s ha még is néha zaklattam, lamentálni kezdett, hogy nem akarom kímélni szegény gondterhelt agyát, pedig tudja, hogy magam is megtalálom nélküle is a helyes utat.

Kedve telt benne a világnak azt mutatni, hogy nálam nélkül nem végez semmit. Pedig az egész világ nagyon is önfejűnek tartotta, és teljes joggal, mert erős akarata volt, s akaratának mindig erős alapja volt saját meggyőződésében. Végkép pedig e meggyőződést, mint fentebb kifejttem, mindig önmagából merítette és nem más okoskodásaiból.

De szeretett minden dolgot megbeszélni, s sokszor mondta nekem: gondolkozzam erről vagy arról, a mi előfordult, s ha megállapodott nézetem lesz, beszéljük meg a dolgot.

Vagy kérdezte: «értek-e ehhez a dologhoz?» s ha azt mondtam, én bizony ehhez nem értek, jól van, hát szerezzünk embert, a ki ehhez tud. ű is keresni fog, én is keressek s ha leltünk, ülünk össze és magyaráztassuk meg magunknak a dolgot. Így is történt.

Semmibe sem szeretett hirtelen belemenni. Minden elhatározásra időt kívánt, és közben nem kiméit semmi fáradságot arra, hogy tisztán lászson, mielőtt valamire elszánta magát. És mert minden elhatározását igen megfontolva tette, gyakran ürügyül használta azt időnyerésül, hogy azt mondta az illetők zaklatásaira: dérről mindenesetre előbb beszélnem kell Kovácscsal.

S a ki az ilyesekre aztán valami észrevételt koczkaztatott, az épen megjárta. Egyszer ugyan is egy nem épen jó emberem azt

jegyezte meg a grófnak, hogy hisz ezen ügy nem is az én körömbé vágó, evvel hivatalosan semmi közöm, de akkor a gróf azonnal véget vetett a további megjegyzéseknek avval: «igaz, hivatalosan nincs köze e dologgal, de én meg szoktam mindent vele közölni és vele elintézni».

Így szoktatta rá az embereket, hogy minden dolgukban hozzám forduljanak, a mit a gróffal végezni akartak, velem közölgék, s engemet, akarom vagy nem, közvetítőül tekintsenek.

E viszony természetesen a gróftól sok alkalmatlan zaklatásoktól mentette meg és sok időt gazdálkodott meg, én pedig hiában szabadkoztam az emberek előtt, a gróf megerősítette feltevéseikben.

Történt azután, hogy e viszony némelyeknek nem volt Ínyére, és szerették volna megbontani, de azzal épen felsőitek. Egy eseményt e nemből nem hallgathatok el.

Egy este a sétából hazatérve, jó kedvvel lép szobámba s mondja: «mulatságos történetem volt a Dunaparton, nem tehetem, hogy el ne mondjam».

«Sétálni mentem, hogy találkozam X-el, azonban nem volt ott, de alig jutottam a Dunához, láttam magam felé közeledni ő méltóságát. (így nevezte köztünk SZENTIVÁNYI VINCZE helytartó-tanácsost.)»

«Nem kerülhettem már ki, ő pedig azonnal hozzám csatlakozott s kísérni ajánlkozott sétámban. Alig kezdtünk beszélgetni, azonnal a szót a Tiszára vezette, s eleinte mindjárt sejtettem — mert a szót ő vitte — hogy valamit rejteget begyében.»

«Tiszáról természetesen ön került szóba, kurucz barátom, és már gyanítani kezdtem, hogy önről lesz valami mondandója, mert eleinte mindjárt nagyon kezdte dicsérni s nekem bókokat mondott ezen szerencsés aquisitionióért.

Ekkor már tisztába voltam s érdekelni kezdett a dolog, vájjon tehát hova lyukad ki. Én is tehát megismertem sok jó tulajdonait, de mondtam, hogy bizony van még sok kurucz felfogású tempója, a mit lassan át kell alakítani stb.»

«Az igaz, felelé nekem, még vannak gyengéi, barátai köréből én is hallottam ilyesekről, no de hisz fiatal ember, és excellentiád maga kapatta így el, nem lehet csodálni azt a kis hiúságot.»

«Végre láttam, hogy kiüti magát a szög a zsákból, de még nem tudtam, hogy sajátkép mi hát az, azért komoly képet vágтам s faggattam ő méltóságát, mondaná meg mit hallott.»

«Nem valami nagy dolog — felelé— inkább megfontolatlan kérdés az egész, melylyel barátai előtt szépiteni akarja elpártolását az ellenzékttől.»

«Erre már csakugyan komoly lettem s komolyan kérdeztem, hogy mi ez? mondaná el.»

«Ő pedig látszólagos örömmel komolyságom felett, beszélt nekem önt mentetve, hogy bizony barátai között azzal szokott kérkedni, mikép engemet egészen zsebre dugott és annyira a papucs alá kerített, hogy nála nélkül nem csinálok semmit, mindent ő vele végzek, s Isten tudja sok ilyeseket.»

«Én egészen komor arcczal szembe állva vele, kérdeztem ő méltóságát: és csakugyan ilyeseket beszélt volna rólam KOVÁCS?»

«Tudja excellentiád úgy barátai körében eldicsekedett ezekkel.»

«No ha mondta, felelém én, Mária úgyse igaza van. Én nem is tudom ez a fiatal ember mit csinált velem, de az tény, hogy egészen megbabonázott, s ha azt mondta, hogy zsebre dugott és papucs alá jutottam, teljesen igaza van.»

«És ekkor elkezdtem neki magyarázni, hogy mióta mellettem, van annyira elkapott, hogy még gondolkozni sem tudok magamra, s tele beszéltem fejét mindenféle bűvöletekkel, melyek már nekem is szegett ütöttek fejemben, de jól találom magamat e viszonyban és a viláért sem változtatnám meg, mert azóta fejemet sokkal könnyebben érzem.»

«Már most ő méltága bámult; azt képzelte a balga ember, hogy ilyesekkel hathat reám.»

Jót neveltünk s a gróf elhagyott.

Így járt a gróffal, a ki hívatlanul érzelmeire hatni akart.

Mint erős akaratú embernek mély meggyőződése voltak, es ezeknek meg kelle lenni szilárd alapjoknak. Hol azután saját szemével láthatott és éles értelmével Ítéltetett, megingathatlan volt.

Ezer terveiben, annyiféle vállalataiban számtalan ember közreműködésére szorult. Nem közeledett soha senkihez készületlenül.

Mielőtt valakivel csak beszédbe eredt is, kipuhította gondosan még csak gyöngéit is, hogy teljesen tájékozva legyen az iránt, kivel van dolga, vagy kinél valamit el akart érni.

Ebben rejlett sikereinek kulcsa. Tanulmányozta az embereket és tanulmányozta a dolgokat, mielőtt valamihez fogott.

Tanulmányait pedig páratlan éles látása mellett bámulatos türelemmel üzte, siker fejében sóba sem számította az áldozatot és fáradságot.

A mit VAS GEREBEN egyik napi lap tárczájában a gróf modorról elmond, az teljesen igaz.

«Az 1844-ki országgyűlésen voltunk — így szól neki a gróf — zsebem tele volt mindenféle vállalattal, jobbról, balról embert kelle fognom, s észrevettem, hogy az emberek némelyike örömet kikerült, nehogy vállalkozásba hívjam. Mindenkori szokásom megismerni emberemet, mielőtt megközelítem. Kikérdezem erős és gyenge oldalát, hogy onnan kerüljek, honnan legbiztosabban hozzájuthatok.»

«Mondom, az 1844-ki országgyűlés alatt szükségem volt egy keményfejű úri emberre, kit csak az országgyűlésből ismertem, és bármennyire törekedtem olyan nyugalmas találkozásra, hogy tervemet egészen kifejtsem, nem kedvezett a szerencse — rávadászni pedig épen lehetetlen vala.»

«Szokásom szerint senkit sem kicsinylék, minden ember jó valamire — kitűzött emberem sokra; de gyanítani, hogy egy gróf vagy báró sem áll gratiájában, következőleg én sem. Vigyázva kérdezgettem emberemnek szokásait, s egyszer azt mondja valaki, hogy nagyon szereti a tormás kolbászt.»

«Megvan! gondolám, s egy hét alatt szerencsésen szemközt jött emberem. Egyenesen feléje mentem, és szememmel jeleztem, hogy meg fogom állítani. Így a történt s bizalmasan kérdezöm:»

«Hova, kedves barátom?»

«Megvallom, gróf úr — felel ő — én nagyon szeretem a tormás kolbászt, és -----»

«Hála Istennek, hogy találkozunk — mondám — ezúttal olyan embert találok, a milyen nekem kell. Lássá ön, én kimondhatlan szeretem a tormás kolbászt, és megvallom gyengeségemet, hogy ezt ritkán élvezhetem, mert otthon nem ízlik, egyedül pedig röstellek valami 'lebújba' menni. Ne nevéssen ki ön, én is rabja vagyok egy és másnak, s bár rég kirúgtam magam alól az emberek véleményétől való tartózkodást, ez egyben nem tudtam önállóságra vergődni.»

«Tudja mit, ha épen jó étvágya van, menjünk együtt, de valószínűleg lebújba, a tormás kolbász ott ízlik legjobban.»

«Emberem jó ízűt nevetett, elmentünk egy lebújba. Itt tárgya-

mát szerencsésen kifejthetem, és mire a hatodik pár kolbászt lenyeltem — majd megbetegedtem tőle — már emberem egészen az enyim volt.»

«Itt a titok kulcsa — mondja a gróf — annyi a befolyás, a mennyi tormás kolbászt tud valaki enni.»

Ebben eseteli leghívebben önmaga saját eljárásának módját, igaz az is, mit ez alkalommal mond, hogy «nem kíméli száját és lábát és nincsen előtte sem utcai távolság, sem emeleti magasság».

Tőlünk is megkívánta, hogy ha valakit ügyünknek meg kelle nyerni, ne rontsunk, mint mondani szokás, az ajtóval a házba, hanem előbb tanuljuk ki a terrénumot, melyre lépünk kell és tájékozzal! fogjunk a dologhoz.

Az emberek ismerete kedvencz foglalkozása volt. A tipikus alakok különös vonzeróval bírtak nála, különös előszeretettel viseltetett fajunk sajátságai iránt, nem szerette a nyers betyárságot vagy idegen puhultságot.

Az emberek sajátságait nemcsak azonnal felismerte, de nyugtalan volt és békétlen, míg ezen sajátságok benső okait meg nem találta.

Különösen becsülte például SZENTKIRÁLYI Móriczot, de mert kitűnő szép tulajdonai s rendkívüli munkássága mellett folytonosan ideges és felette szórakozott volt, e mellett gyöngé alkotásu és beteges, a rendkívül szép lelki tehetségek mellett, mint mondá, hibázik egy és más, mi egy erős egész férfihoz kell.

Honnét jöhet ez, ezen soká törte lejét. — Nézem, mondá, e pompás emberi alkotást, mennyi ész és munkaerő, mennyi szorgalom s önzetlenség, de van valami, a mi ezen alkotásból hibázik, a mi az egészszet megcsorbítja s nem tudom meglelni e hiány okát.

Sok idő múlva egyszer azt mondja nekem: Meg van. Tisztában vagyok már SZENTKIRÁLYIVRI, tudom már okát az ő bajának.

Mi? — kérdém én is kíváncsian.

Két hónappal kevesebb időt töltött anyja mellében, mint kellett volna.

Kinyomozta, hogy hét hónapos szülött s innen gyengébb testalkata, idegessége stb.

De ez nem élcz volt a grófnál, hanem komoly felfedezés, legalább ő hitte.

Magamat illetőleg is elbeszélte nekem többször, hogy iráni

tani bizonyos vonzalmat érez, melyet ő megmagyarázni nem tud, és hogy ennek nyitjára nem juthat, ez nem hagyja nyugodni.

Sorra veszi minden tulajdonaimat, s nem talál egyet sem, melyet számtalan ismerősei közt ne talált volna, némelyeket még fokozottabban, és még is meg van győződve, hogy bennem kell lenni bizonyos sajátságoknak, melyet másban nem talált, s ebben kell rejleni vonzalma okának.

Én mosolyogtam a gróf fürkészeteire, s csak vártam, felfogja-e bennem azon sajátságos valamit fedezni, miről annyiszor beszél nekem.

Egy idő múlva azt mondja nekem: Meg van. Tisztában vagyok önnel is. Tudom már mi okozta nálam azon sympathiát, melyet eddig megmagyarázni nem tudtam.

Ön bizonyosan maga sem tudta, mert bensőjét nem vette úgy bonczkés alá, de én most már mondhatom, hogy találtam egy oly sajátságot, mely legritkább az embereknél, s ez volt reám különös hatással.

Elképzelhetni, mennyire kíváncsi lettem a gróf e felfedezését ismerni, mert a komoly hang, melyen beszélünk a dologról, láttatá, hogy nem valami tréfa akar lenni, a mit mond.

Nézze — így szól hozzám — van önben két tulajdon, mely különváltva igen sok embernél található, de mert ellentétes tulajdonok egyben egyesítve felette ritkák, önnek épen az kiváló sajátsága, s ez az, a mi engemet eddig öntudatlanul lekötött.

Önnek igen sok dámona van. Nyugtalan lelkű emberek természetesen izgatok, hajlamuknál fogva felzaklatják, feltüzelik az embereket, de ön mióta már hosszú ideje együtt vagyunk nemcsak soha nem izgatott mások ellen, sőt az én felette susceptibilis ideges véralkotomra mindig csillapítólag hatott s gyakran sok sikerrel.

Ebben van, lássa, a rejtély. Ember kell nekem, kinek mint magamnak sok dámona legyen, de mellette oly végtelen reconciliáns természetű, mint ön. Ebben fekszik az ön jó hatása reám. Az ön mint az én természetein Isten adománya, de e kettő igen jól össze talál, s már most érthetjük, miért férünk meg oly jól egymással.

Az én heves, könnyen lázadó véralkotomnak szüksége van csillapító elemre, de közönyös, flegmaticus ember még csak bőszi-tene, ön ép oly hévvel érzi, mi engem fellázít, de szerencsés optimisticus hajlamánál fogva mindjárt talál szelídítő szint, s ez reám is csendesítőleg hat.

Nem engem illet megítélni, mennyire volt e felfogásban igaza a grófnak, de már azt volt alkalmam eleget tapasztalni, mennyire volt szüksége arra, hogy legyen valakije, ki előtt háborgó kedélye viharzásait szabadon kiönthesse, ki iránt azon hitben volt, hogy őt átérti, érzelmeiben osztozik, azonban agy nagy előnye van felette.

T. i. nem oly sötét színben látja a dolgokat, és véralkatánál és szerencsés hajlamánál fogva optimista.

És ezen szóban optimismus jelölte meg a gróf legtalálójában azon ellentétet, mely köztünk létezett, de egyszersmind önmaga sajátságát t. i. a pessimismusra való hajlamot.

Ezen hajlam nála nem hiszem, hogy szervezetében rejlő okokból eredt volna, mert felette könnyű véru volt, mint mondani szokás, de egyedüli kedélyének első fejlődésében nyerte, bánatos és borult irányból tápláltatott.

Ugyanazon alaphang kora ifjúságában és harmincz évvel később:

«Én az életben boldog nem lehetek.»

«Hogy is merek vágyódni boldogság után.»

«annyi szeretettel bírtam-e csak egyet is boldogítani, ellenben boldogtalaná tettem többeket.»

Így szól Naplójában a 23—26 éves ifjú.

«Nekem fatumom van, a ki csak közelembé jő, azt én megrontom.»

Így szól gyakran 56 éves korában is. Ugyanazon alaphang az életen keresztül.

Nem bízott a szerencsében, nem bízott a dolgokban és emberekben.

Együtti működésünk kezdetén, komolyan hitte, hogy nincs gyűlöltebb ember az országban mint ő. Kivált a tiszai megyékben, az ellenzék fészkeiben, azt hitte nincs hazafi, ki megtudná neki bocsátani KOSSUTH elleni támadásait.

És valóban idő kellett, hogy ezen sötét felfogásából kiépüljön. Tiszai utazásainkban mind az értelmiség, mind a nép részéről annyi színléstelen, néha megható nyilvánulásokban jelentkezett az irántai tisztelet és szeretet, hogy végkép be kelle látnia tévedését.

Én nem is mulasztottam el a gróftól figyelmeztetni mindannyiszor tévedéseire és hevesen keltem ki pessimisticus feltevései ellen.

Hevesben, Zemplénben, Szabolcsban, Beregben, Csongrád-

bán, Békésben az ellenzék színe-java sietett körébe s úgyszólva tenyerén hozá szívét elibe.

Nem tagadhatta tévedését. Később nem egyszer monda nekem, ki vagyok lelkemben fáradva, jerünk felüdülni a Tisza népe közé. Ott érzem magamat jól, ott új erőt szívok munkámhoz.

De noha felismerte tévedését, és boldognak láttam annak szemléletében, hogy az emberek mély elismeréssel vannak hazafias törekvései és fényes sikerei iránt, a végén még is ha ezek felett kiderült kedélye, azonnal átesett bánatos alaphangjába s felsohajtott szomorúan:

«Mit ér ez mind! látom, az emberek mennyi jó akarattal viseltetnek irántam, de ha eljo a próbáltatás órája, és ő megszólal, elfordulnak tőlem, felejtik tanácsaimat és rohannak az örvény felé, magukkal sodorva e szegény hazát.»

Láthatólag épült, ha pessimismusát okokkal ostromoltuk, de soha sem sikerült kedélyének tipikus alaphangját leküzdeni.

És ezen alaphang mindannyiszor előtört nála komolyabb lelhelhevüléseinél is, úgy hogy felette élénk vitáinkban, néha igen magas hévpontra jutottunk, s a végén elégikus hangon végeztük.

Már másutt elmondtam, minő viharos viták közt éltünk, de azt is, hogy ezen viták közt érezte velem legmélyebben hozzám való jó indulatát.

Volt például esetem, hot bizonyos dologban megkérdezett: miként logom én azt elintézni?

Elmondani neki röviden indokolva nézetemet.

Igen — feleie — de én így akarnám azt végeztetni,— sépen ellenkező nézetet mondott.

Ez nem lehet — válaszolám — mert nem helyes.

A helyes és nem helyes feletti vita neki hevített, mert hisz én is harmincz és pár évvel fiatalabb voltam, s 1848-ban éltünk, midőn soha sem voltunk már higgadt normális állapotban. A vita hevében asztalára ütött s röviden mondá:

Utóvégre én vagyok miniszter, és egyszer annak is kell törtönni, a mit én akarok.

Ha én miniszter volnék— válaszolám — mindig annak kel-lene törtönni, a mit én akarok, s az történik nálunk is, kivéve, ha a miniszter olyat kíván, a mit az osztályfőnök nem akar végrehaj-tani. Ez pedig épen olyan, a mit így nem hajthatok végre.

De mi fog hát törtönni? — kérdé tőlem.

Semmi más — válaszolóm — mint vagy eláll a miniszter kívánatától, vagy megkérem a minisztert, bízva másra a végrehajtást és mentsen fel engemet egyszer mindenkorra oly dolgok végrehajtásától, melyekre semmi kedvem.

Ha épen erre van kedve, Isten neki, legyen meg — válaszoló komolyan.

Elkomorodtunk mindketten. Nem akartam azonnal elmenni, más közömbös dologra tértem át s kissé várva búcsúztam.

Elválásnál megszorító görcsösen kezemet s azon typicus bánatos hangján mondá:

Nekem az életben oly kevés igaz ragaszkodó barát jutott, hogy hiszem-e hogy ő megtudna tőlem válni? nem érzem-e én is úgy mint ő, hogy egymás nélkül megélni nem tudnánk, hogy tehetünk mi egymással ily beszédet stb. És a ki őt egyszer is e hangon hallá beszélni, annak lehetett fogalma érzéseinek mélységéről.

Ekkor elkezdő nekem mondani, hogy ő a miniszter-tanácsban meglepetve s zaklatva félig ígéretet tett a dologban s némileg feszélyezve van ez által épen KOSSUTH irányában. Ezért zaklatott ennyire, de ha épen helytelennek tartom, ám tegyem azt, a mit meggyőződésem előmbé szab.

A pessimisticus hajlani nyomása a hol csak rést talált, mindenütt felszínre jutott a grófnál.

Ha dolgaink menetében váratlan akadályok gördültek utunkba, türelmetlenül panaszlá: tán ő egyedüli a világon, kinek ennyi akadályokkal kell küzdenie, más meglehet játszva keresztülvinné.

Ha ellenkezőleg igen jól indult dolgunk és minden körülmény kedvezőn alakult és én egész lelkemből örültem a dolgok menetének, ez a sok szerencse — mondá nekem — a mi miatt remegek. Meglássam, belerekedünk. Soha semmi sem sikerült neki, a mit nagy' küzdelemmel nem vívott volna ki, ez a szerencsés fejlődés őt elijeszti.

Hogy ezen sötét alaphang culminációjáról is némi fogalmunk legyen, csak azt említem meg, hogy midőn már javulni kezdett állapota Döblingben, és a kór állapot aggasztó tünetei engedtek, rohamai megszűntek — 1856-ban beszélünk hosszan együtt. A pesti állapotok, a hangulat s ilyesek voltak beszélgetésünk tárgyai. Akkor még alakján, beszédén és szobáján a betegség minden nyomai nagyon is láthatók voltak.

Egyszerre csak azt kérde: ha engem Pest utcáján látnának menni, nem ütnének-e le mint egy kutyát?

Megrémültem a gondolat ily sötétségén. Azt képzelte, hogy mint ő maga, az egész világ őt tekinti a bajok okozójának. A mint csak tőlem telt zaklattam, vessen véget e zárkózottságnak. Bocsáson magához embereket, kiket egykor szeretett s kiknek táj, hogy elzárja magát tőlök s makacsul megtagad minden találkozást. Én is csak meglepetés és félerőszakkal juthattam be. Ebből következőnek azután oly szerencsétlen gondolatok, minőket elmondott.

Beszéltünk még tovább, sőt hosszan e szerencsétlen gondolat fonalán, melynek fenekén azon eszme gyökerezett, mikép ő volt oka nemzete bukásának.

Én jó jelenségnek tekintetem, hogy már vitába bocsátkozik, és legalább meghallgatja élénk megtámadásomat ily felfogások ellen.

Láttam, hogy nem győztem meg, de még is tűnődik valamin, mert mintha valamit óhajtana, de nem merné mondani — úgy szól habozva.

Nem tágitottam. El sem megyek — mondáin — míg nem mondja ki kívánságát.

Szeretném — mondá — valamire kérni. Évek óta elszakadtam a világtól. Nem hiszem, hogy valaki rám gondolna. Ön jót tett, hogy eljött. Pedig én sokszor gondolok egykori barátaimra. Gondolok a pesti casinóra.

Ezzel felkelt székéről s a másik szobából papirosba takarva behozott egy sakkszekrényt s élőmbete:

«Nem tudom, jól teszem-e, de arra akartam kérni, vigye ezt Pestre és adja át a casinónak nevében, ha gondolja, hogy elfogadják.»

Mit — felelém — elfogadnák? Csak ha a régi szabadságot vihethem le egy manifestumban, azt fogadná a casino becsesebb ajándék gyanánt, mint ezt a küldeményt.

At is adtam azonnal a casinónak és ez azonnal elhatározta, hogy küldöttei által viszonozza s tolmácsolja örömét ezen érintkezés felett, s ez lett első fonalszála a külvilággal való érintkezésének.

Sokat elmondtam észleléseimből és élményeimből, hogy némileg tájékozást nyújtsak e rendkívüli egyéniség benső sajátja-

gairól is, és nemcsak értelmi de érzelmi életére is némi világot derítsek.

Nem lehet nem látnom, mily felette kevés és hézagos az, mit ebben az olvasó talál azon felette gazdag tárházhoz képest, melyet értelmi világából bírunk.

Azonban Naplótöredékeinek olvasására ellenállhatlan ösztönt éreztem elmondani nézeteimet kedélyvilágának sajátosságairól is.

Nem tudom, sikerült-e elég világosan kifejteni azon meggyőződésemet, hogy

mint KEMÉNY hiszi, a grófnál «épen a szív mély érzelmeiben kell keresnünk a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elborító elemét»,

továbbá, hogy kedélyének sötét, borongó szelleme, melyből mint forrásból az önvádra és pessimisinusra való hajlam lakadozott és nála typicussá lett, egyedül a korai benyomásokból fejlődött és meg volt már, mielőtt a szívélet első mozzanatait érezte és feljegyezte.

Azon időben, melyről az én emlékirataim szólnak, a gróf szíve már csak a hazában élt, kielégítve boldog családi körében, szívének minden dobbanása a nemzeté volt.

Ha valaki, ő bizonyosan birt tudalmával azon nagy küldetésnek, melyet a gondviselés vállaira tett, felismerte azon óriási forradalmat, melyet eszméi mint hatalmas áradat fájának szellemvilágában előidéztek.

És mert ezt felismerte remegett folytonosan annak lehető elfajulásától.

Látta jól, hogy a megelőzött idők nagy mulasztásai, melyek a nemzetet csaknem a sír szélére süllyeszték, nem engedik meg a normális fejlődés lassúságát. Hatalmas lendületekre van szükség, a szellem azon dámoni erejére, mely csak hosszú kínos tapasztalatok árán tud mérsékelni és mértéket tartani.

Nemzete pedig még ilju volt. Ezt ő jól látta, hisz fájának ezen iljuságán élednek fel lelkében a jövőendő reményei, de aggodalmi is.

Két évtizedet meghaladó időn át követte példátlan erőfeszítéssel nagy hivatásának feladatát, és elmondható joggal magáról:

«Semmit sem tettem rögtönzéseként vagy pillanatnyi felhevülés következtében, de minden lépteim minden tetteim egy előre kiszámított messzeható tervnek szüleményei.»

És egy egész életen át gondosan érlelt óriási regenerationalis művét, mely — KEMÉNY szerint — már-már sikerült és övé vala, látta romba döntetni kíméletlenül és szétoszlatni, mint lázbeteg álmát.

Lelkének értelmi működésében, észleléseiben nem vala pessimista. Hányszor mondá nekem: fajunkban sok az élelmesség, bajban kivágja magát. Dobjátok a vízbe, úszni nem tud, de meg-lássátok kivergődik a partra.

De bármily mélyen hitte, hogy kivergődik a partra, nem volt volna lelke rá, hogy vízbe dobja, sőt érzelmeiben a végletekig remegő volt s lelt a kockáztatásnak még árnyékától is.

Volt elég alkalmam bámolni, hogy a személyében bátor és telette határozott ember, mennyire remegő és aggódva fontoló a haza ügyeiben.

És e sajátságos vonás említésénél találkozunk ismét a korai benyomások s ezekből folyó alapfelfogások egyikével.

Emlékezzünk vissza, hogy a gróf magát mindig a nemzet ordinariusának — házi orvosának nevezte és tekintette, a nemzetet, pedig dermedt, érzéketlen állapotában — tetszhalottnak.

És szólt később annyit s annyiszor lábbadozó, javuló állapotáról. «Ne legyetek türelmetlenek — így szólt — hogy ma már a verbunkost nem járja, alig kis ideje, hogy még mozdulni sem birt dermedtségében.» «Én, ki annyi évek óta virasztok a beteg mellett, jól tudom, mennyit bir meg üdülő állapotában. Ha ti quacksalherek, kik tegnap óta vagytok a beteg körül annyi stimulantiákat bekapattok vele, ezt még meg nem bírja, és okvetlen megölitek a drága beteget.»

Atyjától örökli az eszmét, hogy nemzete halott. Saját észlelései később azon gyanúra vezetik, hogy csak tetszhalott — mint ezeket elmondja — ekkor erős behatásokkal új életre ébreszti, és szemléletére az ifjú pezsgő életnek megremeg lelke a következesek felett, mert ez eleven pezsgős átmenet a dermedtségből, lehet egy kór állapot változó tünete.

Így uralkodnak a korai benyomások felfogásain a nemzeti állapotok minden stádiumain át.

Csak ha képzeletünkben az ő felfogásainak álláspontjára helyezkedünk, vagyunk képesek sejteni azon remegéseket és aggodalmakat, melyeket a hazáért kivált 1848-ban átszenvedett.

Tudta jól, hogy az óriás szellemi forradalom, melyet felidé-

zett, egy többé nem lékezhető nagy átalakuláshoz viszi feltartóztatlanul a nemzetet. Viselte kezdettől az öntudatosan felidézett válság felelősségének óriási terhét. Senki sem tekintte mélyebben — így szól — a szándékotl kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.»

«Szédül a fejem, égni érzem agyvelőmet, ha arra gondolok, mikép fogunk végkép kibontakozni.»

Valahányszor azonban ily tünődések elhatalmasodtak lelkében, mindannyszor láttam csillapodást találni mély vallásos érzelmeiben.

«Mi halandó férgceskék eszközök az égi hatalom kezében, megfutjuk küldetésünk útját, és a ki annyiszor mentette meg már nemzetünket, és nem hagyta elveszni a múltban, most sem fog cserben hagyni, midőn emberi hivatásunk legnemesebb harcát vívjuk.»

Fájdalom, volt valami új és pedig nem ismert körülmény az 1848-ki mozgalom fejlődésében, mely egy láthatlan erőt juttatott egyszerre felszínre, és mielőtt annak mérveit ismerve, számításba lett volna vehető, mindent hatalmába kerített és a helyzet ura lón.

A gróf mélyebben tanulmányozva nemzeti állapotainkat, mint bárki más, mindenképpen élesebben látta helyzetünk sajátosságait. Bámulta a multhan őseink szerencsés ösztönét, mely culturalis fejlődésünk folyamatában megtalálta a helyes ösvényt és annyit véve fel európai intézményekből nagymérvű assimilatióinál megóvta mindig fajunk típusát.

Ez lelkében felette magasra emelte becsét VERBŐCZY nemzetének, mely napjaiban is annyi fogékonyságot mutat az új eszmék és új cultura befogadására.

Ezért ő nemzetének regenerationalis erejét a nemességben hitte, nem mert kiváltságolt, hanem mert kiválólag magyar és fényes múltja miatt.

A democrat elemek uralmát mindenütt veszélynek, nálunk gyilkolónak tartotta, mert polyglott.

Hazánk történelmében a democrat elem mint társadalmi tényező a politikai terén először lép elő 1848-ban, és pedig egy hatalmas egyéniségben: Kossuthban.

Az előtt inig minden súly VERBŐCZY nemzetének kezében volt, KOSSUTH agitatori szerepében csak a forradalom szellemét képviselhetette, és ha I népre veti magát, legfőlebb DÓZSA szerepe juthat számára.

E felfogást mint helyzetünkben folyót megtaláljuk a gróf 1847. munkájában, a *Politikai program-töredékeiben* szó szerint.

Ámde az 1848-ki mozgalom a képviseleti alkotmányban előállította a népet mint hatalmas politikai tényezőt egyszerre. Azon túl az óriásilag változott helyzetben a hatalmas népemberre egészen más és magasabb szerep várt, melyhez hasonlításul a történelmi alakokat csak a francia nagy forradalomban kereshettük.

Szóval a talapzat, melyre a nagy agitátor állhatott, nem lázongó jogtalan tömegek, hanem a politikailag jogosult deinocrazia lett. mely hazánkban ugyan az időben még életre sem ébredt a nép körében, de létezett annak képviselője és pedig a hatalom polczán, oly bevégzett nagyszerű példányban, minőt a történelem másutt alig mutathat fel.

Látta tehát a gróf nemzetünk fejlődésében ezen eddig ismeretlen új erő felvonulását.

Látta, miként hódol meg feltétlenül ez új hatalom első feléptére mindenki és lesz az a helyzet korlátlan ura.

A helyzet ezen, óriás átváltozása nálunk perczek műve volt. A nemzeti hatalom előbbi tényezői, kik fajunk fejlődését a történelem viszontagságos utain addig vezették, egyszerre abdicáltak az új hatalom első megjelenésére, és lerakták lábaihoz fegyvereiket a küzdelem minden gondolata nélkül.

Soha a világtörténelemben a democratia gyöngébb hátfedezettel és még is nagyobb, mondhatni mindent elborító hatalommal nem lépett fel, mint nálunk.

Csodálhatjuk-e, ha ily körülmények meglepetésére a politikai számítások nagy mestere nem találja a mértéket azonnal, mellyel az új ismeretlen hatalom hatásait latolhassa.

Eltűntek egyszerre a józan számításnak minden elfogadható elemei. A jövő homályba borul!

Várni kelle, mi az új hatalom első indulásában megjelöli az irányt, mely felé vezetendí a nemzetet; addig aggodalmaink ellen menekvést keresni a hit malasztjaiban kelle, melyet nemzetünk a magyarok Istenében annyiszor feltalált.

Körülbelöl a kedélyhangulat ily állapotában ment neki a gróf ama végzetes öt hónap, melyen át a kormány rúdjához lánczolva kezdetben hiában küzdött a veszély elhárítása ellen, és végkép hitében megtörve, kedélyében elborulva elindult végzetes útjára — Döbling felé.

Ilyszerű élet ilyenén befejezésének szemléletén megrendül bennünk a lélek, és menekvést csak az ó-világ legendáiban kereshetünk:

Isten küldé őt, hogy vezetné népét a puszták sivatagain át az Ígéret földéhez —

és megosztó előtte a tengert, és hulluta mannát, és forrást fakasztta a sziklából —

de ő hitében még is megfogyatkozáék —

és nem adatott neki, hogy meglássa népével az ígéret földét.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Ismerkedésem gr. Széchenyivel. Állása a magyar politikai életben. Hivatalba lépése és annak indokai. A Tiszavölgy szabályozása mint kezdet. A felső-tiszai érdekeltség gyűlése Vásáros-Naményban.

II. FEJEZET.

A tiszai társulat alakuló nagygyűlése Pesten. Választás szervezet feletti viták. Összetűzés a (nagy) gróffal. Központi választmány és központi igazgató választása. Testületi tisztelgés a főherceg nádornál. Magán-kihallgatásom a főhercegnél.

III. FEJEZET.

A nagy gróf személyes sajátságai. Gondolkozásának deductiv módszere. Vitatkozási bajlama. Incapacitabilitás. Életbölcslelete és maximai.

IV. FEJEZET.

A tiszai központi választmány gyűlése Pesten. Vásárhelyi Pál véletlen halála. Saját-szerű babonasága. Felbomlása a viszonynak A.-val. A társulati szervezet elvei.

V. FEJEZET.

Az adminisztratori rendszer keletkezése. Gr. Desseffy Aurél törekvései. Is44-ki országgyűlés utáni közingerültség. Gr. Apponyi György fellépése. Herczeg Metternich levelezése a főherceg nádorral. Politikai helyzet.

VI. FEJEZET.

Alapfelfogás, mely a nagy grótot az ellenzékétől elválasztó. B. Wesselényi Miklós és a nagy gróf. Bécsi camarilla és a mefisto-szarvak. Herczeg Metternich a Kossuthali eljárásról.

VII. FEJEZET.

Politikai működésének sorozata. Activ politika. Kedvező politikai helyzet. Kossuth fellépése 184-1-ben. Elfajulása a politikai helyzetnek. Deák és az ellenzék vezérlete. Deák és a nagy gróf ellentétes egyénisége. Politikai bátorság hiánya nemzetünknel. Gr. Pálffy, gr. Majláth és gr. Apponyi cancellárok alatti viszonya a nagy grófnak a kormányhoz.

VIII. FEJEZET.

Első tiszai kirándulása a gőzhajón. Rendkívüli ingerült állapota. Szentivanyi Viucez helyt.-tanácsos kémkedése. A tiszai nép ovatiói. Simonja óbester kedvelt főnöke a huszárnál, debreczeni nagygyűlésen tartott beszéde. |B. Kemény Zsigmonddal alkudozások egy nagy politikai lap szerkesztése iránt.

IX. FEJEZET.

Sárospataki gőz ülesek. A tiszai osztályok rendezése. Tisza-Dobon, Füreden, Tisza-Bón. Szentesen, Szegeden, O-Becsén. Paleocapa Péter utazása a Tiszán. Látogatás Belgrádon, Orsován. Mehadián. Visszatáraz Pestre.

X. FEJEZET.

Viszonya a főherceg nádorral. A magyar nádor hivatása Pesten. István főherceg házassága. Szatmármegyei állapotok. Tisztújítás. Belépésem a tiszai központi igazgatóságba. A tud. Akadémia ez évi nagygyűlése.

1847.

XI. FEJEZET.

Széchenyi, Kossuth, Deák szellemi örökségei, melyek ránk szállottak. Miért Széchenyi a legnagyobb magyar? Minő viszonyban állnak eszméi a mai tudománytal? A nemzeti egyéniség kifejtése és hivatásának józan felfogása?

XII. FEJEZET.

Átalakulásunk vezetésében a «modor és taktika». A nemzetiség érdekei mindenek felett. Számító politika és eszmékérti rajongás. A nagy gróf eszméiben anticipálta a tudomány mai vívmányait. Az egyeni és nemzeti individualismus tanulmányozása.

XIII. FEJEZET.

A nemzeti szellem önálló működése a múltban. Legtöbb nyomaira találunk a sociologia terén. A «habeas corpus» és arany bulla. A magyar papság. A magyar katolikus szellem. 1848-ki alkotásainkban miként tagadtuk meg egész múltunkat.

XIV. FEJEZET.

Nemzeti és birodalmi hivatásunk. E hivatásról vnlak-e tiszta felfogásai Kossuthnak? A detronisatio. Hivatásunk a német népre vonatkozólag. A Habsburg-liáz trónjára nézve. A nagy gróf ez időbeli életfolyása válhatlan kapcsolatban áll Kossuth közéletével. Kossuth mint népember. Elölte mint egyedüli hatalom a nép. Mit tart a nemzet értelmiségéről? Három történelmi nagy alak külön hivatásai korunkban.

XV. FEJEZET.

A «Politikai program-törédekek» megjelenése. A nádor halála. István főherceg kineveztetése. Tiszaszabályozási társulat nagygyűlése. A pártok szervezkedése. Párt-programmok. Nagy átalakulás az elvekben. Elfajulása a személyi viszonyoknak. Ezek daczára a kedvező kilátások az országgyűlésre.

XVI. FEJEZET.

István főherczeg körútjában S.-Patakon találkozás. Szatmári látogatás. Az országgyűlés kihirdetése november 7-ikére Pozsonyba. Kossuth pestmegyei követ. A nagy gróf Sopronban elbukik, Mosonyban megválasztatik. Ír azonnal: választassam meg magamat Szatmárban. Szatmári követválasztás. Visszalépésem okai. Kossuth levele Eötvös Mihályhoz.

XVII. FEJEZET.

Az országgyűlés magyar megnyitása a felség által. A meglepetés leirhatlan hatása. Királyi előadások. Az ellenzéki pártvezér. Deák és Kossuth mint pártvezérek. Kossuth eljárása a közpályán. Titkos ellenszervek pártvezérkedése ellen. A válaszfelirati viták. Az ellenzék többsége az alsó-táblán. A főrendek ellenzik az alsó-tábla fogalmazványát. Az alsó-tábla leteszi a válaszfelirati ügyet. A pártok állása elmergesedik.

XVIII. FEJEZET.

Széttekintés a Széchenyi kedélyvilágában.